

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (KLASİK ARKEOLOJİ)
ANABİLİM DALI**

**NUMİSMATİK VERİLER IŞIĞINDA ROMA İMPARATORLUĞU DOĞU
SINIRI SİKKE SİRKÜLASYONU**

Doktora Tezi

Duygu Özlem YALÇIN

Ankara-2017

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (KLASİK ARKEOLOJİ)
ANABİLİM DALI**

**NUMİSMATİK VERİLER IŞIĞINDA ROMA İMPARATORLUĞU DOĞU
SINIRI SİKKE SİRKÜLASYONU**

Doktora Tezi

Duygu Özlem YALÇIN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN

Ankara-2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (KLASİK ARKEOLOJİ)
ANABİLİM DALI

NUMİSMATİK VERİLER IŞIĞINDA ROMA İMPARATORLUĞU DOĞU
SINIRI SİKKE SİRKÜLASYONU

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi .....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (23.01.2017)

Duygu Özlem YALÇIN

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında, numismatik veriler ışığında, Roma'nın doğu sınır sisteminin bir parçası olan limes Euphraticus ve bu sınırı oluşturan Fırat Nehri havzasında İÖ 93-İS 294 yılları arasında ekonomik, politik ve sosyal yaşam irdelenmiştir.

Çalışmanın ana hedefi, limes Euphraticus çevresindeki askeri ve sivil nitelikli yerleşimlerde kullanılmış olan, dönemin nakit alışveriş aracı olan Roma Eyalet ve Roma İmparatorluk sikkelerinin kullanım amaçları ve dolaşım yapılarını tespit etmektedir.

Son yıllarda, Antik dönem çalışmaları içerisinde sınır çalışmaları ve özellikle de Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırları ile ilgili çalışmalar akademik dünyanın ilgisini çekmeye başlamıştır. İmparatorluğun doğusundaki eyaletlerdeki ekonomik yapı ve sikke kullanımı ile ilgili çalışmalara ek olarak, doğrudan limes Euphraticus ile ilgilenen bu tez çalışmasının da Roma ekonomisi ve sınır çalışmalarına yardımcı olması hedeflenmektedir.

TEŞEKKÜRLER

2001 yılından beri beraber çalıştığım tez danışmanım Prof. Dr. Zeynep Çizmeli-Öğün'ün yönlendirmesi ile ortaya atılan bu tez çalışması, özellikle Türkiye'nin doğusu ve Roma'nın doğu sınırı ile ilgili çalışmaların azlığı nedeniyle, merakımı derhal kamçulamakla birlikte, benim için bundan sonra da önemli bir ilgi ve araştırma alanı olmaya devam edeceğinin henüz farkında değildim. Danışman Hocam'a bu vesile ile, önümde böylesine bir kapı açtığı ve yol boyunca verdiği destek için teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Tez çalışmalarımın ilerleme sürecinde, tez izleme komisyonu üyesi olarak birikim ve materyal paylaşımı konusunda cömertliğini esirgemeyen Prof. Dr. Musa Kadioğlu'na minnettarlığımı ve teşekkürlerimi sunarım. Yine araştırmamın ilerleme sürecinde katkıları yadsınamaz olan Prof. Dr. Kutalmış Gökay'a da destekleri için minnetttarım.

Bu tez çalışması Amerikan İlmi Araştırmalar Enstitüsü (ARIT) tarafından verilen Hanfmann-Mellink Bursları ve Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (BIAA) ile Oxford Üniversitesi tarafından verilen Martin Harrison Bursu tarafından maddi olarak desteklenmiştir. Bu saygın kuruluşlara ve yöneticilerine destekleri için teşekkür ederim.

Araştırma sürecinde ve tez çalışmamın meydana getirilmesinde fikirlerini ve desteğini benden esirgemeyen arkadaşım Araş. Gör. Canan Özbil'e, Ankara Üniversitesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Araştırma Görevlilerine ve tez araştırmalarımı sürdürdüğüm tüm müze çalışanlarına sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Kazım Güngör, Yakup Ünlü, Cihat Çakır	Ordu Müzesi
Hulusi Güleş, Abdurrahman Demir	Giresun Müzesi
Seyhan Kurt	Rize Müzesi
Fatma Kartal	Trabzon Müzesi
Güler Barın, Gülşah Altunkaynak	Erzurum Müzesi
Özkan Tosun	Erzincan Müzesi
Haydar Kalsen, Aysel Şener	Elazığ Müzesi
Tevhit Kekeç, Ziya Kılınç, Kenan Özdaş	Malatya Müzesi
Fehmi Eraslan, Mehmet Alkan	Adıyaman Müzesi
Nevin Soylukaya, Zafer Han, Şeref Yumruk	Diyarbakır Müzesi
Nihat Erdoğan	Mardin Müzesi
Semra Yıldırım, Sedat Öztöpaş	İstanbul Arkeoloji Müzeleri
Ülkü Devecioğlu	Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Bu çalışmadaki tüm hataların bana ait olduğunu kabul eder, burada yardımlarını saymayı unuttuklarımdan özür dilerim.

Duygu Özlem Yalçın

Ankara, Ocak 2017

	İÇİNDEKİLER	
ÖNSÖZ		iv
TEŞEKKÜRLER		v
İÇİNDEKİLER		vii-viii
GÖRSELLER LİSTESİ		ix-xi
ÖZET / ABSTRACT		xii
I. GİRİŞ		1
A. Konu ve Kapsam		1
B. Amaç		3
C. Yöntem		4
II. COĞRAFİ SINIRLAR		7
A. Caucasia		9
B. Armenia		10
C. Syria ve Phoenice		12
D. Mesopotamia		14
III. ROMA İMPARATORLUĞU’NUN SINIR POLİTİKALARI VE DOĞU SINIRI		15
A. Roma’nın Mare Internum Havzasına Yayılışı		18
B. Asia Eyaleti’nde Doğuya İlerleme		21
C. Euphraticus Limes’in Oluşturulması		33
D. Euphrates’in Doğu Kıyısına Geçiş		41
E. Sasani İmparatorluğu’nun Yükselişi		58
F. Euphrates Limes’in Son Üç Yüzyılı		66
IV. NÜMİSMATİK VERİLER		68
A. Kazı Buluntuları		68
1. Doğu Karadeniz Bölgesi ve Keban Baraj Gölü Sahası		69
2. Dicle Vadisi		78

3. Atatürk Baraj Gölü Sahası ve Çevresi	81
4. Yukarı Fırat Vadisi ve Çevresi	87
5. Aşağı Fırat Vadisi ve Kuzey Suriye	91
6. İskenderun Körfezi ve Çevresi	95
B. Defneler	101
1. Kuzey Doğu Anadolu Bölgesi	101
2. Orta Fırat Havzası	103
3. Orta Dicle Havzası	114
4. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Kuzey Suriye	120
5. İskenderun Körfezi Çevresi	134
6. Aşağı Fırat Havzası	146
C. Müze Koleksiyonları	171
1. Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri	171
2. Yukarı ve Orta Fırat Bölgeleri	180
V. NÜMİSMATİK DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	192
A. Kazı Buluntuları	198
B. Defneler	208
C. Müze Koleksiyonları	215
D. Sonuç	219
APPENDIX	228
KISALTMALAR VE KAYNAKÇA	259

GÖRSELLER LİSTESİ

Haritalar:	Sayfa	
Harita 1	İS 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun sınırları	8
Harita 2	İS 2-3. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırı	16
Harita 3	Doğu Karadeniz Bölgesi Kazı Buluntuları	224
Harita 4	Keban Barajı Çevresi Kazı Buluntuları	225
Harita 5	Dicle Vadisi Kazı Buluntuları	227
Harita 6	Atatürk Barajı Göl ve Çevresi Kazı Buluntuları	229
Harita 7	Yukarı Fırat Vadisi Kazı Buluntuları	230
Harita 8	Aşağı Fırat Vadisi ve Suriye Kazı Buluntuları	232
Harita 9	İskenderun Körfezi ve Çevresi Kazı Buluntuları	234
Harita 10	Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'den Ele Geçen Definelerin Buluntu Yerleri	238
Harita 11	Ordu Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler	245
Harita 12	Giresun Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler	246
Harita 13	Trabzon Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler	247
Harita 14	Rize Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler	248
Harita 15	Erzincan Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler	249
Harita 16	Erzurum Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler	250
Harita 17	Elazığ Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler	251
Harita 18	Malatya Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler	252
Harita 19	Adıyaman Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler	253

Grafikler	Sayfa
Grafik 1 Doğu Karadeniz Bölgesi ve Keban Baraj Gölü Sahası Kazı Buluntularının İmparatorlara Göre Dağılımı	226
Grafik 2 Dicle Vadisi Kazı Buluntularının İmparatorlara Göre Dağılımı	228
Grafik 3 Atatürk Barajı Göl Sahası ve Yukarı Fırat Vadisi Kazı Buluntularının İmparatorlara Göre Dağılımı	231
Grafik 4 Aşağı Fırat Vadisi ve Kuzey Suriye Kazı Buluntularının İmparatorlara Göre Dağılımı	233
Grafik 5 İskenderun Körfezi Kazı Buluntularının İmparatorlara Göre Dağılımı	235
Grafik 6 Kazılar Sonucu Ele Geçen Roma Eyalet ve Roma İmparatorluk Sikkelerinin İmparatorlara Göre Yüzdelik Dağılımları	236
Grafik 7 Aureus Definelerinin İmparatorlara Göre Dağılımı	242
Grafik 8 Sadece Roma İmparatorluk Sikkeleri İçeren Definelerin İmparatorlara Göre Dağılımı	243
Grafik 9 Sadece Roma İmparatorluk Sikkeleri İçeren Definelerin Darphanelere Göre Dağılımı	244
Grafik 10 Tüm Müze Koleksiyonlarında Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerinin İmparatorlara Göre Karşılaştırmalı Dağılımı	254
Grafik 11 Tüm Müze Koleksiyonlarında Yer Alan Roma İmparatorluk Sikkelerinin İmparatorlara Göre Karşılaştırmalı Dağılımı	255
Grafik 12 Zeugma ve Dura Europos Kazılarında Ele Geçen Roma Eyalet Sikkelerinin Eyaletlere Göre Yüzdelik Dağılımları	256

Tablolar:	Sayfa
Tablo 1 Zeugma Kazı Buluntuları	89
Tablo 2 Dura Europos Kazı Buluntuları	94
Tablo 3 Antiochia ve Seleucia Pierias Kazı Buluntuları	97
Tablo 4 Butcher 2013.1 Definesi	107
Tablo 5 2006 A Villası Definesi	110
Tablo 6 Zeugma 2000 Definesi	113
Tablo 7 Van Hoof Definesi	125
Tablo 8 İskenderun Definesi	138
Tablo 9 Ziegler-Silifke Definesi	143
Tablo 10 19 no'lu Define	150
Tablo 11 8 & 9 no'lu Defineler	156
Tablo 12 7 no'lu Define	160
Tablo 13 12 no'lu Define	162
Tablo 14 Giresun Müzesi Koleksiyonu	174
Tablo 15 Trabzon Müzesi Sikke Koleksiyonu	175
Tablo 16 Erzurum Müzesi Sikke Koleksiyonu	179
Tablo 17 Elazığ Müzesi Sikke Koleksiyonu	181
Tablo 18 Malatya Müzesi Sikke Koleksiyonu	183
Tablo 19 Adıyaman Müzesi Sikke Koleksiyonu	187
Tablo 20 Gaziantep Koleksiyonu	189
Tablo 21 Kazı Çalışmaları Sonucu Ele Geçen Roma İmparatorluk Sikkelerinin Darphanelere Göre Dağılımı	237
Tablo 22 Peloponessus ve Pontus Eyaletleri Bronz Sikkelerini İçeren Definelerde Temsil Edilen Darphanelerin Eyaletlere Göre Sayısal Dağılımı	239
Tablo 23 Peloponessus ve Pontus Eyaletleri Bronz Sikkelerini İçeren Definelerin İmparatorlara Göre Dağılımı	240
Tablo 24 Billon Tetrarahmi İçeren Definelerin Sayısal Dağılımları	241
Tablo 25 Kontrmark Listesi	257

ÖZET

“Numismatik Veriler Işığında Roma İmparatorluğu Doğu Sınırı Sikke Sirkülasyonu” başlıklı tez çalışması ile, İmparatorluğun sırasıyla Parth ve Sasani Krallıkları ile olan sınırını teşkil eden Limes Euphraticus ve civarındaki yerleşimlerden ele geçen sikke buluntuları incelenmiştir. Çalışmada kazı buluntuları, defineler ve yine aynı coğrafyadaki müze koleksiyonlarındaki sikkelerin derlenmesi ve değerlendirilmesi aracılığıyla, İÖ 93 ve İS 294 yılları arasında bölgenin ekonomik, politik ve sosyal yaşantısını incelenmiştir.

ABSTRACT

The dissertation "Monetary Circulation Amongst the Eastern Frontier of the Roman Empire in the Light of Numismatic Data" focuses on the numismatic evidence from the border between Rome and its rivals Parthian and later Sasanid Empires. It is aimed to investigate the economic, politic and social life within the limes Euphraticus via the numismatic facts gathered from the museum collections, excavation finds and hoards dated between 93 BCE and 294 CE.

I - GİRİŞ

A. Konu ve Kapsam:

Bu tez çalışması Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırının en hareketli kısmını oluşturan limes Euphraticus ve bu sınır çevresindeki askeri ve sivil yerleşimlerin sikke kullanımları ve bu sikkelerin dolaşım yapılarını ele almaktadır. Bölgede hem askeri hem de sivil yerleşimlerin iç içeliği ve belli başlı ticari yolların bu coğrafyadan geçiyor olması numismatik araştırmaları açısından burayı önemli kılmaktadır.

Çalışma kapsamına alınan coğrafya, Roma'nın bölgede olduğu zaman dilimi boyunca bir çok defa değişen ancak çoğunlukla Euphrates (Fırat) Nehri vadisini takip edip, Roma ile önce Parthia Krallığı ardından da Sasani İmparatorluğu ile olan sınırını oluşturan bölgedir. Bu sınır kabaca güneydoğu Karadeniz sahilinde, Kafkasların güneybatısında başlayıp, Türkiye'nin doğusunu kuzey-güney doğrultusunda kat ederek kuzey Suriye'ye ulaşmaktadır.

Araştırma dahilindeki dönem ise İÖ 93 ile İS 294 yılları arasındır. Söz konusu tarihlerin seçiminde Roma'nın Asia Eyaleti'nin doğusunda ilerleyişi ve buradaki ilgisi baz alınmıştır: İÖ 93 yılında Roma ordusu, Sulla komutasında ilk defa Euphrates kıyılarına gelmiş ve burada Tomisa'da (Kömürhan, Elazığ) yer alan geçiş noktasında, Roma'nın takip edecek olan dört yüzyıl boyunca en azılı rakiplerinden biri olacak olan Parthlar ile ilk defa temasa geçmişlerdir¹. İS 294 ise, hükümdarlığının ilk yıllarında İS 284'te başlamak üzere, Diocletianus'un

---

¹ M. Klee, **Grenzen des Imperiums, Leben am römischen Limes**, Stuttgart, 2006, s. 80-90; T. B. Mitford, "Cappadocia and Armenia Minor: Historical Setting of the Limes", **ANRW II.7.2**, Berlin, 1980, s. 1171-1180; R. K. M'Elderry, "The Legions of the Euphrates Frontier", **The Classical Quarterly** 3/1, 1909, s. 44-51.

imparatorluğun asal sistemlerinde ve özellikle de para politikasında yaptığı ciddi değişikliklerin sonuçlandığı yıldır².

Araştırma konusunu oluşturan sikkeler, Roma'nın imparatorluğun doğusunda baskın bir politik sistem olarak uyguladığı vasal krallıklar yöntemi nedeniyle bu krallıklar tarafından, dolaylı Roma hakimiyetindeyken darp edilen sikkeleri de içermekle beraber asıl olarak Roma Cumhuriyet sikkelerini de kapsayacak şekilde, İmparatorluk otoritesi kontrolünde darp edilen Roma İmparatorluk sikkelerini, temsil ettikleri kentlerin ya da birliklerin (*koina*) ünvan, isim ve ibarelerini taşıyan, imparatorluğun egemenliği altındaki yaklaşık 500 kent tarafından darp edilen Roma Eyalet sikkelerini kapsamaktadır.

---

² C. V. H. Sutherland, "Diocletian's Reform of the Coinage: A Chronological Note", **JRS** **45**, 116-118.

B. Amaç:

Sikkelerin Antik Dönem ve bu dönemdeki yaşayışları anlamamız için olan tarih çalışmalarına katkısı yadsınamaz. Sikkelerin dolaşım ve üretim modellerinin sosyal, askeri ve ekonomik aktiviteler ile kaçınılmaz bir biçimde alakalı olması nedeniyle, sikkeler ışığında yapılacak bir incelemenin sınır (*limes*) ve bununla bağlantılı araştırmalara ve dolayısıyla Roma tarihine verimli bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

1970’li yıllarda Keban, Atatürk ve Karakaya Barajlarının inşaatları, 1990’ların ortasından itibaren de Ilisu ve Karkamış barajlarının yapım sürecinde, söz konusu inşaat çalışmalarından doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenebilecek kültürel mirası tespiti yönelik araştırmalar yapılmıştır. Hem yüzey araştırmaları hem de kurtarma kazılarında oluşan bu çalışmalar aracılığı ile Türkiye’nin doğusu ciddi anlamda ilk defa olarak arkeolojik açıdan ele alınmıştır. Bununla beraber, özellikle kurtarma kazılarının doğaları gereği, zaman kısıtlamasına maruz olunması ve araştırmacılar arasındaki iletişim yetersizliği nedeniyle yapılan çalışmaların detayları kısıtlıdır. Son yıllarda sınır çalışmaları ve özellikle Roma İmparatorluğu’nun doğusu ile ilgili çalışmaların artması ile bu bölgede, bu alandaki çalışmalara dair eksiklerin de tamamlandığı görülmektedir.

Tarih boyunca, bu coğrafya, bir çok toplum arasındaki çatışmalara sahne olmuştur. Günümüzde de benzer şekilde devam edegelen bu çatışmalar bölgedeki bilimsel çalışmaları da fazlası ile etkilemektedir. Önümüzdeki yılların ne gibi olanaklar ya da imkansızlıklar getireceği bilinmemekle beraber, bu araştırmanın *limes Euphraticus* ve civarındaki bölgenin Roma Dönemi’ndeki ekonomisine, mevcut verinin kayda alındığı, yardımcı bir çalışma olması hedeflenmektedir.

C. Yöntem:

Tez çalışması kapsamında incelenen sikkelerin tanım ve tasnifi için numismatik çalışmalarında önde gelen referanslardan olan M. C. Crawford'un *Roman Republican Coinage* (RRC), H. Mattingly ve diğerleri tarafından yayınlanan *Roman Imperial Coinage* (RIC), ile M. Amandry ve diğerleri tarafından yayınlanan *Roman Provincial Coinage* (RPC) serileri ve bunların çevrimiçi veri tabanlarının bulunduğu web sayfalarından yararlanılmıştır.

Tez çalışması Roma İmparatorluk Dönemi'ni kapsadığı için yer ve kişi adları Latince olarak verilmiştir. Bu kullanımın dönem araştırmacıları açısından kolaylık sağlaması öncelikli kaygılarımız arasındadır. Yer adları Graesse, Benedict ve Pflöchl tarafından 1972 yılında yayınlanan *Orbis Latinus: Lexikon lateinischer geographischer Namen des Mittelalters und der Neuzeit* temel alınarak verilmiş ve yalnızca ilk defa bahsedilirken modern yer adı parantez içerisinde verilmiştir. Kişi adları ve özel adlar Romalıların kullandığı biçimde ya da diğer bir deyişle Latince yazan antik yazarların kullandığı biçimde verilmiştir. Coğrafi ve özel adlar dışındaki *denarius*, *praefectus* vb. gibi Latince terimler ise Prof. Dr. Zeynep Çizmeli-Öğün'ün uyarıları doğrultusunda italik olarak gösterilmiştir.

Tarih ve arkeoloji araştırmaları açısından önemi yadsınamaz olan coğrafya bilgisi ve tarihi coğrafyaya dair veriler için R. Talbert editörlüğünde hazırlanan *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*³ ve *Der neue Pauly* serisinin özel baskısı olan *Historischer Atlas der antiken Welt*⁴ ve ayrıca İsveç Lund Üniversitesi tarafından hazırlanan çevrimiçi coğrafi veritabanı olan *Digital Atlas of the Roman*

---

³ R. J. A. Talbert, **Barrington Atlas of the Greek and Roman World**, 2000, Princeton: Princeton University Press.

⁴ A.-M. Wittke, E. Olshausen, R. Szydlak, **Historischer Atlas der antiken Welt**, Der Neue Pauly-Supplemente, Band 3, 2007, Stuttgart, Weimar.

Empire'dan⁵ faydalanılmıştır. Söz konusu verinin sunumu ve çalışma kapsamındaki haritalar *Google Earth Pro* yazılımı kullanılarak hazırlanmıştır.

Çalışma kapsamında bölgeden ele geçen ve yayınlanan defineler ile kazı buluntularına dair literatür çalışması yapılmış, kronolojik olarak derlenmiş ve IV. bölümün A ve B alt başlıklarında aynı format içerisinde sunulmuştur. Yine aynı bölümün son alt başlığı olan Müze Koleksiyonlarına dair veriler ise tarafımdan 2013 - 2016 yılları arasında, sırasıyla Ordu, Giresun, Rize, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Elazığ, Malatya, Adıyaman, Diyarbakır, Mardin, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzeleri'ne yapılan ziyaretler esnasında toplanan veriyi içermektedir. Söz konusu müzelerin kiminde eserlerin dijital verileri bulunmakla beraber çoğu müzede tüm sikkeler tarafımdan fotoğraflanmış, ağırlık, darp aksı ve çap gibi verileri kayıt altına alınmıştır. Başlangıçta Geç Roma Dönemi'ni de kapsayacak şekilde kayıt altına alınan bu verinin bir kısmı, daha sonra Diocletianus'un mali reformu ile çalışmayı kısıtlamamız nedeni ile çalışma kapsamı dışına alınmıştır. Yine benzer şekilde Diyarbakır ve Mardin Müzeleri koleksiyonunda yer alan sikkeler de, hep beraber bir tez çalışmasını aşacak denli bulgu içermesi nedeni ile araştırmaya dahil edilmemiştir.

Numismatik verilerin sunulduğu IV. Bölümde izlenen coğrafi sıralama Türkiye'nin kuzeyinde güneyine doğru uzanır şekildedir. Bu hattın doğusu ve batısında kalan ve çalışma kapsamına alınan diğer bölgeler ise limes Euphraticus'a olan doğrudan ilişkilerinin boyutu temel alınarak sıralanmıştır.

Tez çalışmasındaki tüm tablolarda İmparatorlar kronolojik olarak, darphaneler ise yine *Roman Imperial Coinage* (RIC) ve *Roman Provincial Coinage* (RPC) serileri baz alınarak Eski Dünya'nın batısından doğusuna olacak şekilde

---

⁵ <http://imperium.ahlfeldt.se/>

sıralanmıştır.

Müze, define ve kazı buluntularına dair tablolar okuyucuya kolaylık sağlaması açısından ilgili başlıkların hemen ardından verilmiştir. Bunlar içerisinde, Roma İmparatorluk ve Eyalet sikkelerinin beraber verildiği tablolarda italik olan rakamlar İmparatorluk darplarını belirtmektedir.

IV. Bölümde sunulan verinin karşılaştırması V. bölümde yapılmış ve sonuç olarak sunulmuştur. Kullanılan metod, define, izole buluntu ya da müze koleksiyonu gibi tüm veri gruplarını önce kendi içlerinde sonra da birbirleri ile karşılaştırarak değerlendirme şeklindedir. Bu değerlendirme metodu ile dolaşım modelleri ile ilgili çıkarımda bulunulmuştur. Sonuç bölümündeki yorumlara ilişkin tablo, grafik ve çizimler ise Appendix kısmında yer almaktadır.

Kaynakça ve dipnotlar Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez yazım kılavuzunda önerildiği şekilde verilmiştir.

II – COĞRAFİ SINIRLAR

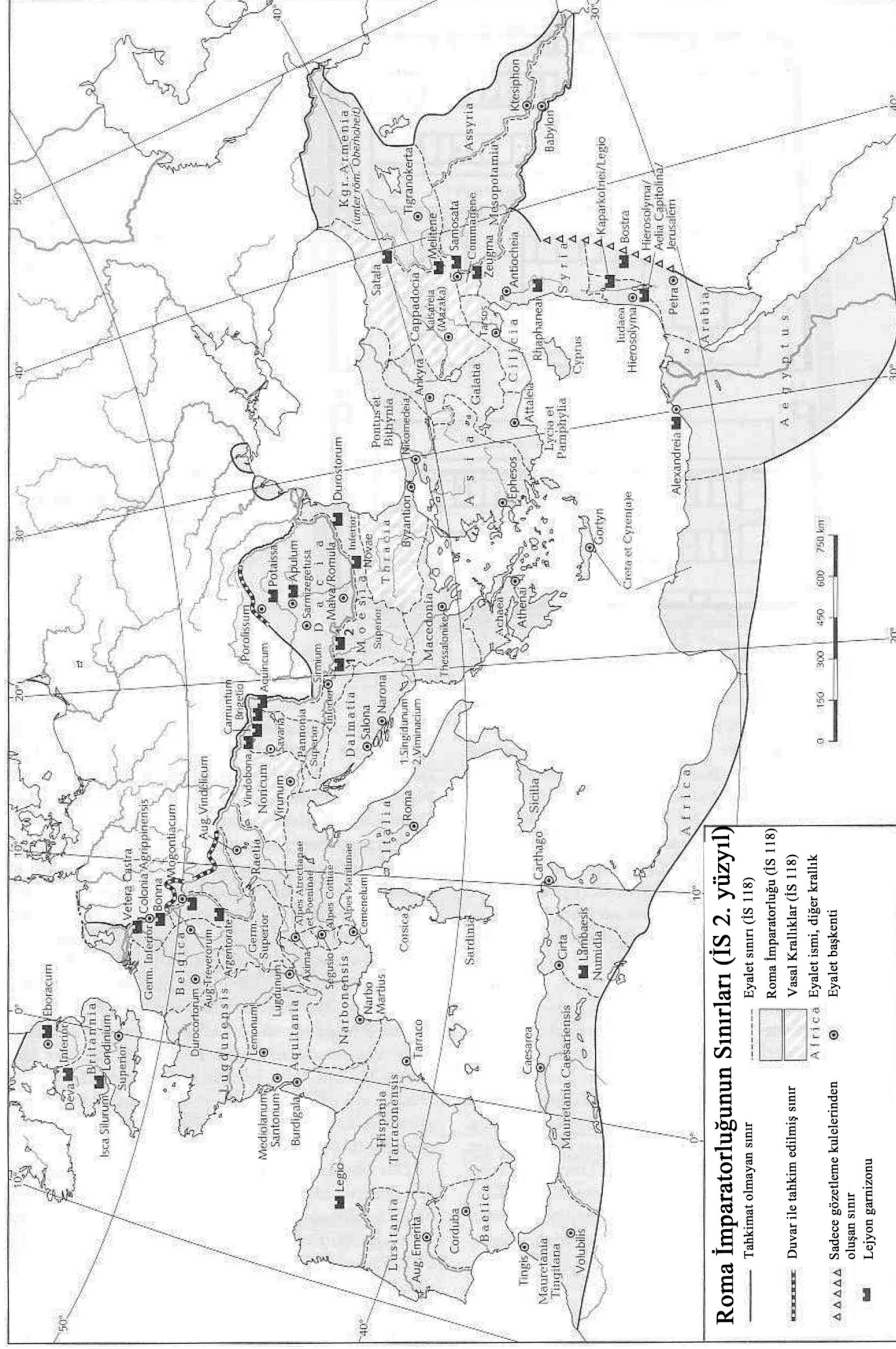
İS 2. yüzyıl ortalarında en geniş yüzölçümüne ulaşan Roma İmparatorluğu'nun sınırları Britannia'nın kuzeyinden (İskoçya) başlayıp, Germania (Hollanda ve Almanya), Raetia, (İsviçre), Noricum (Avusturya), Pannonia (Macaristan), Dacia ve Moesia (Romanya) Eyaletleri'ni aşarak Pontus Euxinus'un (Karadeniz) batı kıyısına ulaşır. Pontus Euxinus'un doğu sahilinde tekrar başlayan sınır, Caucasus (Kafkas) Sıradağları'ndan başlayarak güneye doğru iner, Armenia'yı (Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye) kuzey-güney doğrultusunda keser ve Suriye'ye ulaşır. Buradan sonra Mare Internum'u (Akdeniz) paralel olarak takip ederek Arabicus Sinus'a (Kızıldeniz) doğru ilerler ve burada batıya dönerek, Aegyptus (Mısır), Africa (Libya ve Cezayir) ve Mauretania'yı (Fas) geçerek Oceanus Atlanticus'a (Atlantik) ulaşır (Harita 1)³.

Bu çalışma kapsamındaki Euphraticus limes ise Caucasus Dağları'ndan güneye doğru uzanıp, önce Acampsis (Çoruh) ve ardından da Euphrates (Fırat) Nehri'ni takip eden hat üzerindedir⁴. Kabaca Pontus Euxinus'un güneydoğu kıyısındaki Trapezus'tan (Trabzon, Türkiye), Euphrates üzerindeki Dura/Europos'a (Al Salihyah, Suriye) kadar uzanan bu alan, hem coğrafi hem de beşeri ve kültürel anlamlarda oldukça fazla çeşitlilik gösteren çok geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Bu nedenle Caucasus Dağları'ndan Arabicus Sinus'a uzanan, Roma'nın doğu sınırının coğrafi özelliği konusunda tanıtıcı nitelikte kısa bir giriş yapılması konunun bütünlüğü ve anlaşılabilirliği açısından önemlidir.

---

³ C. Scarre, *The Penguin Historical Atlas of Ancient Rome*, Avon, 1995, s. 64.

⁴ Klee 2006, s. 91-92.

Harita 1 – İS 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun sınırları
(E., Olshausen, "Limes (Allgemein)", Cancik (eds.) 1999 içinde, Stuttgart, s. 193-194'ten Türkçeleştirilmiştir)

A. Caucasia:

Caucasus Dağları'nın denize uzandığı noktada yer alan Sebastopolis/Dioscurias (Akwa/Sokhumi, Gürcistan) ve çevresi, İmparator Hadrianus tarafından Roma'nın etki alanının sınırı olarak ilan edilmiştir⁵. Caucasus Dağları'nın güneyinde iki adet liman bulunmaktadır: ilki Coğrafyacı Strabon tarafından "gemilerin ulaştığı son nokta" olarak adlandırılan Phasis (Poti, Gürcistan), diğeri ise "yetmiş kabilenin bir araya geldiği pazar yeri" Sebastopolis/Dioscurias'tır⁶. Buranın biraz daha doğusunda ise sarp ama yine de verimli topraklara sahip, birbirlerine dar vadiler aracılığı ile bağlanan, kale niteliğinde yerleşimlerin yer aldığı Iberia (Gürcistan) bulunmaktadır. Iberialıların ülkesi ile Caspium mare (Hazar Denizi) arasında Albania (Dağıstan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu) bulunmaktadır. Albanialılar Iberialılara nazaran göçebe yaşam tarzına biraz daha yatkın olmalarına rağmen barbar değillerdir. Tüm bu halklar Caucasus Dağları'na paralel uzanan vadilerde yaşamışlardır⁷.

Belli başlı su kaynaklarını Phasis (Rioni) ve Cyrus (Kura) Nehirleri'nin oluşturduğu bölge, hiçbir zaman doğrudan Roma tarafından yönetilmemişse de, batısında Pontus Euxinus kıyısında kalan istasyonlar Roma ordusu tarafından kullanılmış, bölge halkları daima bağımsız ve dost kavimler olarak anılmıştır⁸.

---

⁵ Mitford 1980, s. 1188.

⁶ Strab. XI.II.16.

⁷ Strab. XI.IV.1; Klee 2006, s. 89.

⁸ B. Isaac, **The Limits of Empire: The Roman Army in the East**, Oxford, 1990, s. 9-10.

B. Armenia:

Roma'nın doğu sınırının kuzey ucu diyebileceğimiz bu bölgenin güneyinde ise büyük ve aşılması zor Armenia Platosu yer almaktadır. Antik Dönemde Armenia Krallığı'na ait olan, Roma ile Parth ve ardından da Sasani İmparatorlukları arasında sürekli çatışmalara neden olan bu topraklar, günümüzde Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi ile Ermenistan, Gürcistan ve İran'ın batısını içine almaktadır. Batısını Euphrates ile beraber Cappadocia (İç Anadolu Bölgesi'nin doğusu) ve Commagene (Doğu Anadolu Bölgesi'nin batısı) Bölgeleri sınırlandırmakta; güneyinde Corduene (Güneydoğu Türkiye, Kuzey Irak), doğusunda ise Media Atropatene (Güney Azerbaycan) bulunmaktadır. Roma Dönemi'nde Euphrates'in doğusunda kalan alan, Armenia Maior; nehrin batısında ufak bir krallığın bulunduğu alan ise Armenia Minor olarak adlandırılmıştır⁹. Bölge ortalama 1500 metre yüksekliğinde çok sayıda platodan oluşan ve derin vadilerin kestiğı bir coğrafi yapıya sahiptir¹⁰. Bu vadileri oluşturan nehirler Teleboas (Karasu) ve Arsamias (Murat), Cyrus Nehri ile birleşip Caspium mare'ye ulaşan Araxes (Aras) ve Bathys limen (Batum, Gürcistan) yakınlarında Euxinus'a akan Acampsis'tir. Thospitis (Van), Lychnitis (Sevan) ve Matiane (Urmiya) Gölleri'nin yanı sıra ve çok sayıda nehir ile beslenen bölge, aynı zamanda sahip olduğu volkanik toprak yapısı sebebiyle de oldukça bereketlidir¹¹. Antik Dönemde bu bölgede, kuzeyde Artaxata (Yerevan, Ermenistan) ve güneyde Tigranocerta / Martyropolis (Silvan – Diyarbakır, Türkiye) olmak üzere önde gelen iki kent bulunmaktadır¹².

---

⁹ M. Bunson, **Encyclopedia of the Roman Empire**, 1994, New York, 2002, s. 39.

¹⁰ Isaac 1990, s. 10.

¹¹ Strab. XI.14.4-8.

¹² Isaac 1990, s.10.

Derin nehir vadileri dışında bölge genelinde kültürel iletişimde bulunmanın başka bir yolu bulunmamaktadır. Aşağıda değineceğimiz bu nehirlerin çoğu doğu-batı yönünde uzanmaktadır ve bu özellikleri ile doğru orantılı olarak Armenia içlerine giden iki ana rotayı oluşturmuşlardır. Nehirlerden ilki Lycus (Kelkit) Vadisi'ni takip edip Nicopolis (Koyulhisar, Sivas) ve Elegeia (Ilıca/Aziziye, Erzurum, Türkiye) üzerinden Artaxata'ya (Artashat, Ermenistan) uzanan yol¹³, diğeri de Caesarea-Melitene (Kayseri-Malatya) hattını takip edip Arsamosata'dan (Haraba, Elazığ, Türkiye) Armenia içlerine ulaşan yoldur¹⁴. Batıdan gelen her iki yol da, doğuda Media Atropatene'den (Urmiye Gölü ile Hazar Denizi arasında kalan bölge) gelen yol ile kesişmektedir. Yine aynı şekilde her iki yol da, Trapezus'tan başlayıp, Ziganne (Zigana) Geçidi'ni aşan ve Euphrates'i takip ederek kuzeybatı Syria'ya ulaşan yolu kesmekte ve bu yolların hepsi Armenia'daki önemli yol ağını oluşturmaktadır¹⁵. Romalılar, zaman içerisinde, bu rotanın doğu-batı uzantılı olan diğer hatlar ile birleştiği, Satala (Sadak-Kelkit, Gümüşhane), Melitene (Malatya) ve Samosata (Samsat, Adıyaman) gibi noktalara ana istasyonlarını konuşlandırmışlardır¹⁶.

---

¹³ J. A. Munro, "Roads in Pontus, Royal and Roman", **JHS** 21, 1901, s. 59.

¹⁴ J. G. C. Anderson, "The Road-System of Eastern Asia Minor with the Evidence of Byzantine Campaigns", **JHS** 17, 1897, s. 25.

¹⁵ D. H. French, "The Roman Road System of Asia Minor", H. Temporini (eds.) içinde, Berlin s. 711.

¹⁶ Isaac 1990, s. 10-11.

C. Syria ve Phoenice:

Armenia'dan sonra kuzey Syria düzlükleri başlar ve Euphrates ile Tigris Nehirleri'nin güneyinde yükseklik 200 ila 500 metre arasına düşer¹⁷. Burada, Masius (Mazı) Dağları'nın kuzeyini sınırlandırdığı düzlüğün kuzey kenarı boyunca, Zeugma (Belkıs-Nizip, Gaziantep, Türkiye), Edessa (Urfa, Türkiye), Constantina (Viranşehir - Urfa, Türkiye), Dara/Anastasioupolis (Oğuz – Mardin, Türkiye), Nisibis (Nusaybin - Diyarbakır, Türkiye) gibi çok sayıda dikkate değer kent yer almaktadır. Bu hat aynı zamanda “bereketli hilal” de denilen, Mesopotamia'nın (Kuzeydoğu Suriye / Irak) kuzeyini teşkil etmektedir. En erken devirlerden başlayarak tarla tarımına ve kentsel yaşantıya dair izlerin görüldüğü bölge, buradan sonra fazla irtifa kazanmadan, güneye doğru uzanmaktadır¹⁸.

Syria'nın batısında, Mediterraneum Mare / Mare Internum (Akdeniz) kıyısı ise coğrafi yapısından ötürü, kuzeyindeki bölgeden tamamen farklı bir iklim yapısına sahiptir. Kıyıya paralel uzanan dağlar hem iklimsel hem kültürel olarak bariyer vazifesi görmektedir. Orontes (Asi) Nehri'nin dağları kestiği noktada, bölgenin, belki de en önemli kenti olan Antiochia ad Orontem (Antakya - Hatay, Türkiye) kentine ulaşılır. Buradan sonra çok sayıda önemli kıyı kentini barındıran ve genişliği 200 km'yi geçmeyen kıyı şeridi Iudaea'ya (Filistin, İsrail ve Ürdün) dek uzanır. Bu kıyı şeridinin orta noktasında çifte bir dağ sırası vardır: Bunlar yükseklikleri yaklaşık olarak 3000 metreye ulaşan Libanus (Jebel Libnan) ve Antilibanus (Jebel Antilibnan) Sıradağlarıdır ve bereketli Coele Syria (Bekaa) Vadisi'ni çevrelerler¹⁹. Günümüzde de Lübnan'ın en önemli tarım alanı olan bu vadi, Roma Dönemi'nde de Syria ve

---

¹⁷ F. Stark, **Rome on the Euphrates. The Story of a Frontier**, 1966, New York, 2012, s. 65-66.

¹⁸ Isaac 1990, s. 11.

¹⁹ Strab. XVI. 2.16.

Iudaea için önde gelen bir tahıl tarımı bölgesiydi. Coele Syria Vadisi'nden, Orontes kuzeye, Litas (Litani) ise güneye doğru akar ve bu vadinin doğal bir uzantısı olan Iordanes (Şeria) Nehri'nin geçtiği vadi, Moortum Mare / Asphaltitis Lacus'a (Ölüdeniz) ulaşarak devam eder, ardından da Arabicus Sinus kıyısında antik bir liman kenti olan Aelana / Eilath'a (Aqaba, Ürdün / Elath, İsrail) açılır²⁰.

Peraea'daki (batı Ürdün) yüksek dağlar nedeni ile bu vadinin doğusu tamamen çöldür ve Antik Dönemden İS 6. yüzyıl sonuna dek Nabataealılar tarafından istimlak edilmiştir. Nabatea'da yerleşim yalnızca su kaynaklarının olduğu ufak vahalar ile kısıtlı olsa da Traianus Dönemi ile beraber coğrafi önemi fark edilmiş, Sinus Arabicus'a uzanan ve üzerinde Petra (Petra, Ürdün), Gerasa (Jerash, Ürdün) ya da Bostra (Busra al-Sham, Suriye) gibi dikkate değer kentlerin yer aldığı ana yolun buradan geçmesi ile de imparatorluk genelindeki önemi artmıştır. Buradan güneybatıya gidilince bir kara köprüsü aracılığıyla Aegyptus'a ulaşılır. Tacitus tarafından “antik dünyanın anahtarı”²¹ olarak anılan Aegyptus'a, Roma'nın doğusundan bahsederken, Roma İmparatorluğu için olan önemi nedeniyle mutlaka değinilmesi gerekmektedir beraber²² coğrafi olarak Asia'dan ziyade Africa'nın parçası olmasından ötürü doğu sınırının bu kısmının tasvirini burada sınırlandırmak ve tez çalışması kapsamına almamak daha doğru olacaktır.

---

²⁰ Isaac 1990, s. 11.

²¹ Tac. Hist. III.8.

²² Isaac 1990, s. 12.

D. Mesopotamia:

Roma İmparatorluk Döneminin başından itibaren yakın doğudaki Roma mevcudiyeti Euphrates üzerindeki Seleucia ya da daha bilinen adı ile Zeugma'ya (köprü) değin uzanmıştır. Buraya kadar karasal bir özellik gösteren Euphrates, buradan sonra güneydoğuya doğru uzanan verimli arazide, daha kolay geçit verir. Nehri besleyen ve bahsedilmeye değer, kuzeydeki gibi ciddi kaynaklar burada bulunmasa da, en erken devirlerden itibaren Chaboras (Habur) ve Balissus (Balikh) Irmakları gibi sezonluk kaynakların vadileri boyunca çok sayıda dikkate değer yerleşim ve insan hareketi söz konusudur²³. Euphrates Nehri'nin hem kendisi hem de her iki yakası Babylon (Hillah, Irak) ve Sinus Persicus'a (Basra Körfezi) ulaşan önemli bir ana yoldur. Yol üzerinde çok sayıda yerleşim ve istasyon bulunması da bu nedenle olağandır²⁴.

Tigris Nehri de Euphrates gibi Armenia'da aşılması daha zor iken antik Ninova'sonra nispeten daha düz arazilerden seyreder ve nehir yolu ile seyahat daha rahattır. Ancak Euphrates'in aksine Tigris çok sayıda ufak nehir ve kaynak tarafından beslenir. Bunlardan bazıları Boumelos (Zap suyu), Zerbis (Küçük Zap) ve Gyndes'dir (Sirwan)²⁵.

Coğrafi özelliklerine kısaca değindiğimiz bu geniş coğrafyada, birbirlerinden çok farklı dinamikler, kültürel ayrılıklar bulunmaktadır. Bu sebeplerden dolayı Roma ve onu takip eden Bizans İmparatorlukları, bölgenin idaresi için dönemlere, kültürlere ve coğrafyaya göre birbirlerinden çok farklı politikalar uygulamak durumunda kalmıştır.

---

²³ F. Millar, **The Roman Near East 31 BC - AD 337**, 1993, Massachusetts, 2001, s. 437-438; Isaac 1990, s. 12-13.

²⁴ Isaac 1990, s. 13.

²⁵ Isaac 1990, s. 13.

III – ROMA İMPARATORLUĞU’NUN SINIR POLİTİKALARI VE DOĞU SINIRI

Bir önceki bölümde belirttiğimiz üzere Roma İmparatorluğu’nun doğu sınırını oluşturan Euphraticus limes toplamda 5000 km’lik imparatorluk sınır sisteminin doğusunda bulunmaktadır. Yaklaşık 800 km’lik bu hat, kabaca Caucasus Dağları’ndan Pontus Euxinus’un doğu sahiline gelip, orada Skydises (Kaçkar) Dağları’nı aşarak Euphrates Vadisi’ne doğru alçalır ve buradan da kuzey Syria düzlüklerine ulaşarak ve Euphrates’i bir müddet daha takip ettikten sonra yaklaşık olarak Chaboras Nehri civarında güneybatıya döner (Harita 2). Buradan sonra Arabicus limes başlar²⁶.

İlk defa Roma’nın sınırı olarak kullanılmaya başlamasından, İS 7. yüzyıl başlarındaki, son kullanım evresine dek limes hakkında ne yazık ki ufak parçalar halinde arkeolojik ve tarihsel veriye sahibiz²⁷. Bu bilgiler ışığında Roma’nın Asia’dan Syria’ya ilerleyişi ve sınırın politik tarihini beş ana tarihsel çerçeve dahilinde incelemek daha mantıklıdır. Birinci çerçeve, II. Makedon Savaşı (İÖ 200-197) ve bundan kısa bir süre sonra gerçekleşen Magnesia Muharabesi (İÖ 190) sonrasında, Roma’nın Asia’ya girişi ile başlayıp, Pergamon Kralı III. Attalus’un vasiyeti ile önce buradaki konumunu daha sonra da Mithradates Savaşları (İÖ 88-63) ile siyasi istikrarını sabitlediği dönemin incelendiği, Roma’nın mare Internum Havzasına Yayılışı başlığı altında ele alınmıştır.

---

²⁶ G. W. Bowersock, “Limes Arabicus”, *HSPh* 80, 1976, s. 119; Klee, 2006, s. 89; Mitford 1980, s. 1171; T. B. Mitford, “Euphrates Frontier (Roman)”, *The Encyclopedia of Ancient History*, R. S. Bagnall et alii., Oxford, 2013, s. 2566.

²⁷ S. Gregory, *Roman Military Architecture on the Eastern Frontier: From AD 200-600*, Vol. I, Amsterdam, 1995, s. 11-12.

Harita 2 - İS 2-3. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırı (J., Wagner, "Limes (nordlicher vorderer Orient)", Cancik (eds.) 1999 içinde, Stuttgart, 217-218'den Türkçeleştirilmiştir)

İkinci çerçeve ise Roma ordularının Asia'nın doğusuna ilerlediği, III. Mithradates Savaşı (İÖ 73-63) sonrasında Pompeius'un sınırı, idari ve askeri açıdan düzenlemesinden İmparator Nero'nun ölümüne (İS 68) dek olan ve Roma'nın Armenia'ya özel politika üretme çabaları ile geçen zamanı kapsamaktadır.

Euphraticus limes'in oluşturulması başlığı adındaki üçüncü çerçeve, Vespasianus (İS 69-79) ve oğulları tarafından biçimlendirilen, genel özelliği savunma olan, orta/yukarı Euphrates Vadisi ile Skydises Dağları boyunca uzanan sınırın şekillendiği dönemi içerir.

Takip eden dördüncü ve beşinci çerçeveler ise Euphrates'in doğu yakasında, Nerva (İS 96-98) ve Septimius Severus (İS 193-211) Dönemleri arasında, sınırdaki diplomasi ve kuvvetlerin görece durağan olduğu ancak Mesopotamia'nın ele geçirilip ilk defa Roma Eyaleti olmasından sonra bir dizi hareketliliğin başladığı dönem ve Sasani İmparatorluğu'nun yükselişe geçtiği, Caracalla (İS 211-217) ile Diocletianus (İS 284-305) Dönemleri arasında, İmparatorluğun Sasani ve Goth akınları ile mücadele ettiği yıllardan oluşmaktadır.

A. Roma'nın Mare Internum Havzasına Yayılışı:

İÖ 204 yılında IV. Ptolemaios'un ölümü sonrasında ortaya çıkan siyasi karışıklık, Ptolemaios Krallığı kontrolündeki bölgelerin Seleukos ve Makedon krallıklarınca istila edilmesine neden olur²⁸.

Başta Pergamon Krallığı ve Rhodos olmak üzere doğu Hellen krallıkları, mare Internum havzasında egemen olmaya başlayan Roma'ya, krallıkları çevresinde düzenin tekrar sağlanması için başvururlar. Yunanlar özgürlüklerini geri almakla beraber, bu müdahale ve sonrasında gelişen II. Makedon Savaşı ile Roma, önce bölge krallıklarını gözetmeye ardından da kendine has yayılmacı ve saldırgan bir savaş siyasetine başlamış olur²⁹.

İÖ 200 – 197 arasında devam eden II. Makedon Savaşı sırasında Roma ve müttefikleri, Makedon Kralı V. Philippus ile mücadele ederken; Seleukos Krallığı Asia'nın güneyinde etkisini arttırmakla meşguldür. III. Antiokhos'un, Roma ordusunun Kıta Yunanistan'da düzeni sağlayıp Italia'ya çekilmesini fırsat bilip, Marmara havzasına hakim olmaya çalışması karşısında Hellen krallıkları ve kentleri bir kez daha Roma'nın himayesini istemek durumunda kalır. Toprakları Italia sınırlarına dayanacak bir doğu krallığının varlığını engellemek durumunda kalan Roma, Hellen krallıklarının teklifleri kabul etmekle beraber Seleukoslara doğrudan savaş açmak için oldukça uzun bir süre beklemede kalmış, fakat kaçınılmaz hale gelen Thermopylai Savaşı İÖ 191 yılında başlamıştır³⁰. Thermopylai'de yenilen III. Antiokhos'un, Asia'ya kaçması, savaşın buraya taşınmasına neden olmuştur. Böylece İÖ 190 yılında Roma ordusu ilk defa Asia'ya ayak basmış ve ardından da

²⁸ A. M. Eckstein, **Rome Enters the Greek East, From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230-170 B.C.**, Oxford, 2008, s. 125-126.

²⁹ A. M. M. Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara, 1999, s. 481-482; Eckstein 2008, s. 217.

³⁰ H. Demircioğlu, **Roma Tarihi I**. Cilt, 1953, Ankara, 1998, s. 319-332; G. Ergin, **Anadolu'da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen**, İstanbul, 2013, s. 52-53.

Roma ve müttefikleri, III. Antiokhos ve Hannibal'in donanmalarını yenerek, bunların boğazları savunmasını engellemiştir³¹. Seleukos ve Roma orduları, 190 yılı sonbaharında Hermos (Gediz) Nehri'nin kuzeyinde, Magnesia ad Sipylus (Manisa, Türkiye) yakınlarında karşılaşmış ve Roma'nın zafer kazanması neticesinde Asia ve Cappadocia'da Seleukos idaresi sona ermiştir³². Savaştan bir yıl sonra, İÖ 189/188 yılında Phrygia'daki Apamea'da (Dinar – Afyon, Türkiye) yapılan barış ile III. Antiokhos'un Cilicia Tracheia'daki Sarpedon Burnu'nun (İncekum Burnu, Silifke – Mersin, Türkiye) batısına geçmemesi garanti altına alınmıştır³³. Savaşın ve ardından gelen barışın galibi Roma olmasına rağmen, toprakları kendi bünyesine katmaktan ziyade, müttefikleri arasında paylaştırarak dolaylı bir yönetim politikası uygulama yoluna gitmiştir³⁴.

İÖ 2. yüzyıl sonu ve ortası arasındaki dönemde, İÖ 189 yılında gerçekleşen Manlius Vulso'nun Galatia seferi ve İÖ 131 yılında Aristonicus isyanını bastırmak dışında, hiçbir Roma askerinin Asia'ya ayak basmadığını görmekteyiz³⁵. Roma, doğrudan yönetime karışmadığı gibi, müdahale gerektiren durumlarda ya yerel halktan askere alım yapıyor ya da müttefik krallıkların ordularından yararlanıyordu³⁶. Uygulanan bu çekimser politika İÖ 133'de III. Attalus topraklarını vasiyet yolu ile Roma'ya bıraktığında dahi değişmemiştir. Roma tarihindeki en hayret verici olaylardan biri olan bu vasiyetin ardından Pergamon Krallığı'nın toprakları

---

³¹ R. Strootman, "Antiochos III Megas", *The Encyclopedia of Ancient History*, R. S. Bagnall et alii., Oxford, 2013, s. 477-478.

³² Demircioğlu 1998, s. 337; Ergin 2013, s. 54.

³³ A. H. McDonald, "The Treaty of Apamea (188 B.C.)", *JRS* 57, No: 1/2, 1967, s. 7-8.

³⁴ D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century after Christ*, 1950, s. 19; A. N. Sherwin – White, "Roman Involvement in Anatolia 167 – 88 B.C.", *JRS* 67, 1977, s. 65; G. Woolf, *Rome An Empire's Story*, Oxford, 2012, s. 71-75.

³⁵ Ergin 2013, s.55.

³⁶ S. Mitchell, *Land, Men, and Gods in Asia Minor Vol. I The Celts and the Impact of Roman Rule*, Oxford, 2001, s. 29.

müttefikler arasında paylaştırılmıştır³⁷. Toprakların bu şekilde paylaştırılması olasılıkla İÖ 2. yüzyıl ortalarından itibaren güçlenen ve saldırgan tutumları nedeniyle dikkat çeken Parthlara karşı bir savunma sistemi olarak geliştirilmiş olmalıdır³⁸. Miras yolu ile kalan toprakların bir kısmı ise Asia adı ile Roma'nın doğudaki ilk eyaleti olarak ilhak edilmiştir³⁹. İÖ 87 yılında Sulla'nın Mithradates'e karşı saldırıya geçmesine dek bu durum değişmemiş ancak bu tarihte, İÖ 188 yılından sonra ilk defa olarak bir Roma ordusu krali hanedanlar arası çekişmelere müdahale etmiştir⁴⁰.

İÖ 1. yüzyıl başına dek Roma'nın müttefiki olan Pontos Krallığı, başka krallıkların doğrudan kontrolünde olmayan arazileri ve Amisus (Samsun, Türkiye), Amastris (Amasra – Bartın, Türkiye) ve Chersonesus (Sivastopol, Ukrayna) gibi liman kentlerini çoktan elde etmiş, zamanla da sistemli bir genişleme politikası uygulamaya başlamış ve bu yapısı ile Roma'nın uyguladığı “böl ve yönet” politikasına uygunsuz bir konum elde etmişti⁴¹. Pontos Krallığı'nın Roma'nın politik çıkarlarına aykırı hareket etmesi ile asıl amacı Euxinus'ta kuzey steplerinden kıymetli malların da ulaştığı önemli ticari merkezleri Roma hegemonyasına dahil etmek olan I. Mithradates Savaşı İÖ 88'de başlamıştır⁴².

---

³⁷ Sherwin-White 1977, s. 68.

³⁸ Sherwin-White 1977, s. 66-67.

³⁹ Demircioğlu 1998, s. 417-418.

⁴⁰ Sherwin-White 1977, s. 72.

⁴¹ Ergin 2013, s. 74-75, s. 521, dn: 72.

⁴² Stark 2012, s. 42.

B. Asia Eyaleti'nde Doğuya İlerleme:

Pontos Krallığı ile yaklaşık 25 yıl süren savaşlar, Roma'nın Asia'nın doğusuna ilerlemesine ve bu sayede Euphrates kıyılarına gelmesi ile sonuçlanmıştır⁴³. Her ne kadar Parthlar ile olan ilk ilişki İÖ 93/92 yılında Sulla tarafından kurulmuş olsa da⁴⁴ tüm bölgenin geneli için kapsamlı bir politika formüle edilmesi ve buradaki diğer krallıklar ile diplomatik ilişkilerin başlangıcı Romalı General Lucius Licinius Lucullus'un, İÖ 69'da, Tigranes'i yenmesi ve Armenia'da Roma hakimiyetinin başlaması ile olmuştur⁴⁵. Bu tarihten sonra ilk olarak, Tomisa'da bulunan Euphrates üzerindeki geçiş noktasının kontrolü, Mithradates'e karşı olan savaşlardaki rolü nedeniyle I. Ariobarzanes'e verilmiş ve Cappadocia Eyaleti'nin Tiberius tarafından düzenlenmesine dek Cappadocia Krallığı'nın kontrolünde kalmıştır⁴⁶.

1. Pompeius'un Düzenlemeleri:

İÖ 66 yılında Mithradates'in yenilgisinin ardından Romalı komutan Pompeius, Cappadocia ve batı Armenia'nın idaresi için, Euphrates Nehri'nin batısı kadar doğusunda da kalan arazinin tümünü yeniden organize eder⁴⁷. Zira bir çok antik yazar tarafından da bahsedildiği üzere Euphrates sadece Parthia ile değil, aynı zamanda akınları ciddi tehlike yaratan Sacae ve Massagetae⁴⁸ kavimleri için de doğal bir bariyer özelliği taşımaktaydı⁴⁹.

Yeni düzenleme İÖ 59'da tasdik edilir ve Nero Dönemi'ne (İS 54-68) kadar

---

⁴³ Stark 2012, s. 44.

⁴⁴ Mitchell 2001, s. 118.

⁴⁵ A. Keaveney, "Roman Treaties with Parthia circa 95-circa 64 BC", *AJPh* 102/2, 1981, s. 197-198; A. N. Sherwin-White, "Lucullus, Pompey and the East", *C.A.H.* IX, 1992, Cambridge, 2008, s. 239

⁴⁶ Mitford 1980, s. 1171.

⁴⁷ Sherwin-White 2008, s. 265.

⁴⁸ Tüm bu Kafkas kavimleri sonradan Alan adı ile anılmıştır.

⁴⁹ Plin. Nat. VI, 30-31.

bu düzen şu şekilde devam eder: Nehrin batısı, yani daha önceden Pontos ve Seleukos Krallıklarının bulunduğu topraklar Bithynia-Pontus, Cilicia Campestris ve Syria Eyaletleri olarak ilhak edilir ve düzenlenir. Bunların doğusuna Bosphorus, Colchis, Armenia Minor, Cappadocia ve Commagene gibi politik olarak güvenilirliğini kanıtlamış bir dizi vasal kral yerleştirir⁵⁰.

Euphrates'in uzak doğusunda yer alan Colchis ve Caucasus'daki vasal krallar da Roma tarafından resmi olarak tanınmıştır. Ancak Pompeius'un, İÖ 66'da, kısa ömürlü bir garnizon yerleştiği Artaxata'yı, ardından da sırasıyla Albania Iberia ve Colchis'i ele geçirişine rağmen Armenia genel olarak Pompeius'un düzenlemelerinin dışında kalmıştır⁵¹.

Bu düzenlemeler, İÖ 53'de Crassus'un politik açgözlülüğü⁵² nedeniyle Parthia'ya saldırması ve böylece Roma ile Parthia arasındaki en erken savaşlardan ve en ezici yenilgilerden biri ile sonuçlanan Carrhae Savaşı⁵³ ile bundan kısa bir süre sonra da İÖ 49'da Bosphorus Krallığı'nın VI. Mithradates'in oğlu II. Pharnaces tarafından ele geçirmesiyle bozulmuşsa da, düzen kısa bir süre içerisinde Iulius Caesar tarafından yeniden oluşturulmuştur⁵⁴.

İÖ 49'dan sonra gelişen iç savaş ile imparatorluk genelinde bir güvensizlik ve istismar dönemi de başlamış olur. Bu savaş çok uzak batıda gerçekleşmekle beraber etkileri imparatorluğun doğusunda, isyanlar ve Parthların fırsattan istifade akınları şeklinde hissedilmekteydi. Bu güvensizlik ortamı takip eden on yılda iyice belirsiz

---

⁵⁰ R. Seager, **Pompey the Great: A Political Biography**, Oxford, 2002, s. 61; Mitford 1980, s. 1172; Sherwin-White 2008, s. 266-269.

⁵¹ Mitford 1980, s. 1172.

⁵² Plut. Crass. 14.4, 16.1.

⁵³ Stark 2012, 110-119.

⁵⁴ E. Rawson, "Caesar: civil war and dictatorship", **C.A.H. IX**, 1992, Cambridge, 2008, s. 434.

bir hale gelmişti⁵⁵.

Iulius Caesar'ın suikastının ardından taraf değiştiren Pacorus ve Labienus önderliğinde Parthlar, İÖ 40 yılında Roma topraklarını istila etmişse de bu defa da duruma Marcus Antonius müdahale etmiştir. Cappadocia ve Commagene'de Quintius Labienus Parthicus ve Parthları destekleyen kraliyet mensupları, Roma yandaşları ile değiştirilmiş, Cappadocia Krallığı'nın başına Archelaus getirilmiş; Pontus ise Polemon egemenliği altına girmiştir⁵⁶.

Marcus Antonius'un Euphrates ötesindeki aktiviteleri neticesinde Roma Armenia'nın iç kısımlarına doğru ilerlemiştir. İÖ 37 yılında Canidius Crassus Armenia kralını yenmiş ve ardından Iberia ve Albania'yı ele geçirmiştir. İÖ 34 yılında ise Armenia Kralı Artavasdes'i ihanet ile suçlayıp, bir yıl içerisinde tüm Armenia'yı istila etmiş ve kendine ait 16 lejyonun hepsini buraya konuşlandırmıştır⁵⁷.

Ancak Octavianus ile Marcus Antonius'un çıkar çatışması ve yaklaşan sivil savaş nedeniyle Marcus Antonius tüm lejyonlarını Ionia sahillerine geri çekmiş, doğunun savunması Media krallarına ve I. Polemon Pythodorus'a bırakmıştır⁵⁸.

2. Augustus'un Politikası:

Octavianus ve Marcus Antonius'un birbirleri ile savaştığı, Octavianus'un galip çıktığı Actium Savaşı'nın (İÖ 31) ardından başlayan Principatus Dönemi'nde, Augustus adıyla Roma İmparatoru olan Octavianus, Pompeius'un ilhak ve vasal krallıklar politikasını genişleterek devam ettirmiştir⁵⁹. İÖ 25 yılında Galatia Kralı

---

⁵⁵ D. Kennedy, "Syria", *C.A.H. X*, 1996, Cambridge, 2008, s. 709.

⁵⁶ C. Pelling, "The Triumviral Period", *C.A.H. X*, 1996, Cambridge, 2008, s. 28-29.

⁵⁷ Pelling 2008, s. 39-40.

⁵⁸ Pelling 2008, s. 48.

⁵⁹ J. C. Mann, "The Frontiers of the Principate", *ANRW II.1*, Berlin, 1974, s. 522; Kennedy 2008, s. 709-710.

Amyntas'ın ölümünün ardından, Ancyra (Ankara) ve Tavium (Büyüknefes Köyü, Yozgat) gibi önemli kervan merkezlerini barındıran Galatia da ilhak edilmiş ve *legatus Augusti* olarak düzenlenmiştir⁶⁰. Vasal kralların zaman içerisinde ölümleri de fırsat bilinen egemenlik alanı içerisinde kalan topraklar doğuya doğru genişletilmiş ve Roma, İÖ 20 yılında mare Internum'dan Skydises Dağları'na dek uzanan geniş bir alanın kontrolünü eline almıştır. Kuzeyde Pontuslu Polemon Colchis'e kadar olan sahil şeridini kontrol etmekteyse de, Cappadocia'nın son kralı ve Roma'nın müttefiği olan Archelaus İÖ 3 yılında I. Polemon'un dul eşi I. Pythodoris (Pythodorida) ile evlenince Pontos ve Colchis Krallıkları da birleşir. Bu dönemde, kuzeyde Caucasia'da yer alan Iberia ve Albania kralları ise Augustus ile dost olmayı tercih etmişlerdir⁶¹.

Augustus dikkatini Armenia'ya verdiğinde Galatia ve Cappadocia'daki düzenlemeleri neredeyse tamamlamıştı. Burada yürüttüğü politika doğrudan ilhak yönteminden ziyade Armenia ile komşu krallıkların aile mensuplarını bölgeye yerleştirmek yolu ile Romalılaştırma şeklindeydi⁶². Bu aşamada durumu daha da garantiye almak için Parth krali ailesine mensup bazı rehineler alınmış ve Roma'ya götürülmüştür⁶³.

Bu dönemde kuzey Syria, Roma'nın önde gelen askeri üslerinden biri konumuna gelmiştir⁶⁴. Roma, Parthia'ya karşı duruşunu netleştirmek için bölgeye dört lejyon konuşlandırmıştır. Bunlar, İÖ 30'dan itibaren Antiochia'da (Antakya, Hatay) bulunan III. Gallica, Laodicea'da (Lazkiye) VI. Ferrata, İÖ 27'de Cyrrhus'a

---

⁶⁰ Pelling 2008, s. 65.

⁶¹ Mitford 1980, s. 1172; A. D. Macro, "The Cities of Asia Minor Under The Roman Imperium", **ANRW II.7.2**, Berlin, 1980, s. 665-667.

⁶² E. N. Luttwak, **The Grand Strategy of the Roman Empire From the First Century AD to the Third**, London, 1976, s. 9.

⁶³ Mitford 1980, s. 1173.

⁶⁴ T. Mommsen, **The Provinces of the Roman Empire from Caesar to Diocletian**, vol II, London, 1909, s. 117.

(Nebi Huri) yerleştirilen X. Fretensis ile İÖ 25'ten itibaren Raphanea'da (Rafniye) konuşlandırılan XII. Fulminata lejyonlarıdır⁶⁵. Askeri güçteki bu artışa rağmen, burada ana hedef genişlemeden ziyade düzeni sağlamaktır⁶⁶.

İmparatorluğun doğusunda uygulanan politika savaştan ziyade diplomasi ağırlıklıdır: yapılan müzakereler sonucunda Euphrates her iki krallığın etki alanlarının sınırı olarak ilan edilmiş ve hatta İÖ 53'de Carrhae'de yaşanan yenilginin ardından Parthların eline geçen lejyon flamaları dahi geri alınmıştır⁶⁷.

Gaius'un İS 4 yılında ölümünden sonra Augustus'un doğuda hiç komutanı kalmamıştı ve Armenia'nın doğrudan kontrolü kaybedilmişti fakat vasal krallıklar ve bunlarla olan dostane ilişkiler Roma egemenliğinin doğunun içlerine doğru ilerlemesini sağlamıştır⁶⁸.

3. Cappadocia'nın İlhakı:

Augustus'un politikası devam ettiren Tiberius, İmparatorluğun mevcut sınırlarını korumak amacıyla Cappadocia kralı Archelaus ve Commagene kralı III. Antiochos'un İS 17'de ölümlerini fırsat bilerek topraklarını ilhak etmiş, Cappadocia Armenia Minor'a katılmış ve Commagene ise Syria Eyaleti'ne bağlanmıştır. Skydises Dağları'ndan Tauruslara kadar uzanan alan hem doğal maden kaynaklarını barındırmakta, hem de orduyu besleyen tahılın tedarik edildiği güney Sibiryaya ovalarına ulaşan rota ile meşhur Pers Kral Yolu ve Hellenistik ticari rotaların kesiştiği stratejik önemdeki bölgeyi kapsamaktadır⁶⁹.

Bu esnada sadece Pontus ile kıyı şeridi vasal krallık statüsünü korumuştur ve

⁶⁵ H. Farnum, *The Positioning of the Roman Imperial Legions*, Oxford, 2005, s. 81.

⁶⁶ E. G. Hardy, "The Movements of the Roman Legions from Augustus to Severus", *The English Historical Review* 2.8, 1887, s. 629; E. S. Gruen, "The Expansion of the Empire under Augustus", *C.A.H. X*, 1996, Cambridge, 2008, s. 154.

⁶⁷ Gruen 2008, s. 159-160.

⁶⁸ F. E. Romer, "Gaius Caesar's Military Diplomacy in the East", *Transactions of the American Philological Association* 109, 1979, s. 212-214; Gruen 1996, s. 162-163.

⁶⁹ Mitford 1980, s. 1173

artık II. Polemon Pythodorus tarafından yönetilmektedir. Skydises Dağları'nın güneyinde sınır Euphrates'e dek genişletilmiştir. Caucasia'da ise yine Roma'nın müttefiği Iberia ve Albania krallıkları bulunmaktadır⁷⁰.

Ancak Cappadocia'da sadece ufak bir yardımcı kuvvet olan *auxilia provincialis* bulunmaktaydı yani Euphrates genel olarak korunamamaktaydı. Doğu sınırını korumak ve Armenia'da ortaya çıkan karışıklığı bastırmak amacıyla Tiberius, önce Polemon ve Pythodorus'in en küçük oğlu Zeno'yu, ardından da Iberia kralının kardeşi Mithradates'i Armenia Kralı olarak atayarak, Roma'ya tabi krallıklar uygulamasına devam etmiştir⁷¹.

4. Gaius ve Claudius'un Vasal Krallıklar Politikası:

Kısa süren hükümdarlığı esnasında Gaius, Tiberius'un anlaşmalara dayalı sınır politikası yerine eski krallıkları canlandırma uygulamasına gitmiştir⁷². Commagene Krallığı geçici olarak IV. Antiokhos'a, Armenia Minor, öldürülen Thracia Kralı II. Cotys'in oğlu III. Cotys'e verilmiş, bir diğer oğul olan II. Polemon ise Pontus'a yerleştirilmiştir⁷³.

Claudius ise ilk iş IV. Antiokhos'a Commagene üzerindeki haklarını iade etmiş fakat Cotys'in durumu ile ilgili bir değişiklik yapmamıştır. Yukarı Euphrates'de ilk ciddi atılım sayılabilecek Taurus Dağları civarına Claudiopolis (Malatya / Pütürge - Kerar Kale) kentinin kurulması da bu dönemde gerçekleşmiştir. Şüphesiz bu kentin kuruluşu Cappadocia'nın en ücra köşesinde Roma kontrolünü sağlamaktır. Ayrıca muhtemelen Dascusa'daki (Pağnik Öreni, Elazığ) kale de bu tarihte yapılmış ve Claudius burayı Armenia'ya yapılacak seferler için kullanmayı

⁷⁰ Mommsen 1909, vol II, s. 43; Mitford 1980, s. 1174.

⁷¹ Luttwak 1976, s. 38.

⁷² J. Bennett, "The Origins and Early History of The Pontic-Cappadocian Frontier", *AS* 56, 2006, s. 82.

⁷³ Luttwak 1976, s. 38-39.

düşünmüştür⁷⁴.

5. Armenia'da Roma Etkisinin Çöküşü:

Parth Kralı III. Artabanus'un ölümünün ardından ortaya çıkan sivil savaşı fırsat bilen ve daha önceden Tiberius tarafından Armenia yönetimine getirilip sonradan bu hakları alınan Mithradates, kardeşi I. Pharasmenes ve Roma birliklerinin de desteği ile Armenia tahtını ele geçirir. Artaxata'nın yirmi kilometre kuzeydoğusunda yer alan Gorneae'ye (Garni, Ermenistan) bir *praefectus* ve bir *centurion* konuşlandırılır ki bu Armenia'da kayıtlara geçen ilk kalıcı garnizondur. Kısa bir süre sonra Syria'dan güvenliği sağlamak için gizlice bir lejyon buraya gönderilmişse de Parth Krallığını kışkırtmamak için geri çağırılmıştır⁷⁵.

Yaşanan bu gelişmeler Syria'da bulunan lejyonların uzaklığını ve Armenia'daki yardımcı kuvvetlerin yetersizliğini göstermiştir. Bölgedeki idari ve askeri eksiklik Parth Krallığı tarafından fırsat olarak görülmüş, Armenia istila edilmiş ve böylece Augustus'un kurduğu anlaşmalara dayalı sınır sistemi İS 50 yılı civarında çökmüştür⁷⁶.

6. Corbulo'nun Doğu Faaliyetleri:

Nero, 54 yılının Ekim ayında Roma tahtına geçtiğinde, başta Armenia olmak üzere doğuda tekrar kontrolü sağlamak için, daha önceden Germania'da askeri başarısını kanıtlamış ve Asia Eyaleti *proconsulu* olan Gnaeus Domitius Corbulo'yu, *Legatus Augusti pro praetore* ünvanı ve özel bir komuta yetkisi ile doğuya gönderir⁷⁷. Bunun ardından Corbulo ile Parth Kralı Vologaeses arasındaki krali rehinelerin değiş tokuşunu da öngören bir anlaşma yapılmasına rağmen Tiridates

⁷⁴ Plin. Nat. V.XX.85; Mitford 1980, s. 1173.

⁷⁵ Mitford 1980, s. 1175.

⁷⁶ Mitford 1980, s. 1174.

⁷⁷ Bennett 2006 s. 83; Magie 1950, s. 553-555; Millar 2001, s. 66-67.

Armenia’da kalır.

Corbulo, yaklaşık üç yıl boyunca, sonradan lejyon karargahı olacak olan Satala yakınlarında, birliklerini konuşlandırır. Trapezus’tan gelen destek yolu aracılığıyla yardım alır ve bu süre zarfında kuvvetlerini hazırlar. Corbulo’nun Trapezus’tan Eriza’ya (Erzincan) dek olan rota ile çevresindeki araziye tahkimatlarla ve yardımcı *praesidia* ile kuvvetlendirmesi, Pontus-Cappadocia sınırını oluşturmada atılan ilk adımdır ve bu sınır sisteminin Armenia Minor içlerine ve Euphrates Vadisi’ni takip edip ve Commagene’ye dek ulaşan rotada uygulanması da planlanmış olmalıdır⁷⁸. III. Gallica ve VI. Ferrata ve son eklenen X. Fretensis lejyonları Syria’dan kuzeye nakledilir, IV. Scythica ise yardımcı *alae* ve *cohortes*leri ile Moesia’dan bölgeye gelir. Altı yıl aralıklarla devam eden savaştan sonra 58 yılı baharında, Corbulo Armenia’yı ele geçirir. Tüm bu yaşanan olayların sonucunda, Augustus’un sınır politikasından ani bir kararla vaz geçilir: Yani Parth kökenli bir aday Armenia’yı yönetecek, Roma yönetime doğrudan dahil olmayacaktır⁷⁹.

7. Armenia’da Vasal bir Krallık:

Corbulo’nun Artaxata’yı kuşatması ve yıkmasının ardından Parth adayı Tiridates kaçmış ve Roma, Armenia tahtına IV. Tigranes’in yeğeni ve Archelaus’un büyük torunu V. Tigranes’i getirmiştir. Ancak 59’da Tigranes Parthia’ya bağımlı uydu devlet Adiabene’yi işgal edince bu duruma misilleme yapmak isteyen Vologaeses Tiridates’i tekrar Armenia kralı ilan eder. Bu sırada Syria Valisi olan Corbulo her ne kadar başta Tigranes’i desteklemek için XII. Fulminata ve IV. Scythica lejyonlarını bölgeye nakletse de Vologaeses’in Tigranocerta kuşatmasını kaldırması için daha sonra Tigranes’i tahttan alır. Nero’yu Armenia Krallığına

---

⁷⁸ Bennett 2006, s. 85.

⁷⁹ Mitford 1980, s. 1175; M. Hammond, “Corbulo and Nero’s Eastern Policy”, **HSPH** 45, 1934, s. 83.

düzeni getirecek Parth adayı Tiridates'i, Armenia'nın Roma *imperiumu* içerisinde kalma koşulu ile, taçlandırması konusunda ikna eder⁸⁰. Bu esnada her iki taraf da yani hem Parthlar hem de iki lejyonluk bir Roma garnizonuna sahip Tigranes Armenia'dan geri çekilirler. Vologaeses'in politik girişimi başarısız olmakla beraber Tigranes bir daha görülmez⁸¹.

8. Roma Etkisini Arttırma Girişimleri:

Takip eden 62 yılından itibaren L. Caesennius Paetus'u Cappadocia yeni *legatusu* olarak görmekteyiz, bu aynı zamanda korkunç bir politik ortamın da başlangıcıdır. Amacı, Armenia'yı ilhak etmekten ziyade doğuda Roma etkisini tekrar arttırmak olan Paetus, V. Macedonica lejyonunun Moesia'dan Pontus'a gelişini beklemeden, Tomisa'daki yüzen köprüden Euphrates'i geçer. Ancak Tigranocerta'yı tekrar ele geçiremez ve Arsanius gerisindeki Rhandaia'ya (Haraba, Elazığ yakınları) geriler. Burada utanç verici bir yenilgi olarak Armenia'ya bir ordu ile girmiş olan Vologaeses'e teslim olur. Vologaeses'in ısrarı sonucunda Euphrates'in ötesindeki Osroene'de henüz inşa edilen kaleler boşaltılır. Euphrates yine sınır olur, Parth garnizonları Armenia'dan çekilir ve taht boş bırakılır. Corbulo Syria'ya dönerken, Paetus kışlamak için Cappadocia'da kalır⁸².

Bir sonraki ilkbaharda Vologaeses Nero'ya yeni bir elçi gönderir. Armenia'nın kralı olarak tanınması karşılığında, Tiridates'in lejyon standartları önündeki imparator heykeline bağlılığını kabul ettiğine dair yemin etme şartı konur. Bu da Parthların durumu kabullendiğini göstermektedir. Bu esnada bu onursuz barışı önlemek amacıyla Nero savaşı yeniden başlatır, Corbulo'yu doğu eyaletleri ve

---

⁸⁰ T. E. J. Wiedemann, "Tiberius to Nero", *C.A.H. X*, 1996, Cambridge, 2008, s. 248; Bennett 2006, s. 85-86.

⁸¹ Mitford 1980, s. 1177.

⁸² Magie 1950, s. 556-558; Mitford 1980, s. 1177

buradaki tüm memurların üzerinde *imperium maius* yetkisi ile donatır⁸³.

VI. Ferrata ve III. Gallica yine Syria'dan Armenia'ya transfer edilir. Burada kısa bir süre önce Moesia'dan Pontus'a nakledilen V. Macedonica ve o esnada Pannonia'dan gelen XV. Apollinaris tarafından takviye edilir⁸⁴. Bu lejyonlara Illyricum ve Aegyptus'tan seçilen bazı yardımcı kuvvetler de katılır. Corbulo, yine muhtemelen Tomisa üzerinden Armenia'ya saldırır ve Vologaeses'i barış yapmaya sevkeder. Rhandaia'da düzenlenen bir toplantı sonucunda Tiridates İmparatorun heykeli önünde tacını sunar ve sadece onu Nero'nun elinden alacağını belirtir. Sonunda uygulama başarılı olur. Tiridates Parthia'ya döner, bölgeye nakledilen lejyonlardan olan III. Gallica lejyonu 64 yılına kadar burada kalır⁸⁵ ve Corbulo her şeyin üstündeki yönetim yetkisini korur. Armenia'daki bu yeni düzenleme bir süre için doğuya barış getirir⁸⁶.

9. Pontus Kıyıları ve Caucasus'daki Gelişmeler:

Rhandaia'da gerçekleşen bu seremoniden kısa bir süre sonra, 64 yılında, Galatia'nın kuzeydoğusunda yer alan Polemon'un krallığı Pontus Polemoniacus adı ile Galatia Eyaleti'ne katılır. Olasılıkla Corbulo tarafından önerilen bu düzenleme ile Roma, Trapezus üzerinden Armenia Minor ve Kafkaslara ulaşan tedarik rotasının ve Lycus Vadisi'ni takip eden ana yolun doğrudan kontrolünü ele geçirir. Pontus Kralının muhafızları yardımcı bir *cohortese* dönüştürülür ve Pontus donanmasına katılır. Bununla beraber yeni Eyalet, Armenia Minor ve Commagene vasal kralların elinde olduğundan, Armenia'ya karşı bir savunma sisteminin parçası değildir. Muhtemelen Nero'nun Caucasiae Portae üzerine düzenleyeceği bir sefer için üs

---

⁸³ Wiedemann 2008, s. 248.

⁸⁴ Tac. Ann. 15.6.

⁸⁵ Bennett 2006, s. 86; Farnum 2005, s. 7.

⁸⁶ Magie 1950, s. 560-561; Mitford, 1980, s. 1178; ayrıca bkz. Hammond 1934, s. 101 n. 1.

olarak düşünölmüş ve buna göre hareket edilmiştir. Corbulo'nun muhtemel planı: Caucasiae Portae üzerine bir sefer ve ardından büyük olasılıkla Iberia'nın ile Albania'nın ilhakıdır. Buraların ilhak edilmek istenmesindeki asıl neden ise Pontus Euxinus'u Caucasus'a bağlayan ana yolun kontrolünü sağlamak ve İS 35 yılından beri güney Sibiria'dan gelen kavimler tarafından kullanıldığı bilinen bu istila rotasında oluşabilecek tehlikeleri önlemektir⁸⁷. Parthlar tarafından da 75 yılından itibaren farkedilen, bu rota nedeniyle doğabilecek sorunlara dair Nero Dönemi'nde planlanan çözümler, onun ölümü ile yarım kalır⁸⁸.

Armenia'daki genel duruma tekrar dönecek olursak, 66 yılında Tiridates Roma'da Nero tarafından Armenia kralı olarak takdim edilir ve Artaxata'yı yeniden inşa etme yetkisi verilir. Bir müddet Neroneia olarak anılacak kentin yendien inşası için büyük miktarda para ve inşatçılar temin edilir. Corbulo ve Vologaeses tarafından önerilen uzlaş sonunda kabul edilir ve Augustus'un politikasının aksine Roma'nın da uygun bulduğu bir Parth adayı Armenia tahtına geçer. Doğuda popüler olan Nero'nun bu politikası neredeyse yarım yüzyıl sürecektir bir barış sürecini de beraberinde getirir. Roma'nın etki alanı Euphrates ile sınırlandırılır, Armenia'daki Roma orduları geri çekilir ve Euphrates'in doğusundaki askeri yerleşimler terk edilir⁸⁹.

Armenia'nın kontrolünü Parth kökenli birine verilmesi ile Euphrates yine Roma'nın doğu sınırı haline gelmiştir. Kafkaslar üzerinden gelen istila rotası ve kıyının kontrolü için Pontus Euxinus sahilinde kaleler bulunmakla beraber daha güneyden gelebilecek saldırılara karşı Armenia Minor ve Commagene'de bu tip

---

⁸⁷ Magie 1950, s. 562; Mitford 1980, s. 1178; E. M. Sanford, "Nero and the East", **HSPh** 48, 1937, s. 94; E. Dabrowa, "Roman Policy in Transcaucasia from Pompey to Domitian", **The Eastern Frontier of the Roman Empire**, (D. H. French eds.), Oxford, 1988, s. 71.

⁸⁸ Magie 1950, s. 575; Mitford 1974, s. 166-167.

⁸⁹ Magie 1950, s. 561.

kaleler bulunmamaktaydı. İS 69 yılında Nero'nun ölümünden sonra ortaya çıkan karmaşa döneminde Doğu eyaletlerindeki elçiler imparator olarak Vespasianus'u desteklediklerinde silahsızdılar, Cappadocia'ya henüz lejyonlar eklenmemiştir ve bu hali ile Cappadocia tamamen Parthların iyi niyeti ve Armenia'daki kralın inisiyatifine kalmıştır. Ancak Nero tarafından da öngörüldüğü üzere Caucasus üzerinden gelen Alan saldırılarının da durdurulması gerekmektedir⁹⁰.

---

⁹⁰ Mitford 1980, s. 1179; Sanford 1937, s. 95 & s. 95 dn.3.

C. Euphraticus Limes'in Oluşturulması:

İS 1. yüzyıl ortasından itibaren yaşanan gelişmeler ve Nero'nun Armenia'daki politikası yeni bir sınır savunma sistemine ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Aslında temelleri Nero Dönemi'nde atılan bu sistem Vespasianus tarafından vakit geçmeden uygulamaya konulmuştur. Buna göre ilk olarak Armenia Minor ve Commagene'de bulunan vasal krallıkların toprakları Roma'ya katılmıştır. Böylece Pontus Euxinus'dan Syria'ya dek kesintisiz bir hattın doğrudan kontrolü sağlanmıştır. Bu hattın devamında, kuzey ve kuzey doğuda, Caucasus ve Sebastopolis gibi uzak lokasyonlar da dahi destek noktaları oluşturulmuştur⁹¹.

Bunun ardından Galatia ve Cappadocia tek bir senato valisinin kontrolüne verilerek birleştirilmiş. Burada bir dizi stratejik yol ağı oluşturularak doğu sınırına gidecek ordular ve bunlara yapılacak desteklerin daha hızlı ulaşması sağlanmıştır.

Son olarak da Syria'daki iki lejyon yardımcı kuvvetleri ile beraber kuzeye, sınır üzerinde yer alan garnizonlara konuşlandırılmıştır.

1. Commagene'nin İlhakı:

İS 72 yılından itibaren Caucasus üzerinden Media ve Armenia'ya yapılan Alan akınları Commagene ile Armenia Minor krallıklarının doğudan gelebilecek saldırılara karşı koyamayacak durumda olduklarını göstermiştir. Bölgede etkin bir sınır politikası ve yönetim elde etmek için Euphrates'e sınırı olan iki vasal krallığın ilhak edilmesi gerekmektedir⁹².

Vespasianus'un hükümdarlığının dördüncü yılında İS 72'de uzun yıllardır Roma'ya bağlılığını korumuş olan Commagene Krallığı ilhak edilir. Antik kaynaklarca “bellum Commagenicum” olarak adlandırılan savaşta Syria Valisi L.

⁹¹ Klee 2006, s. 91; T. B. Mitford, “The Inscriptions of Satala (Armenia Minor)”, *ZPE* **115**, 1997, s. 141 dn: 27.

⁹² Magie 1950, s. 573.

Caesennius Paetus, IV. Antiokhos'u Parthlar ile işbirliği yapmakla ve başkent Samosata ile burada yer alan Euphrates üzerindeki geçiş noktasını tehlikeye atmakla suçlayıp Commagene'yi istila eder⁹³. Ancak kralın ve oğlunun bu olaydan çok kısa bir süre önce Vespasianus'a bağlılığını göstermesi ve Roma'ya teslim olduklarında sergiledikleri tavır, Paetus'un tamamen bahaneler ile hareket ettiğini göstermektedir⁹⁴.

VI. Ferrata ve onun yardımcı kuvvetlerinden oluşan ordusunu, Corbulo'nun seferleri esnasında da Roma'dan desteklerini esirgemeyen Chalchisli Aristobulus ve Soemias'ın birlikleri ile destekleyen Paetus, Samosata'yı ele geçirir. Krallığın Roma'ya ilhak edilmesi onuruna kentte özel bir bronz sikke darp edilir, bu tarih aynı zamanda kent erasının başlangıcı kabul edilir⁹⁵.

Ele geçirilişinin ardından Samosata'ya bir lejyon, olasılıkla VI. Ferrata konuşlandırılır. Güneyde çok da uzakta olmayan Aini'de 72/73 yılında dek III. Gallica'ya bağlı birlikler de bulunmasına rağmen, Samosata'daki geçiş noktası XVI. Flavia Firma'nın Traianus'un Parth Seferi esnasında gelişine dek ciddi bir savunma hattından yoksun kalır⁹⁶.

2. Armenia Minor'un Roma Egemenliği Altına Girmesi:

İS 54 yılında Nero tarafından Armenia tahtına getirilen Chalcisli Heroides'in oğlu Aristobulus İS 71 yılında tahtından edilir ve Armenia Minor ilhak edilir. Krallığın Roma egemenliği altına girmesi ile ilgili tarihi veri yalnızca sikkeler vasıtası ile elde edilmektedir. Aristobulus'un darp ettirdiği son sikkeler 70/1 tarihini taşımakta ve Armenia Minor'un başkenti Nicopolis'in kent erası bu tarihte

⁹³ M. A. Speidel, "Early Roman Rule in Commagene", **Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit**, Stuttgart, 2009b, s. 563.

⁹⁴ Mitford 1980, s. 1181.

⁹⁵ RIC II¹ s. 109 n: 798a.

⁹⁶ Mitford 1980, s. 1181; Magie 1950, s. 574.

başlamaktadır⁹⁷. Krallığın ilhak edilmesi esnasında ciddi bir askeri hareket olup olmadığı net olarak bilinmemekle beraber, XVI. Flavia lejyonunun bu tarihlerde buraya gönderildiği açıktır. Bu lejyon İS 71'de Cappadocia'ya XII. Fulminata lejyonu ile beraber girmiş ve Satala'daki askeri kalenin inşasının yanı sıra sınır hattı boyunca yer alan yardımcı kuvvet karargahlarının yerleştirilmesi bu esnada başlamış olmalıdır⁹⁸. Sınır güvenliği açısından önemi tartışmasız olan Armenia'da ilhakı takip eden ilk beş yıl içerisinde askeri amaçlı altyapıların oluşturulduğu, özellikle sınır yolunun Dagona'daki (Refahiye (?)) – Erzincan, Türkiye) vadiyi takip eden kısmının inşa edilmeye başlandığı görülür⁹⁹.

3. Galatia-Cappadocia Eyaleti:

Vespasianus Dönemi'nde ilhak edilen Armenia Minor ve Commagene krallıkları Galatia-Cappadocia Eyaleti'ne dahil edilir¹⁰⁰. Böylece Taurus Dağları'nın kuzeyinde kalan büyük coğrafi alan tek bir eyalet haline gelir. Bu denli büyük bir eyaletin oluşturulmasının mantıksal nedeni sınır ve sınırı destekleyen yolların oluşturulma sürecinin tek bir komuta kontrolünde olmasının gerekliliğidir¹⁰¹.

Yönetimsel düzenleme ve askeri kuvvetlerdeki artışın birincil nedeni olasılıkla barbar akınlarıdır. Yaklaşık bir nesil önce kuzeydoğudan gelen istila rotalarının çıkaracağı sorunlar fark edilmiş ve İS 75 yılından itibaren durumun ciddiyeti Parthları da derinden etkilemiştir. Bu nedenle Euphrates sınırını güçlendirmenin yanı sıra Vespasianus, Iberia Kralına yardım ve Caucasicae Portae'nin hemen güneyindeki kalenin güçlendirilmesi için buraya birlikler

---

⁹⁷ **RPC II**, s. 246; W. Leschhorn, **Antike Ären: Zeitrechnung, Politik und Geschichte im Schwarzmerraum und in Kleinasien nördlich des Tauros**, Stuttgart, 1993, s.144-149; Magie 1950, s. 574.

⁹⁸ Mitford 1980, s. 1180.

⁹⁹ Mitford 1980, s. 1180-1181.

¹⁰⁰ Klee 2006, s.90.

¹⁰¹ Mitford 1980, s. 1182.

gönderir¹⁰².

4. Lejyonlar ve Yardımcı Birlikler:

Vespasianus Dönemi'ne değin, artık Galatia Eyaleti altında sayılan coğrafi alandaki askeri kuvvet sadece yardımcı birliklerden oluşmakta ve kısmen Galatia *praetoru* kısmen de Cappadocia *procuratoru* tarafından idare edilmekteydi¹⁰³. Gerekli görüldüğü hallerde bölgeye lejyonların geçici nakli de söz konusuydu. Suetonius'un aktardığı üzere henüz Nero Dönemi'nde ortaya çıkan bir fikir olmasına rağmen lejyonlar ancak Vespasianus tarafından kalıcı olarak buraya konuşlandırılabilmiştir¹⁰⁴. Bunlardan ilki Titus tarafından, Iudaea'daki askeri hareketlerden sonra İS 70 sonbaharında Melitene'ye gönderilen XII. Fulminata lejyonudur. Diğeri ise Civilis isyanı sonrasında terhis edilen XVI. Gallica lejyonu askerlerinden bir kısmı ile yeni oluşturulan XVI Flavia lejyonudur. Bu ikinci lejyon Euphrates limes'in savunmasında kilit öneme sahip Satala'ya yerleştirilmiştir¹⁰⁵.

Büyük olasılıkla bu lejyonlar bölgeye geldiklerinde *alae* ve *cohortes* ile desteklenmekteydi¹⁰⁶. Yardımcı kuvvetlere ait kalelerin konumları, Commagene ile Pontus Euxinus arasındaki mesafe göz önüne alınarak dikkatlice seçilmişti ve her kale bir diğeri, bir günlük yürüyüş mesafesindeydi¹⁰⁷. Bu düzenlemeler sonrasında Satala ve Melitene arasında altı, Melitene ve Samosata arasında ise dört ufak kale yer almaktadır¹⁰⁸. Bunlara ek olarak Euxinus'un en doğu köşesinde, deniz aktivitelerini de kontrol edebilecek nitelikte, sahil kaleleri Trapezus'tan Sebastopolis'e dek uzanan

---

¹⁰² Isaac 1990, s. 44.

¹⁰³ M'Elderry 1909, s. 44.

¹⁰⁴ Suet. Vesp. 8, s. 235-236; Bennett 2006, s. 85-89.

¹⁰⁵ Klee 2006, s. 91; M'Elderry 1909, s. 47; Mitford 1980, s. 1186; Farnum 2005, s. 8.

¹⁰⁶ Isaac 1990, s. 37.

¹⁰⁷ Mitford 1980, s. 1188.

¹⁰⁸ Mitchell 2001, s. 119.

kıyı boyunca yer almaktadır¹⁰⁹.

Syria’da ise lejyonların erken dönemdeki konumlandırılmaları kuzeydekinden biraz daha farklıdır. Augustus Dönemi’nde itibaren bölgeye konuşlandırılan dört lejyon tam sınır üzerinde değildir. Bunlar, Laodicea ad mare yakınlarında olasılıkla Apamea’da VI. Ferrata, Cyrrhus’da X. Fretensis, tam konumu bilinmeyen III. Gallica ile İS 23 ile 70 arasında Raphanae’de konuşlanan XII. Fulminata’dır. Vespasianus’un düzenlemeleri sonrasında X. Fretensis Hierosolyma’ya ve XII. Fulminata Melitene’ye kalıcı olarak gönderilir. Bu tarihten sonra Syria’daki üç lejyon şunlardır: Raphanae’de III. Gallica, Zeugma’da IV. Scythica ve Samosata’da VI. Ferrata. Kuzey Syria’da Samosata ve Zeugma, Euphrates üzerinde geçişe en uygun konumdaki iki yerleşimdir¹¹⁰. Özellikle Zeugma, başta Traianus Dönemi olmak üzere Mesopotamia içlerine yapılan seferlerin ana kamp noktası olarak kullanılmıştır¹¹¹.

5. Yollar:

Bilindiği üzere Roma’nın Asia’ya gelişi ile beraber bölgede otoriteyi sağlamlaştırmanın tek yolunun ciddi bir iletişim ve lojistik ağı kurulması ya da olanın sağlamlaştırılması olduğu ortaya çıkmıştı. Bu nedenle Pompeius Pontus-Paphlagonia’da Halys ve Lycus vadilerine bir dizi istasyon kurarken, Augustus Dönemi’nde ise Lycaonia ile Cappadocia’nın güneyinden geçen ve mare Internum’a paralel uzanan yolun kontrolü için koloniler ve garnizon kentleri kurulmuştu. Böylece Ephesus’tan başlayıp Tralles üzerinden geçerek Maeandros Vadisi’ni takip eden, ardından Laodicea ve Apamea’ya gelip buradan Iconium ve Laranda’ya ulaşım

---

¹⁰⁹ Mitford 1980, s. 1188-1192; Munro 1901, s. 61-62; J. Wagner, “Limes (nordlicher vorderer Orient)”, Cancik (eds.) 1999 içinde, Stuttgart, 215.

¹¹⁰ Hardy 1887, s. 644-645

¹¹¹ M’Elderry 1909, s. 47-48.

son olarak Ciliciae Portae aracılığı ile Tarsus, Antiochia ya da Zeugma'ya ulaşan yol ile Sardes'ten çıkıp Hermos Vadisi üzerinden sırasıyla Philadelphia, Synnada, Pessinus, Ancyra, Tavium, Megalopolis/Sebastopolis'e gelen ve burada güneye Melitene'ye ya da kuzeye Nicopolis ve Satala'ya ulaşan yol¹¹² Asia ve Galatia'yı kuzey-güney doğrultusunda aşan iki ana arter haline gelmiştir¹¹³. Vespasianus ise doğu-batı doğrultusunda uzanan bu iki yolu dik olarak birbirine bağlayacak olan Satala ve Melitene arasındaki yolu inşa ettirerek daha etkili bir savunma sistemi oluşturma yoluna girmiştir. Böylece Romalılar yukarı Euphrates Vadisi'ndeki geçiş noktalarının kontrolünü sağlamış olur¹¹⁴.

Bilindiği üzere Vespasianus Dönemi'nden itibaren Danuvius (Tuna) Nehri boyundaki eyaletler giderek artan bir önem ile Roma İmparatorluğu'nun askeri üssü haline gelmiştir. Dacia ve Moesia üzerinden gelip, Paphlagonia ve Pontus'u kat ederek, Euphrates boyuna uzanan rota, askerlerin, hem kuzeydoğu sınırına hem de Euphrates Vadisi'ni takip ederek kuzey Syria ve Mesopotamia'ya kolaylıkla nakline olanak vermektedir¹¹⁵. Ek olarak özellikle yukarı Euphrates'deki sınır civarına lejyonların gelişi işe bu garnizonları ve birlik kalelerini hem birbirlerine hem de Syria ve Euxinus'a bağlayacak bir yola ihtiyaç duyulmuştur. Destek yolları Satala için Lycus Vadisi'nden geçerek Ancyra'ya, Melitene içinse Caesarea'ya ulaşmaktadır. Sınırın kuzey kısmı yani Armenia Minor içinde kalan kısmı 76 yılı başlarında muhtemelen XVI. Flavia lejyonlarının de çalışması ile inşa edilmiştir. Bu yol güneyde, benzer bir şekilde Melitene'deki XII. Fulminata lejyonları

---

¹¹² D. H. French, **Roman Roads and Milestones of Asia Minor Fasc. I: The Pilgrim's Road**, Ankara: BAR S105. 1981, s.13.

¹¹³ R. Chevalier, **Roman Roads**, Berkeley, 1976, s. 141.

¹¹⁴ Chevalier 1976, s. 140-141.

¹¹⁵ Munro 1901, s. 64.

tarafından yapılan yol ile birleşmektedir¹¹⁶. Bununla beraber Vespasianus Dönemi'ndeki inşaat faaliyetleri ile ilgili arkeolojik veri Carsaga yakınlarında bulunan ve İS 76 yılına tarihlenen Pompeius Collega mil taşı ile sınırlıdır¹¹⁷. Vespasianus'un sınırını stratejik açıdan destekleyen yolların inşası yaklaşık 20 yıl devam etmiş, bundan sonra da İS 97-323 arasında farklı zamanlarda, ihtiyaca yönelik olarak en az on beş farklı yenileme çalışması yapılmıştır¹¹⁸.

Syria'da ise yol sisteminde çoğunlukla Seleukos Krallığı Dönemi'nde ya da onun öncesinde Pers İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü yıllar esnasında yapılan yollar temel alınmakla beraber, Flaviuslar Dönemi'ndeki yol inşası hakkındaki kanıtlar az sayıda mil taşının varlığı ile sınırlıdır¹¹⁹. Bu verilere göre Phoenice sahil kentlerini önce Bargylus ve Libanus Dağları'nın doğusundaki yerleşimlere ardından da daha iç kesimlere Euphrates hattına bağlayan bir dizi yol inşası söz konusudur. İS 72-76 arasındaki dönemde Antiochia'yı önce güneye Apamea üzerinden Palmyra'ya oradan da Resapha ve Sura'ya bağlayan bir ana yol ve ayrıca Zeugma'dan Hierapolis Bambyce aracılığıyla Chalchis, Emesa ve Damascus'a giden ve buradan yine kıyıya bağlanan bir diğer yolun yapıldığı bilinmektedir¹²⁰.

Vespasianus'un ileriye dönük planları hakkında fikir veren ve alt yapı sistemi ile ilgili bir diğer veri ise İS 75 yılına tarihlenen ve Antiochia yakınlarındaki bir kanal inşası ile ilgili olan mil taşıdır¹²¹. Hem bu mil taşında bahsi geçen proje hem de Seleuceia Pieria'da yapımına başlanan, olasılıkla yeni oluşturulan Clasis Syriaca

---

¹¹⁶ Mitford 1980, s. 1183-1184.

¹¹⁷ D. H. French, **Roman Roads and Milestones of Asia Minor Vol. 3 Milestones Fasc. 3.3. Cappadocia**, Ankara, 2012, s. 32-33.

¹¹⁸ T. B. Mitford, "Some Inscriptions from the Cappadocian Limes", **JRS** 64, 1974, s. 173; Munro 1901, s. 64.

¹¹⁹ Chevallier 1976, s. 142.

¹²⁰ G. W. Bowersock, "Syria Under Vespasian", **JRS** 63, 1973, s. 133.

¹²¹ Isaac 1990, s. 35 dn: 99.

donanmasına hizmet edecek olan liman, İmparatorun bir Parth seferine hazırlandığı izlenimi de uyandırmaktadır¹²².

Severuslar Dönemi'nden itibaren ordu hareketleri açısından büyük önem taşıyacak olan Chabinas (Cendere) Nehri üzerindeki köprü de muhtemelen Vespasianus Dönemi'nde yapılmış, İS 200 yılında ise restore edilmiştir¹²³.

---

¹²² Isaac 1990, s. 35;

¹²³ M. Sartre, **The Middle East Under Rome**, Harvard, 2005, s. 64.

D. Euphrates'in Doğu Kıyısına Geçiş:

Domitianus'un bir varis bırakmadan öldürülmesi ve senatör olan Nerva'nın imparator ilan edilmesi ile Roma İmparatorluğu tamamen yeni bir döneme girer. Yani Roma'yı yönetmeye en uygun aday mevcut imparator tarafından seçilir ve evlat edinilir. 85 yıl süren hanedanlık sistemi böylece sona erer ve askeri bir monarşi dönemi başlamış olur. Nerva'nın oldukça kısa süren hükümdarlığının Roma'ya en büyük katkısı: o esnada Yukarı Rhenus (Ren Nehri) Vadisi'ndeki lejyonların komutanı olan Traianus'u evlat edinmiş olmasıdır. Eyaletlerin düzenlenmesine önem veren ve Flavius Hanedanı'nın merkezileşme politikasını bir şekilde sürdüren Traianus aynı zamanda agresif bir genişleme politikası da uygulamaktadır¹²⁴. Değişen bu siyasetin nedeni büyük olasılıkla önemi Roma Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarından itibaren yavaş yavaş fark edilen doğunun kaynaklarına ulaşma isteği olmalıydı. Bilindiği üzere Pompeius'un doğu seferleri ile güney Sibiry'a'dan kaliteli kereste ve Caspium mare'nin doğusundaki Kushan Krallığı'ndan atlar, Asia'ya gelmekte, oradan da imparatorluğun batısına yayılmaktaydı. Yine aynı şekilde Marcus Antonius'un politik ilişkileri sonucu keşfedilen ve Serica'dan (Çin) gelen ipek de oldukça talep görmekteydi. Traianus Dönemi ile beraber, Arabicus Sinus ve Mesopotamia'daki liman ve kentlerin ele geçirilmesi ile, araçları bir şekilde ekarte edip doğudan gelen ipek, parfüm, baharat, fildişi gibi mallar ya da egzotik hayvanlara doğrudan ulaşılabilceği fark edilmiş olmalıdır¹²⁵.

1. Traianus'un Doğu Siyaseti:

Traianus'un hükümdarlığına dek Roma'nın doğusunda, İS 93/4 yılında

---

¹²⁴ Magie 1950, s. 593.

¹²⁵ A. Kolb & M. A. Speidel, "Perceptions From Beyond: Some Observations On Non-Roman Assessments Of The Roman Empire From The Great Eastern Trade Routes", **Journal of Ancient Civilizations** 30, 2015, s. 118-119; Bunson 1994, s. 547-549.

yaşanan kıtlık ve bunun ardından Vali L. Antistius Rusticus'un ölümü ile Galatia-Cappadocia Eyaleti'nin geçici olarak ayrılması dışında, ciddi bir hareketlilik söz konusu değildir¹²⁶. Bu dönemde yazıtlardan anlaşıldığı kadarı ile Cappadocia'nın yönetimi XII. Fulminata *Legatus*'una bırakılır. Kısa süren bu düzenleme İS 95 yılında sona erer ve Vali T. Pomponius Bassus Dönemi'nde (İS 94/96 - 100) Galatia ve Cappadocia Eyaletleri tekrar birleştirilir. Roma-Parthia sınırındaki siyasi hareketlilik de hemen hemen bu tarih civarında tekrar başlar. İS 113 yılında Parth imparatoru I. Osroes'in Armenia tahtındaki Roma'nın desteklediği Axidares'i, kardeşi Parthamasiris ile değiştirmesi sonucunda Traianus buraya müdahale etme gereği duyar¹²⁷.

İS 72 yılına dek, Augustus'un başlattığı vasa krallıklar politikası ve ihtiyaç duyulduğunda sınırdaki bu krallıklar ile bir nevi tampon bölge oluşturması planı işe yaramışsa da, Arabia Petraea ve Dacia'da henüz uygulanan ve başarı ile sonuçlanan daha agresif bir siyasetin izlenmesi bu dönemde daha mantıklı hale gelmiştir. Traianus'un Parth seferi ile ilgili antik kaynaklar bütün değildir ve bunları düzgün bir şekilde kontekslelendirmek gerçekten zordur. Bugün modern tarih Traianus'un seferlerinin arkasında yatan esas nedenin ekonomik olduğunu öne sürmektedir¹²⁸. Bilindiği üzere Traianus Arabia'yı bir Roma eyaleti yaptıktan sonra, Bostra'yı Arabicus Sinus'daki Aelana'ya bağlayan yolun etkin olarak kullanımını sağlamış ve bu yol Via Traiana Nova olarak anılmıştır¹²⁹. Bu liman ile Roma'nın oceanus Indicus'a ulaşma ve buradan aracıları aradan kaldırıp doğudan ithal edilen mallara

---

¹²⁶ Mitford 1980, s. 1194.

¹²⁷ Mitford 1980, s. 1195.

¹²⁸ S. E. Sidebotham, **Roman Economic Policy in the Erythra Thalassa: 30 B.C. – A.D. 217**, Leiden, 1986, s. 154.

¹²⁹ G. K. Young, **Rome's Eastern Trade International Commerce and Imperial Policy 31 BC - AD 305**, New York, 2001, s.89.

doğrudan ulaşma fırsatı elde etmiştir. Ancak Armenia'nın ilhak edilmesinin ana ticaret yolları ile çok bir bağlantısı bulunmamaktadır, bu nedenle bu ilhakın nedeni stratejik olmalıdır¹³⁰. Böylesine geniş bir coğrafi alanda vasal krallıklar uygulamasından vazgeçilip ilhak politikasına yönelmenin ve yol inşası ile iletişim ağlarını arttırmanın nedeni merkezi yönetimi kuvvetlendirme stratejisi olmalıdır¹³¹.

2. Armenia Seferi:

İS 114 yılının başında Traianus Antiochia'ya ulaşır ve buradan yalnızca IV. Scythica ve VI. Ferrata lejyonları ile Armenia'ya doğru yola çıkar. Birincil hedefi Satala'ya ulaşp burada hem Cappadocia'da konuşlanmış olan hem de Dacia'dan gelecek olan kuvvetleri ile birleşmek olmalıdır. İmparator olasılıkla Taurus Dağları'nı doğrudan aşp Melitene'ye ulaşan rotayı takip etmiş ve kent imparatorun bu gelişi sırasında *municipium* ünvanını almış ve kent statüsüne kavuşmuş olmalıdır. Cassius Dio tarafından tüm sefer esnasındaki hareketleri detaylı bir şekilde anlatılan İmparator, Armenia'yı ele geçirmesinin ardından kuzey Mesopotamia'ya girmiş ve burada önce Nisibis ardından da Batnae'yi ele geçirmiştir¹³². Armenia'nın ilhak edilmesi ve Nisibis gibi görece doğuda bir yerleşimin ele geçirilmesi ile Tigris Nehri Euphrates'in konumunu alır. Vespasianus tarafından Euphrates'in sınır tayin edilmesi boşa bir öngörü değildir; nehrin doğusunda siyasi olarak başarılı olabilmek için Armenia, Mesopotamia ve Babylonia'nın beraber elde tutulması ya da hiç ele geçirilmemesi gerekmektedir¹³³.

İlhak edilen Armenia Maior ve burayı kontrol etmek için de Pontus ve

---

¹³⁰ Mitford 1980, s. 1196.

¹³¹ Isaac 1990, s. 120-121; H-P. Kuhnen, "Limes (südlicher vorderer Orient)", Cancik (eds.) 1999 içinde, s. 220-221.

¹³² Cass. Dio, LXVIII.20; C. S. Lighthfoot, "Trajan's Parthian War and the Fourth-Century Perspective", *JRS* 80, 1990, s. 115-118.

¹³³ B. W. Henderson, *The Life and Principate of the Emperor Nero*, 1903, London, 1905, s. 158; Stark, 2012, s. 211.

Galatia'nın bir kısmı Cappadocia Eyaleti'ne dahil edilirken¹³⁴ Corbulo tarafından kullanılan müstahkem mevkiiler garnizon için seçilir ve bölgeye hiç koloni kurulmaz. Yukarı Euphrates'te sınırı korumak ya da Media ile Caucasus'a yönelik askeri bir sefere dair herhangi bir hareket bulunmamaktadır¹³⁵. Bununla beraber Traianus tarafından fethedilen toprakların çok daha gerisinde Zimara'da savunma sistemlerinin güçlendirildiği, askeri inşaatların söz konusu olduğu ve çok sayıda yardımcı birliğin oluşturularak Armenia Minor'un orta kısmına yerleştirildiği görülür¹³⁶. Takip eden yıllarda Traianus'un Armenia ile ilgili planlarındaki değişiklik ve büyük olasılıkla Hadrianus tarafından sınırın tekrar Euphrates'e çekilmesi çoktan Traianus tarafından planlanmış ve buna göre hareket edilmişti¹³⁷.

3. Traianus'un İkinci ve Üçüncü Seferleri¹³⁸:

Kışı Edessa'da geçiren İmparator bahar ile beraber tekrar sefere çıkar. Hedef bir önceki yıl Roma kontrolüne geçmesine rağmen Nisibis ile buradan Tigris'e kadar uzanan araziye ele geçirmektir. Her ne kadar Cassius Dio tarafından tüm Adiabene Krallığı ele geçirilmiş olarak bahsedilse de Roma'nın krallığın ne kadar içlerine doğru ilerlediğini bilemiyoruz. Ancak Arrianus'un Parthica eserine dayanarak Arraphum'a (Kerkük, Irak) dek ilerlediklerini söyleyebiliriz. Traianus'un Babylon'a kadar gittiği düşünülmekle beraber Roma ordusunun bu dönemde Babylon ve Ctesiphon'a gittiği konusu netlik kazanmış değildir¹³⁹.

Tigris ötesine yapılan sefer tamamlandığında İS 115/6 kışı için Traianus

---

¹³⁴ J. Dalaison, B. Rémy, "Les divinités d'origine indigene et iranienne sur le monnayage des cites du Pont sous les premiers Sévères", **RN 170**, 2013, s. 29-30.

¹³⁵ Mitford 1980, s. 1199.

¹³⁶ J. Bennett, "The Regular Roman Auxiliary Regiments Formed from the Provinces of Asia Minor", **Anatolica 37**, 2011, s. 267.

¹³⁷ Mitford 1974, s. 171-172.

¹³⁸ *expeditione Parthica*'ya katılan lejyonların listesi için bkz. Magie 1950, s. 1463 dn:30.

¹³⁹ Cass.Dio LXVIII.28; Lightfoot 1990, s. 118-120.

Antiochia'ya döner. Bu esnada Kentte büyük bir deprem olur ve hatta Traianus'un kendisi dahi kıl payı ile olaydan kurtulur. Takip eden sezon için ikinci bir sefer hazırlığı söz konusudur. İmparatorun Euphrates'i takip ederek Dura/Europus'a dek gittiği burada onuruna inşa edilmiş olan zafer takı ile de kanıtlanmaktadır. Bir önceki yıl başarısız geçen askeri seferin aksine 116 yılında dikkate değer gelişmeler olmuştur. Romalılar tüm aşağı Mesopotamia'ya hakim olmuş Traianus'a Parthicus ünvanını da kazandıran Parth başkenti Ctesiphon'un ele geçirilmesi ile sonuçlanmıştır. Ancak bu esnada kuzey Mesopotamia ve Armenia'da ayaklanmalar başlamıştır. Roma otoritesi bu ayaklanmaları zayıf da olsa bastırırken Cyrenaica, Cyprus, Aegyptus ve Iudaea'nın bir kısmında Yahudiler'in ayaklanmaya başladığı haberi ulaşır. Bunlar bastırılrsa da geriye binlerce kayıp ve eyaletlerde büyük hasarlar söz konusudur. Hasta olan Traianus 117 yılında Roma'ya dönmek üzere yola çıkar ancak Cilicia'da Selinus'ta hayatını kaybeder¹⁴⁰. Evlat edindiği Hadrianus yerine geçse de yeni imparator genişleme savaşlarına inanmamakta ve onları büyük masraf kaynağı olarak görmektedir. Hadrianus politik olarak Traianus'un tam aksi olsa da başarılı bir haleftir¹⁴¹.

4. Hadrianus'un Sınır Düzenlemeleri:

11 Ağustos 117 yılında, o sırada henüz Syria Valisi olan Hadrianus, ordular tarafından İmparator ilan edilir. Euphrates'in doğusunda, Traianus Dönemi'nde doğuda fethedilen tüm araziye bırakarak sınırı tekrar Euphrates hattına çeker ve Armenia'yı yine vasal bir krala, olasılıkla Vologaeses'e; Mesopotamia ve Assyria'yı Thospitis Gölü'nün doğusundaki dağlardan itibaren de Parthamaspatēs'e bırakır. Osrhoene'de ise Edessa kralı yine müttefik kral olarak kalır. Armenia ve Parthia'nın

---

¹⁴⁰ Lightfoot 1990, s. 120-121.

¹⁴¹ Bunson 2002, s. 550.

Euphrates civarına yönelik aktivitelerinde durağan bir döneme girildiği bu yıllarda savunma temelli sınır üzerinde sadece sekiz lejyon bulunmaktadır¹⁴². XII. Fulminata, IV. Scythica, III. Gallica, III Cyrenaica ve X. Fretensis lejyonları sırasıyla Melitene, Zeugma, Raphanea, Bostra ve Colonia Aelia Capitolina'daki yerlerini korurken, Satala'daki XVI. Flavia lejyonu Samosata'ya gönderilir ve yerine Carnuntum'dan XV. Apollinaris lejyonu gelir. Raphanea'deki bir diğer lejyon olan VI. Ferrata 119 yılında önce Arabia'ya ardından da 132 yılında Iudaea'ya konuşlanır¹⁴³.

5. Hadrianus'un Sınır İncelemeleri:

İmparatorluğu yönettiği dönem barış ve birliktelik ile anılan Hadrianus aynı zamanda Augustus'tan sonra Aegeum mare'yi (Ege Denizi) barışçıl amaçlarla geçen ilk imparatorudur. Yirmi bir yıllık saltanatının 12 yılını yolculuk yaparak geçiren İmparator, Euphrates limes'te de incelemelerde bulunmuştur¹⁴⁴.

Özellikle Galatia Eyaleti'nde Vali Aulus Larcius Macedo idaresinde İS 122 yılından itibaren ciddi bir atılıma geçen yol inşa faaliyetleri, başta Ancyra'dan Cilicia Portae'ya ulaşan ana yolun tekrar inşası ile, yine Ancyra'dan kuzeye, Paphlagonia'ya; doğuya Pontus'a; batıya Bithynia'ya; güneybatıda Phrygia'ya uzanan yolların yapım süreci Hadrianus'un takip eden yıllardaki seyahat planları konusuna ışık tutmaktadır¹⁴⁵.

İS 129 yılından itibaren Armenia Minor'u geçerek Euphrates'e uzanan yolların yenilenmesi de olasılıkla Hadrianus'un İS 131 yılında başlayan sınır

---

¹⁴² Mitford 1980, s. 1200.

¹⁴³ N. Pollard & J. Berry, **Die Legionen Roms**, 2012, Darmstadt, 2013, s. 143, s. 167; Mitford, 1997, s. 143.

¹⁴⁴ Magie 1950, s. 611-612; J. M. Højte, "Imperial Visits as Occasions for the Erection of Portrait Statues", **ZPE** 133, 2000, s. 201.

¹⁴⁵ Magie 1950, s. 613.

incelemeleri ile ilgili olmalıdır¹⁴⁶.

Syria'dan başlayıp, Trapezus'a değin askeri rotayı takip eden Hadrianus, sınır savunmasının iyileştirilmesi için gözlemlerde bulunmuştur¹⁴⁷. Büyük olasılıkla Cappadocia'daki askeri kuvveti arttırmak için asker alımı yapmış ve bunları Melitene'deki lejyona istihdam etmiştir. Bunun nedeni olasılıkla Caucasia üzerinden Alanların saldırma ihtimalinin yüksek oluşudur. Zaten bir kaç yıl sonra Iberia'daki Pharasmanes'in kışkırtması ile Albania ve Media Atropatene, Armenia Krallığı ve Cappadocia dahi tehdit altına girer¹⁴⁸. Bu nedenle Euphrates'deki tahkimatları kuvvetlendirmek için her yol denenmiştir. Bu yollardan bir diğeri de Parth krali hanedanı ile iyi ilişkiler kurmaktır. Hadrianus, bir süre önce Traianus tarafından esir alınan Osroes'in kızını iade ederek Parth kralının minnetini kazanmayı garantilemiştir¹⁴⁹.

İmparator Satala'dayken Armenia'nın kuzeyi ve kuzey doğusundaki dağlık coğrafyanın prensleri imparatora sadakatlerini sunmak üzere çağrılmışsa da Iberia'lı Pharasmanes bu çağrıyı reddetmiş ancak Euxinus kıyısındaki ve Phasis düzlüğünün kuzeyindeki bazı kavimlerin yöneticileri davete katılmışlardır. Bu girişimden sonra Armenia yine Roma'nın müttefiklerince çevrelenmiş olur¹⁵⁰.

Satala'nın ardından Euxinus'un doğusundaki kentleri ziyaret eden Hadrianus, Trapezus'ta bir liman ve Apollo ile tapınım gören Hermes Tapınağını yaptırır. Kentte ziyaretini onurlandırmak için adına altarlar ve bir de heykeli dikilir¹⁵¹.

Hadrianus'un Pontus'daki ziyareti ile ilgili daha fazla detay bulunmamakla

---

¹⁴⁶ CIL III 14184-12; Mitford 1980, s. 1201 & s. 1201 dn: 93.

¹⁴⁷ Højte 2000, s. 229.

¹⁴⁸ Cass. Dio LXIX.15

¹⁴⁹ Mitford 1980, s. 1201.

¹⁵⁰ R. Syme, "Journeys of Hadrian", *ZPE* 73, 1988, s. 163.

¹⁵¹ İmparatorun kenti ziyareti ile ilgili olarak bkz.: Mitford 1974, s. 160, yazıt no:1.

beraber imparatorun Trapezus'tan Satala'ya geri döndüğü ve buradan Lycus Vadisi'ni takip ettiği bilinmektedir. İS 129 yılında bu yolların da onarılmış olması, yolculuğun planlılığına vurgu yapar. Bu yolculuk ve yolculuk esnasından geçilen kentlerden Sebastopolis'te bir portico inşaa edilirken, Nicopolis, Neocaesarea ve Amaseia kentleri “Αδριανή” ünvanını kullanmaya başlamışlardır¹⁵².

6. Alanların Saldırıları ve Arrianus'un İmparatorluğun Doğusuna Dair Değerlendirmeleri:

Hadrianus'un tüm imparatorluk genelinde izlediği politikalardan biri de eyaletlerin yerlilerine yeni fırsat kapıları açılmasıdır. Askeri ve sivil görevleri de birbirinden ayıran imparator, böylelikle imparatorluğun idaresine taze bir kuvvet kazandırmış olur. Eyaletlerdeki bu dikkate değer değişimlerden biri de Nicomedialı tarihçi Arrianus'un önce consül, ardından da Cappadocia Valisi oluşudur¹⁵³.

İS 131/2'de Flavius Arrianus etki alanı Dioscurias'a dek uzanan valilik yetkisi ile Pontus Euxinus sahilindeki askeri üsleri inceler¹⁵⁴. Eyalet *militiasının* bulunduğu Trapezus, neredeyse birer *cohortes* barındıran kaleler Phasis, Sebastopolis, ve Hyssus limen ve bir *speiranın* konuşlandığı Apsarus, garnizonların savunma açısından tatmin edici olduğunu göstermektedir¹⁵⁵. Özellikle Apsarus (Gonio, Gürcistan), Pharasmanes'in tebaası Zydreitae'yi (Güneybatı Gürcistan) izlemeye çok uygun bir konumda olması nedeniyle askeri açıdan önemli bir noktadır. Burada, Arrianus'un ordusunda tam kuvvet görev aldığını bildiğimiz, XII. Fulminata lejyonuna bağlı birlikler konuşlanmış olmalıdır¹⁵⁶.

¹⁵² Magie 1950, s. 621-622; Mitford 1980, s. 1201-1202.

¹⁵³ Magie 1950, s. 626-628.

¹⁵⁴ bkz.: Ann. Ep. 1905, 175

¹⁵⁵ E. Kakhidze, “Apsaros: A Roman Fort in Southwestern Georgia”, **BSS** 8, Aarhus 2008, s. 313, Mitford 1974, s. 163; Speidel 2009c, s. 602-603; Wagner 1999, s. 215.

¹⁵⁶ Mitford 1980, s. 1202; Mitford 1974, s. 163.

Cassius Dio'nun aktardığı üzere 134 yılında II. Pharasmanes'in, Alanları Armenia Minor ve Galatia içlerine doğru bir yağma akını düzenlemek üzere kışkırtması üzerine Albania ve Media tamamen yağmalanır. İki koldan düzenlenen saldırılardan, güneydeki Vologaeses tarafından savuşturulmuş, kuzeydeki ise Phasioi düzlüğü (Erzurum Ovası) üzerinden doğrudan Arrianus'un üzerine gelmiştir. Ancak Arrianus'un başarılı düzenlemeleri ve taktiği sayesinde Cappadocia Eyaleti ciddi bir zarar görmez¹⁵⁷.

Ortaya çıkan bu karmaşanın yaratıcısı olduğu bilinmekle beraber, II. Pharasmanes daha sonradan Roma'ya bir ziyaret yapmakta ve Antoninus Pius'a bizzat saygılarını sunmakta bir sakınca görmemiş, hatta Antoninus tarafından ödüllendirilerek krallığına bir miktar toprak katmasına olanak verilmiştir¹⁵⁸.

7. Antoninus Pius'un Doğu Siyaseti:

Antoninus Pius'un hüküm yıllarında imparatorluk merkezinde barışçıl bir ortam söz konusuysa, sınırlarda durum biraz daha farklıdır. Kuzey Britannia'da isyanlar patlak verirken, orta ve aşağı Danuvius'da Germen kabileleri ve Dacialılar Roma bölgelerini istila etmiş, Mauretania'da ise bazı kavimler ayaklanmıştı. Doğuda ise, 139 yılında, Parth tahtına oturan III. Vologaeses, Antoninus Pius tarafından otoritesi tanınmayınca Armenia'yı fethetme girişiminde bulunur. Antoninus'un Syria'da bir dizi askeri harekatı ve Armenia tahtına iki tarafında uygun gördüğü bir adayın yerleştirilmesi önerisi ile Vologaeses bu fetihden vazgeçer. İS 141 yılında Pacorus vasal kral olarak Armenia tahtına çıkar. Görevi sadece Lazica'yı (Batı Gürcistan) yönetmek değil aynı zamanda güney sınırında bulunan Zydreitae'yi de gözlem altında tutmaktır. Büyük olasılıkla, kıyı boyunca yerleşmiş olan kabilelerin

---

¹⁵⁷ Cass. Dio LXIX.15

¹⁵⁸ Mitford 1980, s. 1202.

vergilerini toplama görevi de *praefectus orae gentium Ponti Polemoniani* ünvanı ve Trapezus’da konuşlanmış bir birliğin komuta yetkisi ile beraber kendisine verilmiştir¹⁵⁹.

8. Armenia’da Parth İstilas ve Lucius Verus’un Doğu Seferi:

Antoninus’un yaptığı bu düzenlemeler, doğuda neredeyse yirmi yıl süren bir barış ortamının oluşmasını sağlamıştır. Ancak, imparatorun 161 yılındaki ölümü ile beraber, yaklaşık on üç yıl önce Parth tahtına çıkan III. Vologaeses, bunu bir fırsat olarak görür ve Armenia’ya tekrar saldırır. Parth ordusu Taurusu geçerek kuzey batı Armenia’da yer alan Elegeia’ya doğru ilerler. Parth ordusunun bir diğer kolu ise Euphrates’i geçerek Syria’ya ilerler. Bir *vexillation*un Elegeia’da tamamen yok edildiği¹⁶⁰ ve Syria Valisi Lucius Attidius Cornelianus komutasındaki ordunun ise Vologaeses ile yapılan çarpışma sonucunda dağılması üzerine, Lucius Verus’un doğuya olağanüstü yetkiler ile donanmış olarak gitmesine karar verilir¹⁶¹.

İS 162 yılının kışında Antiochia’ya ulaşan Lucius Verus, ordugahını buraya kurar ve Vologaeses ile antlaşma yapmaya çalışır ancak bu konuda başarısız olur. Lucius Verus’tan ziyade komutanları tarafından iyi bir şekilde planlanan savaşta ilk olarak Syria’da bulunan lejyonlara bölgeyi tamamen Parthlardan temizleme görevi verilir, ayrıca Traianus Dönemi’nde olduğu gibi Rhenus ve Danuvius’tan bazı lejyonlar Cappadocia’ya nakledilir. I. Minervia lejyonu yardımcı kuvvetleri ile beraber M. Claudius Fronto yönetiminde Germania Inferior’dan gelir¹⁶², Pannonia

¹⁵⁹ Mitford 1980, s. 1202-1203; Mitford 1974, s. 164 dn: 24.

¹⁶⁰ Rivayete göre burada yok edilen, yardımcı bir birlikten ziyade, Antoninus Pius döneminde sınıra konuşlandırıldığı söylenen IX Hispana lejyonudur. Bkz. M. A. Speidel, “The Development of the Roman Forces in Northeastern Anatolia”, **Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit**, Stuttgart, 2009c, s. 601; D. B. Campbell, “The fate of the Ninth: The curious disappearance of Legio VIII Hispana”, **The Ancient Warfare Magazine IV.5**, Tarihsiz, s. 48-53.

¹⁶¹ Cass. Dio LXXI.2-3; Magie 1950, s. 660; Mitford 1980, s. 1203

¹⁶² CIL III 8213.

Inferior'dan II. Adiutrix, daha önce VI. Ferrata'ya komuta eden Q. Antistius Adventus yönetiminde, Moesia Inferior'dan ise P. Martius Verus komutasında V. Macedonica lejyonları bölgeye nakledilir¹⁶³. Burada Pannonia Superior'dan gelen X. Gemina ve XIV. Gemina'ya kumanda eden P. I. Geminus Marcianus'un kuvvetleri ile birleşirler. Olasılıkla Syria'dan III. Gallica'da bu sefere katılmış¹⁶⁴ ve Traianus'un Armenia Seferi'nde olduğu Cappadocia'daki tüm lejyonlar da bu savaşta görev almış olmalıdır. Britannia Valisi M. Statius Priscus doğudaki tüm orduların komutanı olarak görevlendirilmiştir¹⁶⁵.

9. Savaşın Gelişimi:

İS 163 yılında Priscus Armenia'ya girer ve bölgeyi Parthlardan temizleyerek Artaxata'ya kadar ilerler, kenti ele geçirir. Askerlerin bir kısmı Caucasus'un kuzeyinde Caspium mare kıyılarına dek gider ve buradaki Alan kavimlerine saldırır. Olasılıkla I. Minervia lejyonu bu sefer esnasında Alontas (Terek) Nehri civarına dek gelmiştir¹⁶⁶. Bu askeri başarıların ardından Lucius Verus ve Marcus Aurelius Armeniacus ünvanını alırlar ve İS 164 yılında Parth krali ailesi mensubu Sohaemus, Verus tarafından Armenia kralı ilan edilir¹⁶⁷. Priscus bölgenin güvenliği için Artaxata'nın yaklaşık 30 km kuzeyine bazı lejyonerleri konuşlandırır¹⁶⁸, daha sonra Armenia krallığının başkenti olacak olan ve “yeni kent” adı verilen Caenopolis (Eçmiadzin, Ermenistan) kurulur¹⁶⁹.

Priscus ile beraber “expeditio Orientalis”e katılan diğer komutanlar ise Iulius Severus, olasılıkla T. Statilius I. Severus (159/160'da Moesia Inferior valisi) ve P.

---

¹⁶³ ILS 8977 .

¹⁶⁴ Ann. Ep. 1913, 43.

¹⁶⁵ Mitford 1980, s. 1204.

¹⁶⁶ CIL XIII 8213.

¹⁶⁷ bkz. RIC III, s. 255 n: 511.

¹⁶⁸ bkz. ILS 394.

¹⁶⁹ Cass. Dio LXXI.3; Mitford 1980, s. 1204.

Martius Verus'tur. İS 163'ten sonra Priscus'tan bahseden hiç bir belgenin yer almaması onun bu tarih dolaylarında ölmüş olabileceğini düşünmemize neden olmaktadır ve yine bu tarihlerde Armenia'daki yönetim M. Claudius Fronto'ya geçmiştir. Özel bir komuta yetkisi ile donatılan Fronto'nun bir an önce Armenia'daki seferi tamamlamak ve Mesopotamia'ya ilerlemektir¹⁷⁰.

Armenia'da olduğu gibi Syria'daki Parthlara karşı yürütülen akınlar da başarılıdır. Syria kökenli olan Avidius Cassius komutasındaki askerler eyaleti Parthlardan temizledikten sonra Euphrates'i geçerek kuzey Mesopotamia'ya girerler. Nicephorium ve Europus'un ele geçirilmesinin ardından lejyonerler daha güneye doğru nehri takip eder ve Seleuceia ad Tigris kentinde yaşayanlar teslim olmalarına rağmen, kent yağmalanır ve kısmen yakılır. Romalılar daha sonra Parth başkenti Ctesiphon'a ilerler. Kent ele geçirilir ve saray yıkılır. Bu seferin başarısı doğal olarak Vologaeses'u barış istemeye mecbur bırakır, Marcus Aurelius ve Lucius Verus Parthicus Maximus ve Medicus ünvanlarını alırlar. Üstün askeri başarı gösteren Avidius Cassius Syria Valisi olur¹⁷¹.

Savaş gereklilikleri sebebi ile birliklerin Danuvius'tan Euphrates kıyılarına nakli, Euphraticus limes civarındaki eyaletlerin düzeninde bazı değişikliklerin yapılmasına neden olmuştur. Lejyonerlerin ana akın rotalarından olan ve Bithynia'nın batısında başlayan yollar sebebi ile bu Eyalet doğrudan imparatorun kontrolüne girer¹⁷². Yapılan düzenlemeler ve askeri başarılar Traianus Dönemi'ndekileri aratmamakla beraber ilhak politikası Armenia'da uygulanmaz. Caenopolis'e bir miktar askeri kuvvet bırakılır ve sınır Euphrates kıyısında

---

¹⁷⁰ Mitford 1980, s. 1205.

¹⁷¹ Magie 1950, 661-662.

¹⁷² Magie 1950, s. 662-663.

Hadrianus Dönemi'nde tespit edilen hatta geri çekilir. Rhenus ve Danuvius'tan nakledilen lejyonlar, karargahlarına geri dönerler¹⁷³.

172 yılında, Caenopolis'teki askeri kuvvete rağmen Sohaemus, Parth yanlısı ayrılıkçı bir grup tarafından yerinden edilir. P. Martius Verus, Sohaemus'a tahtı tekrar iade eder. Sohaemus'u ve Armenia'daki vasal kralı korumak için ciddi bir askeri güce gereksinimin olması buradaki askeri kuvvetin kalıcılığını arttırmıştır. Öyle ki bu olaydan bir on yıl sonra XV. Apollinaris lejyonuna ait bir birliğin hala Armenia başkentinde görevde olduğunu bilinmektedir¹⁷⁴.

Parthlar üzerinde kazanılan zafer, Antik Dönem'in bu büyük iki imparatorluğunda ciddi kayıplara neden olmuştur. Ekonomik sıkıntılar ve bunun ardından gelen siyasi istikrarsızlık sonunda Parth İmparatorluğunun yıkılmasına yol açarken Romalılar nezdinde de ciddi problemler doğurmuştur. Askeri sefer esnasında Mesopotamia'da çok sayıda lejyoner açlıktan ölürken, İS 165 - 180 yılları arasında Mesopotamia ve Galatia'dan başlayarak Asia'ya yayılan ve başta Italia olmak üzere Gallia ile Germania'da çok sayıda ölüme neden olan çiçek ya da kızamık salgını sefere katılan askerler tarafından taşınmış olmalıdır. Salgın ve neden olduğu ölümler iş gücünde azalmaya ve doğal olarak başta yiyecek kıtlığı olmak üzere yaşam giderlerinin artmasına neden olmuştur¹⁷⁵.

Olasılıkla bu salgın sebebi ile Lucius Verus'un yaşamını yitirmesi sonrasında, kendisi Danuvius boylarında savaşırken doğuyu idare edecek birine duyduğu ihtiyaç nedeni ile Marcus Aurelius, aynı Tiberius'un Vitellius'a ya da Nero'nun Corbulo'ya verdiği gibi, özel bir komuta yetkisini Avidius Cassius'a verir. Ancak Avidius

---

¹⁷³ Mitford 1980, s. 1205.

¹⁷⁴ Mitford 1980, s. 1206.

¹⁷⁵ Magie 1950, s. 663.

Cassius 175 yazında kendisini imparator ilan eder. Syria ve Aegyptus'ta imparatorluğu tanınır, ancak Marcus Aurelius'un eşi Faustina ve oğlu Commodus ile beraber doğuya giderek varlığını burada hissettirmesi neticesinde Avidius Cassius'un hükmü kısa sürer ve komutasındaki iki asker kendisini öldürerek başını o esnada Syria'da olan imparatora sunarlar¹⁷⁶.

10. Commodus'un Hakimiyeti:

Marcus Aurelius'un ölümü ile beraber imparatorluk çok daha farklı bir forma bürünmüştür. Cassius Dio tarafından "altının hükmünün sonu, demir ve pasın başlangıcı" olarak nitelenen bu dönem, zulüm ve eziyet ile karakterize edilmektedir¹⁷⁷. Yaklaşık 12 yıl süren Commodus'un egemenlik süresi boyunca, yeni imparator, sınırlar ya da genel olarak imparatorluğun idari işleyişinden ziyade, eğlence ve sosyal etkinlikler ile ilgilenmiştir. Öldürülmesinin ardından aynı Nero'nun ölümünden sonra olduğu gibi bir mücadele dönemi başlamış, yukarı Pannonia Valisi Septimius Severus, Danuvius ve Rhenus'daki ordular tarafından imparator ilan edilmiştir. Bununla beraber başa geçişi hem batıda hem de doğuda tepkilere neden olur. Batıda Britannia Valisi Decimus Clodius Albinus, doğuda ise Syria Valisi Pescennius Niger ayaklanırlar. Bu ikincisinin direnişi doğudaki eyaletleri savaşa sürükler ve yine ordular Euphrates'e doğru sefere çıkarlar¹⁷⁸.

193 yılı baharında Antiochia'da, Syria ve Palaestina'daki lejyonerler tarafından imparator ilan edilen Pescennius Niger, Aegyptus'ta da tanınır. Egemenliği bazı eyaletlerde kabul edilir ve hatta Nicomedia ve Caesarea Germanica'da adına sikke darp edilir¹⁷⁹. Pescennius Niger yanlısı lejyonerlerin

---

¹⁷⁶ Magie 1950, s. 666.

¹⁷⁷ Cass. Dio LXXI.36.4.

¹⁷⁸ Magie 1950, s. 667-669.

¹⁷⁹ Recueil I.3, s. 538 n:168; SNG v. Aul. 6978.

Thracia'ya dek ilerlemesi üzerine, Septimius Severus, Pannonia ve Moesia'daki orduları ile Thracia'ya ilerler, buradaki askerleri doğuya ve güneye doğru sürerek sırasıyla Bithynia, Galatia ve Cappadocia'dan geçer ve Cilicia Pylai'ye dek gelir. Burada, Syria'ya destek toplamaya giden Niger'in emri ile bir barikat oluşturulmasına rağmen, iklim şartları nedeni ile bu barikat savunma özelliğini bir süre sonra yitirir ve Severus'un askerleri Cilicia'ya girerler. Niger, Issus'ta yenilir ve Euphrates'e doğru kaçsa da bir süre sonra öldürülür¹⁸⁰.

11. Yeni Eyaletlerin Oluşturulması:

Issus'taki zafer doğudaki savaşın sona ermesi ile sonuçlanmaz. Euphrates'in doğusunda Niger'e destek veren prensler ve krallıkların cezalandırılması ve bir ölçüde de bölgede düzenin tekrar sağlanması gerekmektedir. 195 yılı baharında başlayan Septimius Severus'un Mesopotamia seferi sonunda Nisibis işgal edilmiş ve Osrhoene ile Mesopotamia ele geçirilmiştir. Ordular Tigris'i de geçerek Adiabene'ye ulaşmıştır. Pescennius Niger'e destek veren VIII. Abgarus'un krallığının bir kısmı elinden alınmış ve 197 yılında Osrhoene¹⁸¹, 199'da da Mesopotamia, imparatorluğa ilhak edilmiştir¹⁸². Armenia'da yine Roma'ya tabi bir kral olmasına rağmen, Euphrates'in doğusundaki arazinin ilhak edilmesi, bir kez daha, en son Hadrianus tarafından sağlanan Augustus politikasının çöküşünü göstermektedir. Traianus Dönemi'nde oluşturulan kısa süreli eyaletler şimdi metodik olarak organize edilir. Mesopotamia'nın yönetimine atlı sınıftan bir *praefectus* getirilir ve Singara'ya I. Parthica lejyonu konuşlandırılır. Singara, Carrhae, Resaina ve Nisibis'te koloniler kurulur ve emekli askerler buralara yerleştirilir. Osrhoene bir *procurator* idaresine

---

¹⁸⁰ Magie 1950, s. 670-671.

¹⁸¹ Bkz. Magie 1950, s. 1543 dn: 26.

¹⁸² Magie 1950, s. 672.

verilir. Tüm bu koloniler, yeni garnizonlar ve yol ile köprü inşaatı projeleri Severus'un Armenia'ya güneyden ulaşan bölgenin kontrolünü ciddiye aldığını göstermektedir. Yeni eyaletler İS 66'da Tiridates'in tahta çıkışından beri süren ve yalnızca Traianus ve Verus'un seferleri esnasında kısa süreli olarak bölünen yüz yirmi yıllık doğrudan Parth etkisine son vermektedir. Bu andan itibaren 3. yüzyıl ortasındaki Sasani yükselişine dek doğu sınırındaki savunmanın kilit noktası Mesopotamia'ya kayacaktır¹⁸³.

12. Doğu Sınırında Altyapı Faaliyetleri:

İkinci yüzyılın son yıllarında tüm sınır hattı boyunca ciddi bir inşaa faaliyeti olduğunu görüyoruz. 198 yılı başlarında Caesarea'dan Melitene'ye ulaşan yolun Comana'dan sonraki kısmı yeni baştan inşaa edilir¹⁸⁴. Batı Pontus'daki yollar ve Armenia Minor'de Carsaga'daki askeri binalardaki yenileme çalışmaları da bunlarla eş zamanlı olarak devam etmektedir. 1. yüzyıl sonunda Vespasianus tarafından önemi anlaşılan ve inşaa ettirilen Chabinas Nehri üzerindeki köprü ve olasılıkla güneydoğu Torosları aşır Melitene'den gelen yol da 200 yılında onarılır¹⁸⁵. Bu köprünün yürüme mesafesi ile iki saat kadar kuzeyindeki kutsal alan Lacotena'da (Direk Kale) da bu döneme tarihlenen inşaa faaliyetlerinin olduğu görülmektedir. Satala ve Nicopolis'te Iulia Domna'ya ithaf yazıları ve yenilemeler bölge kontrolünün ciddiye alındığının bir göstergesi olmalıdır¹⁸⁶.

Caesarea'dan Melitene'ye uzanan destek yolu ve Chabinas Köprüsü Parth seferleri ile ilişkili askeri hareketler ile doğrudan alakalıdır. Yeni eyaletlerin de oluşturulması ile Samosata'dan geçen yol Danuvius'tan nakledilen askerlerin daha

¹⁸³ Mitford 1980, s. 1206.

¹⁸⁴ French 2012a, s. 318-319; Magie 1950, s. 1349 dn:3.

¹⁸⁵ J. B. Leaning, "The Date of the Repair of the Bridge over the River Chabinas L. Alfenus Senecio and L. Marius Perpetuus in Syria Coele", *Latomus* 30-2, 1971, s. 386-389.

¹⁸⁶ Mitford 1997, s. 140 n.3 ayrıca bkz. Id. s. 140 dn: 19.

güneye gidebilmesi için en uygun ve en önemli rota haline gelir. Ancak Armenia Minor'deki inşa faaliyetleri ve Ancyra'dan doğuya yönelen yollar da Euphrates sınırının merkez ve kuzey kısımlarının da önemlerini koruduklarını göstermektedir¹⁸⁷.

---

¹⁸⁷ Anderson 1897, s. 27-28; CIL III, 6709; Mitford 1980, s. 1206-1207.

E. Sasani İmparatorluğu'nun Yükselişi:

Septimius Severus'un istikrarlı hüküm yıllarından sonra, askeri zaferlere tutkulu Caracalla'nın Dönemi başlar. Onun bu tutkusu ve buna bağlı seferleri imparatorluk kasasının neredeyse boşalmasına ve ekonominin bir dar boğaza girmesine neden olur. Bu karmaşa yıllarında imparatorluğun yönetimi genç ve deneyimsiz imparatorların çevrelerindeki kadınlar tarafından sürdürülmüştür. Doğuda askeri lojistik anlamında sıkı bir yenileme ve tamir sürecinin varlığı hiç şüphesiz, Lucius Verus'un seferi ile karışan daha sonra da Septimius Severus'un seferi ile tamamen dağılan Parthların, yeniden yükselişe geçmesi ve Sasaniler adı ile yeni bir imparatorluk oluşturmaları ile ilgilidir.

1. Caracalla'nın doğu seferi:

Caracalla genel olarak babası Septimius Severus'un siyasetini takip etmekle beraber askeri zaferlere olan saplantısı ve babasının başarılarının gerisinde kalmama arzusu nedeniyle önce yukarı Rhenus ve Danuvius'taki kavimlere saldırmış ve ardından da, 214 yılı baharında imparatorluğun doğusuna doğru yola çıkmıştır. Başlangıç olarak Osrhoene ve Armenia krallarını barışçıl bir toplantı için çağırarak beraber, tebaasına kötü davrandığı ve komşu topluluklar üzerinde yetki kurmak istediği gerekçesi ile IX. Abgarus'un tüm yetkilerini elinden alarak krallığını Roma topraklarına katar, başkent Edessa'da bir roma kolonisi kurulur¹⁸⁸.

Armenia'daki kral da yerinde edilmiş yerine Theocritus, *praefectus copiarum* olarak, Cappadocia sınırında konuşlanan I. Germanorum ve I. Hispanorum *cohortes*leri ile beraber direnişi bastırmaya gönderilmiştir. Theocritus burada başarılı olamamakla beraber Caracalla'dan sonraki imparator Macrinus Dönemi'nde eski

---

¹⁸⁸ Magie 1950, s. 683-685.

kralın oğlu II. Tiridates, İS 217 gibi yeniden buraya yerleştirilerek geleneksel vasallık politikasına dönüş yapılır¹⁸⁹.

2. Yeniden Başlayan İnşa Faaliyetleri:

İS 3. yüzyıl'ın ilk yarısında Euphrates sınırında herhangi bir inşa aktivitesi olduğuna dair bir kanıt bulunmamakla beraber, Asia kentlerinden hiç birinde onuruna yazıt tespit edilemeyen Elagabalus Dönemi'nde Cappadocia'nın merkezinden geçip, Euphrates'e ulaşan önemli yolun restore edildiği bilinmektedir¹⁹⁰. Bunu takip eden Severus Alexander Dönemi'nde de Nicopolis ile Dagona arasındaki, İS 230 yılından sonra da kuzeyde Lycus Vadisi'nde uzanan yol restore edilmiştir¹⁹¹. Severus Alexander Dönemi'ni takip eden çeyrek yüzyılda, yol yatağı ve köprülerin tamir ettirildiğine dair ibareler taşıyan çok sayıda yazıt doğu Cappadocia ve Pontus'tan ele geçmiştir¹⁹².

Bu sıkı tamir süreci Parth İmparatorluğunu ele geçiren ve yine Pers soyundan gelen Sasanilerin yükselişi ile ilgili olmalıdır. Bu yükseliş 224 yılında V. Artabanus'un Artaxares tarafından tahtından edilmesi ile başlamış ve 230 yılında Mesopotamia'yı ele geçirip ve Armenia ile Syria'yı tehdit etmeye başlaması ile devam etmiştir. İki yıl sonra Severus Alexander Sasanilere üç cepheden saldırır. Kuzeyden Armenia içlerinden Media'ya, merkezde Danuvius'tan bölgeye gelen askerler ile Severus Alexander'in kendi komutası altında Mesopotamia'ya ve üçüncüsü Euphrates'i takip ederek Ctesiphon'a doğru yapılan hareket başarılı

---

¹⁸⁹ Mitford 1980, s. 1207.

¹⁹⁰ French 2012a, s. 105 n:68B, s. 156-157 n: 93F, s. 159-160 n: 94B, s. 173-174, n: 104A, s. 177-178 n:104E, s. 180-181 n:104H, s. 191-192 n: 107G, n: 108D, s. 195s. 202-203 n: 108L, s. 208-209 n: 109C, s. 224 n: 123A,

¹⁹¹ D. French, **Roman Roads and Milestones, Imperial Pontus et Bithynia Milestones, Vol. 3.4**, 2012, s. 92-93 n: 46E, s. 97-98 n: 49C, s. 103 n: 53B; CIL III 14184-27.

¹⁹² Magie 1950, s. 694; Mitford 1980, s. 1207-1208.

olmamakla beraber yine de bir süre için ortalığı yatıştırmıştır¹⁹³.

Severus Alexander'in ölümünün ardından imparatorluk yine bir karışıklık dönemine girmiştir. Bundan sonraki neredeyse yarım yüzyıl boyunca, sonları genelde suikast sonucu ölüm olan çok sayıda imparator başa geçmiştir¹⁹⁴.

3. III. Yüzyıl Krizi:

İS 242 yılında Artaxares'in ölümünün ardından oğlu Sapor, bir zamanlar babasının yürüttüğü agresif politikayı sürdürmeye kararlı bir şekilde Sasani İmparatorluğunun başına geçer. Euphrates'i batıya doğru geçerek Syria'yı başta Antiochia olmak üzere tehdit eder. Böylece eşinin babası Timesitheus'un yol göstermesi ile III. Gordianus, Sasanilere savaş açar. Yine Aşağı Danuvius'tan toplanan lejyonlar ile Thracia ve Bosphorus üzerinden gelen imparator, Euphrates'i geçerek Osrhoene'ye girer. Carrhae ve Rhesaena'da yaşanan zaferlerin ardından Nisibis yeniden Roma'nın eline geçer. Askerler doğu Mesopotamia'ya ilerleyip, Septimius Severus Dönemi'nde lejyon garnizonu yerleştirilmiş fakat şimdi bir Roma kolonisi olan Singara'yı almak için kuşatır. Ordu buradan güneybatıya ilerleyerek Ctesiphon'a doğru Euphrates'i takip eder. Ancak tüm bu başarıların arkasındaki Timesitheus aniden hastalanınca, askeri hareket ve ordular Chaboras Nehri yakınlarında durur. Syria'daki çöl sınırındaki Trachonitis'ten gelen ve Timesitheus'un yerine geçen Marcus Iulius Philippus, III. Gordianus'un gençliği ve yetersizliğini öne sürerek, bazı yüksek rütbeli subayların da desteği ile imparator olur. Sapor ile bir dizi antlaşma yaparak Roma'ya döner¹⁹⁵.

Ancak bu barış antlaşması geçici olur ve İS c.250'de Armenia kralı Chosroes

---

¹⁹³ Magie 1950, s. 695-696.

¹⁹⁴ F. Meijer, **İmparatorlar Yataklarında Ölmez**, İstanbul, 2006, s. 91.

¹⁹⁵ Magie 1950, s. 687-698.

öldürölünce Sapor Armenia'yı ele geçirir. Chosroes'in oğlu Roma'ya sığınma talebinde bulunarak kaçar. Böylece yukarı Euphrates sınırında Roma'nın karşısında ilk defa olarak vasal bir kraldan ziyade agresif ve dinç bir düşman yer alır. Doğu sınırındaki tüm güçler dengesi bozulmuş, sınırın merkez ve kuzey bölümlerinin tekrar önem kazanması Armenia Minor'de savunmaya yönelik girişimler başlamıştır. Nicopolis yakınlarında yeni bir koloni kurulur ayrıca Zimara'nın doğusunda yer alan Sabrina köprüsünün 249-251 arasında restore edilmesi Decius'un sınırın savunması ile ilgili endişe ve çabalarını göstermektedir¹⁹⁶.

4. Kuzeyde Yeni Bir Düşman: Gothlar:

İS 3. yüzyıl'ın ikinci yarısında kuzeyde başka bir tehlikeli düşman daha ortaya çıkar¹⁹⁷. İS 250 yılında Decius'un balkanlarda mücadele ettiği Goth kavimleri Valerianus Dönemi ile beraber saldırılarını arttırmırlar. Bunun üzerine Pontus Euxinus'un doğu sahillerindeki kaleler tekrar garnizon olarak kullanılmaya başlanır. Buna rağmen c.253 yılında Pityous, Gothların müttefiği Borani kavmi tarafından kuşatılır. İki yıl sonra olasılıkla yine aynı kavim, buradaki askeri birliğin varlığına rağmen Trapezus'u yağmalar, bir kaç yıl içerisinde Goth akınları batı eyaletlerinde dahi ciddi zarara neden olur¹⁹⁸.

Roma'nın Goth akınları ile etkin bir şekilde baş edememesinin nedeni Euphrates sınırında sürdürölen bir diğör savaş ile ilgili olmalıdır. 250 yılında Armenia'yı ele geçirip topraklarını kuzeyden gelecek saldırılara karşı koruma altına alan Sapor, Roma'nın artık savunamadığı, Euphrates'in doğusunda kalan eyaletleri ele geçirmeye başlar. 256 yılında Trapezus'taki askeri kuvvetin de oldukça zayıf

¹⁹⁶ CIL III, 14184-14; Mitford 1980, s. 1208.

¹⁹⁷ Magie 1950, s. 702.

¹⁹⁸ Mitford 1997, s. 138; kronolojisi ve konumları kesin olmayan Goth akınları için bkz. Magie 1950, s. 1566 dn: 28; Z. Çizmeli-Öğün, "Smintheion'da Ele Geçen Sikke Buluntuları", Özgünel (ed) 2013 içinde, s. 138.

düşmesini fırsat bilerek Satala ve yakın çevresini ele geçirir¹⁹⁹. Ardından Syria'ya saldırır. Her ne kadar Sasanilerin buradaki aktiviteleri bölgeyi kalıcı olarak ele geçirmekten ziyade yağma ve zarar verme amacı ile sınırlıysa da Valerianus harekete geçme ihtiyacı hisseder. İmparatorluğun batısının yönetimini oğlu Gallienus'a bırakarak doğuya doğru yola çıkar. Bundan sonra gerçekleşen savaş ve kronoloji, tarihi kaynaklardaki tutarsızlık sebebi ile kesin değildir²⁰⁰.

Valerianus, Antiochia'ya ulaştıktan sonra Euphrates üzerindeki geçiş noktasını savunmak ve ana karargahını kurmak üzere Samosata'ya gelir. Bu esnada Sapor İS 259'da Antiochia'ya ani bir baskın ile saldırır ve kente büyük zarar verir. Bir yıl sonra Edessa'yı almak üzere saldırması ile Valerianus, Sapor ile karşılaşmaya mecbur kalır. Fakat Roma ordusu kente ulaştığında çoktan salgın hastalıklar yüzünden zayıf düşmüştür. Bu durum da Valerianus'un savaş yapmaktan ziyade antlaşma yoluna gitmeyi tercih etmesine neden olur. Fakat görüşmeler esnasında Sapor, Valerianus'u esir olarak alır, İmparator hayatının geri kalanını Sasanilerin esiri olarak sürdürür. Bu esnada Sasani orduları Cilicia'yı istila eder, Aegeae, Anazarbus ve Tarsus ile muhtemelen Cilicia Aspera'daki kıyı kentleri ele geçirilir. Sasani ordusu daha sonra Taurusu aşarak Cappadocia ve Lycaonia'nın bir kısmını istila ederler. Bu sefer esnasında Caesarea kenti dahi yağmalanır, ancak herhangi bir yıkım tabakası gözlenmeyen Melitene olasılıkla istila rotasının dışında kaldığından kurtulmuştur²⁰¹.

Bu esnada Germanler ile mücadele eden Gallienus, Thracia civarını Gothlara, doğuyu ise Sasanilere karşı savunmada etkisiz kalmışsa da, henüz Samosata'da

---

¹⁹⁹ Mitford 1980, s. 1209.

²⁰⁰ Magie 1950, s. 707.

²⁰¹ Magie 1950, s. 707-708; Mitford 1980, s. 1209.

bulunan Valerianus'un iki generali doğuyu geri alma görevini üstlenirler. Callistus ve Titus Fulvius Macrianus, dağılan ve demoralize olan orduyu toplayarak Cilicia kıyılarına dek ilerlerler. Burada artık dağınık bir vaziyette yağma ile meşgul olan Sapor'un ordusundan kalanları yenerek, onları yağmaladıkları malları dahi bırakmaya mecbur edecek şekilde Mesopotamia'ya çekilmeye zorlarlar. Bundan sonra Sasanilerin saldırıları, kendisi de daha önce iki defa Persia'ya başarılı saldırılar düzenleyen Palmyralı Odaenathus tarafından önlenir²⁰². Odaenathus'a, İS 262 yılında imparator tarafından "*Corrector Totius Orientis*" ünvanı verilerek, doğunun koruması kendisine bırakılır²⁰³. Yine aynı yıl içerisinde Cappadocia sınırında da Goth ve Sasanilere karşı savunmayı kuvvetlendirmek için askeri tahkimatlar yapıldığı ve bunların Aurelianus Dönemi'nde de restore edildiği görülmektedir²⁰⁴.

5. Doğuda Bitmeyen Karmaşa:

İS 271 yılında, Aurelianus'un başa geçmesinden kısa bir süre sonra doğuda yeni bir hareketlilik olmakta ve Roma'nın hegemonyasını Syria, Aegyptus Galatia ve Asia'da tehdit etmekteydi. Odaenathus'un dul eşi Zenobia ve oğlu prens Vaballathus artık Roma'ya tabi olmak yerine bağımsız bir krallık olmayı istemektedir. Syria'nın kuzeyini de topraklarına katmak istemeleriyle, Roma ordusu bir kez Syria'ya ilerler²⁰⁵. Burada hiç direnişle karşılaşmayan ordu, 272 yazında, iki farklı sefer sonucunda Palmyra ordularını yenilgiye uğratar, bu krallığın genişleme girişimleri sona erer. Bu olay ile eş zamanlı olarak imparatorluğun batısında da düzenin sağlanması ile Roma'da birlik yeniden oluşturulmuştur²⁰⁶.

---

²⁰² Magie 1950, s. 708-709.

²⁰³ D. Kienast, **Römische Kaisertabelle Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie**, 1990, Darmstadt, 2004, s. 239.

²⁰⁴ Mitford 1980, s. 1209.

²⁰⁵ Mitford 1997, s. 139-140.

²⁰⁶ Magie 1950, s. 716-718.

Aurelianus, politik ve askeri başarılarının zirvesinde iken önce Sapor'un ve kısa bir süre sonra da varisinin ölmesini fırsat bilerek Sasanilere karşı savaş girişiminde bulunur. İS 275 yazında sefer için yola çıktığı esnada öldürülür²⁰⁷. Ölümünden sonra senato tarafından imparator ilan edilen Tacitus'un kısa süren döneminde doğu eyaletlerinde barbar Herulilerin saldırılarının yaşandığını görmekteyiz. Roma orduları bir kez daha bu kavimleri püskürtürken, Roma'ya dönmeyi planlayan Tacitus, Sasaniler ile karşılaşmaktan kaçınır. 276 Haziran'ında olasılıkla yaşlılıktan kaynaklanan sebepler nedeni ile öldüğünde yerine, kendisinin aksine imparator olmaya çok hevesli, üvey kardeşi Florianus geçer²⁰⁸. Ancak Syria ve Aegyptus'taki askerler tarafından imparator ilan edilen Probus tarafından öldürülür. Probus'un doğu eyaletlerindeki ilk işi, buradaki barbar istilasını sonlandırmaktır. Bunun hemen akabinde gelişen ve Gallia'da Germanlerle yapılan savaşın ardından 279-280 gibi Lycaonia'da ayaklanan ve Pamphylia ve Lycia'yı yağmalayan kavimler ile karşılaşmak üzere tekrar doğuya döner²⁰⁹.

Başta, kuzey sınırındaki problemler nedeni ile Sasaniler ile barışçıl bir politika yürütmeyi hedefleyen Probus, 282 yılında başarı ve ün için doğuya sefer yapma hazırlığına girer. Bu sefer esnasında, artık güçlü bir orduya ihtiyaç duyulmayacağı barış döneminin yakın olduğunu ima eden bir konuşma nedeniyle, savaşlardan elde edilecek ganimetin kesileceği endişesi ile gözden düşer. Orduyu gereğinden fazla çalıştırdığı inşaat işleri sebebi ile de ayaklanan askerler tarafından öldürülür²¹⁰. Ayaklanan askerler tarafından Rhaetia'da imparator ilan edilen Carus, doğu seferini sona erdirmek yerine büyük oğlu Carinus'a imparatorluğun batısını

---

²⁰⁷ Magie 1950, s. 718.

²⁰⁸ Meijer 2006, s. 110-111.

²⁰⁹ Magie 1950, s. 720-721.

²¹⁰ Meijer 2006, s. 112.

emanet ederek, diğerk oğlu Numerianus ile beraber doğuya doğru hareket eder. Her ne kadar bu sefere ilişkin antik kaynaklar belirsiz olsa da, Sapor Dönemi'nden çok daha zayıf olan Sasani ordusunun Mesopotamia'dan sürüldüğü bilinmektedir. Yenilen ve geri çekilen orduların peşinden İmparator, Babylonia'ya ilerler ve Ctesiphon'u ele geçirir²¹¹.

Carus'un, resmi kaynaklara göre, Tigris kıyısında yıldırım çarpması sonucu ölümünün ardından, batıda bıraktığı oğlu kısa bir süre imparatorluk yapsa da, zalimliği, ahlaki olarak uygunsuzluğu nedeni ile nefretlerini kazandığı askerler tarafından 285 yılında Moesia'da öldürölür. Lejyonlerler İlyrialı Gaius Aurelius Valerius Diocletianus'u imparator ilan ederler. Diocletianus imparatorluk genelinde süregelen kaosu sona erdirerek, reformlar ile tamamen yenilediğı, yeni bir Roma İmparatorluğu kurar²¹².

---

²¹¹ Magie 1950, s. 722.

²¹² Magie 1950, s. 722.

F. Euphrates Limes'in Son Üç Yüzyılı:

Euphrates limes, Diocletianus'tan sonra üç yüzyıl daha varlığını sürdürmüş ve önemini korumuştur. Ancak, bir kaç epigrafik belge ve arkeolojik veriden oluşan, bundan sonraki tarihine ilişkin kanıtlar zayıf ve parça parçadır. Diocletianus tarafından Armenia tahtına çıkarılan III. Tiridates ile beraber Armenia ve Caucasia'da Roma otoritesi tekrar tanınır. İS 4. yüzyıl başında Tiridates Hristiyanlığı kabul eder ve böylece oğlu ardından da torununun hükmü Constantinus tarafından tanınır. Bu yıllarda II. Sapor Armenia'yı ele geçirse de, Constantinus tarafından geri alınan krallığın başına bu defa, Constantinler Hanedanı'ndan Hannibalianus getirilir. Bunu takip eden 337-340 yıllarında biraz daha güneyde, kuzeyden Melitene'ye ulaşan yolların yeniden inşası olasılıkla bölgedeki gerginlik sebebi ile olmalıdır²¹³.

Yaklaşık olarak 396 yılında II. Constantius'un sadık bir müttefiği ve 363 yılı Pers seferinde Iulianus'un destekçisi olan Armenia Kralı, Persler tarafından yakalanmış ve yerine başka biri tahta oturtulmuştur. Aynı şekilde Iberia tahtına da yeni bir kral konuşlandırılmıştır. Tüm bu yaşanan olayların ardından 370 yılında İmparator Valens Antiochia üzerinden imparatorluğun doğusuna gelir ve burada üç yıl sürecek olan savaşına başlar²¹⁴.

İS 4. yüzyılda limes'in kuzey doğusunda yapılan idari değişiklikler bu bölgenin hala önemini koruduğunu göstermektedir. Yaklaşık olarak 385 yılında Armenia Minor, Armenia I ve II olmak üzere iki farklı eyalet haline getirilir²¹⁵. Armenia Maior ise barışçıl bir biçimde Roma ve Pers krallıkları arasında

---

²¹³ Mitford 1980, s. 1209.

²¹⁴ F. Cumont & E. Cumont, **Voyage D'Exploration Archéologique Dans le Pont et la Petite Arménie**, Brüksel, 1906, s. 312 vd.; Mitford 1980, s. 1210.

²¹⁵ Bennett 2011, s. 257 dn:47.

paylaştırılır. 5. yüzyılda sınır boyunca yer alan tahkimatların çeşitli defalar onarılmış olması doğudaki aktivitelerin devam ettiği ve burayı elde tutmaya verilen önemin de arttığını göstermektedir. Bununla beraber Iustinianus tarafından aşırı önem verilen ve yerleşimlerin surlarla çevrildiği bir sınıra dönüşen Limes'in çöküşü engellenememiştir. İS 575'te başlayıp takip eden 30 yıl boyunca süren savaşlar sonrasında Melitene, Satala gibi yerleşimler Perslerin eline geçer. Takip eden erken 7. yüzyılda, Armenia'ya kadar ilerleyen Arap akınları esnasında, Arap coğrafyacılar ya da tarihçiler tarafından hiç bahsedilmeyen limes'in artık varlığının sona erdiği, sınır boyunca yer alan bir çok büyük yerleşimin ufak kasaba ya da köyler haline dönüştüğünü görülmektedir²¹⁶.

---

²¹⁶ Mitford 1980, s. 1210-1211; Cumont 1906, s. 346.

IV - NUMİSMATİK VERİLER

A. Kazı Buluntuları:

Kazı ya da yüzey araştırmaları aracılığıyla elde edilen sikkelerin genel dolaşım modelleri içinde nasıl bir rol aldığı konusu uzun yıllardır araştırmacıları meşgul etmektedir²¹⁷. Öne sürülen genel kanı, bunların, belli bir dönemde dolaşımda olan sikkelerin tesadüfi olarak örneklemesine olanak vereceği ve büyük bir olasılıkla günlük alışverişler esnasında kaybolduklarından, ekonomik aktiviteler konusuna ışık tutacağı şeklindedir²¹⁸. Ancak, antik dönemde, sikkelerin piyasadan toplanmadan tedavülden kaldırılması gibi durumların söz konusu olabileceği de düşünüldüğünde, buluntuların bu şekilde yorumlanması şüphelidir. Çünkü, bu şekilde tedavülden kaldırılan sikkeler, doğal olarak atılacak ve örneklendirmede sayısal olarak daha fazla çıkacaktır²¹⁹.

Her ne kadar bazı sikkelerin yoğunluğunun nedeni böyle olmasa da, kazı buluntuları bölgesel nakit yapısı hakkında yorum yapmaya ve buluntu bölgelerini birbirleri ile karşılaştırmaya olanak tanıyabilmektedir²²⁰.

Bu bölümde, altı ana coğrafi başlık altında, Doğu Karadeniz Bölgesi'nden Kuzey Suriye'ye, Roma'nın doğu sınırını güneye doğru takip ederek, sınırı lojistik olarak desteklediğini bildiğimiz İskenderun Körfezi çevresindeki buluntuları da kapsayacak şekilde, kazılar ya da yüzey araştırmaları aracılığıyla ele geçen sikkeler ele alınmıştır.

---

²¹⁷ P. J. Casey, **Understanding Ancient Coins: An Introduction for Archaeologists and Historians**, Norman, 1986; R. Reece, "The Interpretation of Site Finds - a review", King (eds) 1996 içinde, 341-355; D. P. Newton, "Found Coins as Indicators of Coins in Circulation: Testing Some Assumptions" **EJA 9 (2-3)**, 2006, 211-227.

²¹⁸ Reece 1996, s. 344.

²¹⁹ K. Butcher, **Coinage in Roman Syria Northern Syria, 64 BC–AD 253**, London, 2004, s. 150-151.

²²⁰ Butcher 2004, s. 151.

1. Doğu Karadeniz ve Keban Baraj Gölü Havzası: (Harita 3 ve Harita 4)

a. Cingirt Kayası - Fatsa/Ordu

Ordu ili, Fatsa İlçesi, Yapraklı Köyü yakınlarındaki yerleşimde, 2012 yılından itibaren yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları ile Geç Hellenistik Bizans Dönemleri arasına tarihlenen arkeolojik materyal ele geçmektedir²²¹. Antik adı henüz bilinmeyen bu sit, doğu Karadeniz’de, kıyı ve iç yerleşimlerin iletişiminin yüksek dağlarla kesildiği bir bölgede, kuzey-güney uzantılı bir vadide konumlanmıştır. Söz konusu vadi Bartae (Yaylacık - Korgan, Ordu) üzerinden Lycus Nehri üzerinde önemli bir kavşak noktası ve kent olan Neocaesarea’ya ulaşan bir yol bulunmaktadır²²². Askeri tahkimat niteliğindeki bir yapı/yerleşim olduğu düşünülen yerleşimden çoğunlukla geç Hellenistik sikkeler ele geçmekle beraber²²³ yayında yalnızca imparatorlara ait bilginin yer aldığı dört Roma İmparatorluk sikkesi ele geçmiştir²²⁴.

Severus Alexander 1 AE
Trebonianus Gallus-Volusianus 1 AE
Valerianus 1 AE
Gallienus 1 AE

b. Tabakhane Yokuşu - Merkez/Trabzon

1997 yılında, Trabzon şehir merkezi, Cumhuriyet Mahallesi, Tabakhane Yokuşu’nda tespit edilen kutsal alanda yapılan kazılar sonucunda İS 2. yüzyıla tarihlenen mimari ve arkeolojik buluntuların yanısıra 4 adet bronz sikke de ele

²²¹ A. F. Erol, “New Findings on the history and archaeology of the Eastern Black Sea region of Turkey: the excavation of Cingirt Kayası”, Tsetschladze (eds.) 2015 içinde, s. 453.

²²² R. J. A. Talbert, **Barrington Atlas of the Greek and Roman World**, Princeton, 2000, Harita 87, L4.

²²³ A. F. Erol & D. Tamer, “Fatsa Cingirt Kayası’ndan Ele Geçen 10 Sikke Üzerine Gözlemler”, **Seleucia ad Calycadnum III**, 2013, s. 159-181.

²²⁴ Erol 2015, s. 453-457.

geçmiştir²²⁵. Yayında bir imparatorluk üç adet de Trapezus darbı eyalet sikkesinin ele geçtiğinden bahsedilmekle beraber²²⁶ Trabzon Müze Müdürlüğü envanterlik eserler koleksiyonunda bunlardan yalnızca üç tanesine ulaşılabilmektedir.

Roma Eyalet

Septimius Severus (Belirsiz Darp) 1 AE

III. Gordianus (Trapezus) 1 AE

Roma İmparatorluk

Gallienus (Roma) 1 *antoninianus*

c. Satala - Sadak Kelkit/Gümüşhane

Gümüşhane İli, Kelkit İlçesi, Sadak Köyü'nde yer alan ve bir lejyon karargahı olarak kullanımından daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz Satala antik kenti, Billiotti ve Cumont tarafından ziyaret edilmiş²²⁷ ve buradan 19. yüzyıl sonundan itibaren bazı eserler çeşitli müzelere dağılmışsa da ilk yüzey araştırmaları C. Lightfoot başkanlığında 1989 ve 1990 yıllarında yapılmıştır.

İS 72 yılından itibaren XV. Apollinaris lejyonunun garnizon olarak kullandığı yerleşimde²²⁸ yapılan söz konusu yüzey araştırmaları aracılığı ile ele geçen 12 adet sikkenin yanı sıra, yayında yer alan ve C. Lightfoot'un daha eski bir yayındaki²²⁹ fotoğrafları inceleyerek tanımladığı 6 sikke de çalışma kapsamına alınmıştır²³⁰.

Roma Eyalet

Antoninus Pius ya da Marcus Aurelius (Caesarea) 1 AE

Lucius Verus (Caesarea) 1 AE

Antoninler (Caesarea) 1 AE

Caracalla (belirsiz darp) 1 AE

Elagabalus (Caesarea) 1 AE

(Antiochia) 1 AE

Severus Alexander (Caesarea) 3 AE

²²⁵ E. Kaya, "Trabzon İl Merkezindeki Kurtarma Kazısında Ortaya Çıkan Buluntular", **IX. MKKS**, Ankara, 1999, s. 321-323.

²²⁶ Kaya 1999, s. 323.

²²⁷ C. S. Lightfoot, "The Coins from Satala", Ashton (ed.), 1996 içinde, 147.

²²⁸ E. Wheeler, "Legio XV Apollinaris: From Carnuntum to Satala-and Beyond", Y. Le Bohec (eds.) 2000 içinde, Lyon, s. 296-297.

²²⁹ G. Akagün-Uslu, **Gümüşhane, Çevresinin Tarihi ve Sanat Eserleri (1969/1971)**, İstanbul, 1980.

²³⁰ Lightfoot 1996b, s. 147-150.

Severuslar Hanedanı (Caesarea) 1 AE
Belirsiz İmparator (Ancyra, Pessinus ya da Nicopolis) 1 AE
Roma İmparatorluk
Elagabalus (Roma) 2 *denarii*
III. Gordianus (Antiochia) 1 *antoninianus*
II. Claudius (Antiochia) 1 *antoninianus*
Diocletianus (Antiochia) 1 *antoninianus*
Belirsiz İmparator (belirsiz darp) 1 *denarius*, 1 *antoninianus*

d. Kemaliye-Arapgir-Keban

Keban Baraj Gölü sahası ve bu alanı çevreleyen Erzincan - Kemaliye, Malatya - Arapgir, Tunceli - Çemişgezek ve Elazığ - Keban İlçelerinin yer aldığı coğrafi alan dahilinde 1970’li yıllarda yapılan yüzey araştırmaları, kurtarma kazıları²³¹ ve bunun hemen öncesinde Mitford’un 1963 ile 1965 yılları esnasında yaptığı gezileri esnasında kayıt altına aldığı sikkeler²³² bu başlık altında gruplanarak ele alınmıştır.

i. Harmankaya (Abrenk) Köyü

Erzincan İli, Kemaliye İlçesi’nde yer alan Harmankaya ya da eski adı ile Abrenk Köyü Roma’nın doğu sınırını lojistik olarak destekleyen yol üzerinde²³³ bir istasyon noktası olan Arege²³⁴ yakınlarında yer almaktadır. Buradan ele geçen tek bir sikke Mitford tarafından kaydedilmiştir²³⁵.

Roma Eyalet

Hadrianus (Caesarea) 1 *hemidrahmi*

ii. Bademli, Giranlı ve Haskini Köyleri

Elazığ ili Ağın İlçe sınırları içinde yer alan birbirlerine oldukça yakın bu üç

²³¹ Z. Çizmeli-Öğün, “Keban Projesi Kapsamında Ele Geçen Sikkeler”, Bingöl (eds) 2012 içinde, s.375-380.

²³² T. B. Mitford, **The Roman frontier on the Upper Euphrates**, (1972), Doktora Tezi, Oxford, University of Oxford, vol. 2 s. 551-590.

²³³ Barrington, Harita 64, G2.

²³⁴ T. A. Sinclair, **Eastern Turkey: An Architectural & Archaeological Survey vol III**, London, 1989, s. 67.

²³⁵ Mitford 1972, vol. II, no: 8.

köyden Haskini ve Giranlı bugün Ağın ilçesi Öğrendik Köyü olarak anılmaktadır. Bunlara çok da uzak olmayan Bademli Köyü'nün hemen yanındaki tepe üzerindeki geç Roma yerleşimi ve daha erken bir döneme ait olması muhtemel mezarlar ve sinyal istasyonu Roma yolu üzerinde yer alan yerleşimin antik dönemdeki kullanımına ışık tutmaktadır²³⁶. Çalışmada yer alan üç sikke Mitford tarafından yayınlanmıştır²³⁷.

Roma Eyalet

Traianus (Antiochia) 1 *aes*

Severus Alexander (Caesarea) 1 *aes*

Roma İmparatorluk

Probus (Antiochia) 1 *antoninianus*

iii. Şenpınar Köyü

Kısa bir süre öncesine kadar Vahşen Köyü olarak anılan Şenpınar Mahallesi bugün Elazığ İli, Ağın İlçe merkezi sınırları içerisinde. Yine Mitford tarafından kayıt altına alınan sikkelerin²³⁸ ele geçtiği höyük yapısındaki bu yerleşim civarında aynı zamanda çok sayıda Roma seramiği de ele geçmiştir²³⁹.

Roma Eyalet

Traianus (Caesarea) 1 *didrahmi*, 1 *aes*

Severus Alexander (Caesarea) 1 *aes*

Roma İmparatorluk

Aurelianus (Antiochia?) 1 *antoninianus*

iv. Kalecikler Höyüğü

1969 yılında Keban Projesi kapsamında kazı çalışması yapılan Kalecikler Höyüğü hem Ağın hem de güney doğusundaki Pağnik Öreni'ndeki yerleşimleri kontrol edebilecek müstahkem bir mevkiye bulunmaktadır²⁴⁰. Kazılar esnasında çok

²³⁶ Sinclair 1989-1990, vol III, s. 64.

²³⁷ Mitford 1972, vol. II, no: 20, 24 & 7.

²³⁸ Mitford 1972, vol. II, no: 2, 6, 19, 23.

²³⁹ Sinclair 1989-1990, vol III, s. 64.

²⁴⁰ Ü. Serdaroğlu, "Ağın ve Kalaycık Kazıları", **Keban Projesi 1969 Çalışmaları**, Ankara, 1971, s. 25-26.

sayıda Roma Dönemi seramik ele geçmiş olmakla beraber, höyük en zengin dönemini 5 yerleşim tabakası tespit edilen Bizans çağında yaşamış olmalıdır²⁴¹. Mitford tarafından yayınlanan bir adet sikke Roma eyalet darbı gümüş Caesarea *didrahmisidir*²⁴².

Roma Eyalet
Traianus (Caesarea) 1 *didrahmi*

v. Ağın

Bugün Keban Baraj Gölü su tutum sahası altındaki Eski Ağın ve onun hemen yakınındaki askeri nitelikli yerleşimin yer aldığı Kilise Yazısı Tepe’de²⁴³ kazı çalışmaları Keban projesi kapsamında yürütülmüştür. Mitford’un kaydettiği bir adet Caesarea sikkesi hariç²⁴⁴ kalan 17 sikke kazı çalışmaları esnasında ele geçmiştir²⁴⁵.

Roma Eyalet
Traianus (Caesarea) 1 *didrahmi*
Hadrianus (Caesarea) 3 *hemidrahmi*
Antoninus Pius (Caesarea) 1 AR
Marcus Aurelius (Caesarea) 3 *aes*
Commodus (Caesarea) 1 *aes*
Septimius Severus (Caesarea) 3 *aes*
Septimius Severus-Caracalla (Caesarea) 1 AR
Severus Alexander (Caesarea) 1 *aes*
Belirsiz İmparator (Caesarea) 1 *aes*
Roma İmparatorluk
Septimius Severus (Roma) 1 *denarius*
Valerianus (Viminacium) 1 *antoninianus*
II. Claudius (Antiochia) 1 *antoninianus*

vi. Pağnik Öreni (Dascusa)

Yine Keban baraj gölü altında kalan, antik dönemde bilinen adı ile Dascusa, askeri tahkimat özelliği göstermekle beraber hemen yakınındaki benzer konteksli

²⁴¹ Sinclair 1989-1990, vol III, s. 95.

²⁴² Mitford 1972, vol. II, no: 3

²⁴³ Sinclair 1989-1990, vol III, s. 94.

²⁴⁴ Mitford 1972, vol. II, no: 15.

²⁴⁵ Çizmeli-Öğün 2012, s. 375-380

Kilise Yazısı Tepe'den daha önceki bir dönemde kullanılmıştır²⁴⁶. 1966-1971 yılları arasında Pağnik Öreni'nde yapılan kazılar sonucu ele geçen 22 sikke bugün Elazığ Müzesi sikke koleksiyonunda yer almaktadır²⁴⁷.

Cappadocia Krallığı

Archelaus (Caesarea) 1 AE

Iudaea Krallığı ve Procuratorler

I. Heroides Agrippa & Pontius Pilatus (Iudaea) 1 AE

Roma Eyalet

Augustus (Antiochia) 1 *aes*

Nero (Caesarea) 1 *didrahmi*

Vespasianus-Titus (Caesarea) 1 AE

Hadrianus (Caesarea) 1 AE

Antoninus Pius (Caesarea) 6 AE, 2 *didrahmi*

Marcus Aurelius-Lucius Verus (Caesarea) 2 AE

Severus Alexander (Caesarea) 2 AE

Belirsiz İmparator (Caesarea) 1 AE

Roma İmparatorluk

Traianus (Roma) 1 *quadrans*

Septimius Severus-Iulia Domna (Emesa) 1 *denarius*

II. Claudius (Belirsiz Darphane) 1 *antoninianus*

vii. Korpınık Höyük

Bir diğer adı Minayık Tepe olan Euphrates kıyısında, Roma Yolu yakınındaki bu doğal tepe²⁴⁸, bugün Elazığ, Keban İlçesi'nde yer alan Dürümlü Köyü'nün kuzeybatısında bulunmaktadır. Bu yerleşimden güney/güneybatı yönüne doğru uzanan Roma yolu Mitford tarafından iyi korunmuş olarak tasvir edilmiştir²⁴⁹. Bir geç Roma tahkimatının yer aldığı höyük, Arapgir Çayı ağzında iyi bir gözlem noktasında bulunan bir sinyal istasyonu olmalıdır. Yerleşimden ele geçen Geç Hellenistik ve Roma seramiği de yapının iskan edildiği dönem hakkında fikir

²⁴⁶ Sinclair 1989-1990, vol III, s. 52.

²⁴⁷ R. P. Harper, "Pağnik Öreni Kazısı", **Keban Projesi 1969 Çalışmaları**, Ankara, 1971, s. 93; R. P. Harper, "Pağnik Öreni Kazıları, 1970", **Keban Projesi 1970 Çalışmaları**, Ankara, 1972, s. 121; R. P. Harper, "Two Excavations on the Euphrates Frontier 1968-1974: Pağnik Öreni (Eastern Turkey) 1968-1971, And Dibi Faraj (Northern Syria) 1972-1974", **Studien zu den Militärgrenzen Roms II: Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior**, Köln, 1977, s. 455.

²⁴⁸ Sinclair 1989-1990, vol III, s. 96.

²⁴⁹ Mitford 1972, vol II, s. 396.

vermektedir²⁵⁰. Çalışmamız kapsamındaki sikkeler Mitford'un gezileri esnasında topladığı sikkelerden oluşmaktadır²⁵¹.

Roma Eyalet

Augustus-Q. Articuleius Regulus (Cilicia) 1 AE²⁵²

Vespasianus-Titus (Iudaea) 1 *aes*

Antoninus Pius (Caesarea) 2 AE

Antoninler Hanedanı (Caesarea) 1 *denarius*

Severus Alexander (Caesarea) 1 AE

viii. Seracık/Saraycık (Tırmıklı) Höyük

Elazığ'ın kuzeybatısında yer alan ve çevrede yaşayanlar tarafından Tırmıklı Höyük olarak isimlendirilen yerleşim, Ağın düzlüğünde Saraycık Köyü yakınlarındadır. Mitford'un gezileri esnasında saptadığı bu höyükten ele geçen az sayıdaki sikke de yine onun çalışmasından derlenmiştir²⁵³.

Roma Eyalet

Elagabalus-Iulia Maesa (Caesarea) 1 *aes*

Roma İmparatorluk

Caracalla (Roma) 1 *denarius*

ix. Keban & Ehme

1967 yılında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü'nün Keban Barajı göl sahasındaki yüzey araştırmaları esnasında bulduğu bir *denarius* bugün Elazığ Müzesi koleksiyonundadır. Mitford tarafından tanımlanan diğer sikkeler ise²⁵⁴ Tunceli İli Çemişgezek İlçesi'nin hemen doğusunda yer alan Koçlu Mezraası'ndaki Ehme Köyü'nde ele geçmiştir²⁵⁵.

Roma Eyalet

Traianus (Antiochia) 2 *aes*

²⁵⁰ Sinclair 1989-1990, vol III, s. 96-97.

²⁵¹ Mitford 1972, vol. II, no: 1, 9, 10, 11, 12, 18.

²⁵² RPC I, s. 602, no: 4097; RPC Suppl, s. 156, no: 4097.

²⁵³ Mitford 1972, vol. II, no: 16, 17.

²⁵⁴ Mitford 1972, vol. II, no: 4, 5.

²⁵⁵ Index Anatolicus: <http://www.nisanyanmap.com/?yer=32197&z=13&mt=Karma>

Roma İmparatorluk
Augustus (Lugdunum) 1 *denarius*

e. Korucutepe

1967 yılında, Keban Barajı su toplama sahasında kalacak arkeolojik sitlerin saptanması amacıyla yapılan yüzey araştırmalarında belgelenen höyük, Elazığ il merkezinin 30 km kadar doğusunda; eski Elazığ-Bingöl yolu üzerinde; Aşağı İçme Köyü yakınında yer almaktadır²⁵⁶. Tez çalışması kapsamına alınmayan Diocletianus ve Galerius'un reform sonrası örneklerinin ele geçtiği kazı buluntuları bugün Elazığ müzesindedir.

Roma İmparatorluk
Marcus Aurelius-II. Faustina (Roma) 1 *denarius*

f. Malatya

i. Pirot Höyük

Malatya İlinin yaklaşık 40 km doğusunda yer alan höyük, bugün Karakaya Baraj Gölü suları altındadır. 1978, 1980 - 1983 yılları arasında kurtarma kazıları yapılan ve günümüzde Pirot Höyük olarak bilinen kale nitelikli yerleşim²⁵⁷, antik dönemde Euphrates üzerindeki geçiş en uygun noktada Tomisa'nın hemen karşısındaki Ad Aras olarak anılıyor olmalıydı²⁵⁸. Çalışma kapsamındaki eserler hem Mitford'un gezileri esnasında topladığı²⁵⁹ hem de kazılar sonucu ele geçen, bugün Malatya Müzesi koleksiyonunda korunan az sayıda sikkeden oluşmaktadır.

Roma Eyalet
Elagabalus? (Caesarea) 1 *aes*
Roma İmparatorluk
II. Claudius (Cyzicus) 1 *antoninianus*
(Antiochia) 1 *antoninianus*

²⁵⁶ C. Burney, **Historical Dictionary of the Hittites**, Maryland, 2004, s. 158.

²⁵⁷ Ö. Karaca, "Pirot Höyük 1980 Çalışmaları", **KST III**, Ankara, 1981, s. 109.

²⁵⁸ Mitford 1980, s.1191.

²⁵⁹ Mitford 1972, vol. II, no: 21.

ii. Arslantepe

Malatya İli, Merkez İlçesi Battalgazi mahallesinin 7 km kuzeydoğusunda yer alan höyükte kazılar 1940'lı yılların sonunda itibaren aralıklarla sürdürülmüştür²⁶⁰. Bugün Malatya Müzesi sikke koleksiyonunda yer alan ve 1969 yılı çalışmaları sonucunda ele geçen 10 adet sikkeden, tez kapsamına alınan Roma sikkeleri aşağıdaki gibidir.

Roma Eyalet

Commodus (Carrhae?) 1 AE

Antoninler (Belirsiz Darphane) 1 AE

Severus Alexander (Caesarea) 2 *aes*

Roma İmparatorluk

Septimius Severus (Roma) 1 *sestertius*

Belirsiz İmparator (Belirsiz Darphane) 1 *antoninianus*

iii. Karamildan Tepe

Malatya - Elazığ Karayolunun 10. kilometresinde yer alan tepe, Mitford tarafından Kirman Tepe olarak isimlendirilen ve bulunduğu düzlükte 100 metre kadar yükselen tahkimatlı bir yerleşimdir²⁶¹. Yerleşim, büyük olasılıkla, XII. Fulminata lejyonunun İS 5. yüzyıl sonunda garnizonları bugünkü Battalgazi Mahallesi'ne taşınmadan önceki karargahıdır²⁶². Alanda çok sayıda yüzey araştırması yapılmasına rağmen bugün Malatya Müzesi'nde korunan yalnızca tek bir sikke bilinmektedir.

Roma İmparatorluk

Belirsiz İmparator (Belirsiz Darphane) 1 AE

iv. Malatya Çevresi

Oxford'daki Ashmolean Müzesi, Heberden Sikke Kabinesi'nde yer alan bu

²⁶⁰ Sinclair 1989-1990, vol III, s. 12.

²⁶¹ V. Sevin & Z. Derin, "A Fortified Site to the East of Malatya", French (eds.) 1989 içinde, Oxford, s. 437.

²⁶² Sevin – Derin 1989, s. 437.

sikkenin Malatya çevresinden ele geçtiği söylenmektedir²⁶³. Söz konusu sikke üzerinde yer alan “LXV” kontrmarkı da, XV. Apollinaris Lejyonunun garnizonunun çok da uzakta yer almayan Satala’da olduğu düşünülürse, buluntu yeri konusuna destek olmaktadır.

Roma Eyalet
Domitianus (Neapolis/Iudaea) 1 AE

2. Dicle Vadisi

a. Hilar Mağaraları

Çayönü Höyüğü’nün yer aldığı ve yakınlarındaki kayalık tepe üzerindeki ufak bir klasik çağ yerleşiminin²⁶⁴ bulunduğu, Diyarbakır İli, Ergani İlçesi’nin güneyinde, Sesverenpınar (Hilar) Köyü’nün doğusunda bulunan mağaralar, kireçtaşı yerli kaya oyularak oluşturulmuş, erken İmparatorluk Döneminde *nekropol* alanı iken daha sonra, geçici konaklamalar için kullanılmış olmalıdır²⁶⁵. Az sayıdaki sikke, Diyarbakır Müze Müdürlüğü tarafından yürütülen kazılar esnasında ele geçen sikkeler müze koleksiyonunda korunmaktadır.

Roma Eyalet
Augustus (Antiochia) 1 AE
Commodus-VIII. Abgarus (Edessa) 1 AE (kırık)

b. Amida (Diyarbakır)

1998 yılında başlayan, “Diyarbakır Surları ve İç kale Projesi” kapsamında çalışma yapılan höyükteki kazılar esnasında çok sayıda Ortaçağ sikkesi ile beraber bulunan bir adet Roma eyalet sikkesi bu başlık altında verilmektedir. İÖ I. Binden itibaren önemli bir yerleşimin yer aldığı Amida, Diocletianus Dönemi’nden itibaren

²⁶³ C. Howgego, **Greek Imperial Countermarks**, s. 257, no: 739v.

²⁶⁴ Sinclair 1989-1990, vol III, s. 262-263.

²⁶⁵ S. Galler & D. Yeşilmen, **Osttürkei: Zwischen Nemrut, Ararat und Hakkari-Gebirge**, Berlin, 2013, s. 142.

V. Parthica Lejyonunun karargahı²⁶⁶ olsa da olasılıkla modern yerleşimin de aynı bölgede devam etmesinin sonucu olarak buluntu miktarı görece azdır. Az sayıdaki sikke buluntusu bugün Diyarbakır Müzesi koleksiyonunda korunmaktadır.

Roma Eyalet
Caracalla (Antiochia) 1 *billon tetradrahmi*

c. Üçtepe Höyüğü

Diyarbakır'ın 40 km güneydoğusunda, Diyarbakır-Bismil karayolu kenarında yer alan Kerh-i Dicle Köyü'nün batısında Göksu Çayı kıyısında yer almaktadır²⁶⁷. İS 4. yüzyılda atlı bir birliğin konuşlandığı kalenin antik dönemdeki ismi Charcha/Arcaiapis'dir²⁶⁸. Çoğunluğunu Roma sikkelerinin oluşturduğu kazı buluntuları O. Tekin tarafından yayınlanmıştır²⁶⁹. Söz konusu sikkeler bugün Diyarbakır Müzesi Koleksiyonunda yer almaktadır. İS 1-4. yüzyıllar arasında tarihlenen Roma sikkelerinin yaisıra Roma'ya bağlı bir krallık olan Armenia Krallığı'na ait 5 sikke²⁷⁰ de çalışma kapsamında değerlendirmeye alınmıştır.

Armenia Krallığı
Genç Tigranes (İÖ 70-66) (Tigranocerta/Nisibis) 5 AE
Roma Eyalet
Tiberius (Antiochia) 2 AE
Antoninus Pius (Hieropolis/Bambyce) 1 AE
(Laodicea ad Mare) 1 AE
Marcus Aurelius /Lucius Verus/Commodus (Carrhae) 1 AE
Severus Alexander (Nisibis) 1 AE
Iulia Mamaea (Nisibis) 1 AE
III. Gordianus (Singara) 1 AE
III. Gordianus & Tranquillina (Nisibis) 1 AE
(Singara) 2 AE
II. Philippus (Nisibis) 1 AE

²⁶⁶ Sinclair 1989-1990, vol III, s. 163-167.

²⁶⁷ V. Sevin, "1988 Yılı Diyarbakır/Üçtepe Kazısı", **KST XI**, I. Cilt, Ankara, 1990, s.103.

²⁶⁸ Sinclair 1989-1990, vol III, s. 371 & s. 430; Ayrıca bkz. Barrington, Harita 89, C3.

²⁶⁹ O. Tekin, "The Coins from Üçtepe with a Problematic Emission of Tigranes the Younger", **EA 20**, 1992, 43-54.

²⁷⁰ Tekin 1992, s. 43.

Roma İmparatorluk
Probus (Antiochia) 2 *antoninianus*
Numerianus (Antiochia) 1 *antoninianus*

d. Ziyarettepe Höyüğü

Tepe Höyük adıyla da bilinen yerleşim, Diyarbakır, Bismil İlçesi'nin güneydoğusunda, Tigris ile Parthenias/Nymphios'un (Batman Çayı) birleşme noktasında yer almaktadır. İÖ I. Bin başından itibaren iskan edilen ufak ama zengin bu yerleşimden²⁷¹ ele geçen ve büyük kısmını geç Roma ve Bizans sikkelerinin oluşturduğu kazı buluntuları Diyarbakır Müzesi'nde bulunmaktadır.

Roma Eyalet
Severus Alexander-Iulia Mamaea (Nisibis) 1 AE

e. Yukarı Salattepe

Diyarbakır ili Bismil ilçesi, Yukarı Salat Beldesi sınırları içerisinde yer alan Salat Tepe'de dikkate değer bir geç Roma yerleşiminine ev sahipliği yapmaktadır²⁷². Çalışmalar esnasında ele geçen sikkeler Diyarbakır Müzesi'nde korunmaktadır.

Roma İmparatorluk
Belirsiz İmparator (Belirsiz Darphane) 1 *denarius*

f. Müslümantepe

Diyarbakır ili Bismil ilçesi, Şahintepe Köyü'nün kuzeybatı sınırında yer alan höyükten ele geçen sikkeler Diyarbakır Müzesi'nde korunmaktadır.

Roma Eyalet
Belirsiz İmparator (Antiochia) 1 AE

Roma İmparatorluk
Septimius Severus (Belirsiz Darphane) 1 *denarius*

h. Hasankeyf

Batman il merkezine 37 kilometre uzaklıkta yer alan Hasankeyf'te kazılar

---

²⁷¹ T. Matney (et alii), "Excavations at Ziyaret Tepe, Diyarbakır Province, Turkey, 2011-2014 Seasons", *Anatolica* **XLI**, 2015, s. 125-176.

²⁷² Ökse, A. T., "Salat Tepe 1998 Araştırması." Tuna (eds) 1999 içinde, s. 337.

1986 yılından beri aralıklarla devam etmektedir. Çalışma kapsamına alınan iki adet sikke bugün Mardin Müzesi sikke koleksiyonunda korunmaktadır.

Roma Eyalet
Severus Alexander (Nisibis) 1 AE
(Rhesaena) 1 AE

h. Hırbemerdon

Mercimek Tepe adıyla da bilinen Hırbemerdon Tepe Ziyarettepe yakınlarında, Tigris ile Parthenias/Nymphios'un birleştiği noktadır²⁷³. Burası Severus Aleksander Dönemi'nde bir kalenin inşa edildiği²⁷⁴ ve Geç Roma/Bizans Dönemleri'nde önemli bir sınır kalesi olan Birthon/Virta olmalıdır²⁷⁵. "Dicle-Fırat Arkeolojik Keşif Projesi" kapsamında yapılan yüzey araştırmaları esnasında kaydı alınan sikkeler çoğunlukla geç Roma örneklerinden oluşmakla beraber çalışma kapsamına alınan bir adet sikke bulunmaktadır²⁷⁶.

Roma Eyalet
Nero (Antiochia) 1 AE

3. Atatürk Baraj Gölü ve çevresi:

a. Derik Kale (Lacotena)

Antik dönemde bilinen adı ile Lacotena, bir kaleden ziyade Taurus Dağları üzerinden Melitene'ye Severus Köprüsü (Cendere Köprüsü) aracılığıyla ulaşan yola hakim bir istasyon olmalıdır²⁷⁷. Az sayıdaki Roma Eyalet sikkesi Mitford'un 1963-65 yılları arasındaki gezileri esnasında kayda alınmıştır²⁷⁸.

Roma Eyalet
Antoninus Pius/Marcus Aurelius/Caracalla/Elagabalus (Antiochia?) 1 *aes*

²⁷³ M. Söylemez & C. Lightfoot, "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project Numismatic Notes", Lightfoot (ed.) 1991 içinde, s. 317.

²⁷⁴ M. H. Dodgeon & S. N. C. Lieu, **The Roman Frontier and the Persian Wars AD 226-363 A Documentary History**, 2002, s. 187.

²⁷⁵ E. Honigmann, **Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches**, 1935, s. 14.

²⁷⁶ Söylemez – Lightfoot 1991, s. 317-318.

²⁷⁷ Mitford 1974, s. 173.

²⁷⁸ Mitford 1972, vol. II, no: 13, 14, 22.

Commodus (Antiochia/Edessa) 1 *aes*
I. Philippus (Samosata) 1 AE

b. Kahtaçay ve Eski Kahta (Arsameia ad Nymphaios)

Adıyaman İli, Kahta İlçesi, Eskikahta (Kocahisar) Köyü'nün hemen yakınında, Kahtaçay'ın doğusunda yükselen sarp kayalık üzerinde yer alan Arsameia ad Nymphaios bugün Eski Kale adı ile anılmaktadır²⁷⁹. Commagene Kralı Antiokhos'un babası Mithradates için bir anıt mezar ve kült merkezi yaptırdığı kentte, yapılan kazı çalışmaları esnasında ele geçen sikkeler P. Berghaus tarafından yayınlanmıştır²⁸⁰.

Commagene Krallığı

IV. Antiokhos (Samosata) 1 AE

Iotape (Samosata) 1 AE

Roma Eyalet

Nerva (Antiochia) 1 *dupondius*

Hadrianus (Sidon) 1 *aes*

Commodus (Prusias ad Hypium) 1 *dupondius*

Septimius Severus-Caracalla (Laodicea ad Mare) 1 *dupondius*

Caracalla-Geta(?) (Otrus?) 1 *aes*

Elagabalus (Antiochia) 1 *dupondius*

Severus Alexander (Edessa) 1 *dupondius*

III. Gordianus (Caesarea) 1 AE

-Tranquillina (Prusias ad Olympum) 1 *aes*

I. Philippus (Samosata) 1 *dupondius*

-II. Philippus (Samosata) 1 *dupondius*

Valerianus (Prusias ad Hypium) 1 *quadrans*

Roma İmparatorluk

Antoninus Pius-Marcus Aurelius (Roma) 1 *aes*

Traianus Decius-Herennia Etruscilla (Roma) 1 *antoninianus*

Aurelianus (Antiochia) 1 *antoninianus*

c. Nemrut Dağı

Adıyaman İli, Kahta İlçesi'nin 40 km kuzeyinde yer alan Nemrut Dağı Tümülsü'nde F. K. Dörner ve T. Goell tarafından yürütülen kazı çalışmaları esnasında 1959 yılında ele geçen az sayıdaki sikke Ankara Anadolu Medeniyetleri

²⁷⁹ Sinclair 1989-1990, vol. IV, s. 50.

²⁸⁰ P. Berghaus, "Antike Münzfunde in Arsameia am Nymphaios" Dörner (eds.) 1963 içinde, 282-288.

Koleksiyonunda korunmaktadır.

Roma Eyalet

Traianus (Antiochia) 1 AE

(Laodicea ad Mare) 1 AE

Traianus Decius (Antiocheia) 1 *billon tetradrahmi*

d. Hiniç

Adıyaman İli, Kahta İlçesi'ne bağlı eski adı ile Hiniç, yeni adı ile Adalı Köyü'nde, Tille Höyük kazı ekibinin gerçekleştirdiği 1979 yılı yüzey araştırmaları esnasında ele geçen bir adet sikke, Tille Höyük kazıları sikke buluntuları ile beraber yayınlanmıştır²⁸¹.

Roma İmparatorluk

Gallienus (Antiochia?) 1 *antoninianus*

e. Tille Höyük (Carmodara?)

Adıyaman'ın 60 km doğusunda, Geldibuldu Köyü yakınlarındaki bu ufak höyük, Karakaya Barajı su toplama alanı içerisinde kalacağından, D. French tarafından kazılmıştır²⁸². Olasılıkla *Ala Flavia Agrippina*'nın konuşlandığı istasyonun yer aldığı yerleşim²⁸³ ve yakınlarından ele geçen sikkeler C. Lightfoot tarafından incelenmiştir ve bugün Adıyaman Müzesi sikke koleksiyonunda yer almaktadır²⁸⁴.

Roma Eyalet

Augustus-Iudaea *Procuratoru* Ambibulus (Ierusalem) 1 AE

Tiberius (Antiochia) 1 AE

Claudius (Antiochia) 1 AE

Domitianus (Antiochia) 1 AE

Traianus (Caesarea) 1 AE

Antoninus Pius (Zeugma) 2 AE

(Cyrrhus) 1 AE

Marcus Aurelius/Lucius Verus (Caesarea) 1 AE

Septimius Severus (Tarsus) 1 AE

Elagabalus (Antiochia) 1 *billon tetradrahmi*

I. Philippus (Samosata) 1 AE

²⁸¹ C. Lightfoot, "The Coins from Tille", Ashton (ed.), 1996 içinde, s. 139 & s. 142.

²⁸² D. H. French, "Tille Höyük 1989", *KST XII*, I. Cilt, 1990, s. 311.

²⁸³ Sinclair 1989-1990, vol. IV, s. 138.

²⁸⁴ Lightfoot 1996b, 139-145.

Belirsiz İmparator (Samosata) 1 AE
Roma İmparatorluk
Hadrianus (Roma) 1 *denarius*
Antoninus Pius (Roma) 1 *sestertius*
II. Claudius (Antiochia) 1 *antoninianus*

f. Karatilbe

Adıyaman İli, Kahta İlçesi, Geldibuldu Muhtarlığı'na bağlı Karatilbe Mahallesi de Tille kazı ekibi tarafından yapılan yüzey araştırmaları esnasında 1979-1983 yılları arasında ziyaret edilmiş ve buradan ele geçen sikkeler Tille buluntuları ile beraber yayınlanmıştır²⁸⁵. Vadi içerisinde Geç Antik Dönem'e tarihlenen kaya mezarlarının da bulunduğu yerleşim, askeri bir sinyal istasyonu olmalıdır²⁸⁶.

Roma Eyalet
Augustus (Antiochia) 1 *aes*
Marcus Aurelius (Samosata) 1 AE
Elagabalus (Laodicea ad Mare) 1 *billon tetradrahmi*
Iulius Claudius Hanedanı (Antiochia) 1 AE²⁸⁷

g. Herdiyan

Adıyaman İli, Samsat İlçesi, Kovanoluk Köyü yakınlarındaki Herdiyan mevkiinden Adıyaman Müzesi sikke koleksiyonuna hibe yolu ile kazandırılan bu iki sikke de çalışma kapsamına alınmıştır.

Roma Eyalet
Marcus Aurelius/Lucius Verus (Zeugma) 1 AE
Commodus (Anazarbus) 1 AE

h. Samosata

Adıyaman İli, modern Samsat İlçe merkezinin yaklaşık 5 km doğusunda, Atatürk Barajı yapılmadan önce Euphrates'in batı kıyısında önemli bir geçiş

---

²⁸⁵ Lightfoot 1996b, 139-145.

²⁸⁶ Sinclair 1989-1990, vol. IV, s. 139; M. Özdoğan, **Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları**, İstanbul, 1977, s. 83.

²⁸⁷ French, D. H., Foss, C., Mitchell, S., Hall, A., & Payton, R., "The Year's Work", **AS 34**, 1984, s. 6.

noktasında yer alan kentte²⁸⁸, 1960'lı yıllardan itibaren çok sayıda arkeolog tarafından kazı ve yüzey araştırması yapılmıştır. Bugün Adıyaman Müzesi sikke koleksiyonunda yer alan ve çalışma kapsamına alınan sikkeler N. Özgüç başkanlığında 1978-1987 çalışmaları sonucunda ele geçmiştir²⁸⁹.

Roma Eyalet

Otonom (Antiochia) 1 AE
Augustus (Antiochia) 1 *aes*
Traianus (Syria Eyaleti için Roma) 1 *uncia*
(Ascalon) 1 AE
Hadrianus (Antiochia) 1 *uncia*
Antoninus Pius (Antiochia) 1 *semis*
Macrinus (Antiochia) 2 *aes*
(Gabala) 1 AE
Elagabalus (Berytus) 1 AE
Severus Alexander (Nisibis) 1 AE
(Rhesaena) 1 AE
III. Gordianus (Carrhae) 1 AE
I. Philippus (Antiochia) 1 AE
Traianus Decius (Tarsus) 1 AE
(Rhesaena) 1 *dupondius*
Uranus Antonius (Emesa) 1 *billon tetradrahmi*

Roma İmparatorluk

Domitianus (Roma) 1 *aes*
Traianus (Belirsiz Darphane) 1 AE
Antoninus Pius (Roma) 1 *sestertius*
Gallienus (Belirsiz Darphane) 1 *antoninianus*
II. Claudius (Belirsiz Darphane) 1 *antoninianus*
Aurelianus (Antiochia) 2 *antoninianus*
Probus (Antiochia) 1 *antoninianus*
Carus-Carinus (Antiochia) 1 *antoninianus*
Diocletianus (Siscia) 1 *antoninianus*
(Antiochia) 1 *antoninianus*
Diocletianus-Maximianus Herculus (Antiochia) 2 *antoninianus*
Belirsiz İmparator (Belirsiz Darphane) 1 *antoninianus* 2 AE

i. Kuşakkaya

Adıyaman ili, Merkez İlçesi'nin yaklaşık 20 km kuzeybatısında yer alan Kuşakkaya Köyü'nde 1984 yılında tesadüfen bir *aurei* definesinin²⁹⁰ bulunması

²⁸⁸ Sinclair 1989-1990, vol. IV, s. 133.

²⁸⁹ N. Özgüç, **Samsat: Sümeysat, Samosata, Kumaha, Hahha, Hahhum**, Ankara, 2009.

²⁹⁰ A. Ergeç, "The Kuşakkaya Hoard of Aurei", **Studies in Ancient Coinage From Turkey**, R.

üzerine Adıyaman Müzesi tarafından kurtarma kazıları yürütülmüş ve yerleşimin karakol ya da gözetleme kulesi netliğinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır²⁹¹.

Roma Eyalet

Augustus (Antiochia) 1 *aes*
Tiberius? (Antiochia) 1 *aes*
Flaviuslar (Antiochia) 1 *aes*
Antoninus Pius (Laodicea ad Mare) 1 AE
Septimius Severus (Samosata) 1 AE
(Gabala) 1 AE
Macrinus-Diadumenianus (Gabala) 1 AE

j. Perre

Adıyaman şehir merkezinin 10 km doğusunda bulunan Örenli (Pirin) Mahallesi'nde yer alan Perre antik kent²⁹² nekropolünde, Adıyaman Müze Müdürlüğü tarafından 2001, 2002, 2004 ve 2005 yıllarında yürütülen kazı çalışması neticesinde ele geçen 72 adet sikke M. Facella tarafından yayınlanmıştır²⁹³. Söz konusu yayında yer alan sikkelerden 24 tanesi çalışma kapsamına alınmıştır.

Commagene Krallığı

I. Antiokhos (İÖ 69-36) (Samosata?) 1 AE
Otonom (İS 38-72) (Samosata?) 1 AE

Roma Eyalet

Vespasianus (Antiochia) 1 *billon tetradrahmi*
Traianus (Syria için Roma Darbı) 2 AE
(Laodicea ad Mare) 1 AE
Hadrianus (Samosata) 1 AE
Antoninus Pius (Laodicea ad Mare) 1 AE
(Belirsiz Darphane) 1 AE
Marcus Aurelius-Lucius Verus (Doliche) 1 AE
Septimius Severus (Samosata) 1 AE
(Gabala) 1 AE
Caracalla (Hierapolis Bambyce?) 1 AE
Macrinus (Gabala) 1 AE
Elagabalus (Samosata) 2 AE
(Laodicea ad Mare) 1 AE
I. Philippus (Antiochia) 1 AE

Ashton (ed.), London, 1996, 37-39

²⁹¹ E. Yener, "Kuşakkaya Definesi", TAD 31, 1997, 255.

²⁹² A. Özer, M. N. Karaca, F. Eraslan, **Adıyaman Kültür Envanteri**, Adıyaman, 2014, s. 10.

²⁹³ M. Facella, "Hellenistic, Roman and Byzantine Coins from the Necropolis of Perrhe", **AMS** 60, 2008, s. 207-226.

Belirsiz İmparator (Antiochia) 1 AE
Belirsiz İmparator (Belirsiz Darphane) 2 AE
Roma İmparatorluk
Valerianus (Antiochia) 1 *antoninianus*
Probus (Antiochia) 2 *antoniniani*

4. Yukarı Fırat Vadisi ve Çevresi:

a. Gümüşgün/Ehneş (Capersana/Arulis?)

Antik dönemdeki ismi konusunda farklı görüşler öne sürülen Ehneş²⁹⁴, Gaziantep İli, Nizip İlçesinde yer almaktadır ve bugün bilinen ismi Gümüşgün'dür. 1907 yılında kuzey Suriye'de bir araştırma gezisi yapan F. Cumont tarafından toplanan 9 adet eyalet bronzu Doyen tarafından yayınlanmıştır²⁹⁵.

Roma Eyalet

Traianus (Seleucia Pieria) 1 AE
Antoninus Pius (Zeugma) 2 AE
(Hierapolis Bambyce) 1 AE
Elagabalus (Zeugma) 1 AE
III. Gordianus-X. Abgarus (Edessa) 1 AE
I. Philippus (Zeugma) 1 AE
(Antiochia) 2 AE

b. Birecik çevresi

1989 yılında Dicle-Fırat Arkeolojik Keşif Projesi esnasında, Fırat Nehri boyunca sürdürülen yüzey araştırması ile Birecik'in kuzeyinden toplanan ve 8 adet sikke bugün Urfa Müzesi koleksiyonunda korunmaktadır²⁹⁶. Çalışma kapsamına alınan iki sikke dışındaki diğerleri geç Roma örnekleridir.

Roma Eyalet

Claudius (Antiochia) 1 AE
I. Philippus (Zeugma) 1 AE

²⁹⁴ F. Cumont, *Études Syriennes*, Paris, 1917, s. 152; M. P. Speidel, "Roman Army in Asia Minor. recent epigraphical discoveries and research", Mitchell (ed.) 1983 içinde, s. 9; Sinclair 1989-1990, vol IV, s. 176; J. Wagner, "Vorarbeiten zur Karte Ostgrenze des römischen Reiches im Tübinger Atlas des vorderen Orients", Fitz (ed.) 1977 içinde, s. 681;

²⁹⁵ J.-M. Doyen, *Les Monnaies Antiques du Tell Abou Danné et D'Oumm el-Marra (Campagnes 1976 – 1985) Aspects de la circulation monétaire en Syrie du nord sous les Séleucides*, Brussels, 1987, s. 143-145.

²⁹⁶ Söylemez - Lightfoot 1991, s. 315-316.

c. Zeugma (Tablo 1)

Gaziantep şehir merkezine 13 km uzaklıkta Nizip İli, Belkıs Köyü'nün hemen güneyinde yer alan yerleşimde²⁹⁷ 1907 yılında F. Cumont tarafından toplanan ve Doyen tarafından yayınlanan 11 Roma eyalet bronzunun yanı sıra²⁹⁸, 1996-2000 yılları arasında yürütülen Fransız kazıları²⁹⁹ ile 2000 yılında Oxford Üniversitesi tarafından yapılan kurtarma kazıları esnasında ele geçen malzeme³⁰⁰ ve bunlara ek olarak 2005'ten günümüze K. Görkay tarafından yürütülen kazıların yüksek lisans tezi olarak F. Toumpan tarafından çalışılan kısmı³⁰¹ çalışma kapsamına alınmıştır. Toplamda, 1'i *drahmi*, 20'si *billion tetradrahmi* olmak üzere 737 Roma eyalet darbı sikkenin yanısıra 16'şar adet *denarii* ve *antoniniani* ile 5 *aes*'ten oluşan 38 Roma İmparatorluk sikkesi çalışma kapsamında sunulmuştur.

---

²⁹⁷ Sinclair 1989-1990, vol IV, s. 152.

²⁹⁸ Doyen 1987, s. 140-142.

²⁹⁹ D. Frascione, **Zeugma IV Les Monnaies**, 2013, Lyon.

³⁰⁰ K. Butcher, "Coins and Hoards", **Excavations at Zeugma, Conducted by Oxford University**, W. Aylward (ed), Vol. III, California, 2013, 1-91.

³⁰¹ F. Toumpan, **Zeugma Kazı Sikkeleri: 2005-2012**, (2015), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tablo 1 - Zeugma Kazi Buluntulari

d. Dülük (Dolice)

Antik Dönemde Commagene'nin en güney ucunda yer alan Dolice, Gaziantep şehir merkezinin 10 km kuzeyinde yer almaktadır. Kutsal alandan ele geçen 2 adet Roma eyalet sikkesi yayınlanmışsa da³⁰², kent ve çevresinden ele geçtiği söylenen 140 sikke henüz yayınlanmamıştır. Söz konusu sikkelerin büyük bir kısmı Roma eyalet sikkesi olmakla beraber az sayıda İmparatorluk sikkesi de ele geçmiştir. Sikkelerin coğrafik dağılımları oldukça kısıtlıdır ve Antiochia kenti en yüksek oranlarla temsil edilmektedir³⁰³.

Roma Eyalet

Elagabalus (Samosata) 1 AE
(Antiochia) 1 AE

Roma İmparatorluk

Caracalla (Roma) 1 *denarius*
I. Philippus (Roma) 1 *antoninianus*

e. Karkamış (Europus)

Gaziantep İlinin güneydoğusunda bulunan İlçe, Türkiye-Suriye sınırındadır. Antik Dönemde bilinen adı ile Europus'ta, 2011 yılından itibaren kazı çalışmaları tekrar başlamışsa da çalışılan konteks sebebi ile sikke buluntusu yoktur. Çalışma kapsamındaki az sayıda sikke, Cumont'un 1907 yılında topladığı ve Doyen tarafından yayınlanan örneklerden oluşmaktadır³⁰⁴.

Roma Eyalet

Antoninus Pius (Zeugma) 1 AE
Caracalla (Hierapolis Bambyce) 1 AE

f. Harran (Carrhae)

Şanlıurfa İli, Harran İlçe merkezinin hemen güneydoğusunda yer alan höyük

³⁰² M. Facella, "The Coins from Mithraea in Dülük", *AMS* 52, 2004, s. 179 – 187; M. Facella, "A New Statue Base for Caracalla from Dülük Baba Tepesi", *AMS* 60, 2008, s. 135.

³⁰³ "Coin Finds on Dülük Baba Tepesi" (2016, Ekim 04) <http://www.dolice.de/dueluek-baba-tepesi/arbeitsbereiche-projekte/numismatik/>

³⁰⁴ Doyen 1987, s. 138.

ve etrafındaki yerleşimde 1951 yılında yapılan yüzey araştırmaları sonucu ele geçen ve bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden bir³⁰⁵; 1961 yılı kazı çalışmaları sayesinde ele geçen ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden iki örnek ele alınmıştır.

Roma Eyalet

Traianus (Antiochia) 1 AE

Antoninus Pius (Caesarea) 1 AE

Roma İmparatorluk

Severus Alexander (Belirsiz Darphane) 1 *antoninianus*

g. Sultantepe

Şanlıurfa İl merkezine 30 km mesafede, Harran İlçesi sınırları içerisindeki Sultantepe Köyü'nde yer alan Höyük'te, İÖ I. bin'e tarihlenen önemli bir tapınak kompleksine sahip olması sebebi ile kazı çalışmaları yürütülmüştür. Ele geçen az sayıdaki sikke bugün Ankara Anadolu medeniyetleri Müzesi'nde korunmaktadır.

Roma Eyalet

Traianus (Beroea) 1 AE

Gallienus (Ancyra) 1 AE

5. Aşağı Fırat Vadisi ve Kuzey Suriye:

a. Membij (Hierapolis Bambyce)

Suriye'de Halep Vilayeti'nde yer alan Menbij'de bulunan antik tapınak kenti Hierapolis (Bambyce)'den ele geçen sikkeler yine bölgede çalışan Cumont tarafından toplanmıştır³⁰⁶.

Roma Eyalet

Vespasianus (Antiochia) 1 AE

Antoninus Pius-Marcus Aurelius (Cyrrhus) 1 AE

Caracalla (Hierapolis Bambyce) 1 AE

I. Philippus (Antiochia) 1 AE

I. Philippus-II. Philippus (Antiochia) 1 AE

³⁰⁵ S. Lloyd, W. Brice & C. J. Gadd, "Harran", *AS* 1, 1951, s. 111.

³⁰⁶ Doyen 1987, s. 135-138.

b. Tell Rifaat

Suriye’de Halep şehir merkezinin 35 km kuzeyinde yer alan Höyük ve çevresinden ele geçmiş, belli bir kontekste dahil olmayan sikkeler Clayton tarafından yayınlanmıştır³⁰⁷.

Roma Eyalet

Postumus Philippus Philadelphus (Antiochia) 1 *tetradrahmi*
Otonom (Antiochia) 4 AE
Nerva (Antiochia) 1 AE
Antoninus Pius (Laodicea ad Mare) 1 AE
Marcus Aurelius (Cyrrhus) 1 AE
Septimius Severus-Caracalla (Amisus) 1 AE
Caracalla (Antiochia) 1 *billon tetradrahmi*
Elagabalus (Antiochia) 1 AE
I. Philippus (Antiochia) 1 AE

Roma İmparatorluk

Traianus (Roma) 1 *denarius*
Septimius Severus-Caracalla (Roma) 1 *denarius*
Severus Alexander (Roma) 1 *denarius*
Diocletianus (Antiochia) 1 *antoninianus*
Diocletianus-Herculus (Belirsiz Darphane) 1 *antoninianus*

f. Al Atarib (Litarba)

Al Atarib, Jebel Semaan ve Jebel Barisa arasında, antik Chalcis kentinin kuzeybatısında yer alan bir ören yeridir³⁰⁸. Az sayıdaki sikke 1907’de yine Cumont tarafından toplanmış ve Doyen tarafından yayınlanmıştır³⁰⁹.

Roma Eyalet

Domitianus (Antiochia) 1 AE
Severus Alexander (Caesarea) 1 AE

g. Tell Abu Daneh ve Umm el Mara

Halep kent merkezinin kuzeyinde kalan bu iki höyük yerleşiminden gelen az sayıdaki sikke yine Cumont tarafından alınmıştır³¹⁰.

³⁰⁷ P. A., Clayton, “The Coins from Tell Rifa’at”, **Iraq** 29/2, 143-154; Butcher 2004, s. 158.

³⁰⁸ Butcher 2004, s. 156.

³⁰⁹ Doyen 1987, s. 133; Butcher 2004, s. 156.

³¹⁰ Doyen 1987, s. 102-112; Butcher 2004, s. 156.

Roma Eyalet
Otonom (İÖ 1. yüzyıl sonu) (Antiochia) 16 AE
Augustus (Antiochia) 9 AE
Belirsiz İmparator (Belirsiz Darphane) 2 AE
Roma İmparatorluk
Aurelianus (Belirsiz Darphane) 1 *antoninianus*

h. Jebel Khalid

Kuzey Suriye’de Fırat Nehri’nin batı kıyısında kalan Jebel Khalid, tahkimatlı büyük bir yerleşimdir. Türkiye sınırının 30 km güneyinde olan yerleşim, Tishrin Barajı su toplama havzası altında kalacağından 1987-2002 yılları arasında kurtarma kazıları yürütülmüş ve sonuçları yayınlanmıştır³¹¹. Çoğunlukla Seleukos sikkelerinin ele geçtiği ören yerinde gün ışığına çıkarılan az sayıda Roma sikkesi çalışma kapsamına alınmıştır³¹².

Roma Cumhuriyet
Anonim (İÖ c. 91) (Roma) 1 *sextans*
Roma Eyalet
Nerva (Antiochia) 1 AE

h. Dura-Europos (Tablo 2)

Güneydoğu Suriye’de Deir ez-Zor İli Al-Salihyah Kasabası’nda bulunan Dura-Europos, Parthlar, Romalılar ve Sasaniler arasında sık el değiştiren, arkeolojik açıdan önemli bir sınır kenti ve yönetim merkezi idi. Dikkate değer arkeolojik çalışmalar 1920 ve 1930’larda sırası ile Fransız ve Amerikalı araştırmacılar tarafından yürütülmüş, sonuçları detaylı bir şekilde yayınlanmıştır³¹³.

³¹¹ G. W. Clarke, P. J. Connor, L. C. B. Frohlich, H. Jackson, J. Littleton, C. E. V. Nixon, M. O’Hea, D. Steele, **Jebel Khalid on the Euphrates Report on Excavations 1986-1996**, Vol. I, 2002, Sydney.

³¹² C. E. V. Nixon, “The Coins”, Clarke (et alii) 2002 içinde, s. 291-327.

³¹³ A. R. Bellinger. “Final Report VI: The Coins”, **The Excavations at Dura-Europos Conducted by Yale University and the French Academy of Inscriptions and Letters**, M. I. Rostovtzeff (et alii), (1949) New Haven; D. Depeyrot, (tarihsiz), **Coins from Excavations at Dura-Europos Reorganized List of Coin Finds**, yayınlanmamış doküman.

Tablo 2 - Dura Europos Kazı Buluntuları

6. İskenderun Körfezi ve Çevresi:

a. Gözlükule Höyüğü (Tarsus)

Mersin İl merkezinin 30 km doğusunda, Tarsus İlçesi'nin güneybatısında yer alan Höyükte 1930'lardan beri aralıklarla devam eden kazıların sikke buluntuları 1950 yılında yayınlanmıştır³¹⁴.

Galatia Krallığı

Amyntas (Galatia) 1 AE

Roma Eyalet

Otonom (İÖ 1. yüzyıl) (Antiochia) 1 AE

Otonom (İÖ 1. yüzyıl) (Tarsus) 37 AE

Nero (Laodicea & Smyrna) 1 AE

Hadrianus (Tarsus) 4 AE

Hadrianus-Sabina (Zephyrium) 1 AE

Antoninus Pius (Adana) 1 AE

(Tarsus) 3 AE

(Zephyrium) 1 AE

(Laodicea ad Mare) 1 AE

Commodus (Tarsus) 2 AE

Commodus-Crispina (Tarsus) 1 AE

Septimius Severus-Caracalla (Caesarea) 1 AE

Caracalla (Tarsus) 8 AE

Caracalla-Geta (Tarsus) 1 AE

Macrinus (Tarsus) 3 AE

Elagabalus (Tarsus) 8 AE

(Flaviopolis) 1 AE

III. Gordianus (Tarsus) 4 AE

III. Gordianus (Tralles) 1 AE

III. Gordianus-Tranquillina (Adana) 1 AE

I. Philippus-Otacilia Severa (Tarsus) 2 AE

-II. Philippus (Tarsus) 1 AE

Traianus Decius (Tarsus) 1 AE

Traianus Decius-Herennia Etruscilla (Tarsus) 1 AE

-Herennius Etruscus (Tarsus) 1 AE

Gallienus-Salonina (Laertes) 1AE

Belirsiz İmparator (Diocaesarea) 1 AE

(Seleucia ad Calycadnum) 1 AE

(Belirsiz Darphane) 1 AE

Roma İmparatorluk

Gallienus (Belirsiz Darphane) 2 *antoniniani*

II. Claudius (Belirsiz Darphane) 1 *antoninianus*

³¹⁴ D. H. Cox, "The Coins", H. Goldman ed., **Excavations at Gözlü Kule, Tarsus I: The Hellenistic and Roman Periods**, New Jersey, 1950, s. 28 - 83.

Probus (Belirsiz Darphane) 1 *antoninianus*

b. Yüceören Nekropolü

Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Arkeolojik Kurtarma Kazıları Projesi kapsamında Adana İli, Ceyhan İlçesi, Kurtkulağı Beldesi'nin Yüceören Mahallesi'nde yer alan geç Hellenistik-Roma nekropolündeki kazılar sonucu ele geçen az sayıda sikke de çalışma kapsamına alınmıştır³¹⁵.

Roma Eyalet

Tiberius (Commagene) 1 AE

Caligula (Aegae) 1 AE

Galba / Vespasianus (Aegae) 1 AE

Caracalla-Geta (Aegae) 1 AE

Roma İmparatorluk

Traianus (Antiochia) 1 AE

c. Antiochia ve Seleucia Pierias (Tablo 3)

Hatay İli'nin Antakya beldesinde bulunan Antiochia ve onun antik dönemdeki limanı olan Seleucia Pierias (Çevlik Sahili) kentin İÖ 4. yüzyıl'da I. Seleukos tarafından kuruluşundan itibaren askeri ve ekonomik açıdan iyi bir coğrafi konumda bulunmasının faydasını görmüştür. Özellikle sikke dağılımı açısından Roma'nın doğusunda oldukça baskın olan kentten kazılar sonucu ele geçen sikkeler³¹⁶ Tablo 3'de verilmiştir.

³¹⁵ M. Arslan & B. Tahberer, "Yüceören Nekropolü Sikkeleri", S. Y. Şenyurt, A. Akçay, Y. Kamış, **Yüceören Doğu Kilikya'da bir Helenistik Roma Nekropolü**, Ankara, 2006, s. 235 – 260.

³¹⁶ D. B. Waage, **Antioch on the Orontes IV Part Two Greek, Roman, Byzantine and Crusader's Coins**, Princeton, 1952.

[illegible]

d. Gindaros

Suriye'nin kuzeybatısında yer alan höyük, günümüzde Jindireh adı ile bilinen Türkiye Suriye sınırındaki yerleşim yakınlarındadır. Antik dönemde Antiochia ile Cyrrhus'tan geçerek Zeugma'ya ulaşan yol üzerinde yer alan³¹⁷ yerleşimden ele geçen iki definenin yanı sıra 60 sikke 2004 yılında kazılardan elde edilen diğer sonuçlar ile beraber yayınlanmıştır³¹⁸. Geç Hellenistik Dönem'den itibaren zenginleşen yerleşim, Roma Dönemi'nde de önemli bir rota üzerindeki kervan kenti karakterini Sasaniler tarafından istila edildiği 253 yılına kadar korumuştur. Bu tarihten sonra 4-5. yüzyıllarda da bir ek daha parlak bir dönem geçiren yerleşim daima olarak yakınlarındaki Antiocheia'nın uydusu konumundadır³¹⁹.

Commagene Krallığı

IV. Antiokhos (Samosata) 1 AE

Roma Eyalet

Otonom (İÖ 1. yüzyıl - İS 1. yüzyıl) (Antiochia) 4 AE

Claudius (Antiochia) 1 AE

Nerva ? (Antiochia) 1 *aes*

Flavius Hanedanı (Antiochia) 1 *aes*

Elagabalus (Antiochia) 1 AE

Severus Alexander (Antiochia) 1 AE

Trebonianus Gallus (Antiochia) 1 AE

İS 2. yüzyıl Belirsiz İmparator (Antiochia) 1 *semis*

Belirsiz İmparator (Antiochia) 1 *semis*

1 *aes*

Roma İmparatorluk

Valerianus / Gallienus (Antiochia / Viminacium) 1 *antoninianus*

II. Claudius (Cyzicus) 1 *antoninianus*

Aurelianus-Vabalathus (Antiochia) 1 *antoninianus*

Diocletianus (Antiochia?) 1 *antoninianus*

Maximianus Herculius (Antiochia / Heracleia / Cyzicus) 1 *antoninianus*

f. Ras Shamra (Leukos Limen)

Ras Shamra/Ugarit ören yeri Kuzey Suriye'de Lazkiye kent merkezinin

³¹⁷ N. Kramer, *Gindaros Geschichte und Archäologie einer Siedlung im nordwestlichen Syrien von hellenistischer bis in frühbyzantinischer Zeit*, Leidorf, 2004, s. 338-339.

³¹⁸ Kramer 2004, s. 67-83.

³¹⁹ Kramer 2004, s. 355-356.

yaklaşık 10 km kuzeyinde yer almaktadır³²⁰. 1929 yılından itibaren yapılan kazı çalışmaları sonucu kent ve çevresinden ele geçen sikkeler ve dağılımları şu şekildedir³²¹.

Roma Eyalet

Augustus (Laodicea ad Mare) 2 AE (GIC 650)
Otho (Antiochia) 1 AE
Domitianus (Laodicea ad Mare) 4 AE
Traianus (Antiochia) 1 AE
(Laodicea ad Mare) 1 AE
Hadrianus (Laodicea ad Mare) 1 AE
Antoninus Pius (Laodicea ad Mare) 2 AE
Marcus Aurelius (Laodicea ad Mare) 1 AE
Antoninler (Carrhae) 1 AE
(Antiochea) 2 AE
(Laodicea ad Mare) 1 AE
Septimius Severus (Laodicea ad Mare) 1 AE
Elagabalus / Severus Alexander (Antiochia) 1 AE
I. Philippus (Antiochia) 1 AE
Probus (Alexandria) 1 AE

g. Apamea

Suriye’de Hama İli’nde yer alan Apamea antik kenti sikkeleri her ne kadar J.-P. Callu tarafından yayınlanan yayınlanmışsa da³²² bu yayının revize edilmiş versiyonu olan K. Butcher’in düzenlemesi ele alınmıştır³²³.

Roma Eyalet

Otonom (Antiochia) 3 AE
Augustus (Antiochia) 1 *aes*
Tiberius (Commagene) 1 *dupondius*
Nero- Iudaea *Procuratoru* (Jerusalem) 1 AE
Traianus (Antiochia) 1 AE
(Syria için Roma darbı) 1 AE
Antoninus Pius (Antiochia) 1 AE
Septimius Severus (Megalopolis) 1 AE
(Peloponnessos) 1 AE

³²⁰ O. Callot, “Les monnaies des environs de Ras Shamra”, C. Augé & F. Duyrat, **Les Monnayages Syriens Quel apport pour l’histoire du Proche-Orient hellénistique et romain? actes de la table de Damas, 10 – 12 novembre 1999**, Beyrouth, 2002, s. 93.

³²¹ Callot 2002, s. 93-103.

³²² J.-P. Callu, “Les monnaies antiques (1966-1971): Les monnaies romaines” **Fouilles d’Apamée de Syrie, VIII, I.Fasc 2**, Brussels, 1979.

³²³ Butcher 2004, s. 165-166.

Elagabalus (Antiochia) 2 AE
(Laodicea) 1 AE
Elagabalus/Severus Alexander (Antiochia) 1 AE
Trebonianus Gallus-Volusianus (Antiochia) 1 AE
Belirsiz İmparator (Antiochia) 32 AE

h. Hama (Emesa)

Orta batı Suriye, Hama İli'nde yer alan antik Emesa kentinde yapılan kazılar sonucu ele geçen sikkeler R. Thomsen tarafından yayınlanmışsa da³²⁴, yayındaki tarihlendirmesi kesin olmadığından K. Butcher'in yeniden düzenlemesi ele alınmıştır³²⁵.

	Roma	Cyprus	Antiochia ad Orontem	Apamea	Dora	Emesa	Helipolis	Hierapolis	Laodicea ad Mare	Seleucia ad Pera	Tripolis	Aradus	Judaea	Philippopolis	Belirsiz Darphane	TOPLAM
Otonom (İÖ 1. yüzyıl)			6	21					3			3				33
Marcus Antonius															1	1
I. Heroides Agrippa												1				1
Augustus			6								1					7
Claudius			2													2
Nero			1									1				2
Otho			1													1
Vespasianus			1													1
Domitianus			2					1								3
Traianus			1		1											2
Antoninus Pius			3													3
Antoninler															1	1
Septimius Severus						1										1
Caracalla		1				1	1								1	4
Macrinus			1					1								3
Diadumenianus			1													
Caracalla/Macrinus								1								1
Elagabalus			8			1		3								12
Severus Alexander	1		3													4
III. Gordianus	1															1
I. Philippus			1										1			2
Trebonianus Gallus	1		1													2
Belirsiz İmparator						1		1	2						32	36
TOPLAM	3	1	38	21	1	3	1	1	10	2	1	3	2	1	35	123

³²⁴ R. Thomsen, "The Graeco-Roman Coins", Christensen (et alii) 1986 içinde, s. 59-69.

³²⁵ Butcher 2004, s. 166.

B. Defineler:

Tarihsel olaylar ve coğrafi sınırlar ile bağlantıları, çalışmamızdaki diğer buluntu gruplarına göre görece daha kolay izlenebilen defineler, genel olarak tasarruf aracı olarak karşımıza çıkmakta ve bu özellikleri sonucunda da daha kıymetli sikkeleri içermektedirler³²⁶. Her ne kadar yaygın kanı definelerin varlıklarını, uzun bir züre zarfında oluşturulmuş ve doğal olarak erken örneklerin de yer aldığı, geniş bir kronoloji gösteren birikim defineleri ya da özel bir durum sebebi ile dolaşımdaki sikkelerin aniden toplandığı acil durum defineleri gibi iki ana temele dayandırsa da, defineler üzerine yapılan detaylı çalışmalar bu gibi ayrımların yapılamayacağını göstermiştir³²⁷. Varlıkları tarihsel olaylara ve kişilerin tercihleri ya da finansal durumlarına bağlı olan definelerin her biri farklı ele alınmalıdır³²⁸. Aynı döneme ve hatta aynı bölgeden ele geçen definelerin dahi benzer kompozisyon içermedikleri sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bu nedenle belli başlı coğrafi bölgeler dahilinde her bir definenin ayrı ayrı ele alınacağı bu bölümde, defineler arasında bir karşılaştırma yapılmamaktadır. Birbirleri ile içerikleri açısından benzeşen ya da aynı tarihsel olay nedeni ile gömüldüğü düşünülen definelerin karşılaştırması ise beşinci bölümde yapılmıştır.

1. Kuzeydoğu Anadolu:

a. Satala Definesi

Toplamda 17 *Antoniniani*den oluşan define, 1966 yılında Erzurum Müze Müdürlüğü tarafından Gümüşhane İli, Kelkit ilçesi, Sadak Köyü'nden geldiği söylenen

³²⁶ K. Butcher, "Coins and Hoards", Aylward (ed) 2013 vol III içinde, s. 3.

³²⁷ R. Reece, "Interpreting Roman Hoards", **WorldArch** 20/2, 1988, s. 265; Butcher 2013, s. 3.

³²⁸ Butcher 2013, s. 4; A. S. Robertson, "The Numismatic Evidence of Romano-British Coin Hoards", Carson (eds.) 1956 içinde, s. 269.

bir grup sikke ile beraber satın alınmıştır. Henüz yayınlanmamış bu bir grup sikke, kondisyonları ve konteksleri sebebi ile define olarak değerlendirilmiştir. Definedeki en geç örnek Antiochia darbıdır ve Carus'un her iki oğlunu da Augustus ilan etmesi ile ilişkili bir tip taşımasından ötürü İS 283 sonrasına tarihlenmelidir³²⁹. Kondisyonlarından ötürü dolaşımda bir süre kaldıkları öne sürülebilecek definenin gömü tarihi İS 3. yüzyıl'ın son on yılı içerisinde olmalıdır.

	Mediolanum	Roma	Siscia	Asia	Antiochia	TOPLAM
Valerianus		1			1	2
Gallienus		1		4		6
Salonina			1			
II. Claudius					5	5
Aurelianus	1				1	2
Probus					1	1
Carus					1	1
TOPLAM	1	2	1	4	9	17

b. Zela Definesi³³⁰

Bugün Ankara Anadolu Medeniyetleri koleksiyonunda yer alan bu define müze koleksiyonuna satın alma yolu ile girmişse de, defineyi oluşturan sikkelerin ait oldukları darphane kentlerin dağılımı, bu grubu müzeye satan kişinin beyanındaki gibi buluntu yerinin antik Zela kenti civarı olduğunu doğrulamaktadır. On dört adet bronz Roma eyalet sikkesinden oluşan bu grup içerisindeki sikkelerin on bir tanesi Zela darphanesi diğerleri ise birer adet olmak üzere Amaseia, Comana ve Sebastopolis şehirleri tarafından İS 206-209 arasındaki dönemde darp edilmiştir.

³²⁹ RIC Vb, s. 131.

³³⁰ M. Arslan, "Pontus Bölgesi Şehir Sikkeleri ve Zela Definesi", *AnadoluYıl* 1991, Ankara, 1992, s.121-142;

	Amaseia	Comana	Sebastopolis	Zela	TOPLAM
Septimius Severus	1		1	2	4
Iulia Domna				2	2
Caracalla		1		6	7
Geta				1	1
TOPLAM	1	1	1	11	14

2. Orta Fırat Havzası:

a. Seyrig 39³³¹

1951 yılında Aleppo ve Hierapolis Bambyce arasındaki Bab mevkiinde, olasılıkla antik Batnae Kenti'nde ele geçen define 76 adet AR billon *tetradrahmiden* oluşmaktadır. Define içerisinde Antiochia darbı bir grup Seleukos sikkesinin yanı sıra, Marcus Antonius ve Kleopatra'nın Syria darbı³³² eyalet sikkeleri, Romalılar tarafından yeniden kullanılarak kopya edilen Postumus Philippos *tetradrahmleri* ile Augustus'un erken *tetradrahmlerini* yer almaktadır. *Terminus post quem* definedeki en geç sikkenin tarihlendiği İS 11/12 yılları olmalıdır³³³.

	Antiochia	Seleucia Pierias	Syria	TOPLAM
Philippus Philadelphos	26			26
Marcus Antonius & Kleopatra			6	6
Postumus Philippos Philadelphos	35			35
Augustus	8	1		9
TOPLAM	69	1	6	76

b. Kuşakkaya Definesi³³⁴

1984 yılında Adıyaman İli, Kuşakkaya Köyü'nde yapılan kaçak kazı esnasında ele geçen define olasılıkla binden fazla sikkeden oluşan bir definedir. Bugün 29'u

³³¹ H. Seyrig, *Trésors Du Levant Anciens Et Nouveaux*, Paris, 1973. s. 109-110 n: 39.

³³² Darphane ile ilgili tartışmalar için bkz. *RPC I.I*, s. 601-602.

³³³ Seyrig 1973, s. 110; K. Butcher, *Coinage in Roman Syria Northern Syria, 64 BC-AD 253*, London, 2004, s. 271; *RPC I*, s. 610.

³³⁴ Ergeç 1996, s. 37-39; Yener 1997, 255-268.

Gaziantep, 16'sı Adıyaman, 5'i Kahramanmaraş Müzelerinde ve yaklaşık 30/35 kadarı Ankara'da özel bir koleksiyonda yer alan definenin Galba dönemine tarihlenen Roma darbı bir *denarius* dışında tümü *aureiden* oluşmaktadır. Definedeki en geç sikke İS 143/4 yıllarına verilmektedir.

	Lugdunum	Roma	Belirsiz Darphane	TOPLAM
Nero		18		18
Galba		1		1
Vepasianus	2	3	1	6
Titus		5		5
Domitianus		3		3
Titus		4		4
Traianus		5		5
Hadrianus		2		2
Antoninus Pius		1		1
TOPLAM	2	42	1	45

c. Urfa 2005 Definesi³³⁵

1960'lı yıllarda Türkiye Suriye sınırında ele geçen define, Urfa Definesi olarak da adlandırılmakla beraber buluntu yeri konusunda kesin bir veri bulunamamaktadır. İS 1. yüzyıl ortası ile 2. yüzyıl sonu arasına tarihlenen yaklaşık 200 adet *aureiden* oluşan definedeki sikkeler büyük olasılıkla Roma darbıdır. Zira söz konusu tarihler arasında diğer darphanelerde dikkate değer bir *aureus* darbı söz konusu değildir. Gümü tarihi olarak Septimius Severus ile Pescennius Niger arasındaki çekişmelere sahne olan İS 193/4 yılları önerilmektedir³³⁶.

³³⁵ S. M. Hurter, "Some gold issues of Commodus sole rule in the light of an unpublished hoard", *Numismatica e antichità classiche*, 2005, 34, 273-280; CH II n: 236; CH III n: 156; G. Depyrot, *Les Principaux Trésors Monétaires Romains (3e siècle avant J.-C. – 5e siècle après J.-C.)*, Wetteren, 2008, no: 280.

³³⁶ Hurter 2005, s. 273.

Nero - Hadrianus	20+
Antoninus Pius	40+
I. Faustina	15+
Marcus Aurelius	25+
Lucius Verus	5+
II. Faustina	15+
Commodus	60+
Crispina	10+
Septimius Severus	
Pescennius Niger	2?
TOPLAM	192

d. Zeugma Defineleri

i. Butcher 2013.1³³⁷ (Tablo 4)

2000 yılında Zeugma’da Oxford Üniversitesi tarafından yürütülen kazılar esnasında, 9195 no.lu kontekste ele geçen (oda 91, açma 9) define içerik bakımından oldukça özel bir konuma sahiptir. Bünyesinde hem hellenistik hem de Roma eyalet ve imparatorluk darplarından örnekleri barındıran bu define, çoğunlukla günlük alışverişlerde kullanılan, alım gücü daha düşük, çoğunlukla ufak birimlerden oluşmaktadır³³⁸.

Birer adet *denarius* ve *antoninianus* dışındaki tüm örnekler bronz sikkelerden oluşmaktadır. Bu definenin dikkate değer bir diğer özelliği Seleucus Kralı IV. Antiochus (İÖ 175 - 165/4) ile III. Gordianus (İS 238 - 244) dönemleri arasında yer alan geniş bir tarih aralığında ve Gallia’da Mesopotamia’ya kadar uzanan büyük bir coğrafi alanda yer alan darphanelerden gelen hem eyalet hem de imparatorluk darbı sikkelerden oluşmuş

³³⁷ Butcher 2013, s. 1-91.

³³⁸ Butcher 2013, s. 10.

olmasıdır³³⁹. Definenin ele geçtiği yapının son kullanım evresi Sasani tahribatı ile ilişkilidir. Bu nedenle gömü tarihi olarak Zeugma’da kesin olarak bilinen İS 252 / 253 verilmektedir³⁴⁰.

---

³³⁹ Butcher 2013, s. 12.

³⁴⁰ W. Aylward, “The Rescue Excavations at Zeugma in 2000”, ", **Excavations at Zeugma, Conducted by Oxford University**, W. Aylward (ed), Vol. I, California, s. 8-9.

[illegible]

ii. Butcher 2013. 2³⁴¹

Roma eyalet darbı bronz sikkelerden oluşan bu ufak define yine 2000 yılında Zeugma Oxford kazıları esnasında 11031 no.lu kontekste ele geçmiştir. Yalnızca 8 adet Roma eyalet darbindan oluşması nedeni ile kazı çalışması yapılan açmanın hemen arkasındaki bir yapıya ait dolgu malzemesinden gelmiş olduğu da düşünülmektedir. Bununla beraber define, sahibinin yanında taşıdığı ufak bir meblağ da olabilir. *Terminus post quem* 238-244 yılları arasındadır³⁴².

	Edessa	Edessa / Carrhae	TOPLAM
III. Gordianus	6	2	8

iii. CH 2003.10³⁴³

15 bronz sikkeden oluşan bu grup 1998 yılı Zeugma kazıları esnasında İS 6-8 yüzyıllar boyunca kullanım görmüş ve olasılıkla 8. yüzyıla tarihlenen bir yangın ile tahrip olup terkedilen bir mekanda ele geçmiştir³⁴⁴. Definenin imparatorlara göre dağılımı hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.

	Zeugma
III. Gordianus	15
I. Philippus	
II. Philippus	

³⁴¹ Butcher 2013, s. 14.

³⁴² Butcher 2013, s. 14.

³⁴³ C. Abadie-Reynal – R. Ergeç - "1998 Yılı Zeugma Kurtarma Kazısı", **XXI KST**, II. Cilt, Ankara, 2000, 249-258; A. T. Tek, "Coin Hoards 2003 n:10", **NC 164**, 2004, 251.

³⁴⁴ Abadie-Reynal & Ergeç, 2000, s. 250.

iv. 2006 A Villası Definesi³⁴⁵ (Tablo 5)

2006 yılı kazıları esnasında bulunan ve 28 Roma eyalet ile 18 Roma İmparatorluk sikkesinden oluşan definedeki sikkelerden iki tanesi gümüş, diğerleri bronzdur. Definenin, ele geçtiği A Villası III no.lu mekandaki yangın izleri ve çökmüş çatı, yapının son kullanım evresinin Sasani istilas ve bununla ilişkili tahribat tabakası olduğunu göstermektedir, define içerisindeki en geç sikkenin Traianus Decius'a ait olması bu fikri desteklemektedir³⁴⁶.

---

³⁴⁵ F. Toumpan, **Zeugma Kazı Sikkeleri: 2005-2012**, 2015, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 82-94 ve s. 129-132.

³⁴⁶ Toumpan 2015, s. 129.

Domitianus	1	TOPLAM	1
Traianus	2		2
Hadrianus			2
Antoninus Pius	3		4
Marcus Aurelius	1		2
Lucilla	1		2
Septimius Severus			1
Caracalla			2
Julia Domna	1		6
Geta	1		3
Macrinus	1		2
Diadumenianus	1		8
Elagabalus			5
Severus Aleksander	2		2
Julia Mamaea			3
III. Gordianus	3		1
I. Philippus	1		2
II. Philippus			5
Traianus Decius	1		1
Belirsiz İmparator	1		2
TOPLAM	18		46
		Belirsiz Darphane	1
		Alexandria	1
		Bostra	1
		Syria için Roma Darbı	2
		Paltos	1
		Antiochia	1
		Rhesaena	3
		Nisibis	1
		Edessa	1
		Doliche	1
		Anazarbus	1
		Tarsus	1
		Aigai	1
		Caesarea	1
		Anycra	2
		Antiochia Pisidias	1
		Sebaste	1
		Themisonion	1
		Marcianopolis	2
		Roma	1

Tablo 5 - 2006 A Villası Definesi

v. Butcher 2013.3³⁴⁷

2000 yılında Zeugma'da Oxford tarafından yürütülen kazılar esnasında, 9082, 9112 ve 9138 no.lu kontekslerde ele geçmiş. (9 nolu açma) Tümü bronz olan Rhesaena darbı sikkeler Traianus Decius ve ailesinin portrelerini taşımaktadır. Hafirleri tüm mekana dağılmış bu sikke grubunu define olarak değerlendirmemiş ancak K. Butcher aynı tipteki sikkelerin aynı konteks içerisinde bulunma ihtimali oldukça zayıf olmasına dayanarak bu grubu bir define olarak ele almıştır³⁴⁸. Bu definenin de gömü tarihi büyük olasılıkla Sasani tahribatı ile ilişkili olmalıdır.

	Rhesaena
Traianus Decius	6
Herennia Etruscilla	4
Herennia Etruscus	1
TOPLAM	11

vi. Butcher 2013.4³⁴⁹

2000 yılında Zeugma'da yine Oxford tarafından yürütülen kazılar esnasında, 9082, 9112 ve 9138 no.lu kontekslerde ele geçmiş. (9 nolu açma) Olasılıkla eksik. Tümü billon *tetradrahmi* olan sikkeler İS 218 ile 253 arası döneme tarihleniyor. Bu da bir önceki grup gibi define olarak değerlendirilmemiş ancak her ikisinin de aynı defineye ait olma ihtimali de bulunmaktadır. Ancak gümüş ve bronz sikkelerin beraber ele geçtiği definelerin oldukça nadir olduğu da göz önüne alınarak yayında ayrı ayrı ele alınmıştır³⁵⁰. Her iki definenin gömü tarihleri Sasani saldırıları ile yakından ilişkilidir.

³⁴⁷ Butcher 2013, s. 1-91.

³⁴⁸ Butcher 2013, s. 14.

³⁴⁹ Butcher 2013, s. 14.

³⁵⁰ Butcher 2013, s. 14-15.

	Antiochia	Laodicea ad Mare	TOPLAM
Elagabalus		1	1
I. Philippus	1		1
Traianus Decius	10		
Herennia Etruscilla	1		16
Herennius Etruscus	5		
Trebonianus Gallus	4		4
TOPLAM	21	1	22

vii. Zeugma 2000 Definesi³⁵¹ (Tablo 6)

2000 yılında yapılan kurtarma kazıları esnasında 2687 ve 1063'er sikke olmak üzere yan yana iki grup halinde ele geçen ve billon tetradrahmiler ile antoninianilerden oluşan definenin yalnızca 217 tanesi yayınlanmıştır. Definenin bulunduğu seviyede bir yangın tabakası bulunmaktadır. Her ne kadar definenin tümü yayınlanmamış olsa da buluntu durumu iyi tasvir edilmiştir. Poseidon Villası'nda ele geçen sikkelerin iki grup halinde, ağzı mühürlü iki torba içinde odadaki nişlerden birine saklandığı bilinmektedir³⁵².

³⁵¹ M. Önal, **Zeugma Tetradrahmi Definesi**, Ankara, 2008.

³⁵² O. Tekin, "Gaziantep Müzesi'nde Zeugma Tetradrahmi Definesi", **Toplumsal Tarih** 180 (Aralık 2008), s.84-85; Önal 2008, s. 1.

	TOPLAM	33																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																			
--	--------	----	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Tablo 6 - Zeugma 2000 Definesi

viii. CH 2003.9³⁵³

1997 - 1998 yılları arasında kazı çalışması yapılan Roma Villası içerisinde ele geçen definenin hangi döneme ait olduğu bilinmemekle beraber yangın tabakasında ele geçen 25 adet sikkenin tümü Samosata darbı kent bronzlarıdır³⁵⁴.

	Samosata
Belirsiz imparator	25

e. Gaziantep III. Gordianus Definesi³⁵⁵

Murat Uğurluer koleksiyonunda yer alan ve iki *denarii* dışında tümü *antoniniani* olan 26 sikkelik bu ufak definedeki tüm sikkeler III. Gordianus dönemine tarihlenmektedir. Sikkelerin dolaşımında fazla kalmadan bir araya getirildiği ve 244 yılı civarında gömüldüğü düşünülmektedir³⁵⁶.

	Roma		Antiochia		TOPLAM
	Den.	Ant.	Den.	Ant.	
III. Gordianus	2	20		4	26

3. Orta Dicle Havzası:

a. Nisibis Definesi³⁵⁷

1955 yılında Nisibis'de (Ceylanpınar) bulunan definenin kompozisyonu oldukça şüphelidir. İÖ 2. yüzyıldan İÖ 1. yüzyıl ortalarına dek tarihlenen otonom kent bronzları ile Hellenistik krallıklara ait 623 bronz sikke ile beraber İÖ 76 yılına tarihlenen bir

³⁵³ R. Ergeç, "Belkıs/Zeugma 1997-1998 Kurtarma Kazıları", **XXI KST**, II. Cilt, Ankara, 2000, 259-270; A. T. Tek, "Coin Hoards 2003 n:9", **NC 164** (2004).

³⁵⁴ Ergeç 2000, s. 260.

³⁵⁵ M. Uğurluer, "III. Gordianus Definesi", **Nümismatik Yazıları II**, Gaziantep, 2015, s. 8-15

³⁵⁶ Uğurluer 2015, s. 8.

³⁵⁷ H. Seyrig, "Trésor Monétaire De Nisibe", **RN 5/17**, 1955, 85-128; M.C. Crawford, **Roman Republican Coin Hoards**, London, 1969, s. 102 n: 292; Butcher 2004, s.278.

Roma *denariusu* bir aradadır³⁵⁸. Gümü tarihi konusunda da net bir tahmin yapmak mümkün değildir. Tarihlenebilen en geç sikke İÖ 41-31 yıllarına verilmekle beraber bu define İÖ 30/31 yılı olayları ile ilişkilendirilememektedir³⁵⁹.

Commagene Krallığı	4
Armenia Krallığı	11
Parth Krallığı	1
Natounia	2
Seleucia ad Tigrim	72
Antiochia	214
Seleucia Pierias	1
Apamea	1
Laodicea ad Mare	1
Belirsiz	19
Antiochia	1
Aradus	18
Sidon	1
Syria Krallığı	1
Nabatea Krallığı	1
Yahudi Krallığı	2
Seleucus Krallığı	171
Soli	2
Mopsus	5
Amorium	1
Gaziura	1
Thessalia Birliği	1
Roma - L. Rustius	1
Belirsiz Darphane	92
TOPLAM	624

b. Seyrig 38 / Diyarbakır Definesi³⁶⁰

Define 1955 yılında Beyrut pazarında ilk defa ortaya çıkmıştır ve buluntu yerinin Diyarbakır olduğu öne sürülmektedir. 150 tetradrahmi ve 88 drahmiden oluşan define içerisindeki en geç örnek İÖ 31/30 yıllarına tarihlenen Antiochia darbı *Posthumus* Philippos sikkesidir. Ancak sikkelerin aşınma durumları göz önüne alınarak gömü tarihinin bundan daha geç olabileceği düşünülebilir. Seleucus ve Parth sikkelerinden oluşan az sayıdaki birkaç definenin İÖ 31/30 - İÖ 1 arasına verilmesinden yola çıkılarak

³⁵⁸ Seyrig, 1955, s. 101.

³⁵⁹ Seyrig 1955, s. 103.

³⁶⁰ H. Seyrig, *Trésors Du Levant Anciens Et Nouveaux*, Paris, 1973, s. 108 n: 38; Butcher 2004, s.271.

bu grup da söz konusu döneme tarihlendirilebilir³⁶¹.

Seleucus Krallığı	146
Posthumus Philippus Philadelphus İÖ c.60 - c.27	4
Cappadocia Krallığı	8
Parth Krallığı	80
TOPLAM	238

c. Regling 1932³⁶²

Define 1891 yılında Mardin'in 40 km güneyinde ele geçmiş. Gneccchi'nin raporuna göre 302 adet *aurei* ile beraber altın külçeler de ele geçmiştir³⁶³. Bununla beraber Regling'in Gneccchi'nin raporunun gerçekliği hakkında şüpheleri vardır. En erken sikkeler oldukça aşınmış yeniler ise neredeyse hiç sirkülasyona katılmamış izlenimi vermektedir³⁶⁴.

Temsil edilen en geç sikke İS 177/8 yıllarına tarihlenmekle beraber, özellikle buluntu durumu konusundaki verilerin azlığından ötürü defineyi herhangi bir tarihsel olaya bağlayamamaktayız³⁶⁵.

³⁶¹ Bkz. **IGCH** 1744, 1784 ve **RRCH** 246, 455

³⁶² K. Regling, "Der Schatz römischer Goldmünzen von Diarbekir (Mardin)", **Sonderabzug aus Blätter für Münzfreunde** 1931, Saale, 1932; **IAMY** 7, 1956, s. 28.

³⁶³ F. Gneccchi, "Monete romane d'oro in Mesopotamia", **Rivista italiana di numismatica** IV, 1891, s. 276.

³⁶⁴ Regling 1932, s.4.

³⁶⁵ Regling 1932, s.21.

	Tarraco	Lugdunum	Roma	Antiochia?	TOPLAM
Nero			67		67
Galba			6		6
Otho			2		2
Vitellius	1		1		2
Vepasianus		8	32	1	41
Titus			4		4
Domitianus			2		2
Traianus			40		40
Hadrianus			39		39
Antoninus Pius			61		61
Lucius Verus			9		9
Marcus Aurelius			29		29
TOPLAM	1	8	292	1	302

d. Ninova Definesi³⁶⁶

Ninova kazılarının 1929-1930 sezonunda Parth iskan tabakasında ele geçen define içerisindeki Parth sikkeleri İS 2. yüzyılın ikinci yarısının başı ile 3. yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihlenmektedir. Definede Antiochia darbı ikiye bölünmüş bir *aes* dışında üç adet Arabia *drahmisi*, tümü Roma darbına atfedilen 142 *denarii* ile 121'i *Posthumus Philippos* tetradrahmisi olmak üzere toplamda 150 *tetradrahmi* yer almaktadır. Definedeki *Posthumus Philippos* sikkelerinin aşırı tahrip olduğu gözlenirken, Parth sikkeleri neredeyse dolaşıma hiç katılmamış izlenimi vermektedir. Erken sikkelerin varlığı define oluşturulurken daha eskiden oluşturulan bir definenin bu birikime katıldığını göstermektedir³⁶⁷. Definedeki Severuslar Hanedanı sikkelerinin çok az deforme olması da göz önüne alınarak gömü tarihi olarak İS 205- 210 arası verilebilir³⁶⁸.

³⁶⁶ G. F. Hill, "A Hoard of Coins from Nineveh", **NC 11 no: 43**, 1931, 160 -170.

³⁶⁷ Butcher 2004, s. 274; RPC I, s. 611.

³⁶⁸ Hill 1931, s. 170.

	Roma	Antiochia	Antiochia?	Tyrus	Tyrus?	Bostra	Belirsiz Darp	TOPLAM
Parth							92	92
Posthumus Philippus Philadelphus		121						121
Belirsiz İmparator (İS 1. yüzyıl)		1						1
Nero		3						3
Galba	1	1						2
Otho	1	1						2
Vitellius	2							2
Vespasianus	6				3			9
Titus	6							6
Domitianus	1							1
Traianus	4			3	3	3		13
Hadrianus	3							3
Antoninus Pius	2							
I. Faustina	1							5
Marcus Aurelius	2							
Marcus Aurelius	1							
II. Faustina	2							4
Lucius Verus	1							
Commodus	5							5
Septimius Severus	56	3	1	1				
Iulia Domna	17							94
Caracalla Caesar	8	5		1				
Clodius Albinus	2							
Caracalla	14							
Plautilla	2							25
Geta	5	3		1				
TOPLAM	142	138	1	6	6	3	92	388

e. Kızıltepe 1956 Definesi³⁶⁹

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Koleksiyonuna 1959 yılında dahil edilmiştir ancak sikkelerin bundan birkaç sene önce Mardin, Kızıltepe, Dikki Köyü'nde ele geçtiği ve bir kısmının dağıldığı bilinmektedir. Hem roma imparatorluk *denarii* hem de eyalet *tetradrahmler*inden oluşan koleksiyon içinde ayrıca birer adet Lycia *drahmisi* ve

³⁶⁹ İ. Bayburtluoğlu, "Mardin Kızıltepe Definesi", *IstanbAMüzYıl* 10, 1962, 64-73; İ. Bayburtluoğlu, "Mardin Kızıltepe Definesi (devamı)", *IstanbAMüzYıl* 11 - 12, 1964, 64-72.

Carthae ya da Edessa’da olduğu düşünölen Mesopotamia imparatorluk darbı gümüş bir sikke de bulunmaktadır. Genel olarak sikkeler sirkölasyonda fazla kalmamış izlenimi vermektedir ancak aynı kalıba ait örnek de bulunmamaktadır. Bu grup ile beraber 3 adet de bronz eyalet sikkesi de müzeye gelmiştir fakat bunlar yayında defineye dahil edilmemiştir. Koleksiyon içinde yer alan en geç örneğe dayanarak gömü tarihi İS 219-222 yılları arası verilebilir³⁷⁰.

	Roma	Lycia	Antiochia	Laodicea ad Mare	Mesopotamia (Carthae/Edessa)	TOPLAM
Galba			1			1
Vespasianus	3		3			6
Titus	1					1
Domitianus	1					1
Nerva	1					1
Traianus	1	1	2			4
Hadrianus	1		1			4
Sabina	2					
Antoninus Pius	2					3
Faustina	1					
Marcus Aurelius	2				1	3
Lucius Verus	2					3
Lucilla	1					
Commodus	10					10
Pertinax	1					1
Septimius Severus	146		1			
Clodius Albinus	1					225
Iulia Domna	76			1		
Caracalla	122					
Plautilla	10					158
Geta	22		1	3		
Elagabalus			3			3
TOPLAM	406	1	12	4	1	424

³⁷⁰ Bayburtluoğlu 1962, s. 64.

4. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Kuzey Suriye:

Buluntu yeri netlik kazanmamış çoğu define içerdikleri sikkelerin temsil ettikleri darphaneler bakımından bu bölgeye atfedilmiş ve Kuzey Suriye / Güneydoğu Anadolu Bölgesi başlığı altında ele alınmıştır. Kesin lokalizasyonları yapılamayan bu defnelerin ait oldukları coğrafi bölge yayınlarda bu şekilde ele alınmıştır.

a. Seyrig 35³⁷¹

1950 civarında Halep yakınlarında ele geçen bu ufak define 22 adet tetradrahmiden oluşmaktadır. Definedeki sikkelerin büyük kısmını oluşturan *Posthumus* Philippos tetradrahmileri üzerinde yer alan *consul* Aulus Gabinius'un monogramı sikkeleri İÖ 57-54 yılları arasına tarihlememize olanak vermektedir.

	Antiochia
Philippus Philadelphus	1
Posthumus Philippus Philadelphus (Consul Aulus Gabinius İÖ 57-54)	21
TOPLAM	22

b. Şeyhler Definesi³⁷²

1930 yılı öncesinde Newell tarafından satın alınan ve ANS koleksiyonunda korunan bu yayınlanmamış define Cappadocia krallarına ait 12 adet drahminin yanı sıra benzer içerikteki defnelerin aksine görece fazla sayıda Roma *denarii* içermektedir ve en geç örnek İÖ 14/15 yıllarına tarihlenmektedir³⁷³. İsmi, ANS veri tabanında Shikhlar, RPC I ve Abramzon'un yayınında ise Sheikler olarak geçen bu define büyük olasılıkla Karkamış'ın doğusunda, Euphrates'in doğu kıyısında Şeyhler Nahiyesi denen bölgeden

³⁷¹ Seyrig 1973, s. 106 no: 35; IGCH 1578; RPC I s. 610; Butcher 2004, s. 270.

³⁷² RPC I, a. 550; M. G. Abramzon, "The Gerzeul Hoard of Coins of Caesarea of Cappadocia (in the Museum of Abkhazia)", **RN 6 no: 159**, 2003, s. 245.

³⁷³ RPC I, a. 550.

ele geçmiş ve bu nedenle bu şekilde isimlendirilmiş olmalıdır.

	Spain I (Caesaraugusta?)	Spain II	Roma	Atina	Caesarea	Gezici Darphane	Belirsiz Darphane	TOPLAM
Ariobarzanes II					1			1
Ariobarzanes III					9			9
Ariarathes X					1			1
Archelaus					1			1
Aemilius Lepidus			1					1
Pompeius Magnus			1					1
M. Iunius Brutus						1		1
Marcus Antonius				1				1
Augustus	1	4	5				1	11
TOPLAM	1	4	7	1	12	1	1	27

c. Sydenham 1932³⁷⁴

İS 32 ile İS 56 yılları arasına tarihlenen Caesarea darbı 22 drahmi'den oluşan bu ufak definenin buluntu noktası yine kesin olarak bilinmemekte ve yayında Suriye'den bulunduğu söylenilmektedir. Dolaşımda bir süre kalmış oldukları aşınmalarından anlaşılan sikkelerin gömü tarihi İS 65 yılıdır³⁷⁵.

	Caesarea
Tiberius / Drusus	5
Caligula	4
Germanicus / Divus Augustus	11
Nero / Divus Claudius	2
TOPLAM	22

³⁷⁴ E. A. Sydenham, "A Small Find of Caesarean Drachms", **NC 12 no: 45**, 1932, s. 68-9; S. P. Noe, **A Bibliography of Greek Coin Hoards**, New York, 1937², no: 1035; RPC I s. 550-551; Butcher 2004, s. 272.

³⁷⁵ RPC I s. 551.

d. Brunk Definesi³⁷⁶

1970'li yılların sonunda Suriye'de bulunduğu öne sürülen define 23 tanesi Tiberius'un Commagene darbı *dupondii* olmak üzere toplamda 164 adet eyalet bronzundan oluşmaktadır. Oldukça tahrip olmuş olan sikkelerin 91 tanesi kontrmarklanmış ve üç tanesi hariç tüm kontrmarklar lejyonlar tarafından yapılmıştır. Brunk'a göre, mevcut veriler ışığında, define Traianus'un Parth Seferi sırasında Antiochia'da kışlayan (İS 115) çok sayıda lejyon tarafından, aşırı tahrip olmuş sikkelerin sirkülasyonda kalması için resmi olarak onaylanmıştır³⁷⁷. Buna ek olarak Howgego ise defineyi, Dura-Europos'da bulunan kontrmarklı örneklerle kıyaslayarak, onun *limes* üzerinde bir yerde bulunmuş olması gerektiğini ve yine Traianus'un Parth seferi esnasında bir araya toplandığını savunmaktadır³⁷⁸.

	Commagene	Antiochia	Laodicea ad Mare	Belirsiz Darphane	TOPLAM
İÖ 1. yüzyıl		1			1
Kent sikkesi		3			3
Augustus		2			2
Tiberius	23	2			25
Nero		4			4
Otho (?)		1			1
Vespasianus		2			2
Domitianus		4			4
Traianus			1		5
Belirsiz İmparator		117		4	121
TOPLAM	23	136	1	4	164

³⁷⁶ G. G. Brunk, "A Hoard from Syria Countermarked by the Roman Legions" **ANSMN** 25, 1980, 63-76; **CH V** no: 61; **CH VII** no: 154; C. Howgego, **Greek Imperial Countermarks**, London, 1985, s.18-19; K. Butcher 2004, s. 279.

³⁷⁷ Brunk, 1980, s. 74.

³⁷⁸ Howgego 1985, s. 19-20.

e. Butcher 2004 B4a³⁷⁹

14 adet eyalet bronzundan oluşan bu grup olasılıkla daha büyük boyutlu bir definenin parçasıdır. Buluntu yeri kesin olmamakla beraber Beroea sikkelerinin baskınlığı sebebi ile iç Kuzey Suriye'ye verilebilir. Define İS 2. yüzyılın ilk iki çeyreğinde oluşturulmuş ve gömülmüş olmalıdır³⁸⁰.

	Beroea	Chalkis	Cyrrhus	Seleucia	TOPLAM
Traianus	9	1	1	1	12
Hadrianus		2			2
TOPLAM	9	3	1	1	14

f. Butcher 2004 A40 - A40a³⁸¹

1986 yılında Londra pazarında görülen definenin tümü billon *tetradrahmidir* ve bugün British Museum koleksiyonundadır. Daha büyük boyutlu bir definenin parçası olduğu düşünülen bu sikke ile beraber alınan Nero darbı bir Alexandria billon tetradrahmisi de var, ancak kronolojik olarak define ile uyumlu olmadığından dahil edilmemiştir. Darphanelerin dağılımına bakarak Suriye'nin kuzeybatısından ele geçen bir buluntu grubu olduğu düşünülmektedir³⁸². Definde temsil edilen sikkeler çok dar bir zaman aralığına (İS 211-222) aittir.

	Cyprus	Zeugma	Carthae	Antiochia	Beroea	Gadara	Helopolis	Hierapolis	Bambyce	Berytus	Byblus	Tyrus	Caesarea	Maritima	TOPLAM
Caracalla	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	12
Macrinus					1										1
Elagabalus					3										3
TOPLAM	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	16

³⁷⁹ Butcher 2004, s.279 n:4a.

³⁸⁰ Butcher 2004, s. 279.

³⁸¹ Butcher 2004, s.275 n:40, 40a.

³⁸² Butcher 2004, s. 275.

Bir öncekinden bir yıl sonra yine aynı pazarda görülen bu grup, aynı kronolojik ve coğrafi dağılıma sahip olması da göz önüne alınarak ilkinin parçası olmalıdır³⁸³.

	Cyprus	Carthae	Edessa	Antiochia	Beroea	Damascus	Emesa	Hierapolis Bambyce	Laodicea ad Mare	Orthosia	Sidon	TOPLAM
Caracalla	1		1		2	1		2	1	1	2	11
Macrinus		2					1		1			4
Diadumenianus				1	1							2
Elagabalus					3							3
TOPLAM	1	2	1	1	6	1	1	2	2	1	2	20

g. Van Hoof Definesi³⁸⁴ (Tablo 7)

1980'lerin sonunda ortaya çıkan ve 191 adet billon *tetradrahmi* ile 5 adet de Traianus'un Arabia darbı *tridrahmisini* içeren definenin buluntu yeri bilinmemekle beraber, temsil edilen darphanelerin dağılımı ışığında Kuzey Suriye'ye verilmektedir. Definede temsil edilen darphanelerin genel dağılımı bölgede ele geçen benzer içerikli defineler ile paralellik göstermektedir. Yazar tarafından Cappadocia Caesarea'sına atfedilen Nero sikkesi ise Syria'da belirsiz bir darphaneye ait olmalıdır³⁸⁵. Definede temsil edilen en geç sikkeler olan Elegabalus'un Antiochia darbı iki sikkesi ışığında *terminus post quem* 219-222 arası olmalıdır³⁸⁶.

³⁸³ Butcher 2004, s. 275.

³⁸⁴ C. Van Hoof, "Zur syrischen Tetrachmenprägung der römischen Kaiserzeit: Ein neuer Schatzfund" **JNG 36**, 1986, 107-126; Butcher 2004, s. 275 no: 38a.

³⁸⁵ W. Wroth, **Catalogue of the Greek Coins of Galatia, Cappadocia, and Syria**, London, 1899, s. 172 n:170; E. A. Sydenham, **The Coinage of Caesarea in Cappadocia**, New York, 1978, s. 36 n: 64; RPC I s. 605.

³⁸⁶ Van Hoof 1986, s. 116.

	TOPLAM	1	12	1	162	1	2	15	2	196
	Bostra		5							5
	Gaza				1					1
	Neapolis				1					1
	Caesarea Maritima				3					3
	Askalon				2					2
	Aelia Capitolina				1					1
	Tyrus / Gadara				1					1
	Tyrus		7		24		1			32
	Tripolis				8					8
	Sidon				2					2
	Orthosia				1					1
	Byblus				2					2
	Berytus				4					4
	Aradus				1					1
	Syria	1								1
	Seleucia ad Pieria				1			1		2
	Laodicea ad Mare				38			10		48
	Hierapolis Bambyce				12	1		1		14
	Heliopolis				1					1
	Emesa				4			1		5
	Damascus				4					4
	Cyrrhus							1		1
	Beroea				1					1
	Antiochia			1	37		1		2	41
	Rhesaena				1					1
	Edessa				4					4
	Carrhae				6			1		7
	Zeugma				1					1
	Cyprus				1					1
Nero										
Traianus										
Hadrianus										
Caracalla										
Iulia Domna										
Geta										
Macrinus										
Elagabalus										
TOPLAM										

Tablo 7 - Van Hoof Definesi

h. Gindaros I Definesi³⁸⁷

Gindaros I olarak adlandırılan bu define, Suriye'nin kuzeybatısında bir höyük yerleşimi olan Gindaros'ta 1999 yılı kazı çalışmaları esnasında pişmiş toprak bir pişirme kabı içerisinde bulunmakla beraber, çalışma yapılmayan bir bölgeden ele geçtiği için konteksi hakkında bir veri sahibi değiliz. Define, 97 billion *tetradrahmi*, 25 *denarii* ve 1 *antoninianus* olmak üzere toplam 123 gümüş sikkeden ibarettir. Definede temsil edilen en geç örnekler İS 224 yılına tarihlenmekle beraber, sikkelerin en geç İS 235 yılına kadar dolaşımda kaldığı düşünülerek gömü tarihini bu iki yıl arasında bir döneme vermek gerekmektedir³⁸⁸.

	Roma	Edessa	Carthae	Antiochia	Laodicea ad Mare	Beroea	Cyrrhus	Emesa	Helopolis	Gabala	Arados	Orthosia	Tyrrus	Neapolis	Aelia Capitolina	Caesarea Maritima	Belirsiz Daphne	TOPLAM
Nero				1														1
Vespasianus	1																	1
Hadrianus	1																	1
Antoninus Pius	1																	1
Septimius Severus								3										3
Caracalla	1			7	1			6	1			1	2				3	24
Julia Paula				1														
Julia Aquila				1														
Macrinus		1	6		1	4	1	4		1	2			1		3		26
Diadumenianus															1	1		
Elagabalus	5			49														54
Severus Aleksander	10			1														12
Julia Mamaea				1														
TOPLAM	19	1	6	61	2	4	1	13	1	1	2	1	2	1	1	4	3	123

³⁸⁷ Kramer 2004, s. 72-73.

³⁸⁸ Kramer 2004, s. 72.

i. Gindaros II Definesi³⁸⁹

Yine Gindaros'tan ele geçen ancak sistemli kazılar ile ortaya çıkarılmadığı için konteksi belirsiz bu ufak define 6 adet *Antoniniani*den oluşmaktadır. Oldukça aşınmış, ince ve gümüş içeriği düşük sikkelerden oluşan bu grup İS 3. yüzyıl sonundaki kaos döneminde saklanmış olmalıdır³⁹⁰.

	Antiochia ?	Belirsiz Darphane	TOPLAM
Valerianus	1		1
Gallienus	3		3
Carinus		1	1
Belirsiz İmparator		1	1
TOPLAM	4	2	6

j. Butcher 2004 B9a³⁹¹

Buluntu yeri kesin olarak bilinmemekle beraber bugün özel bir koleksiyonda yer alan bu sikke grubunun Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ele geçtiği düşünülmektedir³⁹². Elagabalus sikkesine kıyasla çok az aşınmış olan diğer sikkeler ışığında İS 244-249 arasında gömüldüğü düşünülebilir.

	Zeugma	Antiochia	TOPLAM
Elagabalus	1		1
I. Philippus	5	2	7
Otacia Severa	1		1
II. Philippus	11		11
TOPLAM	18	2	20

³⁸⁹ Kramer 2004, s. 69.

³⁹⁰ Kramer 2004, s. 69.

³⁹¹ M. Arslan, "A Hoard of Coins of Zeugma and Antioch from the Mid-Third Century AD", R. Ashton (ed.), **Studies in Ancient Coinage from Turkey**, London, 1996, 47-48; Butcher 2004, s. 281 n: 9a.

³⁹² Butcher 2004, s. 281.

k. Bland Definesi³⁹³

Definenin Kuzey Suriye menşei olduğu söylenmektedir. Kontekst olarak da bunu doğrular bir yapısı olan definedeki 8 örnek dışındaki tüm sikkeler I. Philippus döneminde darp edilmiştir. Sadece bir örneğin yer aldığı Zeugma darbı *tetradrahmi* dışında tüm sikkeler Antiochia darbıdır. Definedeki sikkelerin Philippus'un hüküm döneminin sonlarında görülebilecek tiplere sahip olmasından ötürü gömü tarihi İS 249 başına verilmektedir³⁹⁴.

	Zeugma	Antiochia	TOPLAM
Caracalla	1	1	1
Elagabalus		4	4
III. Gordianus		2	2
I. Philippus		42	
Otacia Severa		6	67
II. Philippus		19	
TOPLAM	1	74	74

1. BGCH 1034³⁹⁵

1929 yılında ele geçen bu definenin tanımı yapılırken imparatorlar ile ilgili detaylı bilgi verilmemiştir. Ancak temsil edilen darphanelerin çeşitliliği, bölge genelindeki defineler ile kıyaslandığında Caracalla ve Macrinus dönemlerinde fazla olduğu bilinmektedir. O halde definenin büyük kısmı bu döneme ait olmalı. Darphane kentlerin birer sikke ile temsil ediliyor oluşu yine daha büyük bir definenin parçası olma ihtimalini düşündürmektedir.

³⁹³ R. Bland, "Six Hoards of Syrian Tetrachms of the Third Century AD", **NC 151**, 1991, 1-33 no: I; Butcher 2004, s. 276, no: 41b.

³⁹⁴ Bland 1991, s. 7.

³⁹⁵ Noe, 1937, no: 1034; R. Bland, "Six Hoards of Syrian Tetrachms of the third Century AD", **NC 151**, 1991, s. 2-3; Butcher 2004, s. 276 no: 42.

	Apamea	Samosata	Carthae	Edessa	Antiochia	Seleucia ad Pieria	Beroea	Aradus	Orthosia	Tripolis	Ake Ptolemais	Tyros	TOPLAM
Caracalla - Traianus Decius Dönemleri arası	10	1	1	1	79	1	1	1	1	2	2	6	93

m. Tell Mishrifat Definesi³⁹⁶

Türkiye Suriye sınırının 100 km güneyinde Fırat Nehri'nin doğu kıyısında yer alan bu höyük yerleşimi bugün Tabqa Baraj Gölü su tutum sahası altındadır. 1975-1979 yılları arasında gerçekleştirilen kurtarma kazıları esnasında iki pişmiş toprak kap içerisinde ele geçen Tell Mishrifat Definesi 298 billion *tetradrahmiden* oluşmaktadır ancak bu sikkelerin yalnızca 113 tanesi yayınlanmıştır. Define'de temsil edilen en geç örnek 251 yılına tarihlenmektedir³⁹⁷.

	Antiochia
Caracalla	3
Macrinus	1
Elagabalus	5
III. Gordianus	1
I. Philippus	27
II. Philippus	10
I. Philippus/II. Philippus	4
Otacia Severa	2
Traianus Decius	35
Herennius Etruscus	15
Hostilianus	1
Belirsiz İmparator	9
TOPLAM	113

³⁹⁶ M. Tsumura, "Roman Coins from Tell Mishrifat Hajj Ali Issa, Syria- A Preliminary Report", **BAOM Vol. XXVII**, 2007, 117-126; Butcher 2004, s. 276 no: 42a.

³⁹⁷ Tsumura 2007, s. 117 & s. 121; K. Matsumoto & K. Oguchi, "Archeology Expeditions and Discoveries in West Asia by Japanese Archaeologist", **Orient XXXVI**, (2001), s. 16.

n. Bendall 1966³⁹⁸

Türkiye'nin güneydoğusundan, 60'lı yılların ortasında ele geçen define yazarın eline iki grup halinde ulaşmıştır. İlk grubun detaylı bir tanımı yayında yapılmış olmasına rağmen 800 sikkeden oluşan ikinci grup ile ilgili olarak sadece basit bir dağılım tablosu verilmiştir. Ancak bu ikinci gruptaki sikkeler sayısal, tarihsel ve lokal dağılım açısından ilk grup ile benzerlik taşımaktadır³⁹⁹.

Toplamda 2711 sikkeden oluşan definenin büyük kısmı Roma darbı *denariiden* oluşmaktadır ve temsil edilen sikkelerden yalnızca 78 adedi *antoniniani*dir. Benzer bir dengesizlik darphanelerde de söz konusudur. Severus Hanedanı dönemi öncesini hariç ilk gruptaki 1242 sikke içerisinde yalnızca 20 tanesi doğu darphanelerine atfedilebilmektedir. Definede temsil edilen en geç sikke ve Sasani istilasını takip eden doğudaki kesin olmayan siyasi durum neticesinde gömü tarihi İS 253-260 arasına verilmektedir⁴⁰⁰.

---

³⁹⁸ S. Bendall, "An Eastern Hoard of Roman Imperial Silver", **NC 7 no: 6**, 1966, 165-170; Depeyrot, 2008, no: 393.

³⁹⁹ Bendall 1966, s. 169-170.

⁴⁰⁰ Bendall 1966, s. 169.

	Roma	Lycia	Caesarea	Doğu darbi	1. grup TOPLAM	2. grup	TOPLAM
Roma Cumhuriyet	1				1		
Augustus	5				5		
Tiberius	4				4		
Nero	2				2		
Galba	1				1		
Otho	3				3		
Vitellius	1				1		
Vespasianus	33		1		34		
Titus	6				6		
Domitianus	17				17		
Nerva	6				6		
Traianus	135	3			138	49	515
Hadrianus	71		1		73		
Sabina	1						
Antoninus Pius	67						
I. Faustina	18				88		
II. Faustina	3						
Marcus Aurelius	47				61		
II. Faustina	14						
Lucius Verus	7				11		
Lucilla	4						
Commodus	11				15		
Crispina	4						
Septimius Severus	237			2		139	
Iulia Domna	114			3	358	92	589
Clodinus Albinus	2						
Caracalla	374					178	
Iulia Domna	12				559		818
Plautilla	36			1			
Geta	132			4		81	
Macrinus	6				6		6
Elagabalus	46				46	8	54
Severus Aleksander	103				106	32	138
Iulia Maesa	3						
Maximinus Thrax	38				40	93	133
Maximus	2						
Pupienus	1				1		1
III. Gordianus	282			4	286	128	414
I. Philippus	22			1			
Otacilia Severa	6				34		34
II. Philippus	5						
Traianus Decius	4				9		9
Herennia Etruscilla	5						
TOPLAM	1891	3	2	15	20	800	2711

o. Doyen Definesi⁴⁰¹

1984 yılında Brüksel Pazarında keşfedilen bu definenin yine buluntu yeri bilinmemekle beraber Türkiye'nin güneydoğusundan ele geçtiği düşünülmektedir. 128 billon *tetradrahmiden* oluşan grup bu döneme tarihlenen bir çok defineden farklı olarak I. Philippus Dönemi'ne ait sikkeden çok Traianus Decius sikkeleri ile karşılaşmaktayız. Bu durum ve görece fazla sayıda Trebonianus Gallus sikkesinin varlığı ışığında gömü tarihi olarak İS 251 - 253 arası verilmektedir⁴⁰².

	Antiochia	Emesa	Gadara	Hierapolis Ramiya	Laodicea ad Mare	Syria	Tyros	TOPLAM
Vespasianus						2		2
Caracalla	2	1	1	2	1		2	10
Geta							1	
Macrinus		1						2
Diadumenianus					1			
Elagabalus	8							8
III. Gordianus	1							1
I. Philippus	19							39
II. Philippus	20							
Traianus Decius	44							
Herennia Etruscilla	1							51
Herennius Etruscus	6							
Trebonianus Gallus	15							15
TOPLAM	116	2	1	2	2	2	3	128

p. Pryce Definesi⁴⁰³

1938 yılında Suriye'de bulunan daha büyük boyutlu bir definenin British Museum tarafından satın alınmış ufak bir kısmını oluşturan bu grup, aynı zamanda

⁴⁰¹ Bland 1991, no: IV; Butcher 2004, s. 277 no: 46b.

⁴⁰² Bland 1991, s. 9-10.

⁴⁰³ Bland 1991, no: V; Butcher 2004, s. 277 no: 46c.

Bland Definesi'nden iki örnek ile aynı kalıba aittir. Billon tetradrahmi'lerden oluşan define benzerleri gibi Antiochia kentine ait çok sayıda darba ek olarak birer adet çevre kentlerin örneklerini barındırmaktadır. Gümü tarihi 253 ve sonrası olmalıdır⁴⁰⁴.

	Antiochia	Beroea	Damascus	Berytus (?)	TOPLAM
Caracalla		1	1		2
Macrinus				1	1
Elagabalus	1				1
III. Gordianus	1				1
I. Philippus	5				
Otacilia Severa	3				9
II. Philippus	1				
Traianus Decius	1				
Herennia Etruscilla	1				3
Herennius Etruscus	1				
Trebonianus Gallus	2				
Volusianus	1				3
TOPLAM	17	1	1	1	20

⁴⁰⁴ Bland 1991, s. 10.

5. İskenderun Körfezi Çevresi:

a. Gülek Definesi⁴⁰⁵

Bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri Koleksiyonu'nda bulunan define, Cilicia Portae'nin hemen güneyinde Gülek Boğazı'nda bulunmuş. 62 adet Caesarea darbu bronz eyalet sikkesi içerisinde en geç iki örnek İS 244 yılı başlarına tarihlenmektedir⁴⁰⁶.

	Caesarea
Septimius Severus	3
Caracalla	3
Macrinus	1
Diadumenianus	1
Elagabalus	12
Severus Alexander	33
III. Gordianus	10
TOPLAM	62

b. Tarsus 1863⁴⁰⁷

Genel olarak kıymetli madenden antik eserlerin bir araya toplandığı bir grup eser olması muhtemel grup içerisinde yer alan bu ufak *aurei* grubu 23 sikkeden oluşmaktadır ve 1860'lı yılların başında Tarsus yakınlarında bir kilise civarında ele geçmiştir⁴⁰⁸.

	Roma
Vespasianus	1
Traianus	1
Marciana	1
Antoninus Pius	1
I. Faustina	1
Septimius Severus	6
Iulia Domna	1
Caracalla	9
Severus Alexander	1
III. Gordianus	2
TOPLAM	23

⁴⁰⁵ Noe, 1937, no: 585; B. L. Marthaler, **Two Studies in the Greek Imperial Coinage of Asia Minor**, 1968, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Minnesota; R. Bland, "The Bronze Coinage of Caesarea in Cappadocia", **Studies in Ancient Coinage from Turkey**, R. Ashton (ed), London, 1996, s. 66-67.

⁴⁰⁶ Bland 1996, s. 67.

⁴⁰⁷ A. Longpérier, "Trésor de Tarse", **RN 13**, 1868, s. 326-330.

⁴⁰⁸ Longpérier 1868, s. 309.

c. Levante Definesi⁴⁰⁹

Hatay yakınlarında ele geçen ve olasılıkla daha büyük boyutlu bir definenin parçası olan bu grup içerisinde Severus Alexander'in bir *denarius*u ve I Philippus'un 2 billon *tetradrahmi*si dışında tüm sikkeler Antiochia eyalet bronzlarından oluşmaktadır. Definedeki temsil edilen en geç örnekler İS 244-249 yılları arasına verilmektedir.

	Roma	Antiochia	Belirsiz Darphane	TOPLAM
Macrinus		1		1
Diadumenianus		2		2
Elagabalus		7		7
Severus Aleksander	1	6		7
Iulia Mamaea		3		3
I. Philippus		31	2	33
II. Philippus		22		22
Otacilia Severa		3		3
TOPLAM	1	75	2	78

d. BGCH 56⁴¹⁰

Pişmiş toprak vazo içerisinde Antakya yakınlarında 1935 yılında ele geçmiş olan definedeki sikkelerin içeriği konusunda farklı öneriler söz konusudur. Noe'ye göre define 350; Metcalf, Bland ve Butcher'a göre 240 gümüş sikkeden oluşmaktadır. Gümü tarihi İS 251-252 yılları civarındadır⁴¹¹.

⁴⁰⁹ Marthaler 1968, s. 32-47; Butcher 2004, s. 280, no :8.

⁴¹⁰ Noe, 1937, no: 56; W. E. Metcalf, "The Tell Kalak Hoard and Trajan's Arabian Mint, *ANSMN* **20**, 1975, s. 92; Butcher 2004, s. 276. no: 43

⁴¹¹ Bland, 1991, s. 3, tablo1; Butcher 2004, s. 276.

	Caesarea		Antiochia		Tyrus	
	Tridrahmi	Didrahmi	Tetradrahmi	Denarius	Tetradrahmi	TOPLAM
Nero			31			31
Galba			5			5
Otho			2			2
Vespasianus			44	4		48
Titus			1			1
Domitianus			8	1		9
Nerva			2			2
Traianus	1	2	58	2		63
Hadrianus			2	3		5
Caracalla					7	7
Macrinus			1			1
Elagabalus			1			1
III. Gordianus			2			2
I. Philippus			30			49
II. Philippus			19			
Traianus Decius			8			10
Herennius Etruscus			2			
Trebonianus Gallus			4			4
TOPLAM	1	2	220	10	7	240

e. Woodward 1925⁴¹²

Yazara, 1925 yılında Tarsuslu bir sığınmacı tarafından getirilen define, olasılıkla bütün değildir fakat daha sonradan herhangi bir ekleme de yapılmadığı düşünülmektedir. Tümü Tarsus darbına ait olan bronz sikkeler arasındaki en geç örnek, tek bir sikke ile temsil edilen Trebonianus Gallus dönemine aittir. Bundan bir önceki imparator olan Traianus Decius portreli 7 örneğin oldukça az deforme olduğu görülmekte ve buradan yola çıkarak da definenin gömü tarihi olarak İS 251-252 verilmektedir. Bu önerilen tarih özellikle Cilicia kentlerince yoğun bir şekilde darp yapıldığı bilinen Gallienus dönemine ait sikkelerin yokluğunu da açıklamaktadır⁴¹³.

⁴¹² A. M. Woodward, "A Hoard of Imperial Coins from Tarsus", NC 5 no: 5, 1925, 301-335; Noe, 1937, no: 1065.

⁴¹³ Woodward 1925, s. 302.

	Tarsus	TOPLAM
Septimius Severus	35	38
Iulia Domna	3	
Caracalla	10	19
Plautilla	1	
Geta	8	
Severus Alexander	5	5
Maximinus Thrax	12	12
Balbinus	5	5
Pupienus	8	8
III. Gordianus	68	68
I. Philippus	3	6
II. Philippus	3	
Traianus Decius	7	7
Trebonianus Gallus	1	1
TOPLAM	169	169

f. İskenderun Definesi⁴¹⁴ (Tablo 8)

Alexandria ad Issum yakınlarında ele geçen ve 665 adet billon *tetradrahmiden* oluşan bu define İS 218 ve hemen sonrasında *tetradrahmlerin* darp edildiği darphaneleirn sayısal karşılaştırmasını yapmak için daha tutarlı veriler sunmaktadır. Benzerleri ile paralellik gösterir şekilde en yüksek oranlarla temsil edilen imparator I. Philippus ve ailesinin sikkeleridir. Yine yüksek oranlara sahip Elagabalus dönemi ise çok sayıda antik sahte içeren bir gruptur⁴¹⁵. Gömü tarihi İS 253 veya hemen sonrasındaki 10 yıllık zaman dilimi içerisinde olmalıdır.

⁴¹⁴ Bland 1991, no: III; CH I no: 126; Butcher 2004, s. 277 no: 46a.

⁴¹⁵ Bland 1991, s. 8-9; D. R. Walker, *The Metrology of Roman Silver Coinage Part III from Pertinax to Uranius Antoninus*, Oxford, 1978 s. 99-100.

Caracalla	5	2	2	8	4	1	597	2	1	2	10	2	1	4	8	1	4	1	1	3	2	1	1	2	1	665
	Cyprus						1																			
	Zeugma																									
	Carrhae																									
	Edessa																									
	Rhesaena																									
	Antiochia																									
	Beroea																									
	Cyrrhus																									
	Damascus																									
	Emesa																									
	Gadara																									
	Heliopolis																									
	Hierapolis Bambyce																									
	Laodicea Ad Mare																									
	Seleucia ad Pieria																									
	Ake Ptolemais																									
	Aradus																									
	Berytus																									
	Byblus																									
	Tyrus																									
	Aelia Capitolina																									
	Caesarea Maritima																									
	Neapolis																									
	Gaza																									
	Belirsiz Darphane																									
	TOPLAM																									

Tablo 8 - İskenderun Definesi

g. Bitias Definesi⁴¹⁶

1937 yılından önce Hatay Batıyaz'da bulunan define billon *tetradrahm*lerden oluşmaktadır ve tümü Antiochia darphane atfedilmektedir⁴¹⁷.

	Antiochia	TOPLAM
Caracalla	8	8
III. Gordianus	4	4
I. Philippus	42	45
Otacilia Severa	1	
II. Philippus	2	
Traianus Decius	15	30
Herennia Etruscilla	2	
Herennius Etruscus	13	
Trebonianus Gallus	16	16
Belirsiz Imparator	17	17
TOPLAM	120	120

h. Butcher 2004 B12⁴¹⁸

Antakya Müzesi Koleksiyonunda yer alan bu bir grup sikke K. Butcher tarafından benzer kondisyonları göz önüne alınarak define olarak değerlendirilmiştir. Bu grup içerisinde yer alan tüm sikkeler Antiochia darbı bronzlardan oluşmaktadır⁴¹⁹.

	Antiochia
Elagabalus	2
Severus Alexander	1
I. Philippus	3
Trebonianus Gallus	4
TOPLAM	10

i. Butcher 2004 B13⁴²⁰

Antakya Müzesi Koleksiyonunda yer alan bu bir grup sikke K. Butcher tarafından benzer kondisyonları göz önüne alınarak define olarak değerlendirilmiştir.

⁴¹⁶ Bland 1991, s. 3-7; Butcher 2004, s. 277 no: 46b.

⁴¹⁷ Butcher 2004, s. 277.

⁴¹⁸ Butcher 2004, s. 283 no: 12

⁴¹⁹ Butcher 2004, s. 283.

⁴²⁰ Butcher 2004, s. 283 no: 13

Hatay İli, Defne İlçesi, Gümüşgöze Beldesi'nde bulunan sikkelerin tümü bronz Antiochia darbıdır⁴²¹.

	Antiochia
Severus Alexander	1
I. Philippus	2
Trebonianus Gallus	7
TOPLAM	10

j. Butcher 2004 B14⁴²²

Antakya Müzesi Koleksiyonunda yer alan bu bir grup sikke K.Butcher tarafından benzer kondisyonları göz önüne alınarak define olarak değerlendirilmiş. Hatay, Merkez Çatbaşı Köyü'nden ele geçen sikkelerin tümü bronz Antiochia darbıdır⁴²³.

	Antiochia
I. Philippus	2
Otacia Severa	1
Traianus Decius	
Herennius Etruscus	1
Trebonianus Gallus	4
TOPLAM	8

k. Butcher 2004 B15⁴²⁴

Antakya Müzesi Koleksiyonunda yer alan bu bir grup sikke K. Butcher tarafından benzer kondisyonları göz önüne alınarak define olarak değerlendirilmiş. Hatay merkez buluntusu olan sikkelerin tümü bronz Antiochia darbıdır⁴²⁵.

	Antiochia
Trebonianus Gallus	4

⁴²¹ Butcher 2004, s. 283.

⁴²² Butcher 2004, s. 283 no: 14

⁴²³ Butcher 2004, s. 283.

⁴²⁴ Butcher 2004, s. 284 no: 15

⁴²⁵ Butcher 2004, s. 284.

1. Antioch Definesi⁴²⁶

1970'lerin ilk yarısında Antakya'da piyasaya sunulmuştur. Satıcılar tarafından da daha büyük boyutlu definelerin parçası olarak tanıtılan her iki define⁴²⁷ olası gömü tarihi, konteks ve sikke tipolojisi açısından büyük benzerlikler taşımaktadırlar, dolayısıyla tek bir define olarak ele alınmaları daha doğru olacaktır⁴²⁸. Tümü Antiochia darbı olan *antoninian*ilerin neredeyse hiç kullanılmadan İS 253 başlarında gömüldüğü tahmin edilmektedir⁴²⁹.

i. CH II n: 254

	Antiochia
Trebonianus Gallus	439
Volusianus	11
	450

ii. CH V n: 141

	Antiochia
Trebonianus Gallus	518
Volusianus	14
	532

⁴²⁶ **CH II** no: 254; **CH V** no: 141; W.E. Metcalf, "The Antioch Hoard of Antoniniani and the Eastern Coinage of Trebonianus Gallus and Volusian", **ANSMN** **22**, 1977, 71-94; W.E. Metcalf & M. Walker, "The Antioch Hoard: a supplement", **ANSMN** **23**, 1978, 129-132; Butcher 2004, s.77 no:48.

⁴²⁷ **CH II**, s. 69; **CH V**, s. 52; Metcalf 1977, s.71.

⁴²⁸ Metcalf 1977, s.72.

⁴²⁹ Metcalf 1977, s. 81.

m. Ziegler - Silifke Definesi⁴³⁰ (Tablo 9)

1987/8 yıllarında ilk olarak Almanya'da bir müzayede firmasına ulaşan define Avrupa'da çok sayıda firmaya dağılmıştır. Buluntu yeri Seleucia ad Calycadnum olan ve yalnızca bronz eyalet darplarından oluşan definedeki en geç sikkenin oldukça az aşınmış olması ve İS 3. yüzyılın 3. çeyreğindeki Sasani akınları ile kıyaslayarak, gömü tarihi İS 260 verilmektedir⁴³¹.

---

⁴³⁰ R. Ziegler - "Münzen Kilikien aus kleineren deutschen Sammlungen", **Beitraege Vestigia** 42, München, 1988; Gerhard Hirsch Nachfolger, Auktion 155, Eylül 1987; Gerhard Hirsch Nachfolger, Auktion 156, Kasım 1987; Gerhard Hirsch Nachfolger, Auktion 157, Kasım 1988, Bankhaus Aufhäuser Auktion 5 (5-7 Ekim) 1988; Münzhandlung Scheiner Sonderliste Antike III (1987).

⁴³¹ Ziegler 1988, s. 5-7.

Commodus	3	TOPLAM	252
Septimius Severus	19		
Julia Domna	11		
Caracalla	8		
Macrinus	6		
Diadumenianus	7		
Elagabalus	1		
Severus Aleksander	25		
Julia Mamaea	1		
Maximinus Thrax	45		
Maximus	32		
III. Gordianus	1		
Tranquillina	2		
I. Philippus	15		
Otacilia Severa	6		
II. Philippus	6		
Traianus Decius	6		
Herennia Etruscilla	1		
Herennius Etruscus	1		
Hostilianus	1		
Trebonianus Gallus	19		
Volusianus	1		
Valerianus	34		
Gallienus	34		
Salonina	34		
TOPLAM	252		

n. Ayvagediği Definesi⁴³²

1980'li yıllarda Mersin ili Ayvagediği yaylasında bulunan ve bugün Paris Cabinet des Médailles'de korunan define 194 adet kent bronzundan oluşmaktadır. Önerilen gömü tarihi ise temsil edilen son imparatorun hüküm yıllarından kısa bir süre sonrası, İS 270 civarı olmalıdır⁴³³.

	Soli-Pompeiopolis	Syedra	Tarsus	TOPLAM
Septimius Severus			1	1
Caracalla			2	2
Macrinus			2	2
Severus Alexander			1	1
Maximinus Thrax		1	12	13
Balbinus			1	1
Pupienus			3	3
III. Gordianus	2		66	74
Tranquillina			6	
I. Philippus	1		27	35
Otacia Severa			7	
Traianus Decius			19	27
Herennia Etruscilla			8	
Trebonianus Gallus			5	5
Valerianus			20	20
Gallienus			9	10
Salonina			1	
TOPLAM	3	1	190	194

o. Malloy Definesi⁴³⁴

Buluntu yeri bilinmeyen ancak, içeriği sebebi ile antik Antiochia kenti yakınlarından bulunmuş olması muhtemel define 583 adet *antoninianiden* oluşmaktadır. Sikkelerin kondisyonlarının iyi durumda olması nedeni ile dolaşıma çıktıktan kısa bir süre sonra toplandığı düşünülmektedir. Valerianus-Gallienus dönemine ait sikkelerin

⁴³² F. Rebuffat, "Le trésor d'Ayvagedigi", *Trésors et circulation monétaire en Anatolie Antique*, M. Amandry & G. Le Rider, Paris, 1994, 73-118.

⁴³³ Rebuffat 1994, s. 73.

⁴³⁴ C. W. Percival, D. W. Sorenson & A. G. Malloy, *The Antioch Hoard of Gallienus*, New York, 1992.

yoğunluğu koleksiyonun bu tarih aralığında oluşturulmaya başladığını düşündürmektedir. Bundan sonra definenin sahibi eline geçen iyi durumdaki bir kaç sikkeyi de defineye kattıktan sonra, define kaybolmuş olmalıdır⁴³⁵.

	Roma	Lugdunum	Mediolanum	Viminacium	Cyzicus	Antiochia	TOPLAM
Elagabalus	1						1
I. Philippus							
II. Philippus						1	1
Traianus Decius							
Hostilianus	1						1
Trebonianus Gallus	1					20	24
Volusianus	1					2	
Gallienus-Valerianus							
Valerianus	3			32		79	114
Gallienus	4	2		10		104	157
Salonina	3					34	
Gallienus	5		5			192	
Salonina						17	
Saloninus						18	246
II. Valerianus						9	
Macrianus						1	1
Quietus						1	1
II. Claudius					1	35	36
Aurelianus						1	1
TOPLAM	19	2	5	42	1	514	583

p. Antiochia B Definesi⁴³⁶

1964 yılında Paris Cabinet des Médailles tarafından satın alınan ve tümü *antoniniani* olan definenin Antiochia kentinde bulunduğu satıcılar tarafından belirtilmiş. Ancak hem sikkelerin az tahrip olmuş olması, dolayısıyla dolaşımda çok az kalmış olmaları, hem de darphanelerin dağılımı göz önüne alındığında buluntu yeri üzerine biraz daha düşünmek gerekmektedir. Definedeki en geç örnek Diocletianus'un reform

⁴³⁵ Malloy (eds.) 1992, s. 12-13.

⁴³⁶ C. Brenot & H. Pflaum, "Les émissions orientales de la fin du IIIe s. après J.-C. à la lumière de deux trésors découverts en Syrie" **RN 6/7**, 1965, 134-205.

öncesi örneklerindendir (İS 285/6)⁴³⁷.

	Cyzicus	Antiochia	Tripolis	TOPLAM
Gallienus		8		9
Salonina		1		8
II. Claudius		8		8
Aurelianus		32	8	45
Ulpia Severina		5		13
Tacitus		9	4	449
Probus		358	91	30
Carus	7	19	4	64
Numerianus	6	49	9	71
Carinus	5	53	13	10
Diocletianus	2	5	3	2
Diocletianus - Maximianus Herculus		2		
TOPLAM	20	549	132	701

6. Aşağı Fırat Havzası:

a. Dura-Europos Defineleri⁴³⁸

i. 21 no.lu Define⁴³⁹

1932 yılında ele geçen ve 18 *denari*iden oluşan bu definedeki erken sikkelerin, daha geç olanlardan daha fazla aşınmış olması göz önünde tutularak, bu grubun Commodus'un hüküm sürdüğü yıllar içerisinde dolaşımda görülebilecek olağan sikkelerden oluştuğu söylenebilmektedir. Define büyük olasılıkla Commodus'un suikasta kurban gitmesinin ardından ortaya çıkan karmaşa döneminde gömülmüştür⁴⁴⁰.

⁴³⁷ Brenot & Pflaum 1965, s. 153-155.

⁴³⁸ A. R. Bellinger, "Final Report VI: The Coins", **The Excavations at Dura-Europos Conducted by Yale University and the French Academy of Inscriptions and Letters**, M. I. Rostovtzeff (et alii), New Haven, 1949; G. Depeyrot, **Coins from Excavations at Dura-Europos Reorganized List of the Hoards**, yayınlanmamış doküman, tarihsiz(b).

⁴³⁹ Bellinger 1949, s. 184; Depeyrot tarihsiz(b), s. 9-12.

⁴⁴⁰ Bellinger 1949, s. 184.

	Roma
Otho	1
Vespasianus	1
Traianus	6
Hadrianus	6
Salonina	1
Antoninus Pius	1
II. Faustina	1
Commodus	1
TOPLAM	18

ii. 3 ve 4 no.lu defineler⁴⁴¹

İki ayrı kabın içerisinden, Artemis ve Atargatis Tapınakları yanında yer alan ve Rahibin Evi denilen yapı kompleksinin güneybatı kısmında ele geçen define 1949'da iki ayrı define olarak yayınlanmış ancak, bugün tek bir define olduğu kesinlik kazanmıştır. Tümü gümüş *tetradrahmi* ve *denariiden* oluşan define ile beraber ele geçen ve oldukça aşınmış, okunamayan iki adet bronz sikke ne bu define ilgili yayınlarda ne de aşağıdaki tabloda yer almamaktadır. 217/8 yılından itibaren bölgede dolaşımı oldukça yoğun olan Elagabalus *tetradrahm*lerinin yokluğu göz önüne alınarak, gömü tarihinin hemen bu dönem öncesi olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir⁴⁴².

⁴⁴¹ A. R. Bellinger, **The Third and Fourth Dura Hoards**, NNM 55, 1932; Bellinger 1949, s. 167-169; Depeyrot tarihsiz(b), s. 13-73.

⁴⁴² Bellinger 1949, s. 169.

	Lugdunum	Roma	Caesarea	Antiochia	Beroea	Laodicea ad Mare	Seleucia Pierias	Syria	Aradus	Byblus	Tyros	Caesarea Maritima	Belirsiz Darphane	TOPLAM
Nero		1												1
Galba		2												2
Vitellius	1	2												3
Vespasianus		23												23
Titus		1												1
Domitianus		6												6
Nerva		1												1
Traianus		52												52
Hadrianus		38	1											46
Sabina		6												6
Aelius		1												1
Antoninus Pius		29											1	50
Faustina		20												20
Marcus Aurelius		12		1										13
II. Faustina		14												14
Lucius Verus		1												1
Lucilla		3												3
Commodus		14												14
Septimius Severus		80		1		4+12								93
Iulia Domna		18						4						22
Pescennius Niger				1										1
Caracalla		20		6	1	5+1	2				1	1	1	29
Pautilla		2												2
Geta		3		1		2					2			6
Macrinus				1					1	1				2
Diadumenianus											1			1
TOPLAM	1	349	1	11	1	24	2	4	1	1	4	1	2	402

iii. 19 no.lu Define⁴⁴³ (Tablo 10)

Caracalla ve Macrinus dönemlerine tarihlenen 10 adet *denarii* ve 289 adet *tetradrahmi*den oluşan define 1936 yılı kazı sezonu esnasında ele geçmiştir. İS 215-218 yılları arasında, askeri seferleri finanse etmek amacıyla oldukça yoğun bir şekilde darp edildiği bilinen tetradrahmilerin, doğuda, III. Gordianus'un 242 yılındaki seferine dek,

⁴⁴³ Bellinger 1949 , s. 182-184; Depeyrot tarihsiz(b), s. 74-104.

uzun yıllar dolaşımda kaldığı bilinmektedir. Definde az sayılar ile temsil edilen Elagabalus Severus Alexander sikkeleri bu tezi doğrular niteliktedir. Bu define için önerilen gömü tarihi İS 235 öncesidir⁴⁴⁴.

---

⁴⁴⁴ Bellinger 1949 s. 184

	TOPLAM	1	1	1	3	119	68	103	3	299
	Belirsiz Darphane						1			1
	Gaza					1				1
	Neapolis					2				2
	Caesarea Maritima					6	3			10
	Ascalon					2				2
	Aelia Capitolina					6				6
	Tyrus					8				8
	Tripolis					2				2
	Sidon					1				1
	Byblus					1	5			6
	Berytus					5	1			6
	Aradus					6	9	1		16
	Seleucia Pierias					2	1			3
	Laodicea ad Mare					12	4			16
	Hierapolis Bambyce						2	3		5
	Heliopolis					3				3
	Gadara					2	1			3
	Gabala						1			1
	Emesa					2	5			7
	Damascus					4				4
	Cyrrhus					4	2	1		7
	Beroea					2	4	1		7
	Antiochia					31	1	1	102	136
	Rhesaena					1				1
	Edessa					1	2	1		4
	Zeugma					4				4
	Carrhae					5	15	2		22
	Cyprus					6				6
	Roma	1	1	1	2				1	9
Domitianus										
Lucius Verus			Lucilla							
Commodus										
Septimius Severus										
Iulia Domna	1									
Caracalla										
Macrinus										
Diadumenianus										
Elagabalus										
Iulia Soemias	1									
Severus Aleksander	2									
TOPLAM		9	6	4	4	4	15	2	102	299

iv. 22 no.lu Define⁴⁴⁵

1934 yılında bulunan ve tümü eyalet bronzlarında oluşan bu define Tümü eyalet bronzlarından oluşan bu definenin, 8 ve 9 no.lu defineler, 10, 12, 14, 15 ve 16 no.lu defineler ile beraber kentin Sasaniler tarafından tahrip edilmesinden hemen öncesindeki 10-15 yıllık dönemde dolaşımda olan sikkeleri yansıtan bir grup içerisinde olduğu düşünülmektedir gömü tarihi de buna uygun olarak ve definedeki en geç örnekten yola çıkarak İS 242-244 arasında olmalıdır⁴⁴⁶.

	Amaseia	Neocaesarea	Carrae	Edessa	Nisibis	Singara	Antiochia	TOPLAM
Septimius Severus	1							6
Caracalla	4	1						6
Severus Aleksander				2	3		1	6
III. Gordianus			3		1	2		9
X. Abgarus				3				3
TOPLAM	5	1	3	5	4	2	1	21

v. 11 no.lu Define⁴⁴⁷

Buluntu tarihi kesin olarak bilinmeyen ancak 1936 yılı öncesi kazıları ile gün ışığına çıkarılan define 47 kent bronzunun yanı sıra bir adet tetradrahmi içermektedir. Bir adet Edessa darbı sikke dışında tümü Syria darplarına ait sikkeler içeren bu definenin, ele geçtiği odada yer alan grafitiden de yola çıkarak, Dura'da oluşturulmadığı ancak kente, Zeugma'dan gelen ve kentin bu kısmına yerleşen animatörler tarafından getirildiği düşünülmektedir. Philippus Dönemi sonrasına tarihlenen Syria darbı hiç sikke olmamasından yola çıkarak; sikkelerin Dura'ya 247'den sonra getirildiğini

⁴⁴⁵ Bellinger 1949, s. 185; Depeyrot tarihsiz(b), s. 106-109.

⁴⁴⁶ Bellinger 1949, s. 185.

⁴⁴⁷ Bellinger 1949, s. 177; Depeyrot tarihsiz(b), s. 110-113.

söyleyebiliriz. Sikkeler 247-249 arasında herhangi bir zamanda gömülmüş olabilir⁴⁴⁸.

	Zeugma	Edessa	Antiochia	Cyrrhus	Hierapolis	Bambyce	TOPLAM
Elagabalus	5		1				6
III. Gordianus							1
X. Abgarus		1					
I. Philippus	1				2		41
II. Philippus	19			7	12		
TOPLAM	25	1	1	7	14		48

vi. 15 no.lu Define⁴⁴⁹

1934 yılı kazı sezoununda, 14 no.lu Dura-Europos definesi ile aynı odada, askeri kıışlada ele geçen define, oldukça benzer özellikler taşımasına rağmen, hafirler tarafından farklı bir define olarak ele alınmıştır. 15 no.lu define 159 adet kent bronzundan oluşmaktadır ancak sikkelerin büyük kısmı aşırı tahrip olmuş ve okunamamaktadır⁴⁵⁰. Definede temsil edilen en geç örnekler İS 247-249 arasına verilmektedir⁴⁵¹.

	Anaseia	Comana	Neocaesarea	Cyprus	Samosata	Zeugma	Carrhae	Edessa	Nisibis	Şingara	Antiochia	Tripolis	Belirsiz	Danhane	TOPLAM
Septimius Severus	9	1	3	1											49
Caracalla	28		7												
Elagabalus											1	1			2
Severus Aleksander								6	33		6				45
II. Gordianus							3	4	2	7					40
X. Abgarus								24							
I. Philippus					2	1			9		11				23
Belirsiz İmparator													73		73
TOPLAM	37	1	10	1	2	1	3	34	44	7	18	1	73		232

⁴⁴⁸ Bellinger 1949, s. 177.

⁴⁴⁹ Bellinger 1946, s. 180; Depeyrot tarihsiz(b), s. 131-144.

⁴⁵⁰ Bellinger 1949, s. 180.

⁴⁵¹ Bellinger 1946, s. 82.

vii. 16 no.lu Define⁴⁵²

14 ve 15 No.lu defineler ile aynı yıl, askeri barakalarda bulunan definenin tümü bronz eyalet darplarından oluşmaktadır. Definede yer alan 33 adet sikke okunamayacak denli tahrip olmuş durumdadır⁴⁵³. Temsil edilen en geç örnekler İS 144-249 arasına verilmektedir⁴⁵⁴.

	Amaseia	Neocaesarea	Carthae	Edessa	Nisibis	Antiochia	Belirsiz	Damhane	TOPLAM
Nerva						1			1
Septimius Severus	4	2							
Iulia Domna	1								24
Caracalla	15	2							
Elagabalus				2		1			3
Severus Aleksander				2	7	2			13
Iulia Mamaea				2					
III. Gordianus			6	1	2				
Tranquillina				1					23
X. Abgarus				13					
I. Philippus					1	2			
Otacilia Severa					2				10
II. Philippus					5				
Belirsiz İmparator							33		33
TOPLAM	20	4	6	21	17	6	33	33	107

vii. 14 no.lu Define⁴⁵⁵

Askeri yerleşimde bulunan define tamamen eyalet bronzlarından oluşmakta ve 15 ve 16 no.lu defineler ile paralellik göstermektedir. Sikkelerin genel durumu oldukça kötüdür. Çoğu tanımlama 8 ve 9 no.lu defineler ile yapılan karşılaştırma sonucunda yapılmıştır⁴⁵⁶. Definedeki en geç örnek İS 149-250 yılları arasında darp edilmiştir⁴⁵⁷.

⁴⁵² Bellinger 1949, s. 181; Depeyrot tarihsiz(b), s. 145-155.

⁴⁵³ Bellinger 1949, s. 181.

⁴⁵⁴ Bellinger 1949, s. 72-79.

⁴⁵⁵ Bellinger 1949, s. 179-180; Depeyrot tarihsiz(b), s. 114-130.

⁴⁵⁶ Bellinger 1949, s. 179.

	Amaseia	Neocaesarea	Carthae	Edessa	Nisibis	Rhesaena	Singara	Antiochia	Belirsiz Darphane	TOPLAM
Traianus								1		1
Septimius Severus	8	6								
Caracalla	43	4								62
Geta	1									
Elagabalus								5		5
Severus Aleksander				10	16			1		36
Iulia Mamaea				1	8					
III. Gordianus			13	17			7			
Tranquillina							1			68
X. Abgarus				30						
I. Philippus					1			9		
Otacia Severa					1			1		29
II. Philippus					10			7		
Traianus Decius										
Herennia Etruscilla						1				1
Belirsiz Imparator									63	63
TOPLAM	52	10	13	58	36	1	8	24	63	265

ix. 8 ve 9 no.lu Defineler⁴⁵⁸ (Tablo 11)

Dura-Europos'ta ele geçen bronz sikkelerin tanımlanmasında, temsil edilen darphane kentler göz önünde bulundurulduğunda, geniş bir coğrafi dağılıma sahip bu grubun büyük önemi bulunmaktadır. Her iki define, 1932-1933 yılı kazı çalışmaları esnasında, kentin doğusunda, Euphrates kıyısında yer alan kalenin güneybatı kulesinin batısında, aynı mekan içerisinde bulunmuştur. Bu ikisi büyük olasılıkla tek bir definedir⁴⁵⁹.

Severus Alexander'in Roma darbu iki *denarii*, Antiochia darbu II. Seleucus sikkesi ve bir Posthumus Philippus Philadelphus *tetradrahmi* dışında tümü eyalet bronzlarından oluşan definenin gömü tarihi kesin değilse de 220 yıllarında

⁴⁵⁷ Bellinger 1949, s. 71.

⁴⁵⁸ Bellinger 1949, s. 172-175; Depeyrot tarihsiz(b), s. 156-279.

⁴⁵⁹ Bellinger 1949, s. 172.

oluşturulmaya başlandığı düşünölmektedir. En geç örnekler olan Traianus Decius portreli Rhesaena darbt bronzlar İS 250-251 yılları arasına verilmektedir. Definede bu tarihten sonraya verilen örnek bulunmamakla beraber gömü tarihi için verilebilecek tarih aralığı İS 251 - 256 arası olmalıdır⁴⁶⁰.

---

⁴⁶⁰ Bellinger 1949, s. 175.

	Roma	Aegium	Gythium	Heraea	Mantineia	Megara	Pellene	Thelpusa	Thuria	Peltae	Amaseia	Neocaesarea	Comana	Sebastopolis	Zela	Antiochia Pisidias	Caesarea	Aegae	Tarsus	Cyprus	Samosata	Zeugma	Carrhae	Edessa	Nisibis	Rhesaena	Singara	Antiochia	Cyrrhus	Damascus	Emesa	Gabala	Hierapolis Bambyce	Laodicea ad Mare	Seleucia Pierias	Aradus	Tripolis	TOPLAM	
III. Seleucus																											1												1
Posthumus Philippus Philadelphus																											1												1
Domitianus																											3												3
Traianus																																			1				1
Antoninus Pius																	1					1					1	2			1		1	6					13
Marcus Aurelius																	1										1	1											6
Lucius Verus																	1											1					1						
Commodus																			1																				1
Septimius Severus			2	1			2				88	20	6		2																				1				
Iulia Domna						1					14	2			2	1				1												1							
Caracalla			1								383	14	6	1	12																								613
Geta	1				1			1	1		30	13	1		1																								
VIII. Abgarus																								3															
Caracalla										1						2				1			1										1	2	1	1			11
Iulia Domna																																1							
Macrinus																											5							1					7
Diadumenianus																											1												
Elagabalus																			1		3	1		35			110	2	1	1				2		1	2		169
Severus Aleksander																							10																
Severus Aleksander	2																2	1					171	437	2		75						1		1				811
Iulia Mamaea																							34	81			4												
III. Gordianus																							80	159	56		101												
Tranquillina																								8	2		55												936
X. Abgarus																								475															
I. Philippus																										29		75											
Otacilia Severa																										15		7	1										232
II. Philippus																					2					33		70											
Traianus Decius																								1		12		3											16
TOPLAM	2	1	3	1	1	1	2	1	1	1	515	49	13	1	17	3	5	1	2	2	3	4	81	896	653	14	156	357	7	1	4	2	5	11	2	1	2		2821

Tablo 11 - 8 & 9 no'lu Defineler

x. 2 no.lu Define⁴⁶¹

1928 yılında kazı evi inşası esnasında bulunan definedeki sikkelerin durumları çok iyi değildir. Definedeki 5 *antoninianii* dışındaki tüm sikkeler eyalet darbıdır. Eyalet darplarını ise sadece 7 tanesi bronz birimlerden oluşurken kalan 89 adedini billon *tetradrahmi* oluşturmaktadır.

1 no.lu defineye oldukça benzer olan definedeki en geç örnek İS 253 yılı Emisa darbı olan tetradrahmidir. Bununla beraber tetradrahmilerin bu tarihten sonra darp edilmemiş olması nedeniyle bu tarihi *terminus post quem* olarak değerlendirememekteyiz. Her ne kadar definede Valerianus ve Gallienus Dönemi Antoninianiiler bulunmasa da, sahibi bu defineyi kentin İS 256 yılındaki kuşatmasına dek saklamamış olabilir⁴⁶².

	Roma	Carthae	Edessa	Nisibis	Singara	Antiochia	Emesa	Belirsiz Darphane	TOPLAM
VIII. Antiokhos								1	1
Caracalla		1	1						2
Elagabalus			1			2			3
Severus Aleksander			1	1		1			3
III. Gordianus	3				1	3+1			8
I. Philippus	1					9			14
II. Philippus						4			
Traianus Decius						33			
Herennia Etruscilla						1			45
Herennius Etruscus						11			
Trebonianus Gallus						18	9		27
TOPLAM	4	1	3	1	1	83	9	1	103

⁴⁶¹ A. R. Bellinger, **Two Roman Hoards from Dura-Europos**, ANSNNM 49, s. 58-66; Bellinger 1949, op-cit s. 166-167; Depeyrot tarihsiz(b), s. 280-289.

⁴⁶² Bellinger 1949, s. 167.

xi. 6 no.lu Define⁴⁶³

1931 yılı kazıları esnasında Agora'nın doğusundan ele geçen define Antiochia ve Emesa darbı *billon tetradrahmiiden* içermektedir ve 2 ile 7 no.lu defineler gibi 253'den önce gömülmüş olmalıdır. Traianus Decius sikkelerinin fazlalığı ve hemen öncesindeki dönemlere ait sikkelerin az sayılar ile temsil ediliyor oluşu bize definenin İS 249 yılı civarında başlayarak dolaşımda olan sikkelerden toplanılarak oluşturulduğunu göstermektedir⁴⁶⁴. Sayısal olarak en yüksek orandaki ikinci grubu oluşturan Gallus sikkelerinin ışığında, ki bu imparatora ait sikkelerin Dura-Europos'da dolaşımda kısa bir süre içinde katıldığı bilinmektedir, define için olası gömü tarihi İS 253 olmalıdır⁴⁶⁵.

	Antiochia	Emesa	TOPLAM
Caracalla	1	1	2
Macrinus		1	1
Elagabalus	3		3
I. Philippus	4		9
Otacia Severa	1		
II. Philippus	4		
Traianus Decius	120		213
Herennia Etruscilla	8		
Herennius Etruscus	79		
Hostilianus	6		
Trebonianus Gallus	41	5	48
Volusianus	2		
TOPLAM	269	7	276

⁴⁶³ A. R. Bellinger, **The Sixth, Seventh and Tenth Dura Hoards**, ANSNNM 69, 1935; Bellinger 1949, s. 170; Depeyrot tarihsiz(b), s. 290-301.

⁴⁶⁴ Bellinger 1935, s. 4.

⁴⁶⁵ Bellinger 1949, s. 170.

xii. 7 no.lu Define (Tablo 12)⁴⁶⁶

1933 yılında, kale yakınlarında ele geçen bu define, Caracalla'nın hüküm sürdüğü zaman dilim içerisinde oluşturulmaya başlanmış ve uzun süren bir birikim evresinin ardından saklanmış olmalıdır. 69 *denarii*, 75 *antoninianii* ve 212 billon *tetradrahmii* olmak üzere toplamda 356 sikkeden oluşan bu grup 2 ve 6 no.lu Dura-Europos defineleri ile paralellik taşımaktadır⁴⁶⁷.

Dura-Europos definelerinin çoğunda görmeye alışık olduğumuz Traianus Decius *tetradrahmileri* bu definde bulunamamaktadır. Bu da definenin bu imparatorun hüküm yıllarından önce tamamlandığını ve 5 no.lu define ile benzer bir şekilde sonradan bir Trebonianus Gallus darbı eklendiği fikrini doğurmaktadır. O halde kesin olarak öne sürülebilecek tek nokta definenin İS 253 yılında gömüldüğüdür⁴⁶⁸.

---

⁴⁶⁶ Bellinger 1935; Bellinger 1949, s. 170-172; Depeyrot tarihsiz(b), s. 302-333.

⁴⁶⁷ Bellinger 1935, s. 1-4.

⁴⁶⁸ Bellinger 1949, s. 172

Commodus	Roma		Cyprus		Carrhae	Edessa	Antiochia	Beroea	Cyrrhus	Damascus	Emesa	Gabala	Gadara	Laodicea ad Mare	Seleucia Pierias	Byblus	Orthosia	Sidon	Tripolis	Tyrus	Belirsiz Darphane	TOPLAM
	Crispina	1																				1
Septimius Severus	2													2								10
Julia Domna	5													1								
Caracalla	3	1	2	3	1	8		1	2					1	1		1	1	3	5	2	31
Macrinus			3	1				1			1	1	1			2				1	1	13
Diadumenianus																1						
Elagabalus	9+1						24															36
Julia Paula	1																					
Julia Soemias	1																					
Severus Aleksander	19						2															
Salustia Orbiana	2																					
Julia Mamaea	7																					34
Julia Maesa	4																					
Maximinus Thrax	4																					4
III. Gordianus	68+10						33															111
I. Philippus							68+5															
Otacilia Severa							10															117
II. Philippus							34															
Trebonianus Gallus											1											1
TOPLAM	137	1	5	1	1	184	1	1	2	2	2	1	1	4	1	3	1	1	3	6	3	358

Tablo 12 - 7 no'lu Define

xiii. 12 no.lu Define (Tablo 13)⁴⁶⁹

1933 yılı kazılarında kentin ana girişı yakınlarındaki bir cadde üzerinde duvar kenarında bulunan bu define, Sasani tahribatı öncesindeki 10-15 yıllık döneminde kentte dolaşımda olan sikkeler hakkında fikir vermektedir. Tümünü eyalet bronzlarının oluşturduğu bu define aynı zamanda 8 ve 9 no.lu defineler ile oldukça benzerdir⁴⁷⁰. Definedeki en geç örnek İS 251-253 yıllarına tarihlenmektedir⁴⁷¹.

---

⁴⁶⁹ Bellinger 1949, s. 177-178; Depeyrot tarihsiz(b), s. 334-355.

⁴⁷⁰ Bellinger 1949, s. 178.

⁴⁷¹ Bellinger 1949, s. 81.

Iudaea Krallığı	Amaseia	Comana	Neocaesarea	Zela	Caesarea	Carrhae	Edessa	Nisibis	Rhesaena	Singara	Iudaea	Antiochia	Cyrrhus	Laodicea ad Mare	TOPLAM
Domitianus											1	1			1
Septimius Severus	3	4	4									1			
VIII. Abgarus							9								
Caracalla	4		1	2											28
Geta			1												
Caracalla						2									2
Macrinus							1					1			6
Diadumenianus					1							3			
Elagabalus							3					14		1	18
Severus Aleksander							10	3				2			19
Iulia Mamaea							3	1							
III. Gordianus						7	6	1		4					
Tranquillina								6		27					124
X. Abgarus							73								
I. Philippus								14				11			
Otacia Severa								5							58
II. Philippus								19				8	1		
Traianus Decius									2						2
Trebonianus Gallus												1			1
TOPLAM	7	4	6	2	1	9	105	49	2	31	1	41	1	1	260

Tablo 13 - 12 no'lu Define

xiv. 18 no.lu Define⁴⁷²

1936 - 1937 kazı sezonunda ele geçen 18 no.lu define, 7 no.lu define gibi İS 255 tarihinde gömülmüş olmalıdır. Hem eyalet hem imparatorluk darplarını bir arada içeren grup içerisindeki sikkelerden bir adet Edessa darbı X. Abgarus sikkesi dışındakilerin tümü gümüştür. Bunlar 7 denarii, 1 quinarius ve 115 billon *tetradrahmidir*. Bu tip içerikli definelerde alışlageldiği üzere temsil edilen en geç örnek bir *antoninianus* değil *tetradrahmidir*.

Sikkelerin genel dağılımlarına bakıldığında Traianus Decius'un egemenlik yılları içerisinde oluşturulmaya başlandığı söylenebilir. Olasılıkla, 5 no.lu definedeki gibi, farklı zaman aralıklarında üzerine ekleme yapılan bir grup sikkeden bahsediyor olmalıyız. Define içerisinde yer alan bir adet bronz sikkenin neden olduğu korozyon sebebi ile sikkelerin aşınma oranlarına bakarak bir yorum yapmak mümkün değildir. Ancak yine de Severus Alexander ve Orbiana portreli denarii çok kısa bir süre dolaşımda kalmış izlenimi vermektedir. Yazara göre definedeki 8 denarii ve 1 quinarius Severus Alexander Dönemi'nde birikime dahil edilmiştir. Yaklaşık 20 yıl sonra olasılıkla ailenin bir başka üyesi, o dönemde daha yaygın olan tetradrahimleri toplamaya başlamış ve bunu İS 253 yılına dek devam ettirmiştir. Oldukça bilindik bir örnek olan tek bronz tip herhangi bir zamanda koleksiyona dahil edilmiş olabilir⁴⁷³.

---

⁴⁷² Bellinger 1949, s. 182.; Depeyrot tarihsiz(b), s. 356-367.

⁴⁷³ Bellinger 1949 s. 182

	Antiochia	Edessa	Roma	TOPLAM
Domitianus			2	2
Septimius Severus				2
Caracalla			2	
Macrinus			1	1
Severus Aleksander			1	
Salustia Orbiana			1	3
Iulia Maesa			1	
III. Gordianus				
X. Abgarus		1		1
I. Philippus	1			2
II. Philippus	1			
Traianus Decius	67			
Herennia Etruscilla	7			103
Herennius Etruscus	29			
Trebonianus Gallus	9	1		10
TOPLAM	114	2	8	124

xv. 20 no.lu Define⁴⁷⁴

Buluntu yeri ve yılı konusunda net veri bulunmayan bu ufak definedeki sikkelerin tümü Antiochia darbı *tetradrahmi*den oluşmaktadır⁴⁷⁵.

	Antiochia	TOPLAM
Traianus Decius	16	
Herennius Etruscus	10	26
Trebonianus Gallus	1	
Volusianus	1	2
TOPLAM		28

⁴⁷⁴ Bellinger 1949 s. 184; Depeyrot tarihsiz(b), s. 368-371.

⁴⁷⁵ Bellinger 1949 s. 184.

xvi. 1 no.lu Define⁴⁷⁶

1929 yılı kazıları esnasında kentin ana giriş kapısı yakınlarında bulunan define, İS 256 yılından sonra yapıldığı bilinen set altında kalan yapılardan birinde ele geçmiştir. Defineki 790 sikkeden 1 *denarius* ve 300 *antoninianii* dışında tümü billon *tetradrahmidir*.

Definenin ilk olarak I. Philippus döneminde oluşturulmaya başlandığı ve bu esnada piyasada bulunan iyi durumdaki Elagabalus ve III. Gordianus sikkelerinin de defineye dahil edildiği düşünülmektedir. Tarih veren en geç örnek İS 253 - 256 yılları arasında, Antiochia darbı, Valerianus ve Gallienus Dönemlerine tarihlenen *antoniniani*dir⁴⁷⁷.

	Roma	Cyprus	Carthae	Antiochia	Beroea	Damascus	Emesa	Gadara	Hierapolis B.	Aradus	Byblus	Tyrrus	Caesare	TOPLAM
Caracalla	1	1		1		1	1					1		7
Macrinus			2		1		2	1	1	2		2		14
Diadumenianus								1				1	1	
Elagabalus				39										39
Severus Aleksander														1
Iulia Mamaea	1													
III. Gordianus	139			18										157
I. Philippus				84+1										
Otacilia Severa				10										165
II. Philippus				70										
Traianus Decius	1			110+1										
Herennia Etruscilla	2			6										152
Herennius Etruscus				30										
Hostilianus				2										
Trebonianus Gallus				73+4			36+30							154
Volusianus				8+1			2							
Valerianus				69										69
Gallienus				30										30
TOPLAM	144	1	2	557	1	1	71	1	1	2	2	2	3	788

⁴⁷⁶ Bellinger 1931; Belinger 1949, op-cit., s. 165-166; Depeyrot tarihsiz(b), s. 372-436.

⁴⁷⁷ Bellinger 1949, s. 166.

xvii. 5 no.lu Define⁴⁷⁸

1930 yılı kazı sezonunda, Büyük Atriumlu Ev'in batısındaki caddede ele geçen define, bu grubu ilk yayımlayan Newell'in de önerdiği üzere tek bir koleksiyonu değil, farklı zamanlarda toplanmış dört ufak grubun bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. Newell bu define ile ilgili olan yayınında, ilk olarak Commodus döneminde bir araya getirildiği düşünülen definenin, bir şekilde unutulup daha sonra tekrar bulunduğu bu esnada da Valerianus sikkesinin dahil edildiğini iddia etmektedir⁴⁷⁹. Definenin buluntu konumu, gömü tarihi konusunda daha aydınlatıcıdır. Dokusu ilk bulunduğu sikkeler üzerinde görülebilen kumaş bir kesenin içinde saklanan define, kent içerisindeki caddelerden birinde bulunmuştur. Yol kenarındaki bir kesenin uzun süre orada kalamayacağına istinaden, bu grubun kentin Sasaniler tarafından, İS 256-257 yıllarında, kuşatıldığı karmaşa esnasında kaybolduğu ve yapıların yıkılması ile burada kaldığı öne sürülmektedir⁴⁸⁰.

	Roma	Antiochia	TOPLAM
Posthumus Philippus Philadelphus		15	15
Nero		5	5
Galba		1	1
Vespasianus			1
Titus		1	
Traianus	1		1
Marcus Aurelius	2		2
Lucius Verus	1		1
Commodus	1		1
Crispina	1		1
Valerianus		1	1
TOPLAM	6	23	29

⁴⁷⁸ E. T. Newell, **The Fifth Dura Hoard**, ANSNNM 58, 1933; Bellinger 1949, s. 169-170; Depeyrot tarihsiz(b), s. 437-443.

⁴⁷⁹ Newell 1933, s. 11-12.

⁴⁸⁰ Newell s 14; Bellinger s. 170.

xviii. Maden Definesi⁴⁸¹

Her ne kadar bir birikim koleksiyonu olmasa da, 1932-1933 kazı sezonunda, 19 no.lu kulenin yakınındaki madendeki askerlerin üzerinde bulunan bu bir grup sikke de define olarak addedilebilir. Bu grup ve 17 no.lu define arasındaki tek fark ikincisinin tamamen toprağa gömülmüş olmasıdır. Ancak madendeki cesetler de öldükleri günden sonra hiç tahrip edilmemiş izlenimi vermektedir.

Tümü *antoninianii* olan sikkeler, kentin Sasaniler tarafından istila edildiği gün kesin bir şekilde kendi savunan askerlerin cep harçlıklarıdır. Bu çarpışmanın gerçekleştiği gün sirkülasyona olan sikkeleri yansıtan bu grup içerisinde 17 no.lu define ile benzer şekilde Emesa darbı sikkeler baskındır. Roma darbı *antoninianii*ye de yine sadece bu iki definede rastlanmaktadır. Bunun dışında 17'no.lu define, Dura'da başka hiç bir yerde rastlanmayan, İS 256 yılı Antiochia darphanesinin ikinci emisyonundan örnekler içermektedir. Bunlar aynı zamanda Dura'da ele geçen en geç Roma sikkesi örnekleridir. Bu nedenle, sikkelerin sahiplerinin, kente destek olarak daha sonradan gönderilen yardımcı kuvvetlerden olduğu düşünülmektedir⁴⁸².

	Roma	Antiochia	Emesa	TOPLAM
III. Gordianus	1			1
I. Philippus	2			6
II. Philippus	2	2		
Traianus Decius	1	1		3
Herennia Etruscilla	1			
Trebonianus Gallus		3	26	35
Volusianus		1	5	
Valerianus	1	24	12	37
TOPLAM	8	31	43	82

⁴⁸¹ Bellinger 1949, s. 187; Depeyrot tarihsiz(b), s. 484-493.

⁴⁸² Bellinger 1949, s. 187.

xix. 10 no.lu Define⁴⁸³

1931 yılı Aralık ayında kentin ana kapısı yakınlarında, kent duvarlarına yapılan güçlendirme esnasında yapılan set altında kalan yapılardan ele geçen ve içerdği sikkelerin denominasyonlarına göre dağılımları açısından 1 no.lu Dura-Europos Definesi ile paralellik gösteren bu define yine bir askerin aldığı aylıklardan oluşan bir define olmalıdır. Toplamda 545 sikkeden oluşan definedeki sikkelerin 151 adedi *antoniniani*, 393 tanesi billon tetradrahmidir ve yalnızca 1 adet Singara darbı bronz eyalet sikkesi bulunmaktadır. Temsil edilen en geç sikke İS 253 - 256 yılları arasına tarihlenmektedir. Definenin ele geçtiği yapının, altında kaldığı setin, kentin Sasaniler tarafından son kez saldırıya uğradığı İS 255/6 yıllarında inşaa edildiği düşünülürse, definenin gömü tarihi de bu tarih olmalıdır⁴⁸⁴.

---

⁴⁸³ Bellinger 1935; Bellinger 1949, s. 175-177; Depeyrot tarihsiz(b), s. 444-478.

⁴⁸⁴ Bellinger 1949, s. 177; Bellinger 1935, s. 1-2.

	Roma	Carthae	Edessa	Singara	Antiochia	Emesa	Gabala	Gadara	Laodicea ad Mare	Seleucia Pierias	Aradus	Berytus	Byblus	Sidon	Tyrrus	Caesarea Maritima	Ascalon	TOPLAM
Septimius Severus																		1
Iulia Domna						1												
Caracalla		1			2	2		1	1			1		1	1	2	1	13
Macrinus		3	1			2	1	2		1	1				1			13
Diadumenianus													1					
Elagabalus					42													42
III. Gordianus	14			1	23+4													42
I. Philippus					70+2													
Otacilia Severa					5													123
II. Philippus					45+1													
Traianus Decius					94													
Herennia Etruscilla					4													111
Herennius Etruscus					11													
Hostilianus					2													
Trebonianus Gallus					52	14+28												99
Volusianus					5													
Valerianus					77													77
Gallienus					22													22
TOPLAM	14	4	1	1	461	47	1	3	1	1	1	1	1	1	2	2	1	543

xx. 17 no.lu Define⁴⁸⁵

1935 yılında bulunan ve tümü antoninianiiden oluşan bu grubun aslında bir define olmadığı, kenti savunurken ölen bir askerin üzerindeki sikkeler olduğu düşünülmektedir⁴⁸⁶. Maden definesi ile benzer özellikler taşıyan bu grup da Sasani istilası sırasında sirkülasyonda olan sikkeleri göstermesi açısından önemlidir. Maden

⁴⁸⁵ A. R. Bellinger, "The Numismatic Evidence from Dura" **BERYTUS vol. VIII fasc. I**, 1943, s. 71; Depeyrot tarihsiz(b), s. 479-483.

⁴⁸⁶ Bellinger 1949 s. 181

definesi gibi Sasani istilasý için de keisn bir tarih verirken bu aynı zamanda gömü tarihidir: İS 256⁴⁸⁷.

	Roma	Samosata	Antiochia	Emesa	TOPLAM
Trebonianus Gallus				3	5
Volusianus			1	1	
Valerianus	2	23	6		31
Gallienus	2		7		9
TOPLAM	4	23	14	4	45

---

⁴⁸⁷ Bellinger 1943, s. 71.

C. Müze Koleksiyonları:

Bir bölgenin mevcut sirkülasyonu yolu ile ekonomisi ve dolaylı olarak da siyasi ve sosyal yaşamını anlamak için tek başına defineler ya da kazılar aracılığı ile ele geçmiş sikkelerden ziyade, farklı karakterdeki sikkeleri barındıran müze koleksiyonları da ayrıntılı bilgi almaya olanak tanımaktadır ve bu nedenle ayrı bir kategori altında ele alınmıştır⁴⁸⁸.

Üç ana bölge ve bunun alt bölümleri olarak verilen müze buluntuları ile ilgili problem bu koleksiyonlarda yer alan sikkelerin bulutu yerleri hakkında detaylı bilgi bulunmamasıdır. Satın alınma yolu ile müze bünyesine kazandırılan çoğu eserin kaynağı hakkındaki bilgi maalesef eseri satan kişinin inisiyatifine kalmış durumdadır. Ancak bir bütün olarak ve ayrıca coğrafi gruplar halinde incelendiğinde bu koleksiyonlar hakkında yorum yapılabilir.

Bugün, bir zamanlar Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırının yer aldığı bölgede ya da bu bölgeyi lojistik olarak desteklemiş yakın çevrede bulunan müze koleksiyonlarının yanı sıra çok farklı bölgelerden satın alınma yolu ile gelmiş sikkeleri de barındıran İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Çorum Müzesi koleksiyonu da çalışma kapsamına alınmıştır. Bunların dışında karşılaştırma açısından fayda sağlayacağı düşünüldüğünden K. Butcher tarafından yayınlanmış Gaziantep ve Aleppo buluntuları da eklenmiştir⁴⁸⁹.

1. Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgeleri:

a. Ordu Müzesi

Ordu Müzesi koleksiyonunda yer alan 59 Roma İmparatorluk sikkesi 34 *denarii*, 20 *antoniniani*, 4 *sestertii* ve bir *aes*'ten oluşmaktayken, toplam sayısı 34

---

⁴⁸⁸ A. R. Bellinger, "Greek Mints Under the Roman Empire", Carson (eds.) 1956 içinde, s. 137.

⁴⁸⁹ Butcher 2004, s. 153-157.

olan Roma Eyalet sikkeleri, tümü Caesarea darbı olan 15 *drahmi*, Caracalla ve I. Philippus portreli birer Antiochia darbı *billon tetradrahmi* ve 17 bronz birimden oluşmaktadır.

	Tarraco	Lugdunum	Roma	Siscia	Creteia Fl.	Nicaea	Amastris	Amasea	Neocaesarea	Philomelium	Antiochia P.	Caesarea	Soli	Antiochia	Tripolis	Belirsiz D.	TOPLAM
Augustus		1	1														1
Tiberius		1															1
Galba	1																1
Vespasianus			3									2					5
Domitianus			2														2
Traianus			5				1					1					7
Hadrianus			3					2				6					12
Sabina													1				
Antoninus Pius			6									3					11
Faustina			2														
Marcus Aurelius												2					
II. Faustina			1														4
Lucius Verus												1					
Commodus			3			1		3									7
Septimius Severus			3														
Iulia Domna																1	9
Caracalla			5														
Caracalla					1									1			3
Geta									1								
Severus Aleksander								1				1					2
Maximinus Thrax			3														3
III. Gordianus												1					1
I. Philippus			1											1			2
Traianus Decius										1							1
Trebonianus Gallus																	
Volusianus											2						2
Valerianus																1	1
Gallienus														2			2
II. Claudius														3		1	4
Aurelianus															4		4
Probus				1										2			3
Carus																	
Numerianus																1	1
Diocletianus				1													
Galerius														1			4
Maximianus Herculi														2			
TOPLAM	1	1	38	2	1	1	1	6	1	1	2	17	1	12	5	3	93

b. Giresun Müzesi (Tablo 14)

113 Eyalet ve 74 İmparatorluk sikkesinin bulunduğu koleksiyon içindeki eyalet sikkelerinin 84 tanesini bronz birimler oluştururken, 22 *drahminin* tümü Caesarea darbıdır. Sadece 7 adet olan *billon tetradrahmi* ise yine Caracalla ve I.

Philippus dönemleri arasına tarihlenmekte, temsil ettikleri darphane kentler ise Antiochia ve Emesa'dır. Koleksiyon içindeki imparatorluk sikkelerinde, 3 *aes* ve 2 *sestertii* gibi az bir kısmı bronz iken geriye kalan sikkeler 36 *denarii* ve 33 *antoninianii*'den oluşmaktadır.

c. Trabzon Müzesi (Tablo 15)

Toplamda 268 sikkenin çalışma kapsamına alındığı Trabzon Müzesi koleksiyonunda 130 imparatorluk, 138 eyalet sikkesi yer almaktadır. Eyalet sikkeleri arasında II. Polemon ve Nero tarafından darp edilen 1 *drahmi* dışında kalan 70 *drahmae* Caesarea darbı iken, diğer 67 tanesi bronz birimlerden oluşmaktadır. Müze koleksiyonundaki imparatorluk sikkeleri ise 6 *aes*, 64 *denarii* ve 60 *antoninianii* bulunmaktadır.

[illegible]

Tablo 15 - Trabzon Müzesi Sikke Koleksiyonu

d. Rize Müzesi

Ufak bir koleksiyona sahip Rize Müzesi'nden yalnızca 49 sikke çalışma kapsamına alınmıştır. Bu sikkelerden 32 tanesi Roma Eyalet sikkesi iken, Roma İmparatorluk sikkelerinin sayısı 17'dir. İmparatorluk sikkeleri arasında 3 *denarii* ve 1 *aes* ile iki *sestertii* Roma darbı iken, kalan 11 *antoninianii* başta Antiochia olmak üzere diğer darphanelerce darp edilmiştir. Eyalet sikkeleri arasında gümüş birimlerin toplam sayısı 8'dir ve bunlar Caesarea darbı 6 *drahmae* ile 2 adet II. Polemon darbı sikkeden oluşmaktadır. Kalan 24 sikke ise bronzdur.

	Roma	Siscia	Amasea	Neocaesarea	Pontus	Asia	Antiochia	Pisidias	Caesarea	Edessa	Rhesaena	Antiochia	Belirsiz	Darphane	TOPLAM
Pontus Krallığı															2
II. Polemon					2										2
Vespasianus	1								3						4
Hadrianus									2						2
Antoninus Pius	2								2						4
Marcus Aurelius			1	1					1						4
Lucius Verus	1														1
Commodus			1												1
Septimius Severus	1			1											4
Iulia Domna				1									1		2
Severus Alexander				3					2						5
III. Gordianus									1			1			2
I. Philippus							1								1
Traianus Decius											1				1
Trebonianus Gallus	1			2											5
Volusianus				1			1								2
Valerianus				1											1
Gallienus				2		3									5
II. Claudius	1														1
Aurelianus												3			3
Probus												1			1
Diocletianus												1			1
Maximianus Herculeus												1			1
Belirsiz İmparator										1					1
TOPLAM	6	1	2	12	2	3	2		11	1	1	7	1		49

e. Erzincan Müzesi

Oldukça az sayıda sikkeye sahip olmasına rağmen, Erzincan Müzesi ilginç bir koleksiyona sahiptir. Burada 1 tanesi Antiochia darbı *billon tetradrahmi* olmak üzere 7 eyalet sikkesi yer almaktadır. Bu bronz sikkeler arasında Neocaesarea'da Commodus tarafından darp edilen sikkelere oldukça benzer bir ön yüz kalıbına sahip XV LEG ibaresi taşıyan sikke özel olarak incelenmeye değerdir. Koleksiyonda yer alan 9 adet İmparatorluk sikkesi ise 7 *antoniniani*, 1 *denarius* ve bir adet de, sınır bölgelerinde ihtiyaç halinde gümüş *denarius* tiplerinin bronzdan darp edilmesi ile üretilen, *limes denarius* denilen sikkeden yer almaktadır.

	Mediolanum	Roma	Neocaesarea	Caesarea	Edessa	Antiocheia	Limes	Belirsiz Darphane	TOPLAM
Marcus Aurelius				1					2
II. Faustina		1							1
Commodus			1						1
Severus Aleksander				2					2
Maximinus Thrax							1		1
III. Gordianus		3	1		1				5
I. Philippus						1			1
II. Claudius								1	1
Aurelianus	1								1
Probus						2			2
TOPLAM	1	4	2	3	1	3	1	1	16

f. Erzurum Müzesi (Tablo 16)

2009 yılında Erzurum Müzesi koleksiyonunda yer alan sikkelerin bir kısmı V. Keleş tarafından yayınlanmıştır⁴⁹⁰. Özellikle İç Doğu Karadeniz Bölgesi'nden satın alınma yolu ile müze bünyesine katılmış eserleri bulundurduğundan, Müze'nin koleksiyonu önem taşımaktadır. Koleksiyonda sadece 5'i Caesarea *drahmisi* olmak üzere toplamda 54 eyalet sikkesi yer alırken, 130 İmparatorluk sikkesi vardır. Bu ikinci grup 5 *aes*, 1 *sestertius*, 51 *denarii*, 69 *antoniniani* ile 1'er adet Augustus ve Hadrianus portreli cistophorus *tetradrahmi* ve 2 adet Caesarea darbı *quinarii*'den oluşmaktadır.

---

⁴⁹⁰ V. Keleş, **Erzurum Arkeoloji Müzesi Roma Sikkeleri**, İstanbul, 2009.

	Colonia Agrippina	Lugdunum	Roma	Siscia	Viminacium	Çius	Heraclea Pontica	Nicaea	Tium	Amastris	Amaseia	Amisos	Alexandria Troas	Cyzicus	Philadelphia	Acmonia	Cibyra	Antichia Pisidias	Asia	Caesarea	Syedra	Nisibis	Antiocheia	Tripolis	Belirsiz Darp	TOPLAM
Roma Cumhuriyet																										
İÖ 157-155			1																							
Cossitius Sabula İÖ 74			1																							4
Iulius Caesar			1																							
Marcus Antonius			1																							
Otonom																								1	1	
Augustus		10																	1				1			12
Caligula																										1
Agrippa			1																							
Nero																1				2+1						4
Vespasianus			2																							3
Domitianus			1																							
Titus			1																							1
Domitianus			1																							
Domitia															1											2
Traianus			3																				1	1		5
Hadrianus			3																1	1	1					
Sabina			1																							7
Antoninus Pius			7				1													3						13
I. Faustina			2																							
Marcus Aurelius			2																							
II. Faustina			1																							5
Lucius Verus											2															
Septimius Severus			5																						1	
Iulia Domna																									1	9
Caracalla			2																							
Caracalla			1					1	1																2	8
Geta			3																							
Severus Alexander			5								1									2		1				9
Maximinus Thrax									1																	2
Maximus					1																					
III. Gordianus			5				1			1													1			8
I. Philippus			1																				1			
Otacilia Severa			1														1									6
II. Philippus									1																1	
Traianus Decius			1																							
Herennius Etruscus			1																							4
Volusianus																			1				1			
Trebonianus Gallus																										1
Volusianus																							1			
Valerianus-Gallienus																										
Valerianus					1				1														1			4
Gallienus																			1							
Gallienus																			15						2	19
Salonina												1							1							
Postumus	2																									2
II. Claudius																							4			4
Aurelianus														2									1	1		
Ulpia Severina																							1			6
Vabalathus																							1			
Tacitus																							1			1
Probus				1																			3	3		7
Carinus														1									1			2
Diocletianus														1									3	1	5	12
Maximianus Hercules																							2			
Belirsiz İmparator								2					1					1		1			1		3+13	22
TOPLAM	2	10	54	1	1	1	1	3	4	2	3	1	1	4	1	1	1	2	19	10	1	1	25	2	33	184

Tablo 16 - Erzurum Müzesi Sikke Koleksiyonu

2. Yukarı ve Orta Fırat Bölgeleri:

a. Elazığ Müzesi (Tablo 17)

Elazığ Müzesi'nde korunan ve çalışma kapsamına alınan 898 sikkenin 427'si Roma İmparatorluk, 4 tanesi ise Roma Cumhuriyet darbıdır. Söz konusu grup, tümü Roma'da darp edilmiş 19 bronz sikke dışında 115 *denarii* ve 297 *antoninianii*'den oluşmaktadır. Ekli tabloda italik olarak belirtilen tüm İmparatorluk darpları içerisinde Caracalla Dönemi öncesi (İS 211) tüm sikkeler *denarius* iken, III. Gordianus Dönemi sonrasındaki (İS 244) sikkeler ise *antoninianus*'tur.

Müzedeki korunagelen Roma Eyalet darpları ise az sayıdaki gümüş örnek dışında 439 adet bronz birimden oluşmaktadır. Söz konusu gümüş sikkeler, 1 adet Traianus Dönemi Lycia *drahmi*, tümü Caesarea darbi olan ve Nero ile Antoninus Pius Dönemleri arasında tarihlenen 14 *drahmi* ve katları, ayrıca Vespasianus ile I. Philippus dönemleri arasında çeşitli imparatorlar tarafından darp ettirilmiş 12 adet Antiochia ve 1 adet Caracalla portreli Emesa *billon tetrachmi*'dir.

Tablo 17 - Elazığ Müzesi Sikke Koleksiyonu

b. Malatya Müzesi (Tablo 18)

Malatya Müzesi Koleksiyonunda yer alan 591 sikke çalışma kapsamına alınmıştır. Söz konusu grup içerisinde 205 Roma İmparatorluk sikkesi ve 386 Roma Eyalet sikkesi bulunmaktadır.

Roma İmparatorluk sikkeleri arasında Roma darphanesince darp edilmiş 13 adet bronz birim dışında tüm sikkeler gümüş denominasyonlardan oluşmaktadır. Bu grup içerisinde ise İS 1. yüzyıldan III. Gordianus Dönemi (İS 138) arasına tarihlenen 31 sikke, III. Gordianus portreli 2 sikke ve üzerindeki portre tanımlanamayan 2 örnek olmak üzere toplamda 35 adet *denarii* yer alır. Yine III. Gordianus portreli 4, Trebonianus Gallus (İS 251) ile Diocletianus Dönemleri (İS 294) arasındaki tüm sikkeler olmak üzere 138 sikke ve sikke pulu üzerindeki imparator tanımlanamayan 15 sikke ile toplamda 157 *antoniniani* bulunmaktadır.

Koleksiyonda yer alan Roma Eyalet sikkelerinin 337'si bronz birimlerden oluşmaktadır. Geriye kalan az sayıda gümüş örneği ise birer adet Augustus, I. Philippus ve Trebonianus Gallus portreli Antiochia *billon tetradrahmi* ve III. Gordianus'a ait iki *tridrahmi* dışında tümünün İS 1. yüzyıl imparatorlarına ait olduğu 46 Caesarea *drahmi* oluşturmaktadır.

Tablo 18 - Malatya Müzesi Sikke Koleksiyonu

c. Adıyaman Müzesi (Tablo 19)

Çalışma kapsamına alınan müze koleksiyonları içerisinde sayısal olarak en büyük grubu oluşturan Adıyaman Müzesinde toplam 2308 sikke incelenmiştir. Bu sikkelerden 2 tanesi Roma Cumhuriyet Dönemi olmak üzere toplam 941 adet Roma İmparatorluk sikkesidir. Tümü Roma kenti darbı 70 bronz birim, tamamı III. Gordianus Dönemi öncesinde (İS 238) darp edilmiş 140 *denarii* ve tümü İS 244 sonrasına tarihlenen 731 *antoniniani* söz konusu grubu oluşturur.

Adıyaman Müzesi Koleksiyonu'nda yer alan Eyalet sikkeleri bölgenin geneli hakkında diğer müzelere nazaran daha tutarlı bir koleksiyon oluşturmaktadır. Eyalet sikkeleri ile aynı kontekste ele alınan 46 vasal krallık sikkesi de dahil olmak üzere toplamda 1367 kent bronzunun bulunduğu bu grupta ayrıca 1 adet Ephesus darbı Augustus Dönemi cistophorus, 3 adet Hadrianus ve birer adet Traianus ve Septimius Severus portreli Caesarea *drahmisi* dışında, diğer müzelerde az sayılarla temsil edilen fakat defnelerde sıklıkla karşılaştığımız, bir sonraki sayfadaki tabloda darphane dağılımları detaylı verilmiş 93 adet *billon tetradrahmi* yer alır.

	Cyprus	Carrhae	Edessa	Antiochia	Beroea	Cyrrhus	Emesa	Heliopolis	Hieropolis (Bambyce)	Laodicea ad Mare	Seleucia Pierias	Antiochia/Laodicea	Aelia Capitolina	Caesarea Maritima	TOPLAM
Augustus				1											1
Caligula				1											1
Nero				3											3
Traianus				1											1
Caracalla	1		1	19		1	3	2	3	4	4			1	39
Macrinus		5			1					2	2		1	1	12
Elagabalus				10								1			11
III. Gordianus				4											4
I. Philippus				3											3
II. Philippus				3											3
Otacilia Severa				1											1
Traianus Decius				4											4
Herennius Etruscus				1											1
Trebonianus Gallus				4											4
Volusianus				1											1
Uranus Antonius							1								1
Belirsiz İmparator				3											3
TOPLAM	1	5	1	59	1	1	4	2	3	6	6	1	1	2	93

i. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Adıyaman Materyali

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne satın alınma yolu ile katılan bu ufak grup, Antik Dönem'de Samosata'yı Perre üzerinden Doliche'ya bağlayan ana yol üzerinde bulunan Capersana (Besni - Adıyaman) yakınlarındaki bir höyük yerleşimi olan Taşlıyazı/Terbizek'ten bulunmuştur. Bir adet Diocletianus'un reform öncesi örneklerinden Antiochia darbı *antoninianus* ile Traianus, Antoninus Pius ve Elagabalus'un sırası ile Antiochia, Zeugma ve Samosata darplarınca darp edilmiş bronz eyalet sikkelerini içermektedir.

ii. Çorum Müzesi'ndeki Adıyaman Materyali

Çorum Müzesi sikke koleksiyonuna 1980 ile 1982 yılları arasında satın alınma yolu ile katılan bu bir grup sikke, Capersana'dan ve hemen yakınlarındaki

Taşılyazı / Terbizek Köyü'nden ele geçen sikkelerden oluşmaktadır. Toplamda 51 sikkeden oluşan bu gruptaki Eyalet sikkeleri 1 *billon tetradrahmi* ve 25 bronz birimden oluşurken, Roma İmparatorluk sikkeleri 6 *denarii* ve 19 *antoniniani* olmak üzere toplamda 25 adettir.

	Lugdunum	Roma	Siscia	Viminacium	Amasea	Caesarea	Aegae	Anazarbus	Erenopolis	Flaviopolis	Hieropolis (Castabala)	Mopsus	Seleucia ad Calycadnum	Tarsus	Samosata	Zeugma	Edessa	Antiochia	Palus	Syria için Roma darbı	Antiochia/Carrhae	Belirsiz Darbhane	TOPLAM
Augustus	1																						1
Vespasianus	1																						1
Domitianus					1																		1
Traianus	1			1					1											1		1	5
Hadrianus					1																		1
Antoninus Pius											1							1					2
Marcus Aurelius																							
Lucius Verus																		1					2
II. Faustina																					1		
Commodus					1																	1	2
Septimius Severus																			1				2
Caracalla				1																			
Caracalla										1													1
Elagabalus																					1		1
Severus Aleksander	1				1	1		1									1						6
Iulia Maesa																		1					
III. Gordianus	2																						2
I. Philippus															1	1							2
Trebonianus Gallus																							
Volusianus								1															1
Valerianus				2		1		2															5
Gallienus													1	1	2			2				1	8
Salonina															1								
II. Claudius																		1				1	2
Aurelianus		1																				1	2
Carus																							
Numerianus																		1					1
Belirsiz İmparator														1								2	3
TOPLAM	1	5	1	2	2	3	3	3	1	1	1	1	1	2	4	1	1	7	1	1	1	8	51

[illegible]

d. Gaziantep Koleksiyonu (Tablo 20)

Bir koleksiyona ait olan ekli tablodaki grup K. Butcher tarafından yayınlanmıştır⁴⁹¹. Grup içerisindeki sikkelerin büyük kısmının Doliche civarından ele geçtiği söylenmekle beraber Zeugma ve çevredeki diğer yerleşimlerden toplanmış izlenimi vermektedir. Bu nedenle Kuzey Suriye ya da daha spesifik olarak Mesopotamia'dan bir koleksiyon olarak değerlendirilmelidir⁴⁹².

---

⁴⁹¹ Butcher 2004, s. 153.

⁴⁹² Butcher 2004, s. 153.

TOPLAM	7	1	1	1	8	3	2	3	1	1	1	1	5	7	25	12	8	2				7	3	11	43	1	3	1		160
Belirsiz Darphane																					1								1	
Iudaea					8						1																	9	1	
Petra?			1																								1			
Syria için Roma darbtı												3	2															5		
Laodicea ad Mare															8													8		
Hierapolis Bambyce															3		1						1					7		
Gabala																							3					3		
Emesa																			1											
Cyrrhus															1	3												4	1	
Chalcis																1												1		
Antiochia	5				3	2	3	1	1		2	2		6	2	1	5						4	3	19			59		
Mesopotamia																														
Rhesaena																												1		
Edessa																					4	2	1	17	1		2			
Carrhae																								3		1				
Zeugma	5													4	1	1	1											9		
Samosata												1				1	1							4				7		
Germanicia Caesarea																1	1											2		
Cyprus			1																	1								2		
Cilicia																1												1		
Flaviopolis														1														1		
Aigai																		1										1		
Asia												1	1															2		
Otonom																														
Koinon																														
Nabatea Krallığı																														
Iudaea Krallığı																														
Augustus																														
Tiberius																														
I. Claudius																														
Nero																														
Otho																														
Domitianus																														
Traianus																														
Hadrianus																														
Antoninus Pius																														
Marcus Aurelius																														
Lucius Verus																														
Marcus Aurelius/Lucius Verus																														
Commodus																														
Septimius Severus																														
VIII. Abgarus																														
Iulia Domna																														
Caracalla																														
VIII. Abgarus																														
Diadumenianus																														
Elagabalus																														
Severus Alexander																														
III. Gordianus																														
X. Abgarus																														
I. Philippus																														
II. Philippus																														
Traianus Decius																														
Belirsiz İmparator																														
TOPLAM																														

e. Çorum Müzesi'ndeki Mersin Materyali

Çorum Müzesi Sikke Koleksiyonuna 1987 yılında Mersin yakınlarından bulunarak, satın alınma yolu ile müze bünyesine katılan bu ufak grup 2 *antoniniani* dışında 13 Roma Eyalet bronzundan oluşmaktadır.

	Cyzicus	Antiochia Pisidias	Anazarbus	Eireneopolis	Hieropolis (Castabala)	Tarsus	Singara	Antiochia	Hieropolis Bamyce	Laodicea ad Mare	Sidon	Belirsiz Darphane	TOPLAM
Augustus								1					1
Nerva				1									1
Traianus											1		1
Antoninus Pius										1			1
Marcus Aurelius													
Lucius Verus								1	1				2
Septimius Severus						1							2
Iulia Domna		1											
Elagabalus			1										1
III. Gordianus													
Tranquillina							1						1
I. Philippus				1									1
II. Philippus													
Probus	1												1
Carus								1					1
Belirsiz İmparator											2		2
TOPLAM	1	1	1	1	1	1	1	3	1	1	1	2	15

f. Aleppo

Seyrig tarafından bahsedilen⁴⁹³, Aleppo'da satışa çıkarılan bu bir grup sikke, koleksiyondaki sikkelerin dağılımı da göz önüne alınarak, Kuzey Suriye civarından toplanmış izlenimi vermektedir⁴⁹⁴. Hepsi bronz olan sikkelerden Iudaea darbı Yahudi sikkeleri ve olasılıkla Petra⁴⁹⁵ darbı Nabatea sikkeleri dışındakilerin tümü Roma

⁴⁹³ H. Seyrig, "Monnaies grecques des fouilles de Doura et d'Antioche", **RN 6/1**, 1958, s. 180-181.

⁴⁹⁴ Butcher 2004, s. 157-158.

⁴⁹⁵ Y. Meshorer, "Nabatean Coins" **QEDM 3**, 1975, s. 20.

eyalet darbı olmakla beraber, yayında hangi döneme ait olduklarından bahsedilmemiştir.

Iudaea Krallığı	69	Antiochia ad Euphratem (Arulis)	1
Nabatea Krallığı	11	Germanicia Caesarea	1
Corinthus	2	Samosata	44
Megara	1	Zeugma	47
Peloponnesus	7	Carrhae	24
Pella	2	Edessa	142
Thessalonica	7	Nisibis	18
Coela	1	Rhesaena	18
Flaviopolis	3	Singara	1
Prusias ad Hypium	1	Apamea	12
Koinon Bithynia	1	Antiochia	506
Amasea	9	Beroea	19
Amisus	10	Caesarea Panias	1
Pimolisa	1	Cyrrhus	26
Cyzicus	2	Damascus	1
Pergamum	1	Emesa	5
Ephesus	2	Gabala	4
Rhosus	2	Gerasa	1
Acmonaea	1	Heliopolis	2
Apamea	2	Hierapolis Bambyce	30
Side	2	Laodicea ad Mare	69
Antiochia Pisidias	2	Larissa	1
Ancyra	1	Nicopolis	1
Caesarea	46	Seleucia Pierias	108
Aegae	5	Ake Ptolemais	1
Anazarbus	2	Aradus	44
Anemorium	1	Balanea	12
Elaeusa	2	Berytus	4
Hierapolis (Castabala)	2	Marathus	7
Irenopolis	2	Orthosia	1
Olba	4	Paltus	1
Mopsus	2	Sidon	14
Seleucia Calycadnum	1	Tripolis	4
Tarsus	5	TOPLAM	1382

X - NUMİSMATİK DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Antik dönemde ödeme aracı olarak kullanılan sikkelerin dolaşım hareketleri ve kullanım şekilleri genellikle Roma İmparatorluk birimleri üzerinden formüle edilerek modellendirilmeye çalışılır⁴⁹⁶. Ancak bu modelleme İmparatorluğun batısındaki sirkülasyon yapısı için kabul edilebilir olmakla beraber, İmparatorluğun doğusunda alışveriş ve ödemeler için kullanılan nakit sistemi farklı sınıflardan sikkeleri de barındırmasından ötürü oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir⁴⁹⁷. Bu sistemde hem Augustus tarafından oluşturulan ve sonrasında yaklaşık yarım yüzyıl boyunca halefleri tarafındanda kademeli olarak geliştirilen, Roma Cumhuriyet Dönemi denominasyonları ile yakın bir bağlantısı olan, *aureus*, *denarius*, *sestertius*, *dupondius* ya da *aes* gibi birimlerden oluşan Roma İmparatorluk Sikkelerinin⁴⁹⁸ yanında, bunlarla aynı konteks içerisinde ele alınan, Roma İmparatorluğu'nun egemenlik alanı kapsamındaki şehirler tarafından İÖ 1. - İS 3. yüzyıllar arasında darp edilen ve üzerlerinde kent ünvanı ya da kente özgü betimler taşıyan Roma Eyalet Sikkeleri⁴⁹⁹ yer alır.

Numismatlar tarafından merkezde ya da eyaletlerde darp edilmiş olmasına bağlı olarak bu şekilde iki gruba ayrılan Roma İmparatorluğuna ait sikkeleri,⁵⁰⁰ aslında birbirleri ile aynı ortamda, farklı önemlerde kullanılmış / dolaşıma katılmıştır⁵⁰¹. Birbirlerinden bu denli farklı birimleri barındıran bir sistemi ve bu sistemin nasıl uygulanmış olabileceğini anlamak için, her bir kazı buluntusu, define

---

⁴⁹⁶ M. Crawford, "Money and Exchange in the Roman World", *JRS* **60**, 1970, s. 42-43.

⁴⁹⁷ Butcher 2004, s. 143-144.

⁴⁹⁸ RIC I, s. 1.

⁴⁹⁹ Butcher, K., *Roman Provincial Coins; An Introduction to the Greek Imperials*, London, 1988, s. 9; GIC, s. ix.

⁵⁰⁰ A. Burnett, "The Roman West and The Roman East", Howgego (et alii) 2005 içinde, s. 171.

⁵⁰¹ M. Amandry, "The Coinage of the Roman Provinces Through Hadrian", *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*, s. 391

ve müze koleksiyonunu beraber ele alarak kendi içlerinde değerlendirmek gerekmektedir. Tabii ki bu aşama ancak sistemin bütünü ile benzerlikler ve farklılıklar açısından karşılaştırıldığında anlam kazanır ve çalışmalarımız için daha aydınlatıcı olur.

Roma Dönemi ekonomik yapısı, sikke tedariki ve kullanımı ile ilgili yapılan çalışmalar son yıllarda artmakla beraber, kullanılan yöntemler hala çok sayıda soruyu ve sorunu da ortaya çıkarmaktadır. İlerleyen satırlarda değineceğimiz bu problemlere rağmen, kazı sikkeleri söz konusu olduğunda, bunları yorumlamaya olanak veren bazı temel noktalar vardır.

Reece⁵⁰² ve Butcher'ın⁵⁰³ tartıştığı ve öne sürdüğü, çoğu numismatın da katıldığı görüş, istatistiki değerlendirmeyle ele alınan verilerin araştırmacıları yanlış yönlendireceğidir. Herhangi bir sikkenin ne kadar dolaşımda kaldığı sorusunun net bir cevabı yoktur⁵⁰⁴. Daha açık bir ifadeyle, istatistiki yöntemlerin dayandığı veriler sikkelerin kaybolmalarından hemen önce dolaşımda oldukları fikrinden yola çıkarak bu sikkelerin belli bir dönemde, belli bir kentteki toplam nakit miktarını yansıttığı şeklindedir. Fakat normal kullanım süreleri içerisinde kaybolan ve kazılarda tekrar bulunan sikkelerin nominal değerleri fazla olmayan, günlük alışverişlerde kullanılan ufak birimler olmalarından ötürü, bu tip değerlendirmeler tartışmalı sonuçlar doğurabilir⁵⁰⁵.

Tek bir *denarius*'a sahip bir kişi bunu dikkatle koruyup kaybetmemeye özen gösterecekken, sayılamayacak kadar fazla *denarii* dolu bir keseye sahip birisi

---

⁵⁰² R. Reece, "The Interpretation of Site Finds - a review", King (eds) 1996 içinde, s. 341.

⁵⁰³ Butcher 2013, s. 1.

⁵⁰⁴ Butcher 2013, s. 2.

⁵⁰⁵ Reece 1996, s. 341.

rastgele kayıp riskine daha açıktır⁵⁰⁶. O halde izole buluntular ile ilgili yapılacak en makul değerlendirme bulundukları yerleşimin niteliği veya demografik yapısı hakkında fikir verebileceğidir. Bu mantıkla refah seviyesinin yüksek olduğu bir yerleşimin, daha az varsılların olduğu bir yerleşimden daha çok buluntuya sahip olacağı söylenebilir. Kısıtlı gelir sahibi kişilerin bulunduğu, az sayıda asker tarafından korunan bir kalede az sayıda sikke ele geçecekken; ziyaret, sunu vs. yapmak üzere antik dünyanın dört bir yanından gelen insanların ağırlandığı bir kült merkezi tanımı gereği tamamen farklı bir tablo çizecektir. Dolayısıyla bu gibi nüanslar ele alınarak kazı buluntuları ve yerleşimin ekonomik niteliği hakkında daha detaylı kanıt elde edilebilir⁵⁰⁷. Farklı nitelikteki yerleşimler karşılaştırılıp kaybolan sikke yapısı anlaşılabilir ya da bir bölge dahilindeki tüm buluntular listelenerek çeşitli anomaliler irdelenebilir⁵⁰⁸.

Ancak çalışma kapsamında incelenen kazı buluntularının büyük kısmının, daha erken dönem arkeolojisine önem verildiği kurtarma kazıları sırasında bulunduğu ya da her bir sikkenin ele geçtiği konteks ile beraber detaylıca ele alınmasına⁵⁰⁹ çok nadir rastlanıldığını düşünürsek, tek başına kazı buluntularının bu şekilde değerlendirmesi tutarlı sonuçlar verememektedir⁵¹⁰.

Bu gibi durumlarda definelerin incelenmesi ile bazı çıkarımlarda bulunulabilir. Numismatik veriler genellikle, izole buluntular ya da defineler şeklinde farklı türde kanıtlar sunan iki ayrı grupta ele alınır. Yukarıda da değindiğimiz üzere kazılarda ele geçen izole buluntular günlük kullanım esnasında

---

⁵⁰⁶ Reece 1996, s. 342-344.

⁵⁰⁷ Reece 1996, s. 342-344.

⁵⁰⁸ Reece 1996, s. 343; Butcher 2013, s. 2.

⁵⁰⁹ Butcher 2013, s. 15-19.

⁵¹⁰ R. Reece, "What Roman Coins Say", **Academia**. 18.01.2017.
https://www.academia.edu/19865403/What_Roman_coins_say.

kaybolan düşük birimlerin rastgele bir temsili iken, defineler özenle seçilmiş, nominal değerleri yüksek sikkelerden oluşmaktadır⁵¹¹. Bu fark nedeni ile farklı şekillerde ele alınmaları gerektiği düşünülse de esas olarak üzerinde durulması gereken nokta definelerde karşılaşılan sikkelerin nadiren izole buluntu olarak da ele geçmesi ve her iki grup içerisinde yer alan kimi sikkelerin özel olarak değerlendirilmesi gerektiğidir. Bu bağlamda, bir bölgeden ele geçen bu iki farklı grup birbirleri ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir⁵¹².

Defineler, uzmanlar tarafından, içerik ve sikkelerin durumlarına dayanarak iki kategori altında ele alınır. Bu kategoriler, geniş bir kronolojik dağılım gösteren ya da farklı bir deyişle görece daha erken örnekleri barındıran, uzun bir süre zarfında oluşturulmuş, genellikle kıymetli metalden sikkeleri içeren “birikim defineleri” ve kısa bir zaman aralığına tarihlenen, genellikle rastgele örneklerin bir araya getirildiği “acil durum defineleri” şeklindedir⁵¹³. Ancak çok sayıda definenin incelenmesi, definelerin dikkate değer benzerlikler taşıdıklarını, ayrıca kimi durumlarda bazı sikkelerin çok uzun süre dolaşımda kaldıkları ve bunlara kıyasla daha yeni sikkelerin iyi temsil edilmemeleri nedeniyle açık bir sınıflandırma yapılamayacağı da bir gerçektir⁵¹⁴. Sınıflandırma aynı zamanda definelerin tüm içeriğinin, bir gün tekrar kullanılmak üzere dolaşımdan çekildiğini varsayar. Fakat günlük kullanım esnasında kaybolan izole buluntular gibi, defineler de kazara kayıplar olarak değerlendirilebilir. Bu sikkeler, sahipleri tarafından tekrar kullanılmadan kaybolmuş ya da unutulmuş

---

⁵¹¹ Butcher 2013, s. 1.

⁵¹² Butcher 2013, s. 1.

⁵¹³ Butcher 2013, s. 3; R. Reece, “Interpreting Roman Hoards”, *WorldArch* 20/2, 1988, s. 265; Ayrıca Bkz. C. Katsari, *The Roman Monetary System the Eastern Provinces from the First to the Third Century AD*, 2011, s. 15.

⁵¹⁴ Reece 1988, s. 265.

olmalıdır⁵¹⁵.

Tek başına ele geçen izole sikke buluntularından ziyade, tarihsel olaylar ile bağlantıları daha kolay kurulabilen definelerin tarihlendirmelerinde de dikkatle irdelenmesi gereken noktalar bulunmaktadır. Defineleri tarihlendirirken güvenli bir çıkarım sağlayacağı düşünüldüğünden, koleksiyon içerisindeki en geç sikkenin tarihi definenin en erken gömülebileceği tarih olarak ele alınmaktadır⁵¹⁶. Her ne kadar bunu gömü tarihi olarak düşünmek mümkünse de bu şekilde tarihlemek çalışmayı kusurlu hale getirebilir. Definenin gömü tarihi definedeki en geç sikkenin tarihinden bağımsız olarak sonraki herhangi bir tarihi de işaret edebilir. Farklı bir bakış açısı ile, definenin toplandığı zaman aralığı, en geç tarihli sikkeden bağımsız olarak, define içerisindeki sikkelerin çoğunluğunun ait olduğu dönem temel alınarak değerlendirilebilir. Ancak gömü tarihi tespitinde en tutarlı yöntem, ele geçtiği arkeolojik kontekstin kaydı ve stratigrafik kanıttır⁵¹⁷. Çalışmamız kapsamındaki definelerin bir kısmının buluntu yerleri benzer içerikli defineler ile karşılaştırma yolu ile tayin edilmiştir. Ne var ki buluntu yerleri kesin olarak bilinen, ya da daha sistematik kazılar sonucu ele geçen definelerden çok azı detaylı bir arkeolojik değerlendirme ile beraber okuyucuya sunulmuştur. Bu nedenle çalışmadaki defineleri değerlendirirken, birbirleri ile olan benzerliklerinden yola çıkılarak irdelenmiştir.

Tez çalışmamızda ele aldığımız bu iki buluntu grubundan daha sorunlu bir diğer grup ise müze koleksiyonlarıdır. Bilindiği gibi yerel müzeler çoğunlukla satın alma yolu ile koleksiyonlarını genişletirler. Her ne kadar satın alınma ile ilgili kayıt

---

⁵¹⁵ Butcher 2013, s. 3.

⁵¹⁶ Robertson 1956, s. 268-269.

⁵¹⁷ Reece (tarihsiz); Katsari 2011, s. 17.

tutulsa da, bu sikkeler çoğunlukla satışı yapan kişilerin yasadışı aktiviteleri sonucu ele geçtiği için, buluntu yeri ve şartları konusunda verilen bilgi ya eksik ya da fazla güvenilir değildir.

Her ne kadar bu üç buluntu grubu ile ilgili çıkarımlar spekülasyona açık olsa da karşılaştırma yolu ile sağlamaları yapılabilmekte ve doğru sonuçlara ulaşılabilmektedir. Bu karşılaştırmalar aracılığıyla elde edilen sonuçlar ise Roma'nın doğu sınırındaki ekonomik aktivitelerdeki genel eğilim hakkında fikir vermektedir.

A. Kazı Buluntuları

Doğu Karadeniz sahillerinden başlayarak Fırat Nehri boyunca güneye doğru uzanan hat üzerinde 58 farklı noktadan elde edilen yüzey ya da kazı buluntuları toplamda 10051 sikkeden oluşmaktadır. Sikkelerin ele geçtiği bu yerleşimlerdeki çalışmalar arkeolojik mirası tespiti yönelik yüzey araştırmaları ve maalesef daha çok tarih öncesi dönem yerleşimlerine önem veren kurtarma kazıları niteliğinde olduğundan, Zeugma, Antiochia ve Dura Europos buluntuları dışında detaylı çalışma yapmaya olanak verecek veri bulunmamaktadır. Söz konusu üç lokasyon ise çalışma kapsamında değerlendirilen bölgelerdeki konumları nedeniyle faydalı birer veri grubunu oluşturmaktadır.

Harita 3'te yer alan Doğu Karadeniz Bölgesi ve Harita 4'te görülen Keban Barajı ve Çevresindeki buluntu noktalarından ele geçen kazı buluntularının dağılımlarının yer aldığı Grafik 1'e bakıldığında, Roma Eyalet Sikkelerinin, İmparatorluk Sikkelerine oranla gözle görülür bir biçimde fazla olduğu görülmektedir. Bu İmparatorluk Sikkelerini temsil edilen darphaneler açısından ele aldığımızda, Roma'nın doğu sınırına yakınlığı ile bilinen Antiochia ile merkez Roma darbı arasında dikkate değer bir farklılık bulunmadığı görülmektedir (Tablo 21).

Doğu Karadeniz Bölgesi ve Keban Baraj Gölü sahasında Roma Eyalet Sikkeleri daha yüksek oranlarla temsil edilmektedir. Bu grup içerisinde yer alan 65 sikkeden 53'ü Caesarea darphanesine atfedilmektedir. Doğu eyaletlerinin en önemli idari/politik merkezi olan Caesarea'nın yerel bronz ve gümüş birimlerin önde gelen sağlayıcısı olduğu⁵¹⁸ da bu veriler ile doğrulanmış olmaktadır. Hadrianus'un, Caesarea'nın bölgeyi ekonomik tekeline alma çabasını zayıflatma girişiminin bir

---

⁵¹⁸ Sydenham 1978, s. 12; RPC I, s. 550.

sonucu olarak, onun hüküm yıllarını takip eden Antoninler Dönemi boyunca bronz sikke darbının artışı ve buna bağlı olarak darp edilen gümüş birimlerin azalması⁵¹⁹ bu buluntular içerisinde de iyi temsil edilmektedir. Aynı dönemde Amisus ve Edessa kentlerinde devam eden *drahmi* darbına⁵²⁰ dair bir veri, coğrafi yakınlığa rağmen bulunmamaktadır. İS 1. yüzyıl sonu ile 2. yüzyıl sonu arasına tarihlenen 13 gümüş birim dışındaki tüm Caesarea darbi sikkeler bronzdur ve yüksek oranlar ile temsil edilen dönemler Antoninler Hanedanı ve gümüş birimlerin geçici olarak tedavülde kaldığı⁵²¹ Elagabalus-Severus Alexander Dönemleri'dir.

Harita 5'te Melitene'den başlayıp Tomisa'daki geçit ile Euphrates'i geçip Armenia içlerine uzanan antik yol ile bu yolun takip ettiği Tigris Nehri Vadisi boyunca yapılan kazılarda Roma Eyalet ve İmparatorluk Sikkelerinin ele geçtiği yerleşimler görülmektedir. Yine sayısal olarak oldukça ufak oranlarla temsil edilen bu grup içinde Amida (Diyarbakır) ve Cepha (Hasankeyf) gibi görece büyük yerleşimler dışındakilerin tümü Roma/Geç Roma Dönemlerine tarihlenen kale ya da müstahkem mevkii niteliğinde yapılarıdır. Bu yerleşimlerden yalnızca Üçtepe (Charca)⁵²² ve Hırbemerdon (Birthon)⁵²³ höyüklerinin antik adları ve nitelikleri bilinmektedir. Yine bu bölge genelinde de Roma Eyalet Sikkelerinin sayıca üstünlüğü söz konusudur (Grafik 2). Ancak Euphrates civarındaki yerleşimlerin aksine burada Nisibis ve Singara başta olmak üzere Mesopotamia darpları ile Antiochia darbi bronz birimlerin üstünlüğü göze çarpmaktadır.

Atatürk Baraj Gölü ve Yukarı Fırat Vadisi ve çevresinin yer aldığı Harita 6 ve 7 ile gösterilen alan bugün olduğu gibi Antik Dönemde de, iklim ve coğrafi

---

⁵¹⁹ Sydenham 1978, s. 80.

⁵²⁰ Sydenham 1978, s. 80.

⁵²¹ Sydenham 1978, s. 13.

⁵²² Barrington, s. 1272.

⁵²³ E. Honigsmann, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches*, Bruxelles, 1935, s. 14.

şartlarının uygunluğu nedeni ile nüfus yoğunluğunun fazla olması, dolayısıyla daha fazla ören yerinde araştırma yapılması sonucunda, bölgenin kuzeyinde kalan coğrafyadan daha fazla sikke buluntusu içermektedir. Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesini oluşturan alanda, birbirlerinden çok farklı niteliklerde ören yerinden ele geçmiş malzeme bulunmaktadır. Bu farklı nitelikteki yerleşimlerin arasında Samosata, Zeugma ya da Carrhae gibi lejyon garnizonu/yerleşimler, Perrhe, Arsameia gibi sivil yerleşimler ya da Derik Kale (Lacotena), Tille Höyük (Carmodara?) gibi yardımcı kuvvetlere ait kaleler bulunmaktadır.

Yine Roma Eyalet Sikkelerinin, İmparatorluk Sikkelerine oranla iyi temsil edildiği bu grup içerisinde, uzun yıllardır sistemli kazıların sürdürüldüğü ve sikke çalışmalarına dair bir çok yayın içeren Zeugma buluntuları doğal olarak sayısal üstünlüğe sahiptir⁵²⁴. Kent, hem bulunduğu bölge ile hem de güneyde Euphrates kıyısında önemli bir askeri yerleşim olan Dura Europos ile karşılaştırma yapma açısından yeterli veriye sahiptir (Grafik 12). Roma İmparatorluğu'nun doğusu ile ilgili çalışmalarda, bu bölgede bulunmaları araştırmacılar tarafından oldukça şaşırtıcı olarak değerlendirilen Pontus ve Peloponnesus darbi bronz sikkeler ile ilgili çeşitli teoriler öne sürülmüştür. Crawford'a göre Septimius Severus, Antiochia kentinin itibarını, imparatorun rakibi Pescennius Niger'e olan desteği nedeni ile düşürür ve bu durum sikke darbında kesinti yaşanan bir dönem olarak da fark edilir. Bölgenin önde gelen darphanesi olan Antiochia'da sikke darbına ara verilmesinin sonucunda, bölgenin günlük alışverişler için olan ihtiyacı Pontus/Peloponnesus darpları ile sağlandığı öne sürülmektedir⁵²⁵. Neden özellikle bu bölgelerin seçilmiş olabileceği

---

⁵²⁴ Önal 2008; Butcher 2013; Frascione 2013; Toumpan 2015.

⁵²⁵ M. Crawford, "Finance, Coinage and Money from the Severans to Constantine", Temporini (eds) 1975 içinde, Berlin, s. 572; Grunauer von Hoerschelmann, S., "The Severan Emissions of the Peloponnesus", *INJ* 6-7, 1982-3, s. 46.

ile ilgili olarak ise Howgego, Euphrates hattı boyunca olan ticari ve askeri hareketliliği kaynak göstermektedir⁵²⁶. Özellikle İS 222 sonrasına tarihlenen hiç örnek olmaması, bu askeri konteksti İS 210-226 arasına ve özellikle de Caracalla'nın doğu seferine (İS 214-15) tarihlemeye olanak vermektedir⁵²⁷. Ancak Dura Europos ve Zeugma dışında limes Euphraticus ile ilişkili hiç bir yerden ne izole ne de define buluntusu olarak Pontus/Peloponnesus bronzlarının bu iki yerdeki yoğunlukta ele geçmiyor oluşu da ilginçtir⁵²⁸. Atatürk Baraj Gölü ve Yukarı Fırat Vadisi buluntuları içerisinde de bu örnekler hiç temsil edilmez.

Daha kuzeydeki yerleşimlere nazaran Yukarı Fırat Vadisi buluntuları içerisinde az sayılarla temsil edilen bir diğer grup ise Caesarea darbı sikkeleridir. Kuzeyde, batı Colchis buluntuları içerisinde bile rastlanan Caesarea, Antiochia ve az sayıdaki Laodicea ad Mare sikkesi, sınır boyunca olan hareketliliğin güneyden kuzeye doğru akışını temsil ettiği düşünülmektedir⁵²⁹.

Sadece Zeugma buluntuları içerisinde temsil edilen Peloponessus ve Pontus darpları dışında, Atatürk Baraj Gölü ve Yukarı Fırat Vadisi buluntuları içerisinde yer alan darphane kentler aşağıdaki tabloda belirttiğimiz gibi dağılım gösterirler. Zeugma ve Arsameia hariç tüm yerleşim yerleri bölgenin yakınındaki coğrafyadan örnekleri barındırırlar. Antiochia başta olmak üzere Edessa, Zeugma ve Samosata kentlerine ait darplar ise görece iyi temsil edilirler.

---

⁵²⁶ GIC s. 27.

⁵²⁷ GIC s. 28; Butcher 2004, s. 178-179.

⁵²⁸ Butcher 2004, s. 179.

⁵²⁹ GIC, s. 27.

<div><div></div><div>Buluntu Yeri</div></div> <div>Darphane Kent</div>	Derik Kale	Nemrut Dağı	Arsameia ad Nymphaios	Tille Höyük	Karalibe	Herdivan	Samosata	Kusakkaya	Perre	Gümüşgün	Birecik	Zeugma	Dülük	Karkamis	Harran	Sultantepe
Prusias ad Hypium			2													
Prusias ad Olympum			1													
Otrus			1													
Caesarea			1	2								2			1	
Aegae												1				
Alexandria ad Issum												1				
Anazarbus						1										
Tarsus				1		1						3				
Doliche									1							
Samosata	1		4	2	1			1	6			5	1			
Zeugma				2	1					4	1	139		1		
Batnae												1				
Carrhae							1					67				
Edessa			1							1		208				
Carrhae/Edessa												18				
Nisibis							1					3				
Rhesaena							2					15				
Mesopotamia												2				
Antiochia	1	2	2	4	2		7	3	3	2	1	99	1		1	
Beroea												1				1
Chalcis												3				
Cyrrhus				1								1				
Damascus												3				
Emesa							1					1				
Gabala							1	2	2			1				
Gadara												1				
Hieropolis (Bambyce)									1	1		10		1		
Laodicea ad Mare		1	1		1			1	3			8				
Palmyra												2				
Seleucia Pierias										1		2				
Syria												1				
Syria için Roma Darbı							1		2			4				
Berytus							1					1				
Sidon			1									1				
Tripolis												2				
Tyrus												2				
Ascalon							1									
Ierusalem / A.Capitolina				1												
Iudaea												7				

Atatürk Baraj Gölü ve Yukarı Fırat havzasından ele geçen kazı buluntularının İmparatorlara göre dağılımları (Grafik 3) sikkelerin büyük kısmının yer aldığı Zeugma Koleksiyonu (Tablo 1) ile beraber incelendiğinde temsil edilen darphane kentlerin dağılımı daha iyi anlaşılabacaktır. Mesopotamia ve Osrhoene Eyaletleri'nin oluşturulması ile İS 2. yüzyıl sonundan itibaren imparatorluğun doğusunda ve özellikle sınır boyunca başta Edessa kentine ait olmak üzere tüm Mesopotamia kentlerinin sikkelerinin öneminin artışı iyi temsil edilmiştir⁵³⁰.

Harita 8'de yer alan Aşağı Fırat Vadisi ve Suriye kazı buluntuları da buluntu bütünlüğü açısından Güneydoğu Anadolu Bölgesine benzer bir yapı taşımaktadır. Bu grup ile beraber ele aldığımız Dura Europos buluntuları dışında tamamı, kurtarma kazıları ya da çeşitli geziler sonucu toplanan sikkelerden oluştuğundan detaylı karşılaştırmaya olanak vermemektedirler.

Dura Europos buluntularını (Tablo 2) Zeugma buluntuları (Tablo 1) ile karşılaştırdığımızda eyalet darphalarının birbirlerine yakın oranlarda temsil edildiğini görmekteyiz (Grafik 12). Bu karşılaştırma içerisinde, Zeugma'da Amasea kenti sikkelerinin oranı %4.6 iken Dura Europos'da %7.3, Neocaesarea kenti sikkeleri ise Zeugma'da %0.8 iken Dura Europos'da tüm sikkelerin % 1.5'ini oluştururlar.

Limes Euphraticus boyunca kuzey-güney uzantılı dolaşım modeli nedeni ile⁵³¹ ve özellikle Caesarea'nın bu coğrafyada önde gelen darphane kenti olması sonucunda kentin sikkeleri sınır hattı boyunca sıklıkla ele geçmektedir⁵³². Dura Europos ve Zeugma buluntularını Caesarea darbı özelinde incelediğimizde dikkati çeken bir durum söz konusudur. Buna göre bu darphane kente Dura Europos'a

---

⁵³⁰ Butcher 2004, s. 177.

⁵³¹ GIC, s. 27.

⁵³² Sydenham 1978, s. 7.

kıyasla daha yakın olan Zeugma'da yalnızca iki sikke ele geçmişken, Dura Europos'ta ele geçen kazı sikkelerinin %1.27'sini bu darphanenin oluşturması ilginçtir.

Her iki antik kentten ele geçen Commagene ve Mesopotamia darbı sikkelere baktığımızda Zeugma'da doğal olarak kendi sikkelerinin yüksek oranlar ile temsil edildiğini görürüz (%20) ancak Dura Europos'daki sikkelerin yalnızca %0.5'i Zeugma kentine atfedilebilirler. Her iki yerleşimden ele geçen Carrhae ve Edessa kentleri sikkelerinin oranları ise sırasıyla Zeugma'da %9.6 ve %29.93; Dura Europos'da ise %12 ve %31.76'dır. Antiochia ve diğer Syria darplarının temsiliyetinde de her iki kazı benzer sayısal dağılım göstermektedir. Dura Europos'un Palmyra'ya, oradan da Damascus üzerinden Phoenicia, Arabia, Iudaea ve daha batıda Aegyptus'a antik rotalar üzerinden olan bağlantı düşünüldüğünde⁵³³, bu bölgelerdeki kentlerin iyi ya da hiç temsil edilmediği Zeugma buluntularına nazaran Dura Europos buluntuları içerisinde yer alması anlaşılır olacaktır (bkz. Harita 2).

Roma İmparatorluk Sikkeleri söz konusu olduğunda da Dura Europos kenti buluntuları diğer yerleşimlere nazaran farklılık taşımaktadır (Tablo 21). Trebonianus Gallus Döneminde Sasanilerin Mesopotamia'yı istila edişi ve Antiochia'ya dek ilerleyişinin etkileri⁵³⁴ darphanelere de yansımıştır. Örneğin, Valerianus'un ilk hüküm yılının sonundan, İS 254'e dek Antiochia'daki darphane yerine Samosata kullanılmıştır⁵³⁵.

Bilindiği üzere, Septimius Severus Döneminde, İmparatorun Pescennius

---

⁵³³ Isaac 1990, s. 141-152.

⁵³⁴ P. M. Edwell, **Between Rome and Persia The Middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra under Roman Control**, New-York, 2008, s. 185.

⁵³⁵ MIR 36, s. 127.

Niger ile olan mücadelesi, doğuda emisyon hacmi yüksek üç yeni darphanenin açılmasına neden olmuştur⁵³⁶. Bu darphanelerden ikisi, Emesa ve Laodicea ad Mare, Dura Europos buluntuları içerisinde izlenmektedir.

Çalışma kapsamında; İÖ 30'dan itibaren, Roma'nın doğu sınırının lojistik olarak desteklenmesi için çok önemli olduğu fark edilen Antiochia'nın⁵³⁷ Vespasianus Döneminde sınırın düzenlenmesi esnasında da çeşitli inşaa faaliyetleri ile limes Euphraticus'a olan bağlantısı arttırılmıştır⁵³⁸. Antiochia ve çevresindeki yerleşimlerin buluntuları da söz konusu bağlantının numismatik açıdan tespiti için incelenmiştir. Harita 9'da yer alan yerleşimler arasında en detaylı numismatik çalışma Antiochia ve Seleucia Pierias kazı buluntuları ile ilgilidir⁵³⁹. 2000'lerin başında yardımcı kuvvetlere ait bir kale olan Gindaros'da da kazı çalışmaları başlamışsa da mevcut politik durum nedeni ile bugün devam edememektedir⁵⁴⁰.

İskenderun Körfezi buluntuları diğer tüm bölgelere kıyasla Roma İmparatorluk Sikkelerinin temsili açısından görece daha zengindir. Bunun nedeni açık bir şekilde doğuda İmparatorluk darpları söz konusu olduğunda önde gelen darphane olan Antiochia'nın kendi kazı buluntularıdır. Her ne kadar bu grup içerisinde Antiochia darbı sikkeleri yoğunluk taşımaktaysalar da, Roma darphanesinin de iyi temsil edildiği dikkat çeker. Cyzicus ya da Mediolanum darphanelerine ait az sayıda örneğin yanı sıra, Septimius Severus Döneminde Emesa ve Tripolis darphanelerinin kullanımı ve Samosata Darphanesi'nin Trebonianus Gallus Dönemi Sonu ile Valerianus'un ilk hüküm yılında kullanımı dikkate değer oranlarda temsil edilmektedir.

---

⁵³⁶ RIC IVa, s. 56.

⁵³⁷ Farnum 2005, s. 81

⁵³⁸ Bowersock 1973, s. 133.

⁵³⁹ Waage 1952.

⁵⁴⁰ Kramer 2004.

Eyalet Sikkelerinin dağılımlarına baktığımızda Antiochia kazı buluntuları arasında, Waage'nin yayınında⁵⁴¹ “belirsiz darp” olarak verilen ve daha sonra Butcher tarafından Pontus sikkesi olduğu tespit edilen bir örnek⁵⁴² ve Apamea'dan iki adet Peloponnesus darbı sikke dışında Pontus/Peloponnesus sikkesi yer almamaktadır⁵⁴³. Muhtemel ki sikke darbının kesintiye uğradığı bu dönemde, doğudaki kentler Pontus sikkelerini kullanılırken, Antiochia kentinde eski bronz denominasyonların kullanılmış olması Pontus/Peloponnesus darplarının zayıf temsil edilmesini açıklamaktadır. Elagabalus Dönemi ile beraber Antiochia darphanesinin büyük bronz birimler darp etmeye başlaması ile de sınır yerleşimlerinin ihtiyacı olan büyük birimler buradan karşılanmıştır⁵⁴⁴.

Antiochia buluntuları içerisinde az sayıda Asia Eyaleti'nin batısındaki kentlere ait sikke ile Caesarea darbı bronz sikkeleri de yer alır (Tablo 3). Bu bölgenin buluntularının daha önce ele alınan bölgelerden farkı, burada Cilicia Pedias kentlerine ait sikkeler ile karşılaşılmasıdır. Dura Europos ve Zeugma'dan gelen az sayıda örnek dışında, Amanus Dağları'nın doğusunda hiç Cilicia sikkesi ele geçmemiştir⁵⁴⁵. Yine Euphrates kıyısındaki yerleşimlerin aksine Commagene ve Mesopotamia darpları da az sayılar ile temsil edilirler.

Bölge dahilindeki tüm buluntular içerisinde Antiochia darbına ait sikkeler çoğunluktaysa da, Laodicea ad Mare darbı eyalet bronzlarının da baskın olduğu görülmektedir. Bu grup içerisinde sikkelerin İmparatorlara göre dağılımlarına baktığımızda ise (Grafik 5), yine doğudaki buluntu gruplarına kıyasla farklı bir tablo ile karşılaşmaktayız. III. Gordianus'un yoğun bir şekilde kullandığı Edessa ve I.

---

⁵⁴¹ Waage 1952, no: 1001.

⁵⁴² Butcher 2004, s. 179.

⁵⁴³ Callu 1979; Butcher 2004, s. 165-166.

⁵⁴⁴ Butcher 2004, s. 165-166.

⁵⁴⁵ Butcher 2004, s. 176.

Philippus portreli Zeugma darplarının İskenderun Körfezi ve çevresinde nadir temsil ediliyor olması coğrafi şartlar dahilinde anlaşılır bir durumdur. Bu imparatorların hüküm yıllarında söz konusu darphanelerin temsiliyetine dair bir anomali göze çarpmamaktadır. Aynı tabloda belirgin olan Elagabalus'un sikkelerinin sayısal üstünlüğü ise bu dönemde tüm Syria eyaleti ve İmparatorluğun doğusunda kullanım için darp edilmeye başlanan büyük boyutlu bronz birimlerin varlığı ile açıklanabilir⁵⁴⁶.

Kazılarda ele geçen İmparatorluk ve Eyalet Sikkelerinin İmparatorlara göre yüzdelik dağılımlarına baktığımızda (Grafik 6) Eyalet darplarının kullanımının sona ermesi ile, her ne kadar İskenderun Körfezi buluntuları dışında oldukça ufak sayılar ile temsil edilseler de İmparatorluk darplarındaki sayısal artış açık bir şekilde görülmektedir.

---

⁵⁴⁶ Butcher 2004, s. 179.

B. Defineler

Yine Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinden başlayarak sırasıyla Fırat ve Dicle Vadileri, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve İskenderun Körfezini kapsayan alan ile define buluntuları bakımından da oldukça detaylı yayın yapılmış olan Dura Europos buluntularını da kapsayacak şekilde, toplam 70 definede, 18860 sikkenin ele alındığı bu bölümde defineleri içerikleri bakımından sınıflandırarak karşılaştırmaya ve tarihsel olaylar ile ne derece örtüştüğünü anlamaya çalıştık.

Buluntu noktaları kesin olarak bilinen tüm definelerin ele geçtikleri yerler, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinden ele geçen Satala ve Zela Defineleri dışında, Harita 10'da verilmiştir. Tablo 22'de, Peloponnesus ve Pontus Eyaletleri bronz sikkelerini içeren definelerde temsil edilen darphanelerin, bulundukları eyaletlere göre dağılımı verilmiştir. Bünyelerinde eyalet bronzları dışında görece az miktarda *denarii/antoniniani* içermelerinden ötürü, Zeugma'dan ele geçen Butcher 2013.1 ve 2006 A Villası Defineleri ile Dura Europos'dan ele geçen 8&9 no'lu Define'nin birbirleri ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Her üç definenin de çoğunlukla günlük alışverişlerde kullanılan alım gücü düşük ve tahrip olmuş bronz birimleri içeriyor oluşu ve 2006 A Villası Definesi dışında, bir kişinin üzerinde taşıyabileceği miktarı oldukça aşıyor olmaları nedeni ile bu defineler özel bir kategoride incelenmelidir⁵⁴⁷.

Bu üç definede temsil edilen Roma darbu İmparatorluk birimleri, İS 3. yy ortalarında imparatorluk dahilindeki herhangi bir bölgede dolaşımda olabilecek sikkeleri göstermektedir. Daha erken sikkelerin ise bu varsayıma uygun olarak daha

---

⁵⁴⁷ Butcher 2013, s. 10.

fazla tahrip olduğu gör÷lmektedir⁵⁴⁸. Bilindiği üzere Dura Europos'un ufak boyutlu alışverişlerde kullanılmak üzere kendi sikkelerini darp etmediği ve nakit ihtiyacını başta Antiochia olmak üzere komşu kentlerin darpları ile sağladığı bilinmektedir. Ancak Antiochia'da sikke darbına ara verildiği Septimius Döneminde, bölgenin nakit ihtiyacının Pontus ve Peloponnesus sikkeleri tarafından sağlanmış⁵⁴⁹. Bu tarihsel veri, Butcher 2013.1, 2006 A Villası ve 8&9 no'lu Dura Europos Definelerinde açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu veriler ışığında da kimi araştırmacılar tarafından da iddia edildiği gibi⁵⁵⁰ bu sikkelerin tedavüle sokulmayan, tesadüfi ya da atılmış sikkeler olarak değerlendirilmesi pek olası değildir.

Elagabalus Dönemi ile başlamak üzere, Severus Aleksander Dönemi ile hızlı bir şekilde artan ve III. Gordianus'un hüküm yıllarında büyük sayılarla temsil edilen Edessa darbının yoğun sikke üretimi, Dura Europos Definelerinde de iyi oranlar ile temsil edilmektedir. Karmaşık bir dönemde, sınır hattında Roma'nın bir elçisi konumunda olan kral Abgarus'un sahip olduğu önem, adeta darp hacmine de yansımış gibidir⁵⁵¹. Ancak bu durum Zeugma'nın izole buluntularında açık bir şekilde gör÷lmekle beraber, eksik olduğu düşün÷len⁵⁵² Butcher 2013.2 Definesi dışındaki definelerde hiç temsil edilmemektedir.

Hem Butcher 2013.1 hem de 8&9 no'lu Dura Europos Definesi içerisinde yer alan sikkeler ile ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer konu (Tablo 23) ise Augustus ve Marcus Aurelius Dönemleri arasına tarihlenen ve oldukça aşınmış, erken materyalin yer aldığı kuzey Syria malzemesinin ne kadar süre dolaşımda

---

⁵⁴⁸ Butcher 2013, s. 12.

⁵⁴⁹ Crawford 1975, s. 572; GIC, s. 27; D. Frascione, "Des Monnaies du Pont et du Péloponnèse à Zeugma", *Anatolia Antiqua* 13, 2005, s. 264.

⁵⁵⁰ Katsari 2011, s. 218.

⁵⁵¹ S. K. Ross, *Roman Edessa Politics and Culture on the Eastern Fringes of the Roman Empire 114 - 242 CE*, New-York, 2001, s. 161-162.

⁵⁵² Butcher 2013, s. 14.

kaldığıdır. Bu erken malzeme ile ilgili olarak definenin oluşturulduğu 3. yüzyıl dolaylarında hala kullanımda oldukları öne sürülebilir⁵⁵³.

Butcher 2013.1 Definesi'nde diğer gruplardan farklı olarak Commodus ve III. Gordianus Dönemleri arasında darp edilmiş Caesarea şehir sikkelerinin yoğunluğu dikkat çekicidir. Neredeyse okunamayacak denli aşınmış Commodus ve Septimius Severus sikkelerinin varlığı, bunların III. Gordianus Döneminde hala dolaşımda olduğunu göstermektedir⁵⁵⁴. İskenderun Körfezi çevresi define buluntuları içerisinde yer alan Gülek Definesi⁵⁵⁵ bu grup ile benzer yapıdadır. Caesarea kentinin batı ve güneybatısında nadiren ele geçen bu sikkelerin doğuya gidildikçe artması ve izole buluntular arasında bile yer alması, Caesarea bronzlarının sınır hattı boyunca kullanıldığı ve ordu ödemeleri için kullanılan tek eyalet darbı olduğu fikrini destekler niteliktedir⁵⁵⁶.

Bilindiği üzere İÖ 3. yüzyılda Büyük İskender'in doğu fethinden sonra Attica *tetradrahmi* bölgenin standart sikkesi haline gelir ve takip eden Seleucus Krallığı tarafından da kullanılır⁵⁵⁷. Buna bağlı olarak da bu coğrafyada İÖ 64 yılında Syria, Roma Eyaleti haline geldiğinde, sirkülasyonu en yoğun olan gümüş birim İÖ 93-83 arasında hüküm sürmüş olan Seleucus Kralı Philippus Philadelphus portreli *tetradrahmi*dir⁵⁵⁸. Bu yüzden, Roma buradaki mevcut mali sistemi kendisine adapte etmiş ve önce Philippus Philadelphus portreli posthumous *tetradrahmi*,⁵⁵⁹ İÖ 5'ten

---

⁵⁵³ Butcher 2013, s. 12.

⁵⁵⁴ Butcher 2013, s. 12.

⁵⁵⁵ bkz., s. 130.

⁵⁵⁶ GIC, s. 24.

⁵⁵⁷ T. B. Jones, "Syrian Tetrachms of Caracalla and Macrinus by Alfred R. Bellinger - a review", *The Classical Weekly* (Oct 1, 1941), s. 75.

⁵⁵⁸ R. McAlee, *The Coins of Roman Antioch*, London, 2007, s. 60.

⁵⁵⁹ Butcher 2004, s. 51.

itibaren de Augustus portreli Syria *tetradrahmi*inin darp edilmiştir⁵⁶⁰.

Septimius Severus Döneminde bu denominasyon ve diğer gümüşler yalnızca Antiochia, Tyrus ve Laodicea ad Mare'de darp edilmekteyken, Caracalla Dönemi ile beraber Syria ve Phoenicia'da 29 farklı darphane kentte bu sikkeler darp edilmeye başlanır. Gümüş içeriği oldukça düşük *billon tetradrahmi*'nin Caracalla'nın doğu seferini finanse etmek için kullanıldığı bilinmektedir⁵⁶¹.

Çalışma kapsamındaki bölgede, İS 250 civarında kademeli olarak gelişen Sasani istilas ve bu hareketlilik sebebi ile ortaya çıkan karışık dönem, *billon tetradrahmi* defineleri ile çok iyi temsil edilir. Ancak definelerin aksine bu sikkeler izole buluntular içerisinde çok nadir olarak temsil edilirler. Tablo 24'de bu definelerin sayısal dağılımlarını görmekteyiz. Syria'nın kuzeyi, batısı, Phoenicia ve Iudaea eyaletlerini kapsayan geniş bir coğrafi alanda ele geçen benzer içerikli tüm defineler çoğunlukla Nero portrelerini taşıyan örneklerle başlamaktadır. Bu durum büyük olasılıkla posthumous Philippus ve Iulius Claudius Hanedanı örneklerinin İS 1. yüzyıl ortalarında piyasadan çekildiği şeklinde yorumlanabilir⁵⁶². Oldukça fazla sayıda posthumous Philippus *tetradrahmi* içeren Ninova Definesi⁵⁶³ nominal değerinden ziyade, Parth İmparatorluğu sınırları dahilinde, kıymetli maden içeriği sebebi ile saklanmış olmalıdır⁵⁶⁴.

Tüm definelerde, Traianus Dönemi sonrasında, Hadrianus, Marcus Aurelius ve Commodus Dönemleri boyunca çok nadir sikke darp edildiği ve Septimius Severus Dönemi ile beraber ciddi bir artışın yaşandığı açık bir şekilde

---

⁵⁶⁰ Butcher 2004, s. 58.

⁵⁶¹ McAlee 2007, s. 265.

⁵⁶² Butcher 2004, s. 181-182.

⁵⁶³ Bkz. s. 115.

⁵⁶⁴ Hill 1931, s. 160; Bellinger 1949, s. 202; Butcher 2004, s. 182.

izlenebilmektedir⁵⁶⁵.

Çoğunlukla III. Gordianus ve onun ardından gelen İmparatorların sikkelerini içeren definelerin, Caracalla Dönemi öncesine ait örnekleri nadiren içerdiği görülmektedir. Trebonianus Gallus sikkeleri içeren benzer definelerin ise Syria'da yerel darpların sona ermesinden çok sonra Diocletianus'un sikke reformuna dek dolaşımda kaldığı ve itibari değerlerini koruduğu düşünülmektedir⁵⁶⁶. Daha geç örneklerin çoğunlukta olduğu 7, 10 ve 1 no'lu Dura Europos Defineleri içinde temsil edilen *antoniniani*inin sayısal çokluğu da bununla ilgili olmalıdır.

Seyrig 39 ve Seyrig 38 Defineleri ile Ninova Definesi içindeki posthumous Philadelphus ve Parth sikkeleri ve bünyesinde erken örnekler barındıran Seyrig 35 Definesi'nin içeriğinden yola çıkarak Parthların nakit ihtiyaçlarını, itibari değerlerine bakmaksızın bu denominasyonların kıymetli maden içeriğini temel alarak karşıladığı düşünülmektedir. Buna bağlı olarak bu tip definelerin buluntu noktaları ise İÖ 45 yılında Iulius Caesar'ın öldürülmesinin ardından ortaya çıkan karmaşa dönemindeki Parth istilasını en iyi şekilde yansıtmaktadır⁵⁶⁷. Özellikle Seyrig 39 ve Seyrig 35 Defineleri Geç Hellenistik Erken Roma Dönemleri sikkelerinin beraber dolaşımda olduğu savını destekleyerek Pompeius'un geçiş politikasını yansıtmaktadır⁵⁶⁸.

İmparatorluğun doğusunda bilinen yalnızca 4 adet *aureus* definesi bulunmaktadır. Bu definelerin İmparatorlara göre dağılımlarına baktığımızda (Grafik 7) en erken sikkeleri Nero'nun reform sonrası (İS 64) örnekleri oluştururken Antoninler Döneminin en yüksek oranlarda temsil edildiği dikkat çekmektedir. İmparatorluk genelinde ele geçen tüm *aurei* defineleri gibi ele aldığımız örnekler de

---

⁵⁶⁵ Butcher 2004, s. 109-110.

⁵⁶⁶ Bland 1991, s.11-12.; Butcher 2004, s. 278, no: 53 & 54.

⁵⁶⁷ Bellinger 1949, s. 202.

⁵⁶⁸ Bellinger 1949, s. 201-202.

Traianus Dönemi ile beraber başlayan ve Marcus Aurelius'un hüküm yıllarında neredeyse üç katına çıkan sikke darbı sayısındaki artışı göstermektedir⁵⁶⁹.

Her ne kadar tamamı ele geçmemiş olsa da Kuşakkaya Definesi ile Regling 1932 ve Urfa 2005 Defineleri, İS 193-194 yıllarında Septimius Severus ve Pescennius Niger arasındaki mücadele yıllarında saklanmış izlenimi vermektedir⁵⁷⁰.

Sadece Roma İmparatorluk Sikkeleri içeren definelere baktığımızda (Grafik 8 ve 9) kesin gömü tarihi bilinen nadir definelerden olan Maden Definesi ve 17 no'lu Dura Europos Definesi İS 250'li yıllardan itibaren artan Sasani tehlikesi⁵⁷¹ ve Dura Europos'un 256 yılında Sasanilerin eline geçişinin dramatik yansımalarıdır. Bellinger tarafından detaylıca irdelenen⁵⁷² her iki define de kenti savunurken ölen askerlerin üzerinde bulunmuş olmaları bakımından ilginçtir⁵⁷³. Zira hem bir askerin üzerinde taşıdığı denominasyonları ve miktarını göstermesi açısından hem de özellikle, 17 no'lu Define içerisinde yer alan, en geç örneklerin Antiochia kentinde 256 yılı başında darp edilen *antoniniani* emisyonlarından olması açısından önemlidir. Bu sikkeler sayesinde kentin ele geçirilişi için çok net bir tarih verilebilmektedir⁵⁷⁴.

Malloy, Antiochia B ve Satala Defineleri ise, Diocletianus'un sikke reformu öncesinde dolaşımda olan Roma İmparatorluk birimlerini yansıttığından, İS 294 öncesinde herhangi bir tarihte toplanmaya başlanmış ve kaybolmuş olabilirler.

Sadece Roma İmparatorluk birimleri içeren defineler arasında içerik bakımından en büyük farklılığı gösteren grup, hem erken örnekler içeren hem de sadece *denariiden* oluşan 21 no'lu Dura Europos Definesi'dir. Bu definedeki

---

⁵⁶⁹ R. Duncan-Jones, **Money and Government in the Roman Empire**, Cambridge, 1998, s. 72.

⁵⁷⁰ Hurter 2005, s. 273.

⁵⁷¹ K. Butcher, **Roman Syria and The Near East**, Los Angeles, 2003, s. 57.

⁵⁷² Bellinger 1943, s. 70-71.

⁵⁷³ Bellinger 1949, s. 187.

⁵⁷⁴ Bellinger 1943, s. 71.

örneklerin Commodus Döneminde sirkülasyonda olan sikkeleri yansıttığı gerçeği, darp kondisyonunda olan en geç üç örnek ile de sabittir. Gömü tarihi için Commodus'un öldürülmesinden sonra ortaya çıkan karmaşa dönemi verilmektedir⁵⁷⁵.

Definelerin darphanelere göre dağılımlarına bakıldığında (Grafik 9) Antiochia, Samosata ya da Tripolis gibi doğu darplarının yoğunluğu normal olmakla beraber Malloy Definesi içinde Valerianus ve Gallienus Dönemleri'ne tarihlenen Viminacium Darphanesine ait 42 örneğin de yer aldığı görülür. Dacia'da mevcut ticari rotaların da uzağında olan bu kente ait darpların varlığı define sahibinin İS 250-255 yılları arasında bu bölgeden gelmiş olabileceği şeklinde açıklanmaktadır⁵⁷⁶.

---

⁵⁷⁵ Bellinger 1949, s. 184.

⁵⁷⁶ Malloy *et alii* 1992, s. 11

C. Müze Koleksiyonları

Bir bölgenin çeşitli sınıflardan yerel buluntularını barındıran müze koleksiyonlarının, normal şartlar altında, bu özellikleri nedeni ile bulundukları bölgenin sikke sirkülasyonunu yorumlamak açısından değerli bir veri kaynağı olmaları beklenir. Ne var ki satın alma yolu ile müze koleksiyonlarına dahil olan eserlerin kaynağı, eseri satan kişinin inisiyatifinde ve çoğunlukla da gerçek olmayan beyanlar içerdiğinden yalnızca müze verilerine bakarak sirkülasyon konusunda çıkarımda bulunamamaktayız. Bu tür durumlarda, kazı buluntuları ve defineler ile yapılacak karşılaştırmalar sonucunda elde edilecek sonuçlar daha tutarlı yorum yapmaya olanak verebilir. Çalışmamızda Roma'nın doğu sınırında yer alan ya da bu coğrafyadan sikkelerin koleksiyonlarında yer aldığı 12 müzeden toplam 6200 sikke incelenmiştir.

11 ve 14 no'lu haritalar arasında, Doğu Karadeniz Sahili boyunca yer alan bir dizi müze koleksiyonunda temsil edilen darphane kentleri görmekteyiz. Bölgede istatistiki çalışma yapmaya olanak verecek herhangi bir kazı çalışması ya da define buluntusu yer almamaktadır. Limes Euphraticus boyunca kuzey-güney uzantılı dolaşım modeline göre⁵⁷⁷ bu coğrafyada, Caesarea sikkeleri içeren definelerde ele geçen kuzeyindeki Colchis gibi⁵⁷⁸ dikkate değer oranlarda Caesarea, Antiochia ve Laodicea ad Mare sikkesi geçmesi normaldir.

Iris ve Lycus Vadileri boyunca uzanan ve üzerinde Amasea, Neocaesarea gibi önemli yerleşimleri barındıran rota, günümüzde olduğu gibi Antik Dönemde de bölgenin en önemli ana yollarından biri idi⁵⁷⁹. Bu nedenle bu hat boyunca yer alan

---

⁵⁷⁷ GIC, s. 27.

⁵⁷⁸ Golenko 1964; Abramzon 2003,

⁵⁷⁹ Munro 1901, s. 52.

darphane kentlerin sikkelerine yakın coğrafyalarda rastlanması şaşırtıcı değildir. Bununla beraber Rize Müzesi Koleksiyonunda yer alan Neocaesarea kenti sikkelerinin yoğunluğu, bu rotanın kullanımının olağan sonucu değil, müze kurulurken Tokat Müzesi Koleksiyonundan bazı eserlerin buraya nakledilmesidir.

Yine Lycus Vadisi aracılığıyla Armenia Minor içlerine ulaşan ve burada Euphrates Nehrini geçip, Artaxata'ya ve burası aracılığıyla da Caucasus Dağları ve ilerisine ulaşan rota⁵⁸⁰ üzerinde yer alan Erzincan ve Erzurum Müze Koleksiyonları, bu konumları ile tezatlık içerisinde oldukça az sayıda sikke içerirler. Bununla beraber söz konusu rotada yalnızca sikke buluntusu değil diğer her türlü arkeolojik buluntunun eksikliği⁵⁸¹ yalnızca Antik Dönemde değil Ortaçağ'da da bölgenin önemli bir istila rotasına ev sahipliği yapmasına⁵⁸² veya iklim ve coğrafi şartlar nedeni ile bugün bile Türkiye'nin nüfus yoğunluğunun en az olduğu bölge⁵⁸³ olmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

Çalışma kapsamında araştırma yapılan diğer üç müze olan Elazığ, Malatya ve Adıyaman Müzeleri hem koleksiyonlarındaki sikke sayısının fazlalığı, hem buluntu yerlerine dair daha tutarlı veriye sahip olmaları hem de bulundukları bölgenin kazı buluntuları ile örtüşen veriye sahip olmaları nedeniyle önemlidir.

Elazığ Müzesi Koleksiyonundaki Roma İmparatorluk Sikkelerinin darphane dağılımlarına baktığımızda define buluntuları ile benzer şekilde Antiochia ve Roma darphanelerinin neredeyse eşit oranlarda temsil edildiğini görmekteyiz.

Elazığ Müzesindeki Eyalet Sikkelerinin sayısal dağılımlarına baktığımızda (Tablo 17) kazı buluntuları ile çok örtüşmeyen bir darphane dağılımı görmekteyiz.

---

⁵⁸⁰ Munro 1901, s. 54.

⁵⁸¹ S. Çiğdem, "Roma-Parth İlişkilerinde Elegeia/Erzurum ve Çevresi", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi** 11-46, Haziran 2011, s. 98.

⁵⁸² Dabrowa 1988, s. 71; Sinclair 1989-1990, vol II, s. 271-289.

⁵⁸³ TÜİK Nüfus Verileri (23.01.2017). http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047.

Örneğin Zeugma’da olduğu gibi, Commagene ve Mesopotamia kentlerine ait darpların Syria ve özellikle de Antiochia kenti sikkelerinden daha fazla olması beklenmektedir. Ancak bunun aksine Elazığ Müzesi Koleksiyonunda hem Syria darpları hem Cilicia kentlerine ait sikkelerin görece fazlalığı hem de Syria ve Phoenicia’da sirküle olduğunu bildiğimiz *billon tetradrahmii* içermesi ışığında İskenderun Körfezi buluntuları ile örtüşmektedir.

Elazığ Müzesi koleksiyonu ile ilgili şaşırtıcı bir diğer durum ise Caesarea kentine ait sikkelerin iyi temsil edilmiyor oluşudur. İS 198 yılında Caesarea-Melitene yolunun yeniden inşası⁵⁸⁴ ve Severus Alexander’in seferi ve sınır bölgesindeki askeri kuvvetlerdeki artış⁵⁸⁵ Malatya Müzesinde belirgin bir şekilde takip edilebilirken, yine aynı rota üzerinde olan Elazığ’da durum farklıdır.

Koleksiyon dahilindeki Eyalet Sikkelerinin darphane dağılımlarını gördüğümüz Malatya Müzesi, limes Euphraticus boyunca karşılaştığımız kazı buluntuları ile doğrusal bir ilişki içerisindedir (Harita 18). Burada, bölgedeki kuzey-güney uzantılı hareketlilik ile paralel olarak bir önceki müzeye nazaran daha yüksek oranlarda Commagene ve Mesopotamia sikkesi yer almaktadır. Ayrıca Antiochia ve Syria buluntularının da yoğunluğu söz konusu olmakla beraber koleksiyonda en iyi temsil edilen kent Caesarea’dır.

Koleksiyonu incelenen müzeler arasında en fazla sayıda sikkeye sahip olan Adıyaman Müzesi, aynı zamanda en geniş coğrafi dağılımı göstermektedir. Burada Elazığ Müzesinde olduğu gibi az sayıda Septimius Severus Dönemi Peloponnesus ve Pontus bronzlarının yanı sıra, müzenin coğrafi konumunu destekleyici nitelikte malzeme yer alır. Kentin İskenderun Körfezine olan konumu düşünüldüğünde

---

⁵⁸⁴ French 2012a, s. 318-319; Magie 1950, s. 1349 dn:3.

⁵⁸⁵ Dodgeon – Lieu 2002, s. 20-21.

Antiochia ve Syria darphanelerine ait sikkelerin sayısal üstünlüğü mantıklı olmakla beraber, Samosata aracılığı ile Mesopotamia içlerine uzanan rota⁵⁸⁶ üzerinde olmasının etkilerini de Commagene-Mesopotamia darplarının iyi temsil edilmesi şeklinde görmekteyiz.

Adıyaman Müzesinde korunan 93 adet *billon tetradrahmii* içinde yer alan bir gruba ayrıca değinmek gerekir. Urfa civarından bir grup Sasani *drahmii* ile beraber bulunduğu söylenerek müzeye satılan bu grup, daha önce de belirttiğimiz üzere define buluntusu dışında ele geçmemektedir. Olasılıkla bir define ya da definenin parçası olması gereken bu grup ayrıca değerlendirilmelidir.

---

⁵⁸⁶ Mitford 1980, s. 1206-1207.

D. Sonuç

Çalışmamızda kazı buluntuları, define ve müze koleksiyonlarının kataloglanması sonucunda, Roma'nın doğu sınırında sikke tedariki, kullanımı ve dolaşımı tartışılmıştır. Dolaşımı idari sınırlar ile kısıtlayarak, varoluşları yalnızca ticari hareketler ile açıklamaya çalışmanın yanıltıcı olacağını biliyoruz. İşte bu nedenle sikkeler, arkeolojik anlamda insan hareketlerini incelemek açısından en tutarlı eser grubunu oluşturmaktadır. Darp yerleri kesin olarak bilinen sikkelerin aksine, diğer tüm eser gruplarının kökenini anlamak için detaylı sınıflandırma çalışmaları yapılması gerekmektedir⁵⁸⁷. Herkes tarafından taşınan ve kullanılan bronz sikkelerin dağılım haritaları bu hareketleri en iyi şekilde yansıtmaktadır. Özellikle geniş ve hareketli bir insan grubu tarafından oluşturulan ordular/lejyonlar özelinde sikke sirkülasyonunu incelemek doğru çıkarımlar yapmayı kolaylaştırmaktadır. Sınır boylarından uzakta etkisi görece nadir hissedilen ordu hareketlerinin Roma İmparatorluğu'nun Doğu sınırındaki aktiviteleri oldukça nettir⁵⁸⁸.

En önemli bulgu tüm sınır hattı boyunca Roma Eyalet Sikkelerinin, İmparatorluk Sikkelerine kıyasla daha baskın olduğudur. Özellikle askeri finans söz konusu olduğunda Roma Dönemi boyunca gümüş sikkelerin önemi, askeri hareketlilik ve sikke darbındaki artış sayesinde detaylı olarak bilinmekle beraber⁵⁸⁹, lejyonerlerin günlük harcamalarında ihtiyaç duydukları ufak bronz birimlerin⁵⁹⁰ imparatorluk otoritesinin de onayı ile yerel darplar tarafından sağlandığı bilinmektedir⁵⁹¹.

---

⁵⁸⁷ GIC, s. 33-34.

⁵⁸⁸ Id., s. 34.

⁵⁸⁹ Walker 1977, s. 82-83; Walker 1978, s. 112.

⁵⁹⁰ GIC, s. 20.

⁵⁹¹ Crawford 1970, s. 572; R. Wolters, "Bronze, silver or gold? Coin finds and the pay of the Roman army", *Zephyrus* 53-54, 2000-2001, s. 584.

Çalışma kapsamında ele alınan tüm gruplarda, Roma İmparatorluk Sikkeleri içerisinde en yüksek oranlar ile temsil edilen darphane kent Antiochia iken, Roma darbı dışındaki Mediolanum, Siscia ya da Viminacium gibi batı darplarına dair az sayıda örnek de bulunmaktadır. Aşağıda açıklayacağımız nedenlerle İmparatorluğun doğusunda gerçekleşen iki tarihsel olay neticesinde Antiochia darbı sikkelerinin belirli dönemlerde görece azaldığı görülmektedir. Bunlardan ilki Pescennius Niger ve Septimius Severus'un doğudaki mücadelesi ve buna bağlı olarak Emesa ve Laodicea'da yüksek emisyon hacmi ile sikke darp edilmesidir⁵⁹². Bir diğeri ise İS 3. yüzyıl ortasında Sasanilerin Mesopotamia'yı istila edişi ile imparatorluk darphanesinin geçici olarak Samosata'ya taşınmasıdır⁵⁹³. Her iki dönemde de söz konusu darphanelere atfedilen İmparatorluk Sikkelerinin artışı tüm çalışma gruplarında açıkça görülmektedir.

Çalışmada incelenen tüm veri gruplarında İmparatorluğun erken dönemlerinde kurulan ekonomik sistemin çöküşü açık bir şekilde görülmektedir. Tarıma endeksli zenginliğin Goth ve Sasani akınları ile sarsılması ve sikkeleri üretip, kullanım haklarına sahip olan şehirlerin artık bu işten kar edemez oluşu nedeniyle, İS 253'de, Valerianus Dönemi ile kademeli olarak yerel darplar azalmış, Aurelianus'un mali reformları sonrasında da yavaş yavaş sona ermiştir⁵⁹⁴. İS 3. yüzyıl ortasından sonra Roma İmparatorluk sikkelerinin ve özellikle de *antoniniani*inin baskın olduğu görülmektedir.

Çalışmamız dahilindeki sikkelerin büyük kısmını oluşturan Roma Eyalet Sikkelerine tekrar dönecek olursak: Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde Antiochia

---

⁵⁹² RIC IVa, s. 56.

⁵⁹³ MIR 36, s. 127.

⁵⁹⁴ Butcher 1988, s. 19-21.

kenti bronzları ele geçmekle beraber, Caesarea kentinin burada baskın olduğu görülmüştür. Colchis’de (Gürcistan’ın batısı) bulunan Roma Sikkelerinin varlığı ışığında bugün doğu sınırının normal dolaşım motifleri içerisinde, sınır boyunca kuzeye taşınan Caesarea, Antiochia ve Laodicea ad Mare kent sikkelerinin kullanıldığı kanıtlanmıştır⁵⁹⁵.

Doğu Anadolunun güneyi ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde ise daha kuzeydeki bu motife ek olarak Mesopotamia ve Commagene darplarının da ekonomik yapıda önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. İmparatorluğun doğusunda daima farklı dinamiklerin olduğu konusuna sıklıkla değinmiştik. Mesopotamia da yine coğrafyanın şekillendirmesi nedeni ile Roma ve Parth/Sasani Krallıkları arasında birbirleri ile örtüşen arazilerin olduğu, Aramice konuşan ve çoğunlukla da göçebe insanların bulunduğu özel bir bölgedir. Bu da Palermo’nun Kuzey Mesopotamia’daki yerleşim modelleri üzerine hazırladığı tezinde değindiği gibi, yönetime çok müdahil olmayan Roma’nın, zaten doğuda aşına olduğu vasal krallıklar politikasının değişik bir örneğini tatbik etmesi ile sonuçlanmıştır⁵⁹⁶. Özellikle Edessa’nın topografik önemi ve Roma’nın doğrudan düşmanın karşısındaki bölgeyi kontrol isteği bölgenin özerk yapısının İS 2-3. yüzyıllarda korunmasına neden olmuş⁵⁹⁷ ve Mesopotamia kent sikkelerinin Euphrates boyunca ve doğu sınırında önem kazanmasını sağlamıştır⁵⁹⁸. Sınır boyunca daha güneye gittiğimizde de bu yapı değişmemiştir, örneğin Dura Europos’da dikkate değer miktarda Edessa sikkesi hem kazılarda hem de definelerde ele geçmiştir.

---

⁵⁹⁵ GIC, s. 27.

⁵⁹⁶ R. Palermo, *Settlement Patterns and Cultural Interactions in Northern Mesopotamia (2nd-4th century CE)*, 2013, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Napoli: Università degli Studi di Napoli Federico II, Studi Umanistici, s. 205-208.

⁵⁹⁷ Ross 2001, s.18-19.

⁵⁹⁸ Butcher 2004, s. 177.

Bununla beraber İskenderun Körfezi civarında, hem buradaki kentlerin birbirleriyle ve diğer kentler ile kıyı boyunca olan iletişimleri hem de olasılıkla sınırdan uzakta olmaları nedeni ile nispeten daha sivil bir ekonomik yapıya sahip olmaları sonucu Syria, Phoenicia ve Cilicia kent sikkelerinin yoğun olduğunu görürüz. Amanus Dağları'nın doğusunda, Cilicia kentlerine ait sikkelerin nadiren görülmesi gibi⁵⁹⁹, Körfezin batısında, Kuzey Syria'da hakim olan Antiochia kentinin bronzları ya da doğu sınırının kuzey kısmında hakim olan Caesarea kenti darpları oldukça nadirdir⁶⁰⁰. Bu da Cilicia'nın doğusundaki Cilicia Pedias'ın 1. yüzyılda Syria'nın parçası olmasına rağmen her iki bölgede dolaşımı olmadığını göstermektedir⁶⁰¹.

Euphrates boyunca gerek kazı buluntusu gerekse definelerde ele geçen Pontus ve Peloponnesus bronz sikkeleri, Septimius Severus Döneminde bölgenin nakit ihtiyacını karşılayan Antiochia'da sikke darbına ara verilmesini ve bunun hemen ardından Caracalla'nın Doğu Seferi esnasında bölgenin nakit ihtiyacının, asker sevkiyatının da yapıldığı bölgelerden sağlandığını yansıtması açısından önemlidir⁶⁰².

Kıymetli madenden buluntular tüm sikkelere kıyasla oldukça nadir ele geçmektedir. Özellikle gümüş birimler söz konusu olduğunda, definelerde oldukça iyi temsil edilen *billon tetradrahmideki* artış İS 250 civarında kademeli olarak gelişen Sasani istilas ve bu hareketlilik sebebi ile ortaya çıkan karışık dönemi yansıtmaktadır.

Roma'nın doğu sınırının nakit sisteminde İS 1-3. yüzyılları arasında yerel

---

⁵⁹⁹ Butcher 2004, s. 176.

⁶⁰⁰ Butcher 2004, s. 176-177.

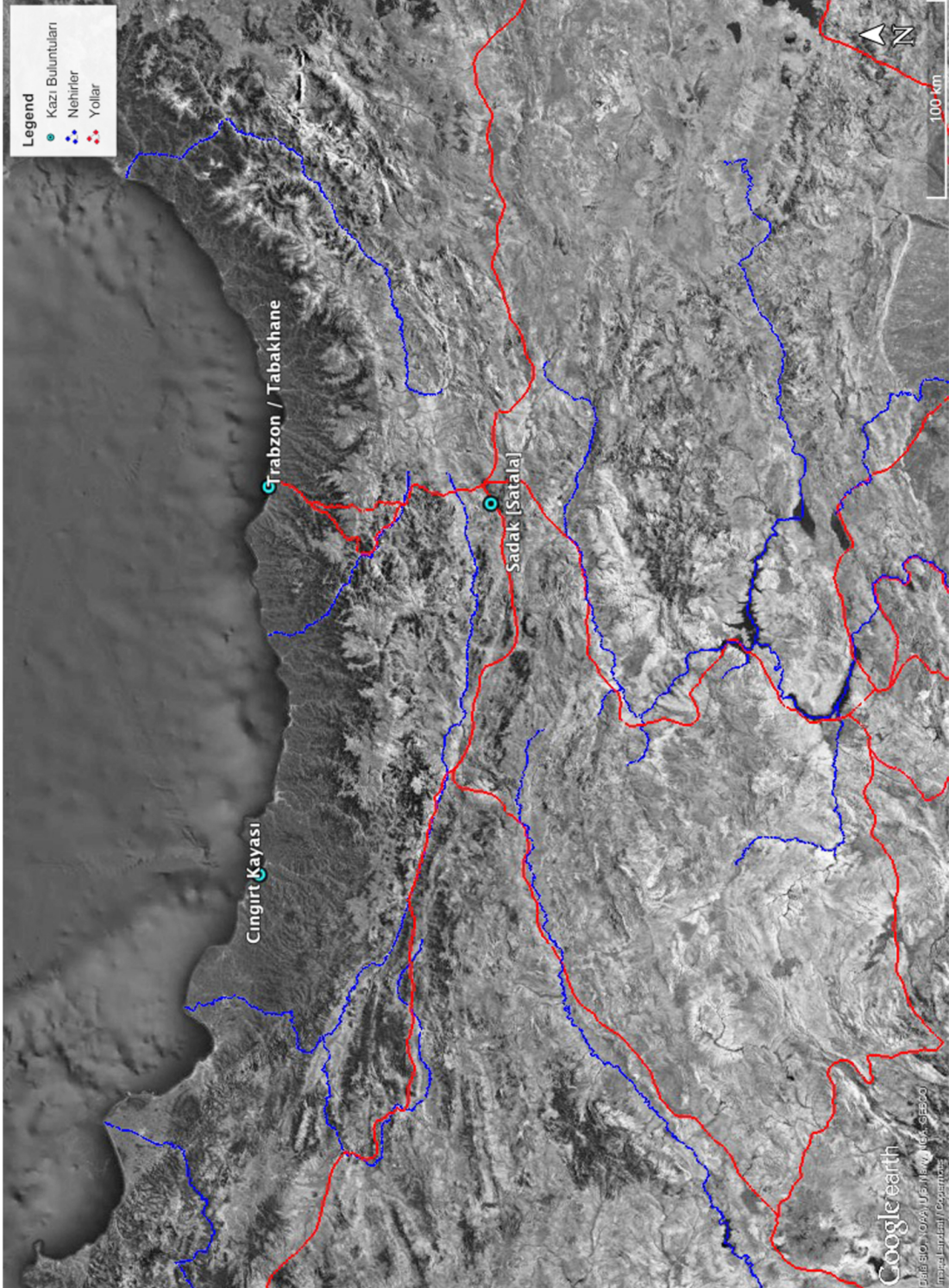
⁶⁰¹ Butcher 2004, s. 176.

⁶⁰² Crawford 1975, s. 572; GIC, s. 28; Butcher 2004, s. 178-179.

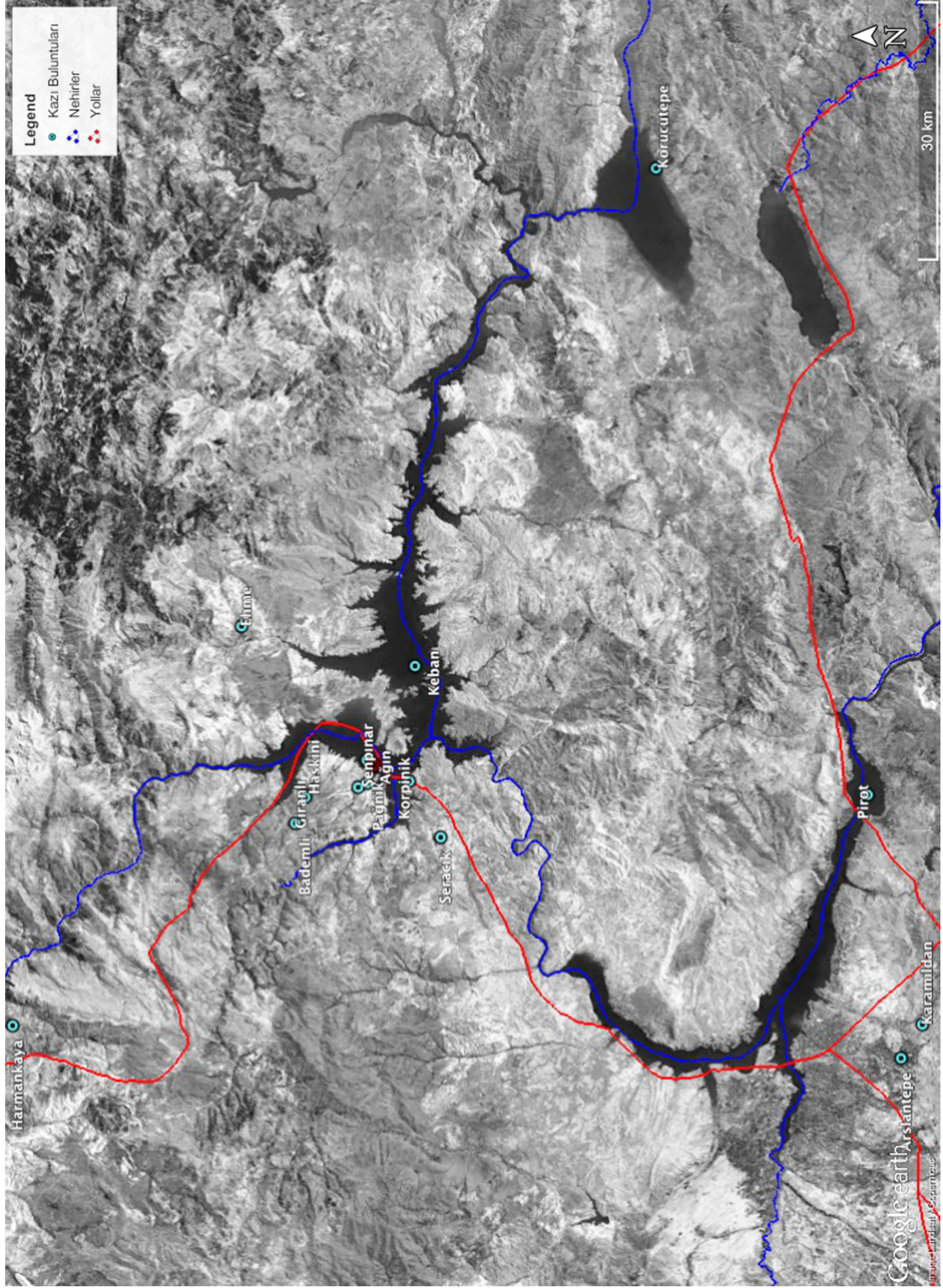
bronz birimlerin üstünlüğü söz konusudur ve askeri kontekste nispeten daha geniş bir dağılım göstermektedir. Ancak sirkülasyon yapısı çoğunlukla yerel özelliklidir. Sikke buluntularının, tarihi veriler ile örtüştüğü limes Euphraticus'da, İS 3. yüzyıl ortasından itibaren İmparatorluk Darpları önem kazanmışsa da batıya nazaran şehirleşmenin zayıf olması nedeni ile para ekonomisinin yaygınlaşmadığı görülmüştür.

Antik Dönem tarihine ilişkin bilgi birikimimizin önemli bir kaynağını oluşturan sikkeler özelinde, insan hareketlerinin en yoğun olduğu bölgelerden olan sınırları incelemek, bölgenin askeri, siyasi ve ekonomik tarihini ve insanların yaşayışlarını farklı açılardan ele almamıza olanak vermektedir. Çalışmamızın, özellikle arkeoloji ve eskiçağ tarihi araştırmaları açısından Roma İmparatorluğu'nun tüm sınırlarından daha az ele alınan limes Euphraticus ile ilgili gelecek çalışmalara bir başlangıç niteliğinde, mevcut verinin toplandığı bir kaynak olacağını düşünmekteyiz.

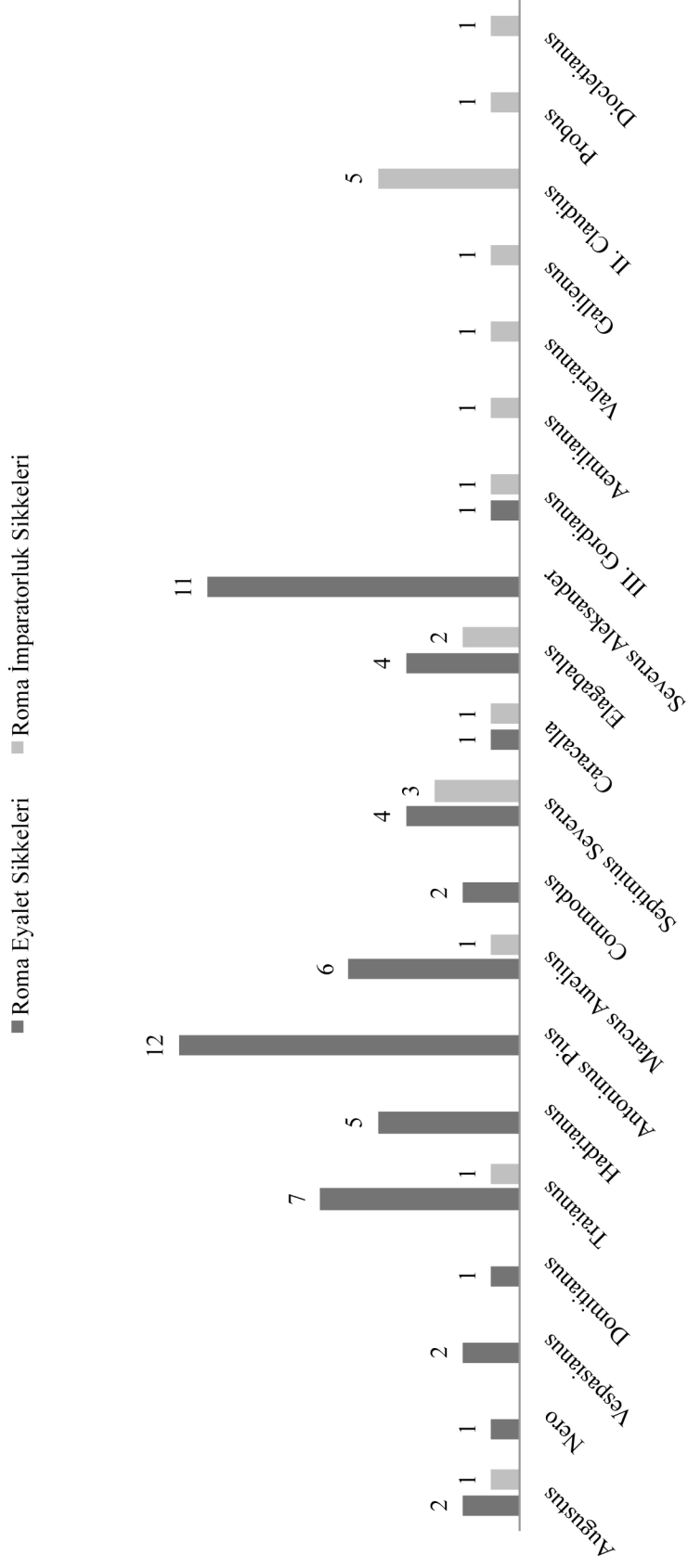
APPENDIX

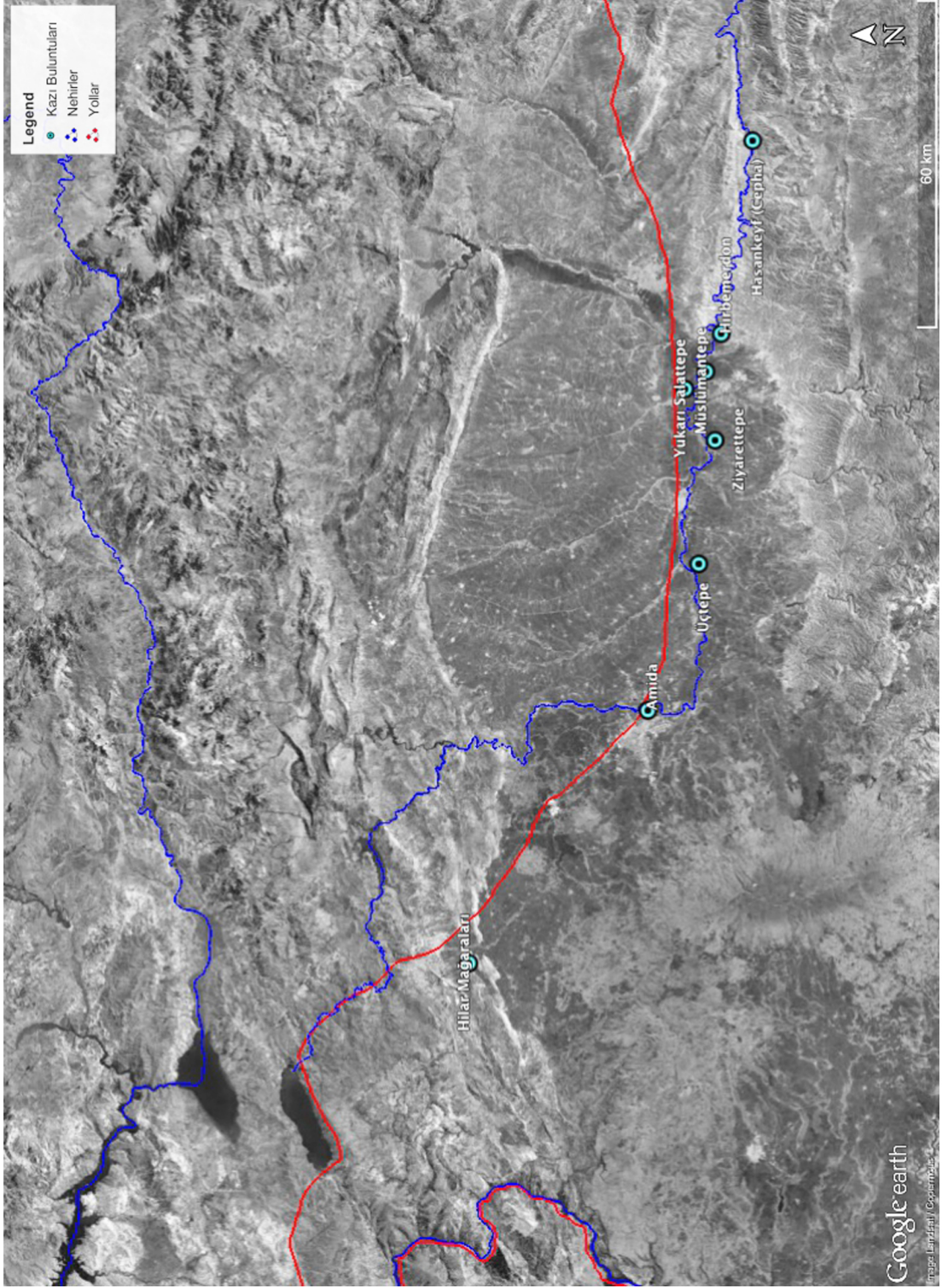

Harita 4 - Keban Barajı Çevresi Kazı Buluntuları

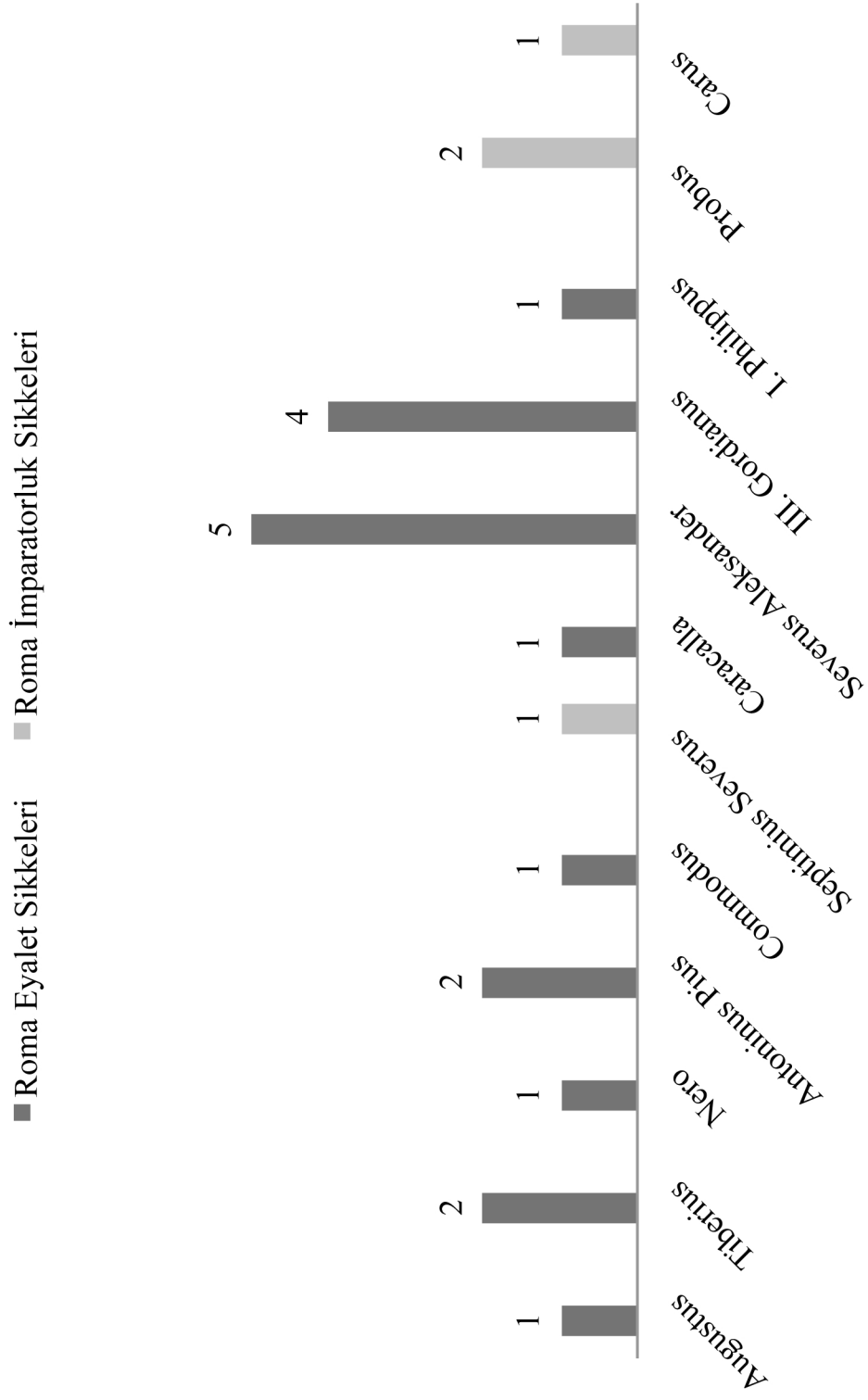

Grafik 1 - Doğu Karadeniz Bölgesi ve Keban Baraj Gölü Sahası Kazı Buluntularının İmparatorlara Göre Dağılımı

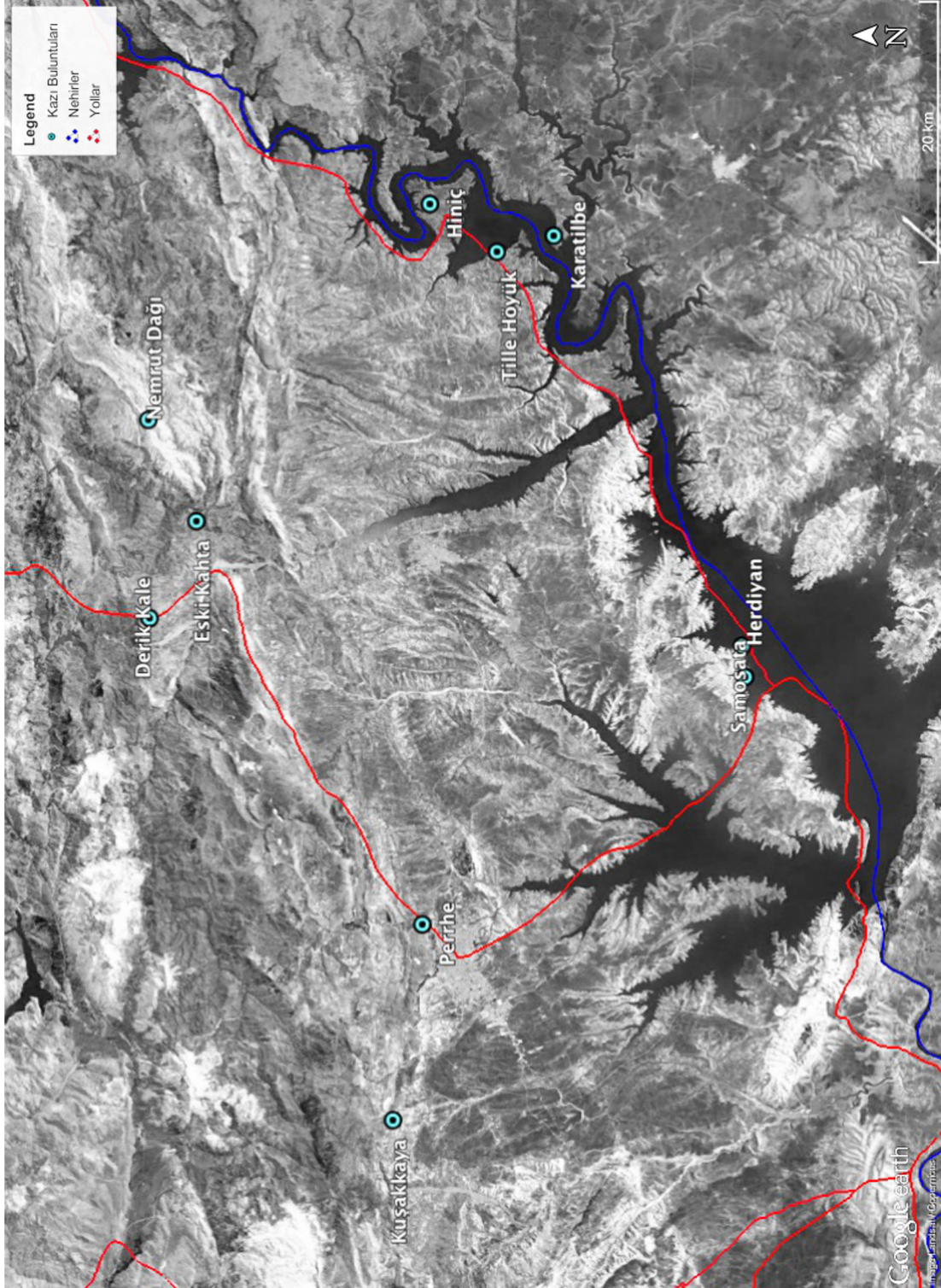

Harita 5 - Dicle Vadisi Kazı Buluntuları

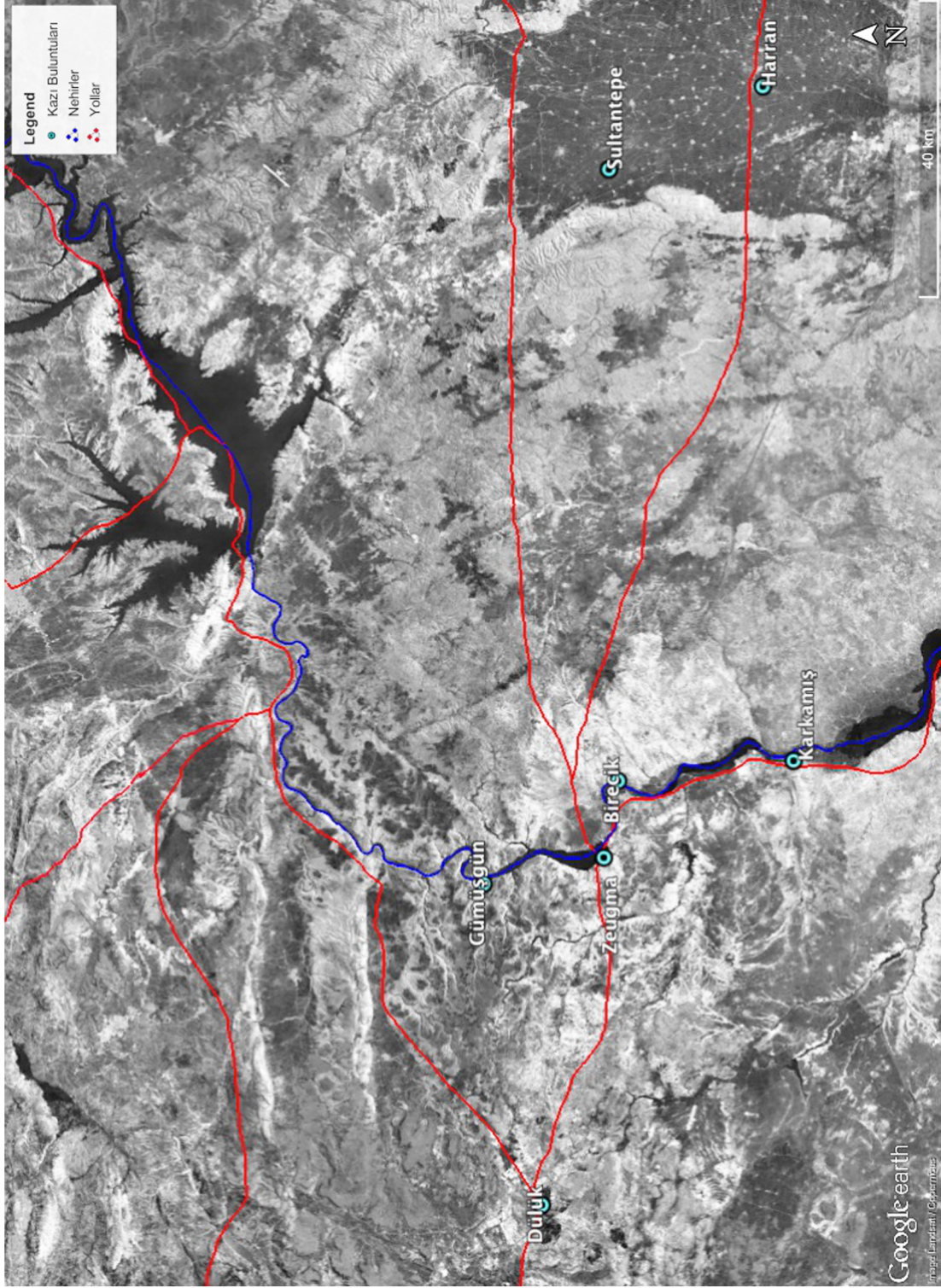
Grafik 2 - Dicle Vadisi Kazı Buluntularının İmparatorlara Göre Dağılımı

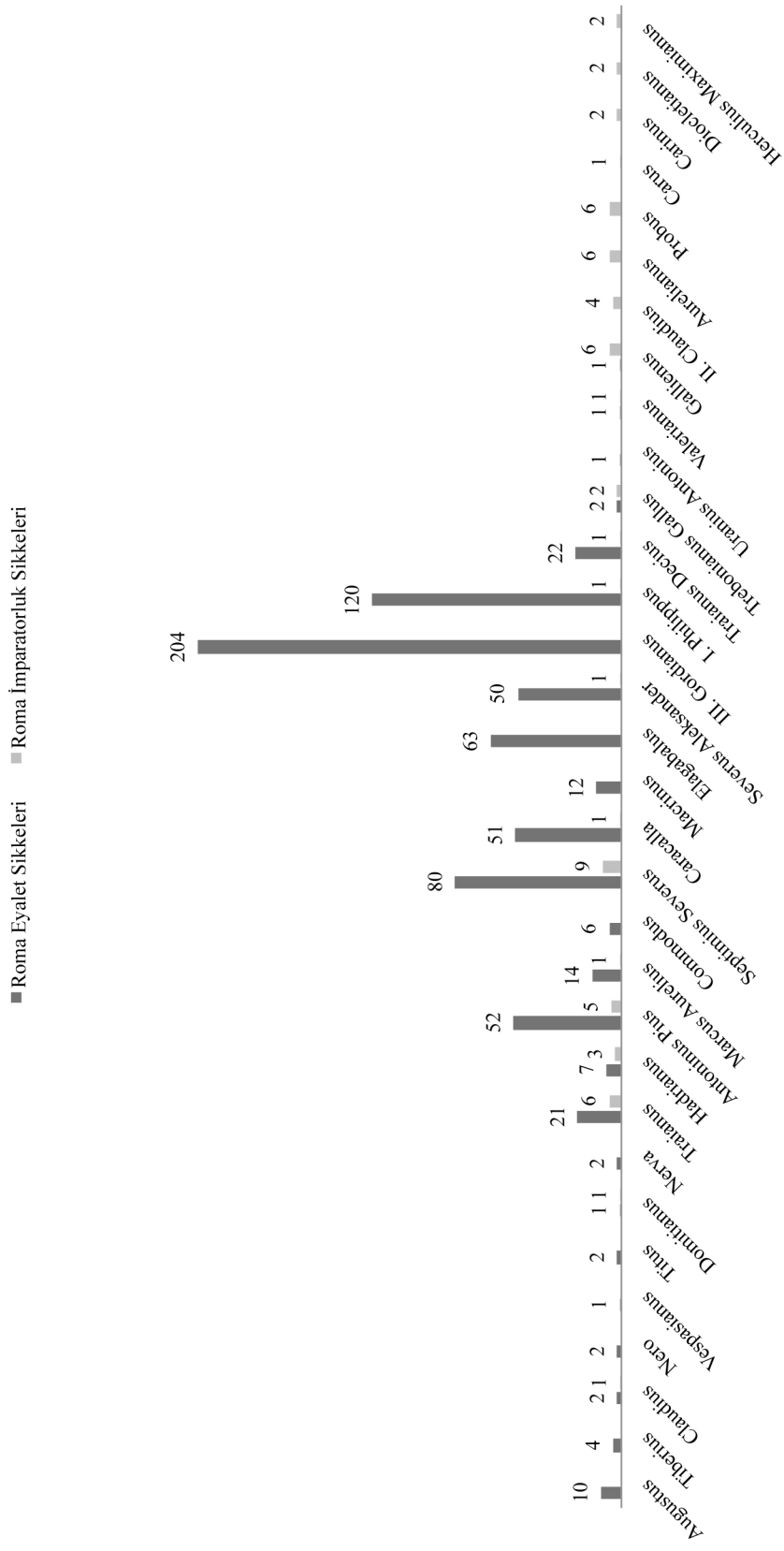

Harita 6 - Ataturk Barajı Gol ve Çevresi Kazı Buluntuları

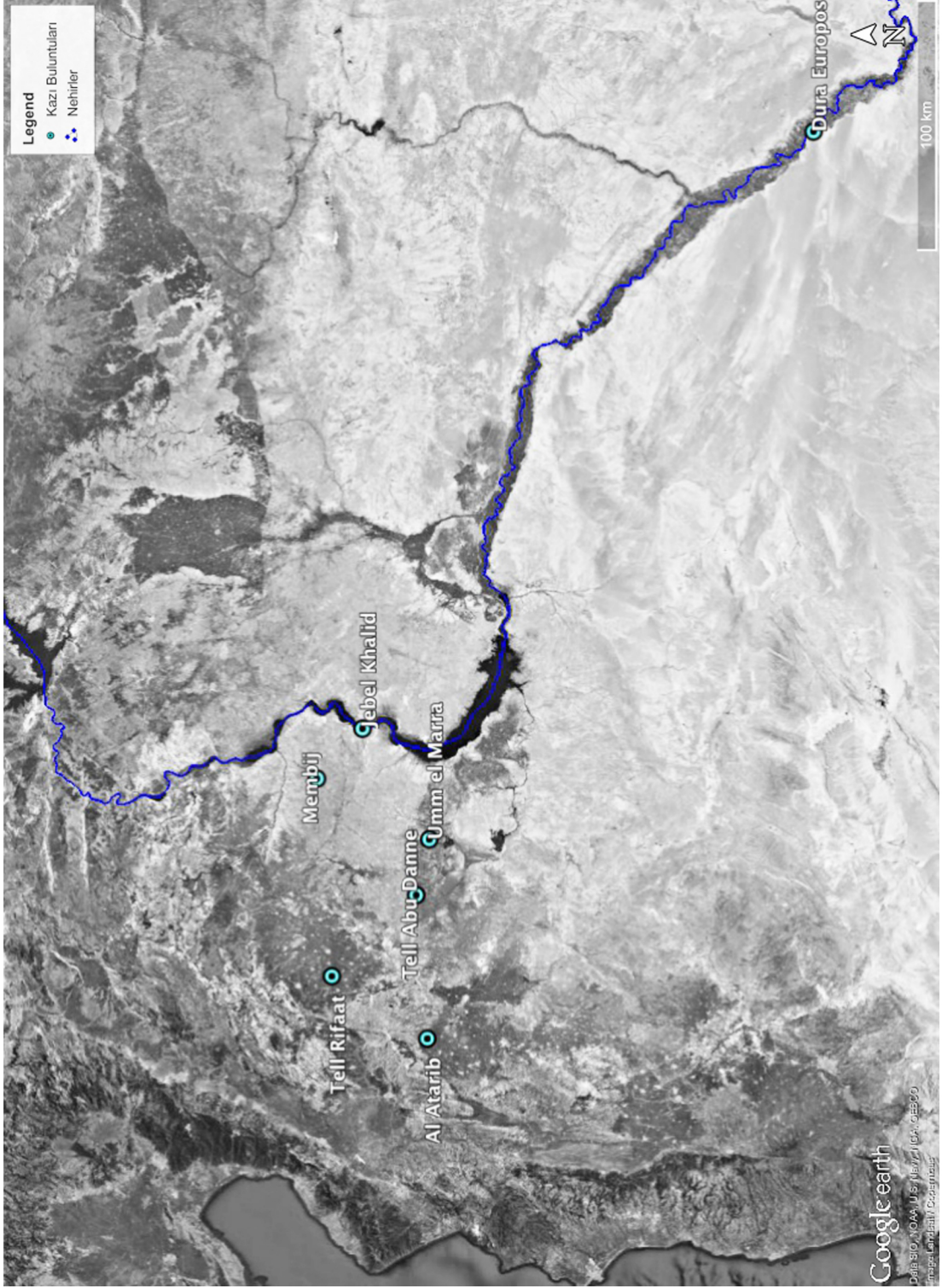

Harita 7 - Yukarı Fırat Vadisi Kazı Buluntuları

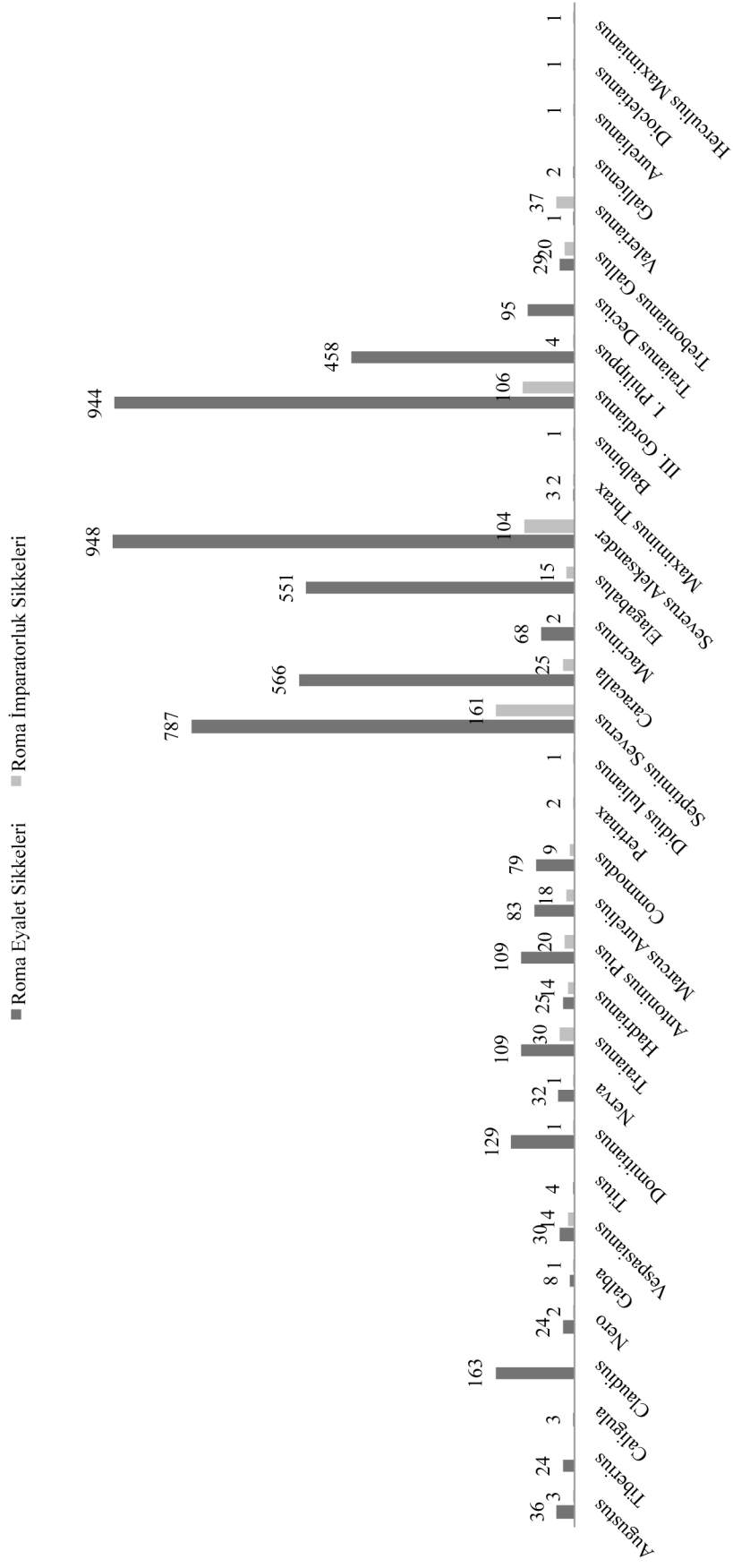

Grafik 3 - Atatürk Barajı Göl Sahası ve Yukarı Fırat Vadisi Kazı Buluntularının İmparatorlara Göre Dağılımı

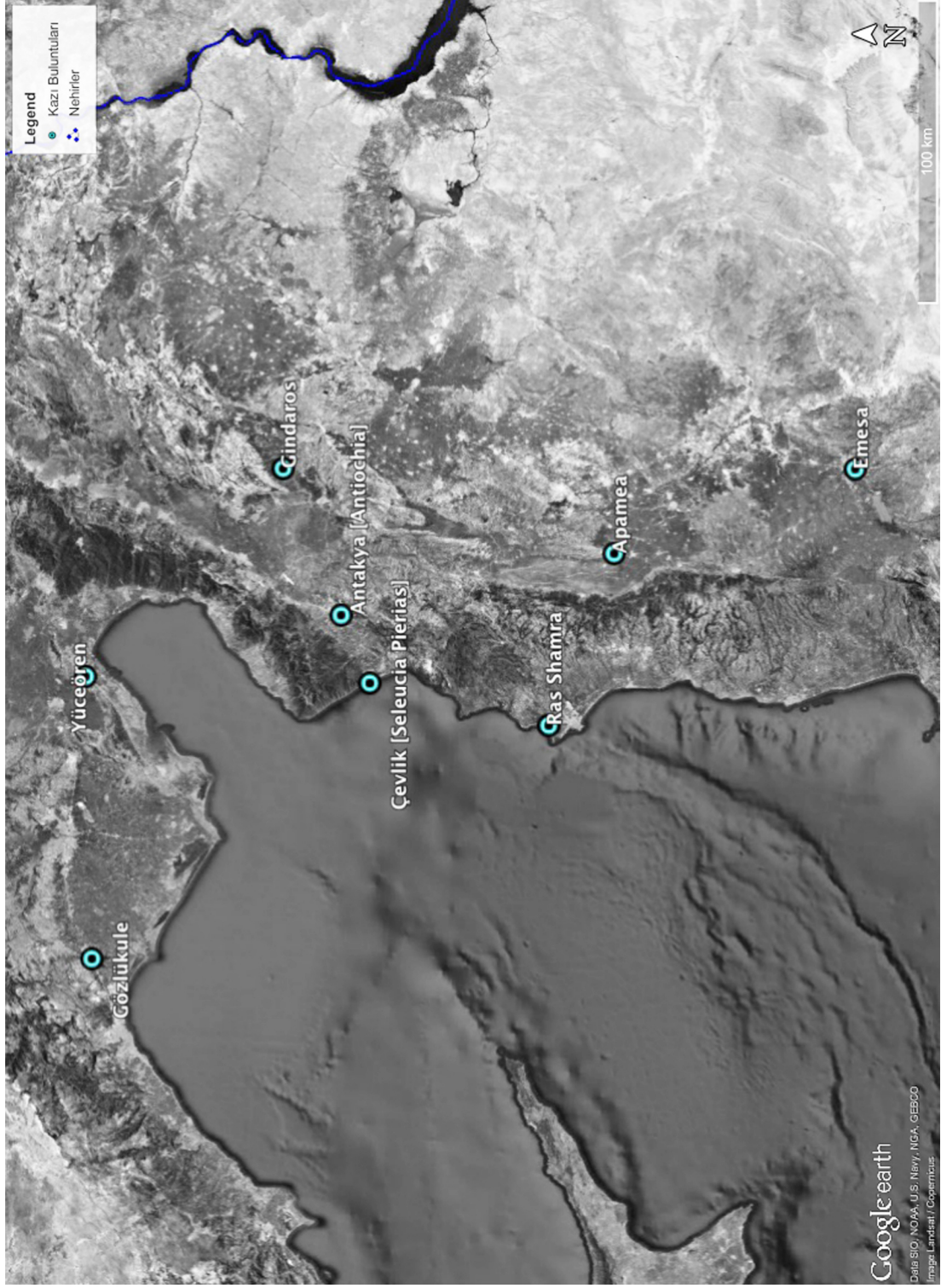

Harita 8 - Asağı Fırat Vadisi ve Suriye Kazı Buluntuları

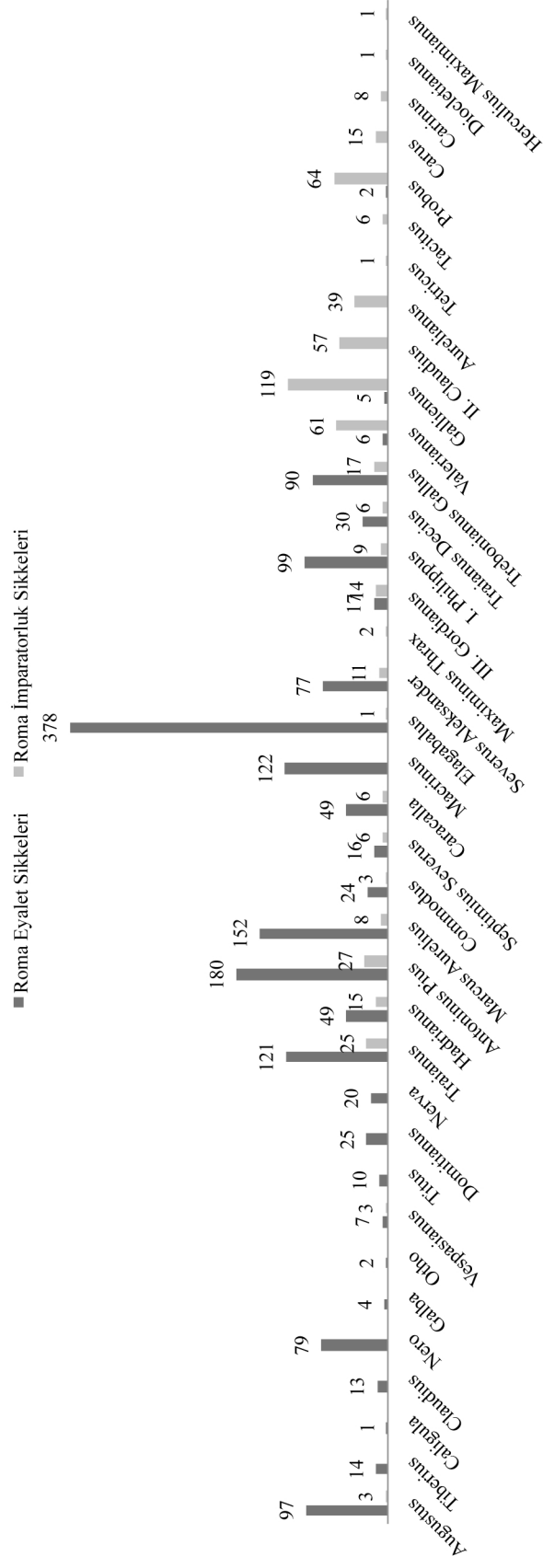

Grafik 4 - Aşağı Fırat Vadisi ve Kuzey Suriye Kazı Buluntularının İmparatorlara Göre Dağılımı

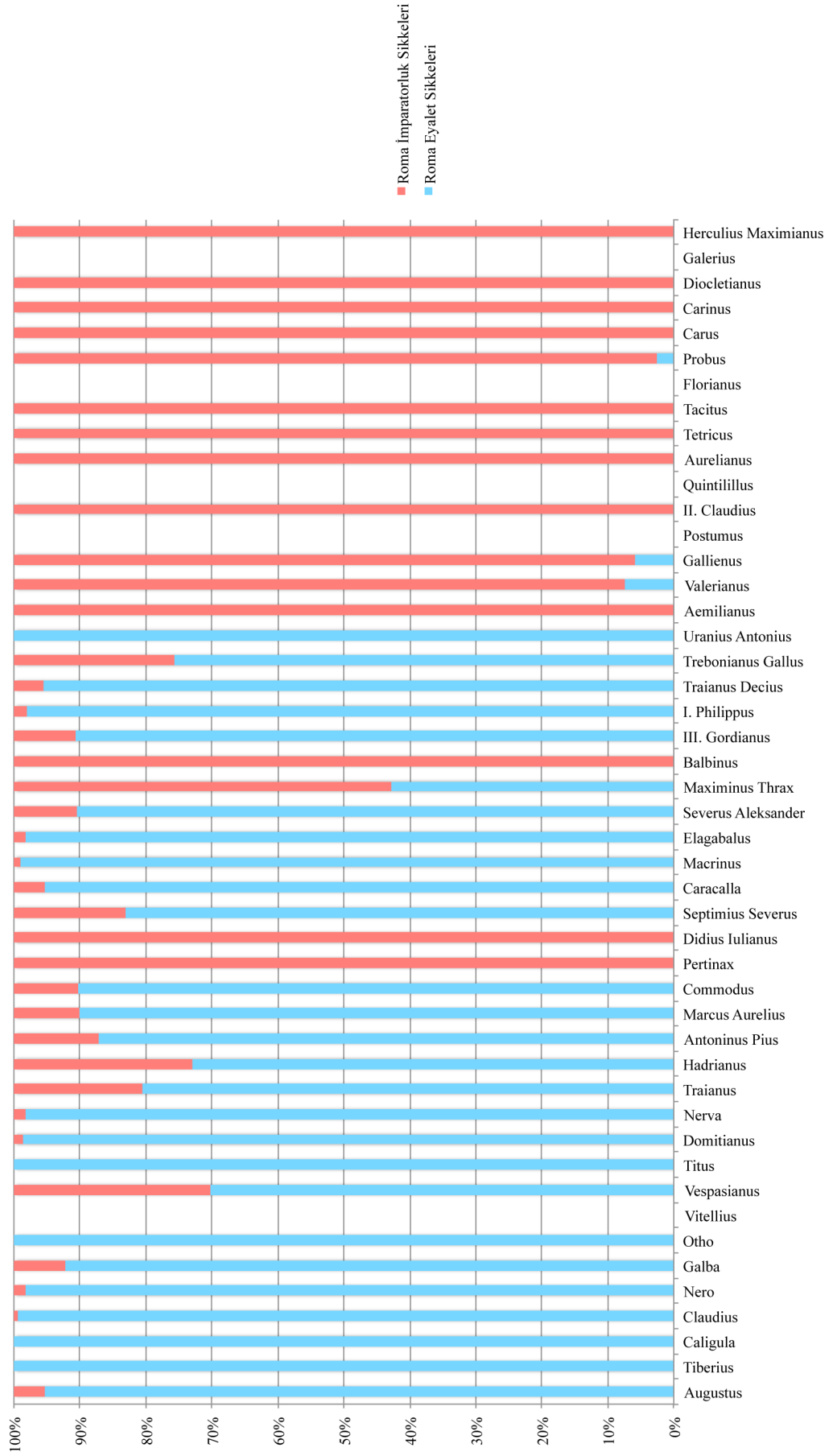

Harita 9 - Iskenderun Körfezi ve Çevresi Kazı Buluntuları

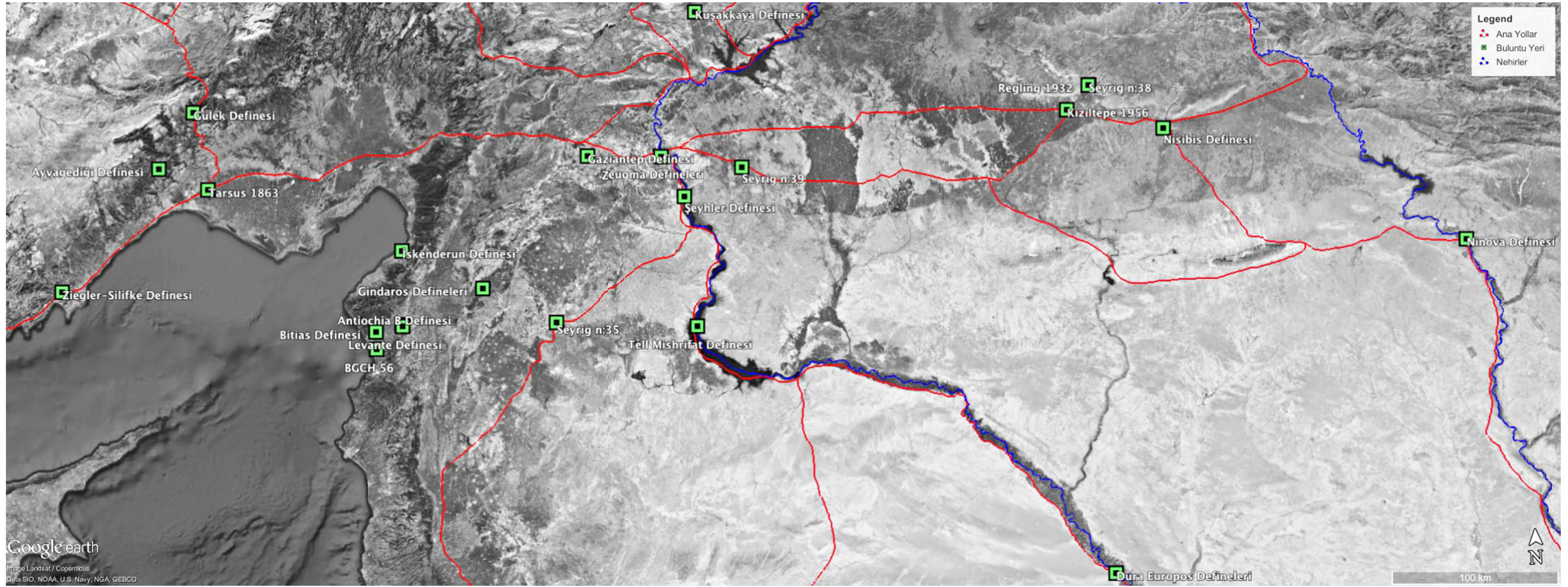
Grafik 5 - İskenderun Körfezi Kazı Buluntularının İmparatorlara Göre Dağılımı

Grafik 6 - Kazılar Sonucu Ele Geçen Roma Eyalet ve Roma İmparatorluk Sikkelerinin İmparatorlara Göre Yüzdelik Dağılımları

Tabakhane Yokuşu	TOPLAM	1	5	1	1	3	2	1	1	1	1	2	1	3	3	3	10	3	3	28	2	4	1	579	1	498	3	3	1161
Satala	Alexandreia	2																						1				1	
Giranlı	Tripolis																		3							5		8	
Şenpınar	Syria																								1			1	
Ağın	Laodicea ad Mare																							6		1			
Paglık Öreni	Emesa						1													1			25					27	
Seracık Höyük	Antiochia		3	1	1	1					1									1	1		56	1		293	2	377	
Keban Barajı Sahası	Samosata																						12		59		71		
Korucutepe	Asia																										1		
Pirot Höyük	Ephesus																							2			2		
Arsilantepe	Pergamum																						1			1			
Üçtepe Höyüğü	Cyzicus										1									1						9	12		
Arsameia ad Nymphaeios	Viminacium					1																	1		1		3		
Hiniç	Siscia																								1				
Tille Höyük	Roma	1	2			1	1	1		1	1							2	2	21	2	3	1	475	124		3	643	
Samosata	Mediolanum																								4			4	
Perre	Lugdunum							1																				1	
Zeugma																													
Dülük																													
Tell Rifaat																													
Jebel Khalid																													
Dura Europos																													
Yüceören Nekropolü																													
Antiochia & Seleucia																													
Gindaros																													
Hama																													
TOPLAM		1	4	4	4	3	643	2																					

Harita 10 - Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'den Ele Geçen Definelerin Buluntu Yerleri

	<i>22 no'lu D.E. Definesi</i>	<i>Zeugma Butcher 2013.1</i>	<i>15 no'lu D.E. Definesi</i>	<i>16 no'lu D.E. Definesi</i>	<i>Zeugma 2006 A Villası Definesi</i>	<i>14 no'lu D.E. Definesi</i>	<i>8&9 no'lu D.E. Defineleri</i>	<i>12 no'lu D.E. Definesi</i>
Hellenistik		1						
Roma İmparatorluk		130			18		2	1
Peloponnessus		1					11	
Moesia		3			2			
Thracia		12						
Bithynia		9						
Paphlagonia		1						
Pontus	6	3	48	24		62	595	19
Troas		3						
Mysia		5						
Asia		6						
Phrygia					2		1	
Pisidia		2			1		3	
Galatia		6			2			
Cappadocia		150			1		5	1
Cilicia		14			5		3	
Cyprus			1				2	
Commagene			3		1		7	
Mesopotamia	14	2	88	44	4	106	1800	196
Syria	1	29	18	6	5	24	389	42
Phoenicia		3	1				3	
Iudaea		2						1
Arabia		1			1			
Aegyptus					1			

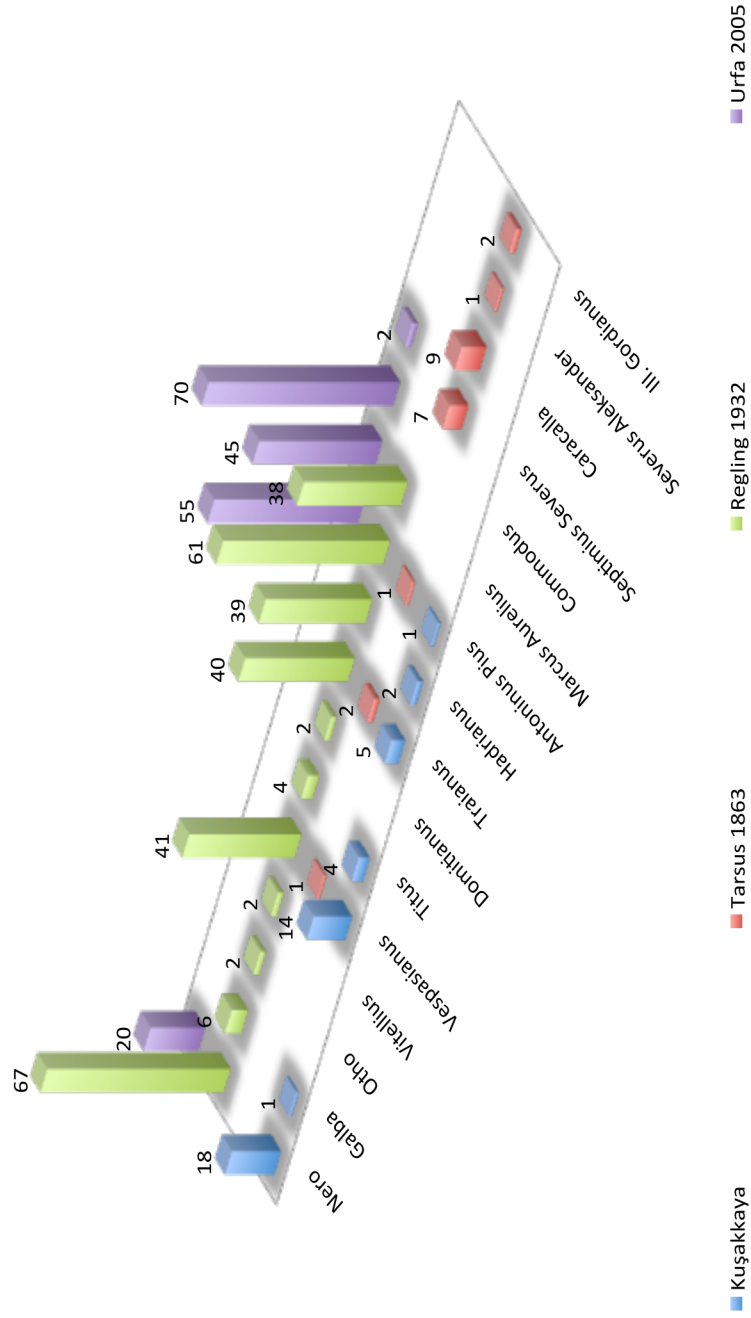
Tablo 22 - Peloponnesus ve Pontus Eyaletleri Bronz Sikkelerini İçeren Definelerde Temsil Edilen Darphanelerin Eyaletlere Göre Sayısal Dağılımı

	22 no'lu D.E. Definesi		Zeugma Butcher 2013.1		15 no'lu D.E. 16 no'lu D.E. Definesi		Zeugma 2006 A Villası Definesi		14 no'lu D.E. Definesi		8&9 no'lu D.E. Defineleri		12 no'lu D.E. Definesi	
	Eyalet	Eyalet	İmparatorluk	Eyalet	Eyalet	Eyalet	Eyalet	İmparatorluk	Eyalet	İmparatorluk	Eyalet	İmparatorluk	Eyalet	İmparatorluk
Augustus		1												
Claudius		3	1											
Nero			1											
Vespasianus		3												
Domitianus			2								3			1
Nerva					1									
Traianus		10	6					2		1				
Hadrianus		2	3				2							
Antoninus Pius		15	43					4			13			
Marcus Aurelius		10	24				1	1			6			
Commodus		7	6								1			
Pertinax			1											
Septimius Severus	6	33	2	49	24		2		62		613		28	
Caracalla		16	3				4	2			11		2	
Macrinus		4									7		6	
Elagabalus		22	3	2	3		2		5		169		18	
Severus Aleksander	6	107	5	45	13		6	2	36		809	2	19	
Maximinus Thrax		3	3											
III. Gordianus	9	23	1	40	23		2	3	68		936		124	
I. Philippus				23	10		2	1	29		232		58	
Traianus Decius								1	1		16		2	
Trebonianus Gallus													1	

Tablo 23 - Peloponnesus ve Pontus Eyaletleri Bronz Sikkelerini İçeren Definelerin İmparatorlara Göre Dağılımı

	1 no'lu D.E. Definesi	
	10 no'lu D.E. Definesi	
	7 no'lu D.E. Definesi	
	20 no'lu D.E. Definesi	
	Butcher 2013.4	
	Pryce Definesi	
	6 no'lu D.E. Definesi	
	2 no'lu D.E. Definesi	
	Bitias Definesi	
	İskenderun Definesi	
	18 no'lu D.E. Definesi	
	Doyen Definesi	
	BGCH 56 Definesi	
	Tell Mishrifat Definesi	
	Bland Definesi	
	Gindaros I Definesi	
	Butcher 2004 A40-A40a	
	Van Hoof Definesi	
	Kızıltepe 1956 Definesi	
Nero-Domitianus (54-96)		
Tetradrahmi	4	1
Denarii	5	2
Nerva-Hadrianus (96-138)		
Tetradrahmi	3	8
Drahmi	1	5
Denarii	5	3
Antoninus Pius-Commodus (138-192)		
Tetradrahmi		5
Denarii	19	1
Septimius Severus-Macrinus (193-218)		
Tetradrahmi	2	180
Denarii-Antoniniani	382	47
Elagabalus (218-222)		
Tetradrahmi	3	6
Denarii-Antoniniani		49
Severus Alexander-Pupienus (222-238)		
Tetradrahmi		5
Denarii-Antoniniani		12
III. Gordianus (238-244)		
Tetradrahmi	2	1
Antoniniani		2
I. Philippus (244-249)		
Tetradrahmi	67	43
Antoniniani		39
Traianus Decius (249-251)		
Tetradrahmi	51	10
Antoniniani		51
Trebonianus Gallus (251-253)		
Tetradrahmi		103
Antoniniani		36
Valerianus-Gallienus (253-260)		
Tetradrahmi	4	15
Antoniniani		10
Belisiz İmparator		
Tetradrahmi		

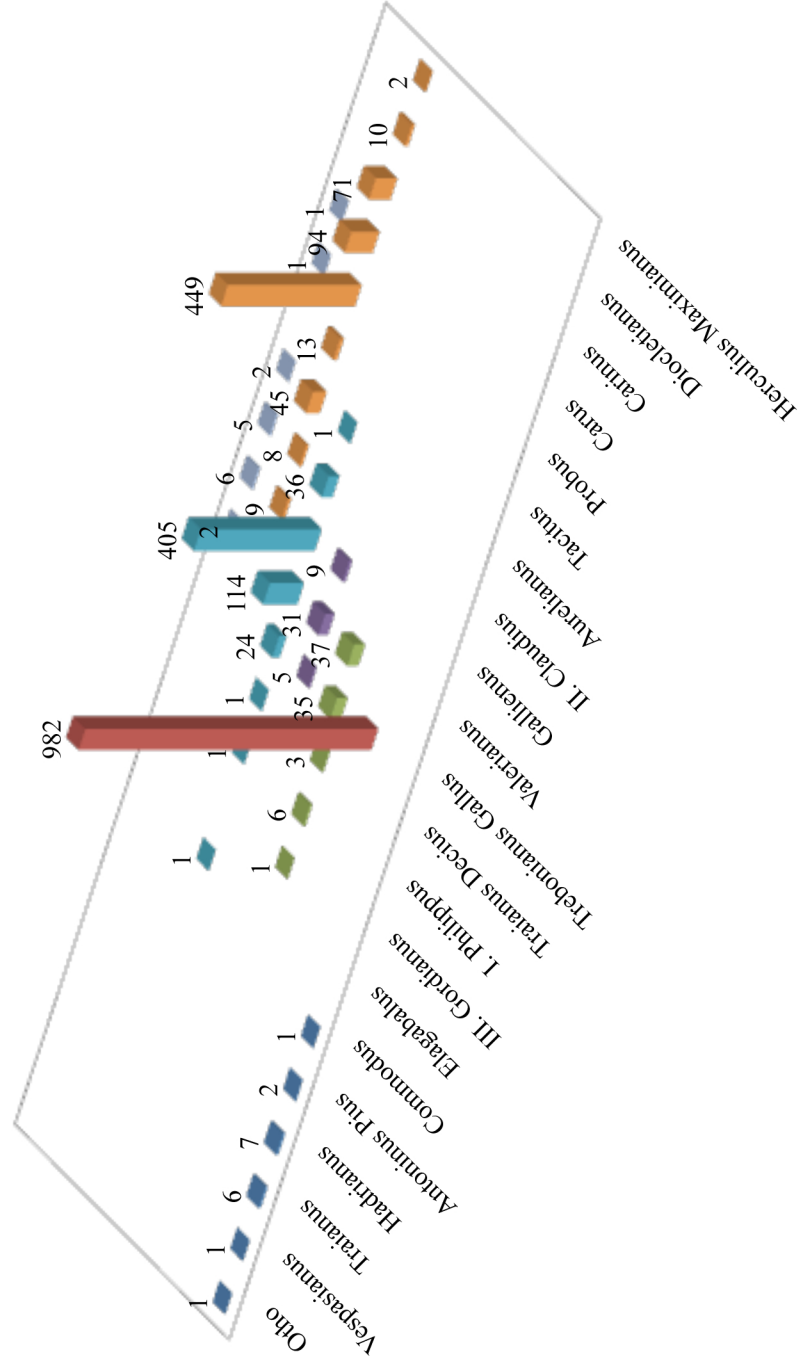
Tablo 24 - Billon Tetradrahmi İçeren Defineletin Sayısal Dağılımları

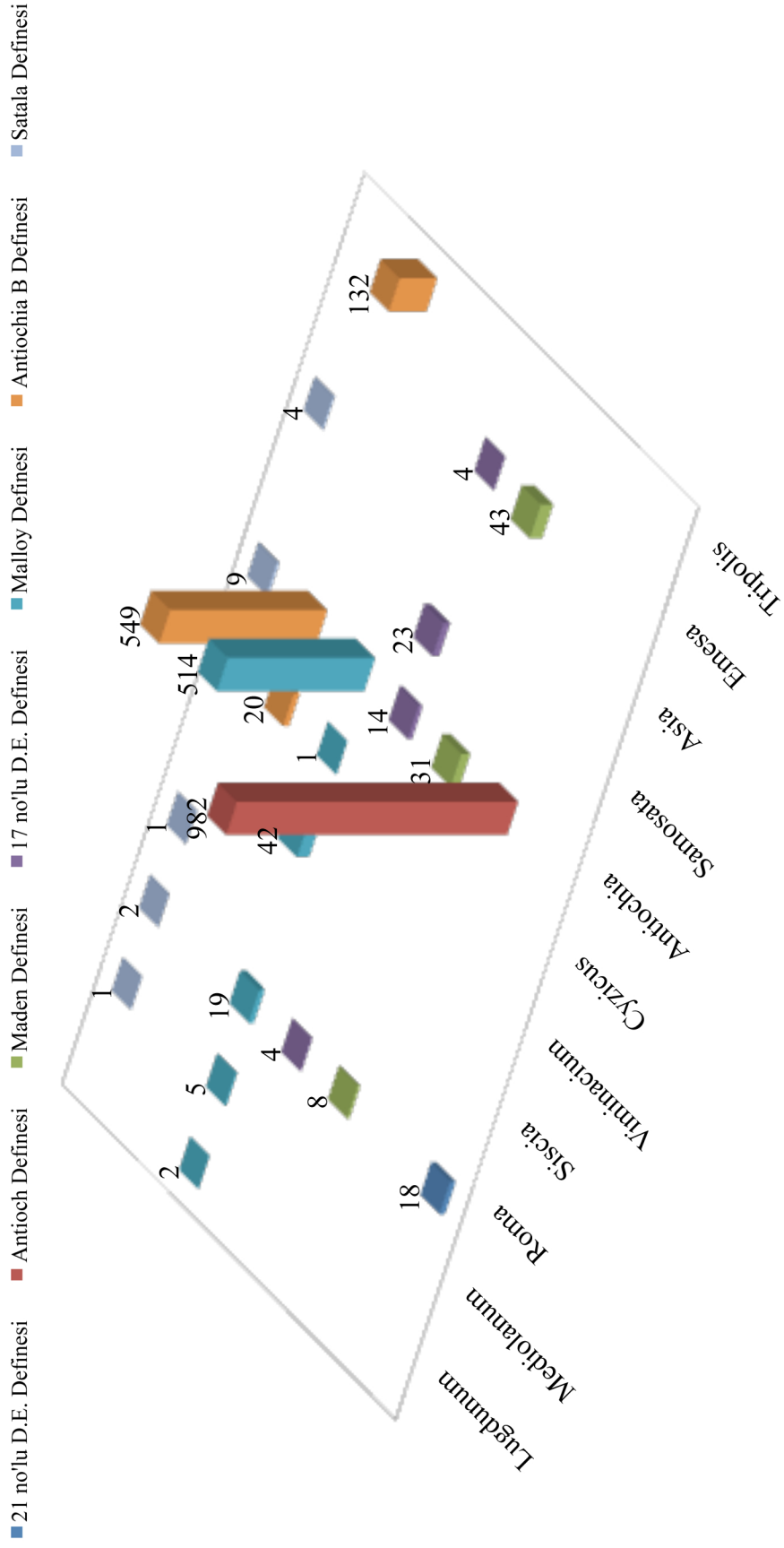
Grafik 7 - Aureus Definelerinin İmparatorlara Göre Dağılımı

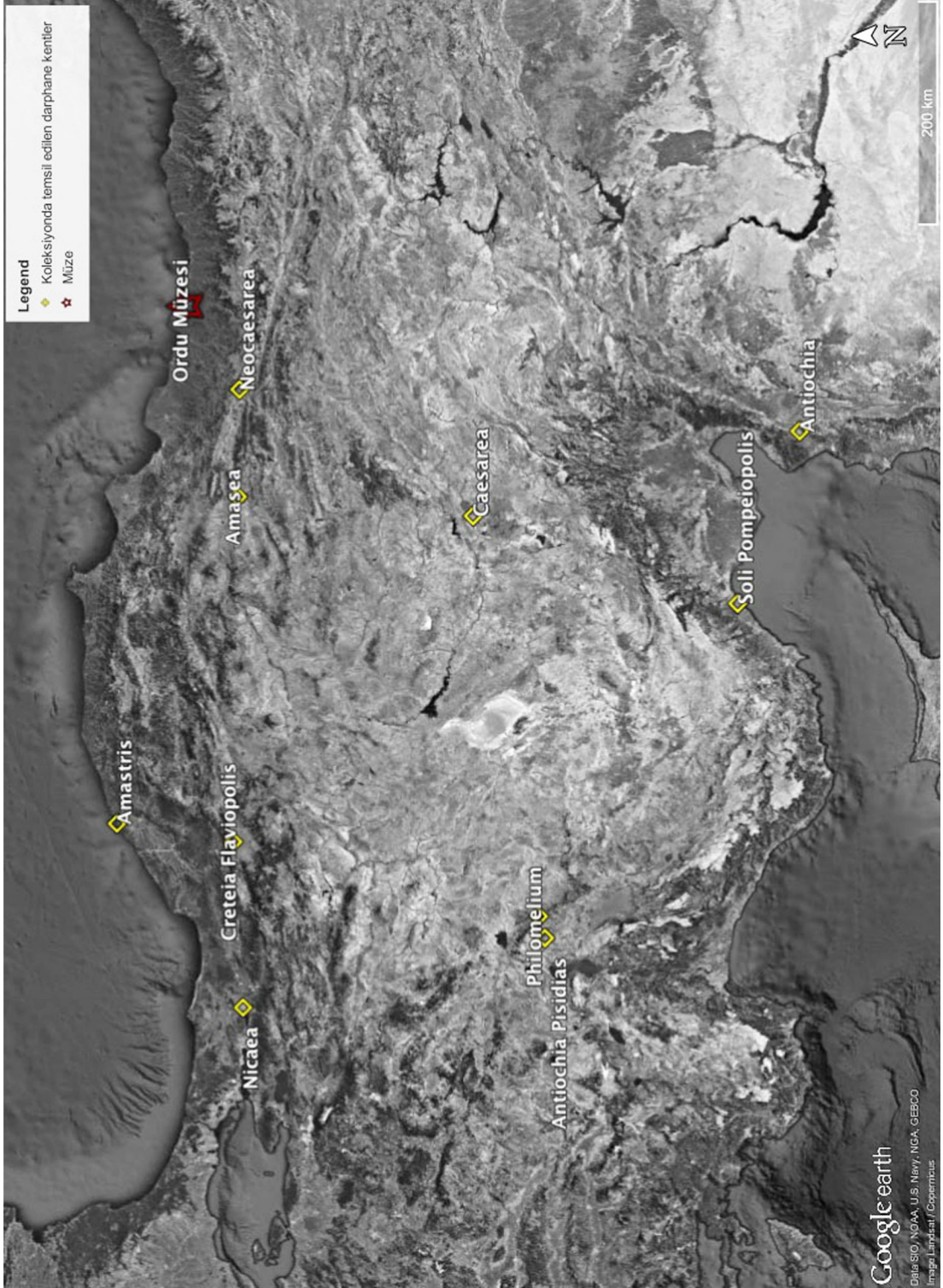
■ 21 no'lu D.E. Definesi ■ Antioch Definesi ■ Maden Definesi ■ 17 no'lu D.E. Definesi ■ Malloy Definesi ■ Antiochia B Definesi ■ Satala Definesi

Grafik 8 - Sadece Roma İmparatorluk Sikkeleri İçeren Definelerin İmparatorlara Göre Dağılımı

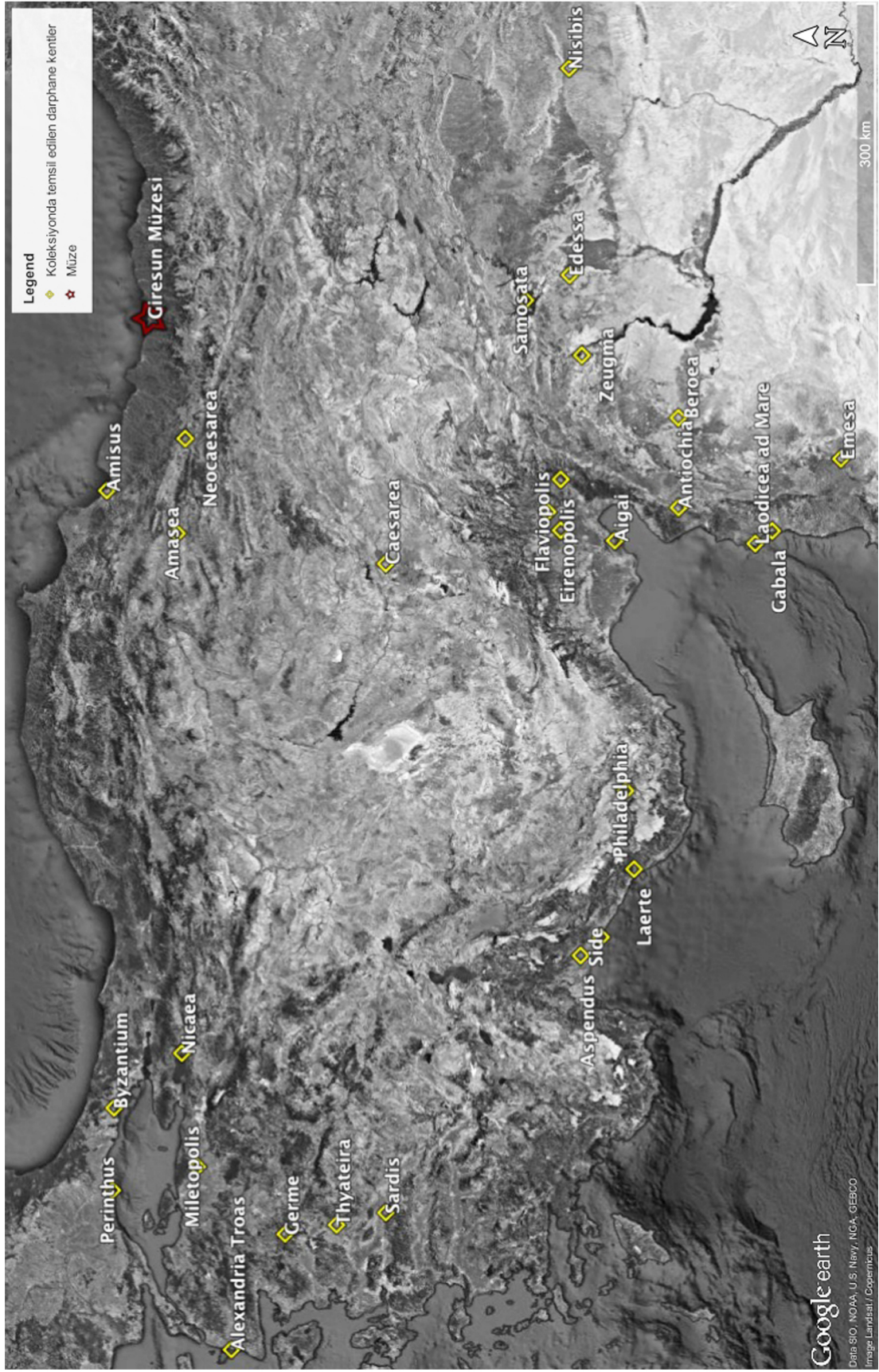

Grafik 9 - Sadece Roma İmparatorluk Sikkeleri İçeren Definelerin Darphanelere Göre Dağılımı

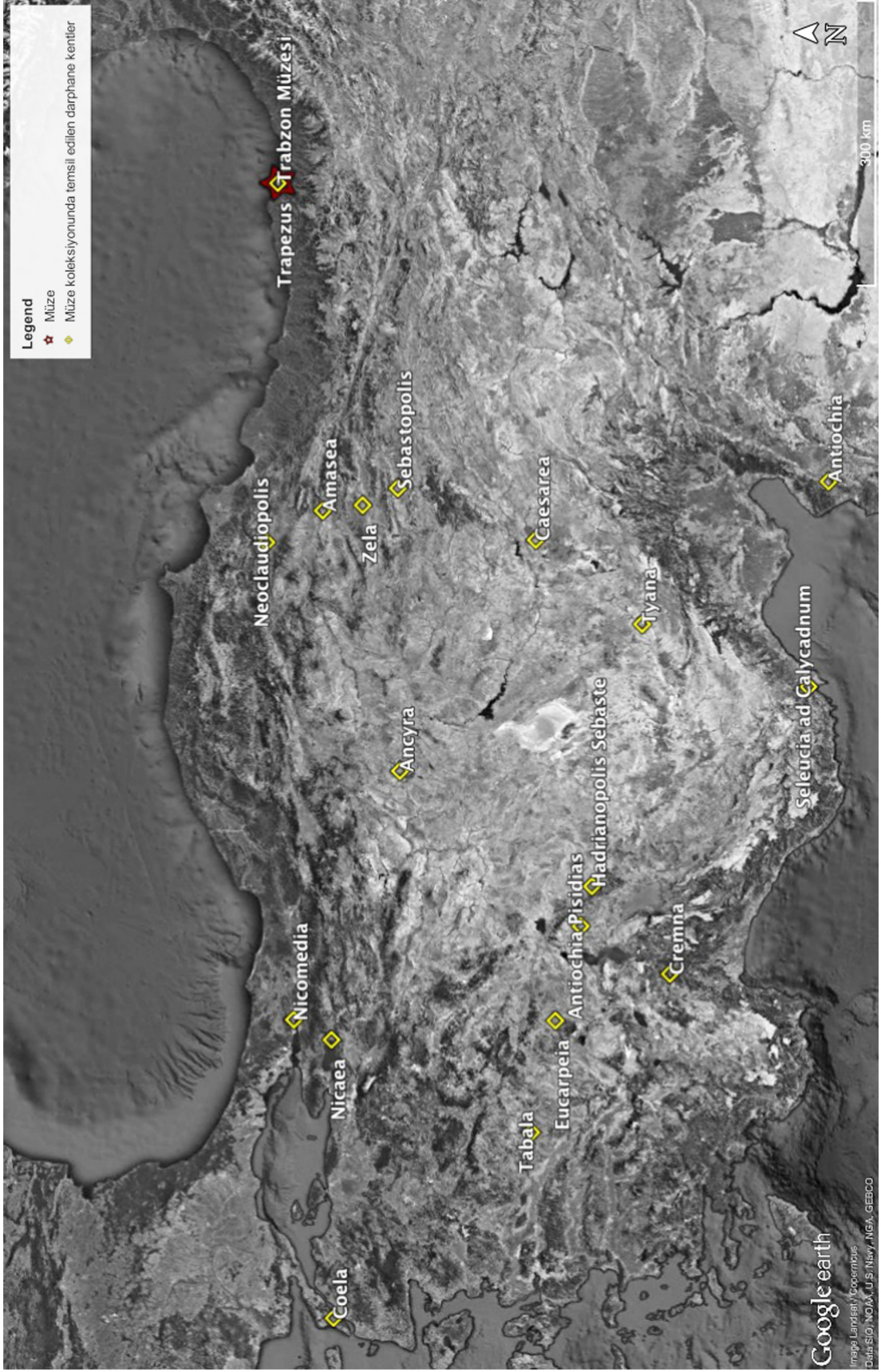
Harita 11 - Ordu Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler

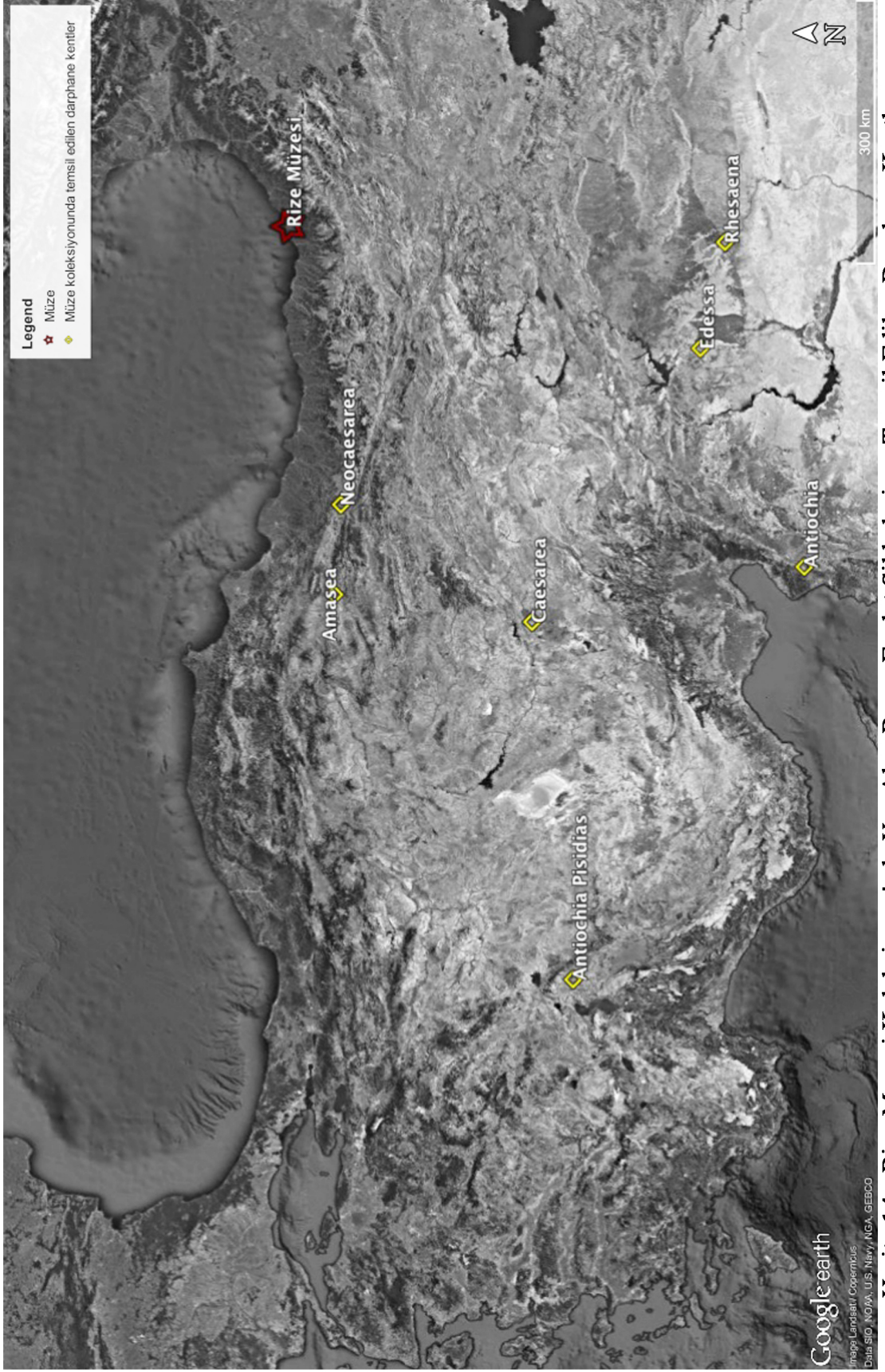

Harita 12 - Giresun Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler

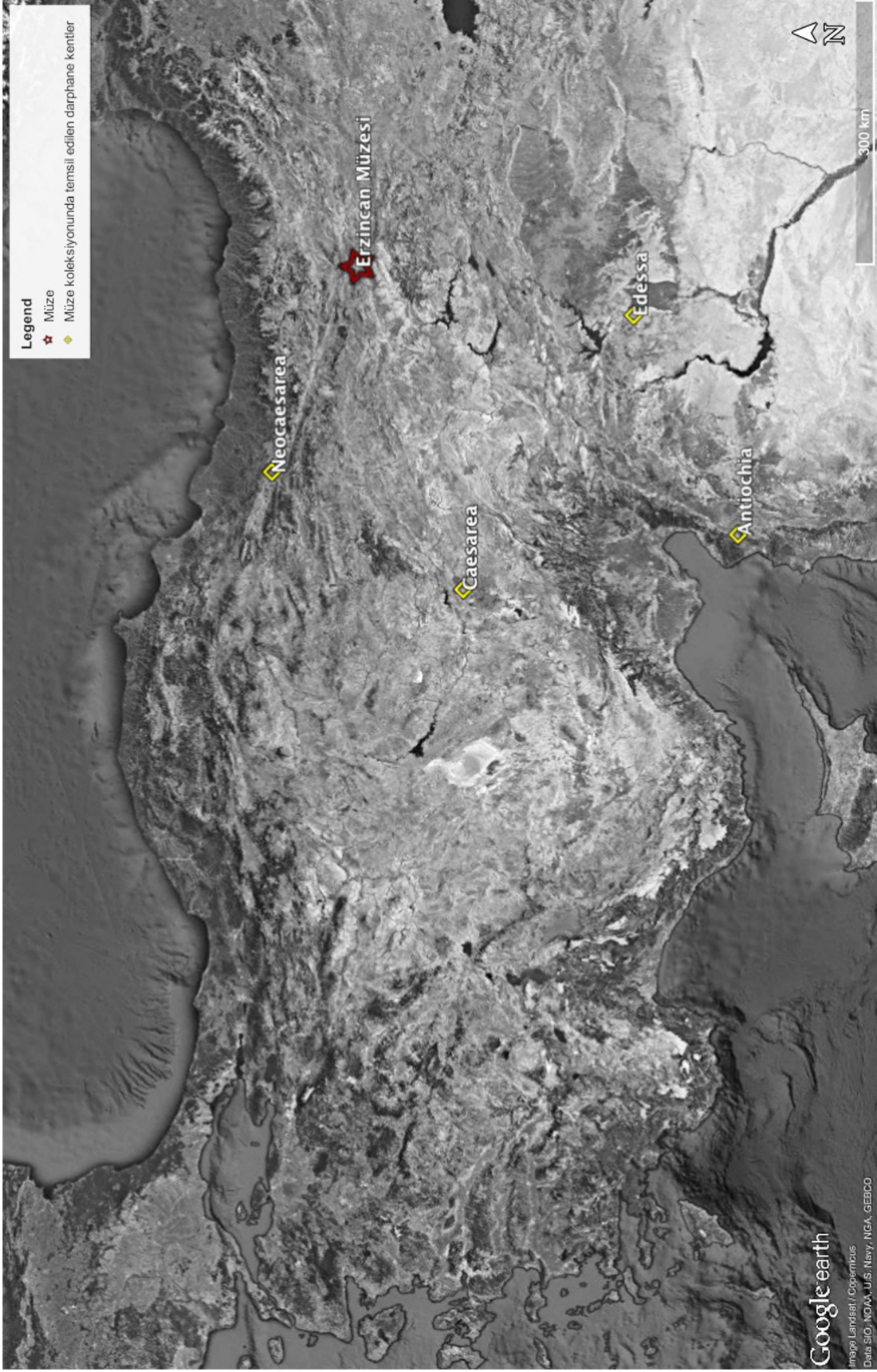

Harita 13 - Trabzon Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler

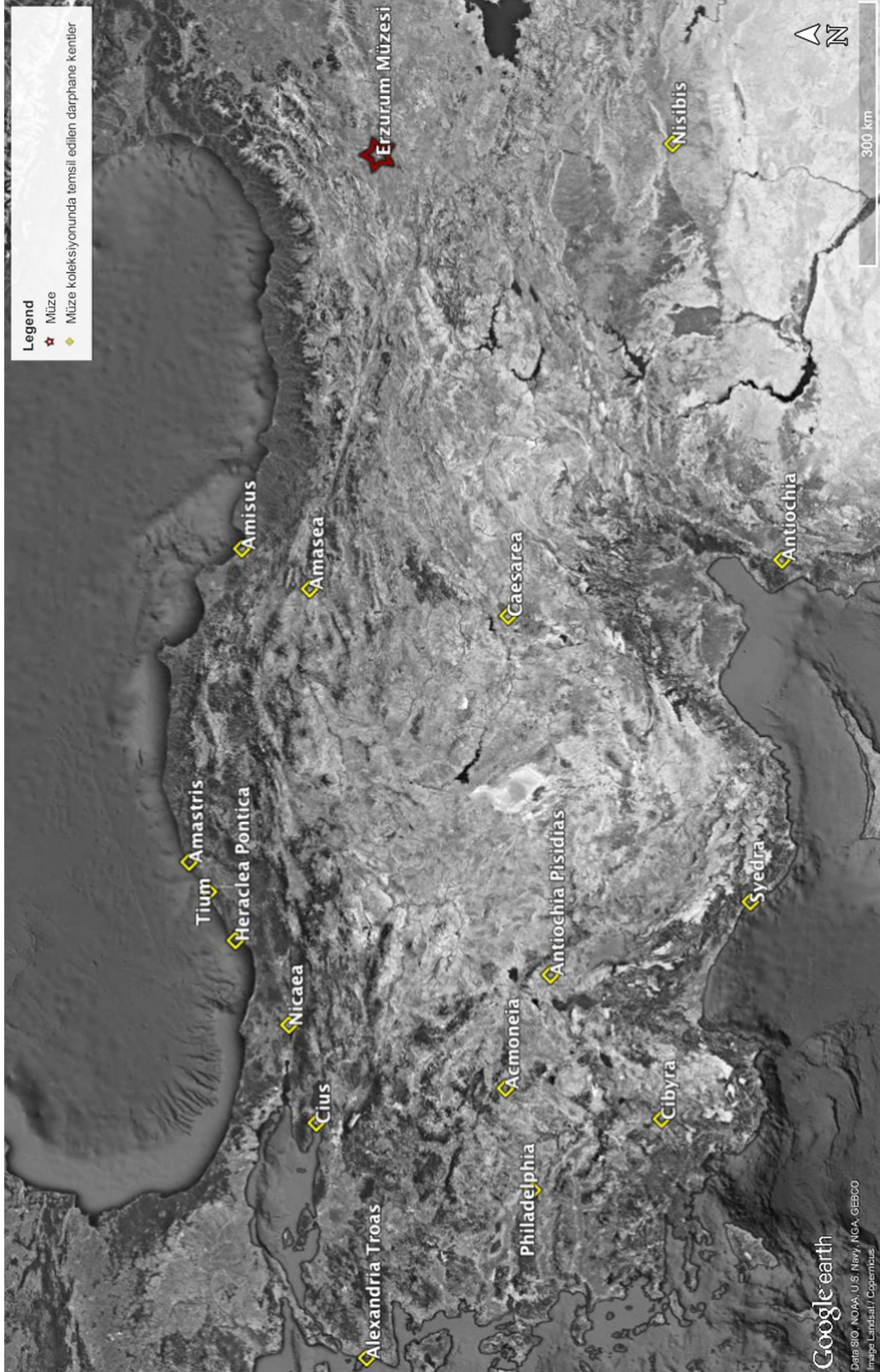

Harita 14 - Rize Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler

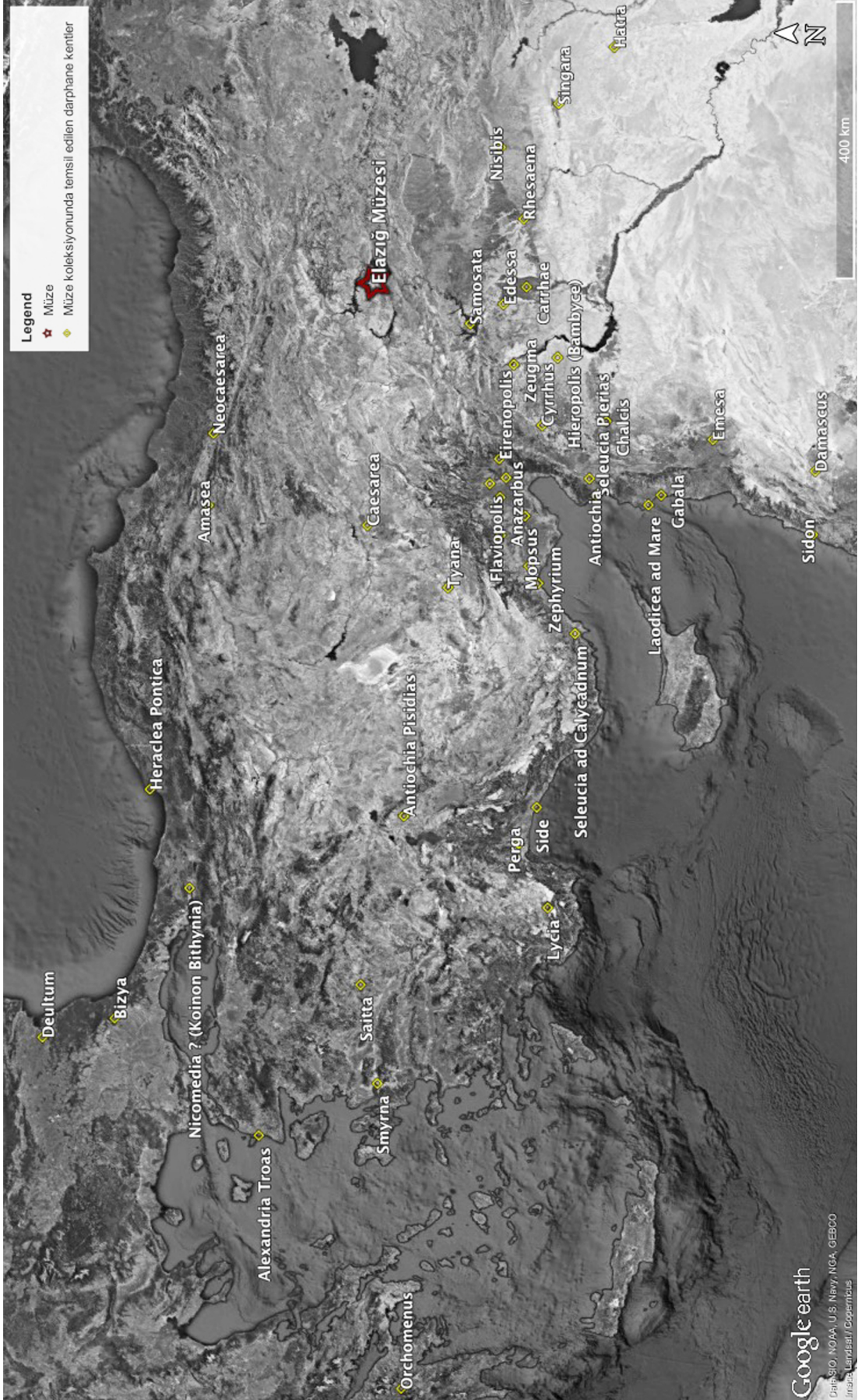

Harita 15 - Erzincan Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler

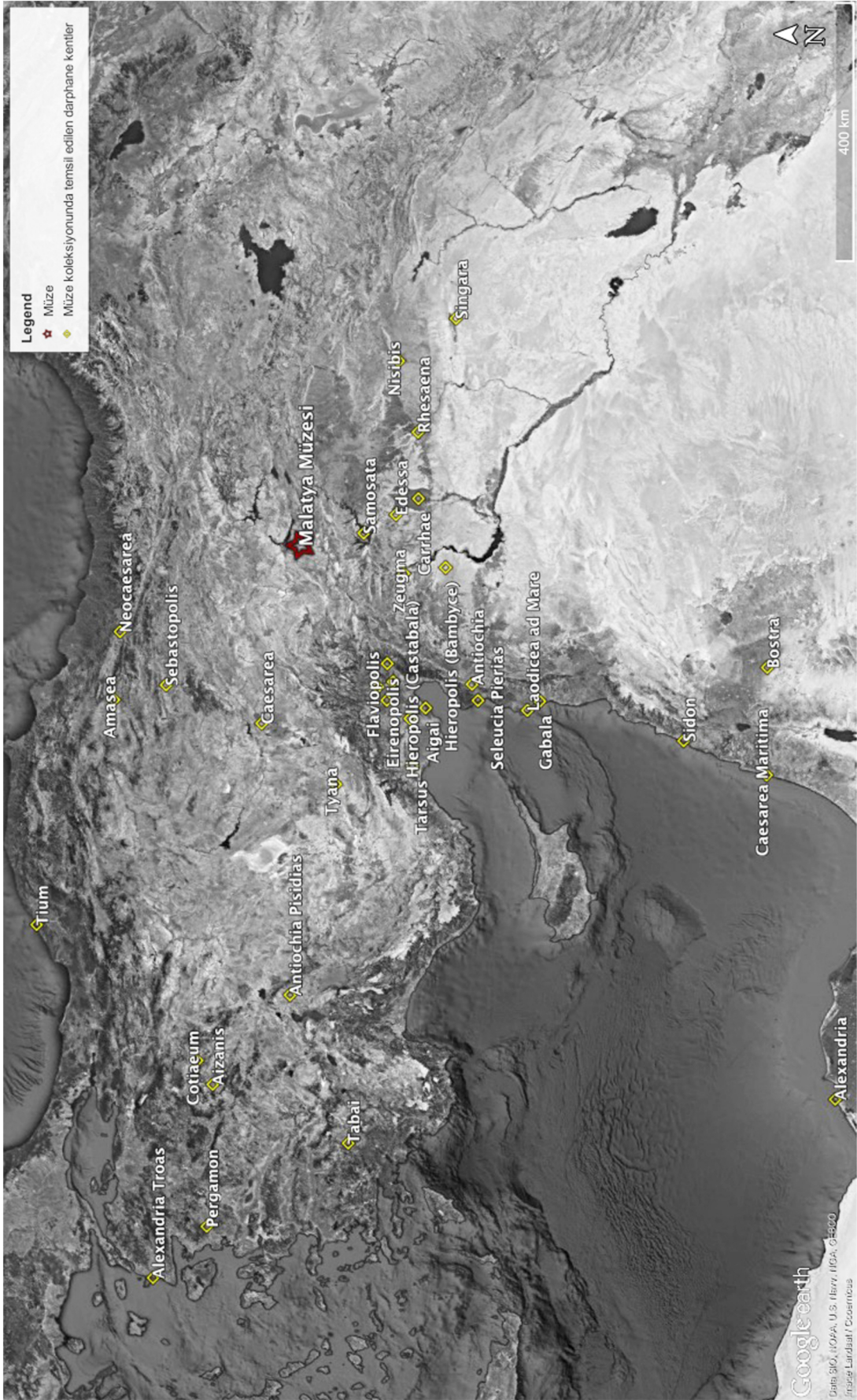
Harita 16 - Erzurum Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler

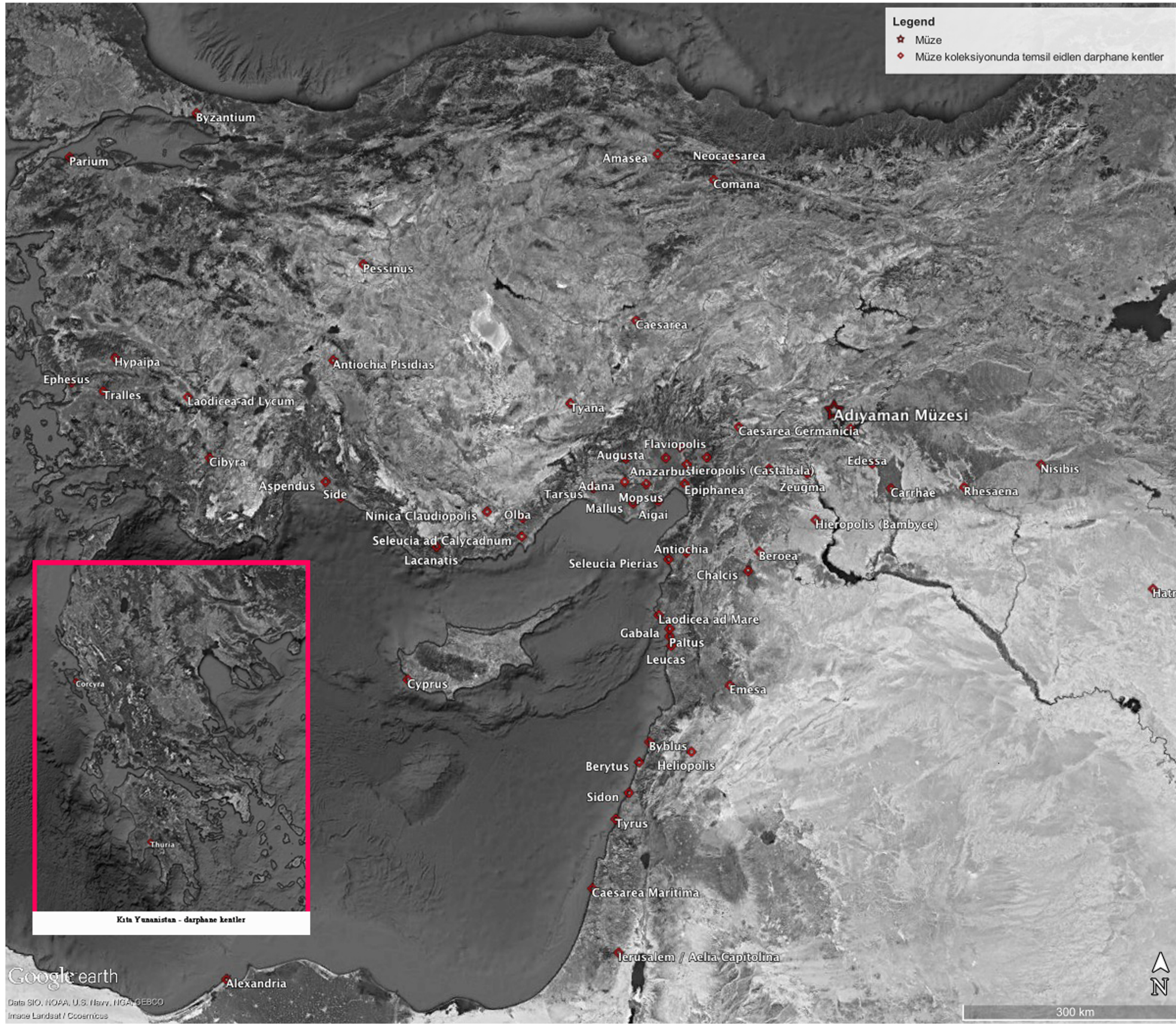
Harita 17 - Elazığ Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler

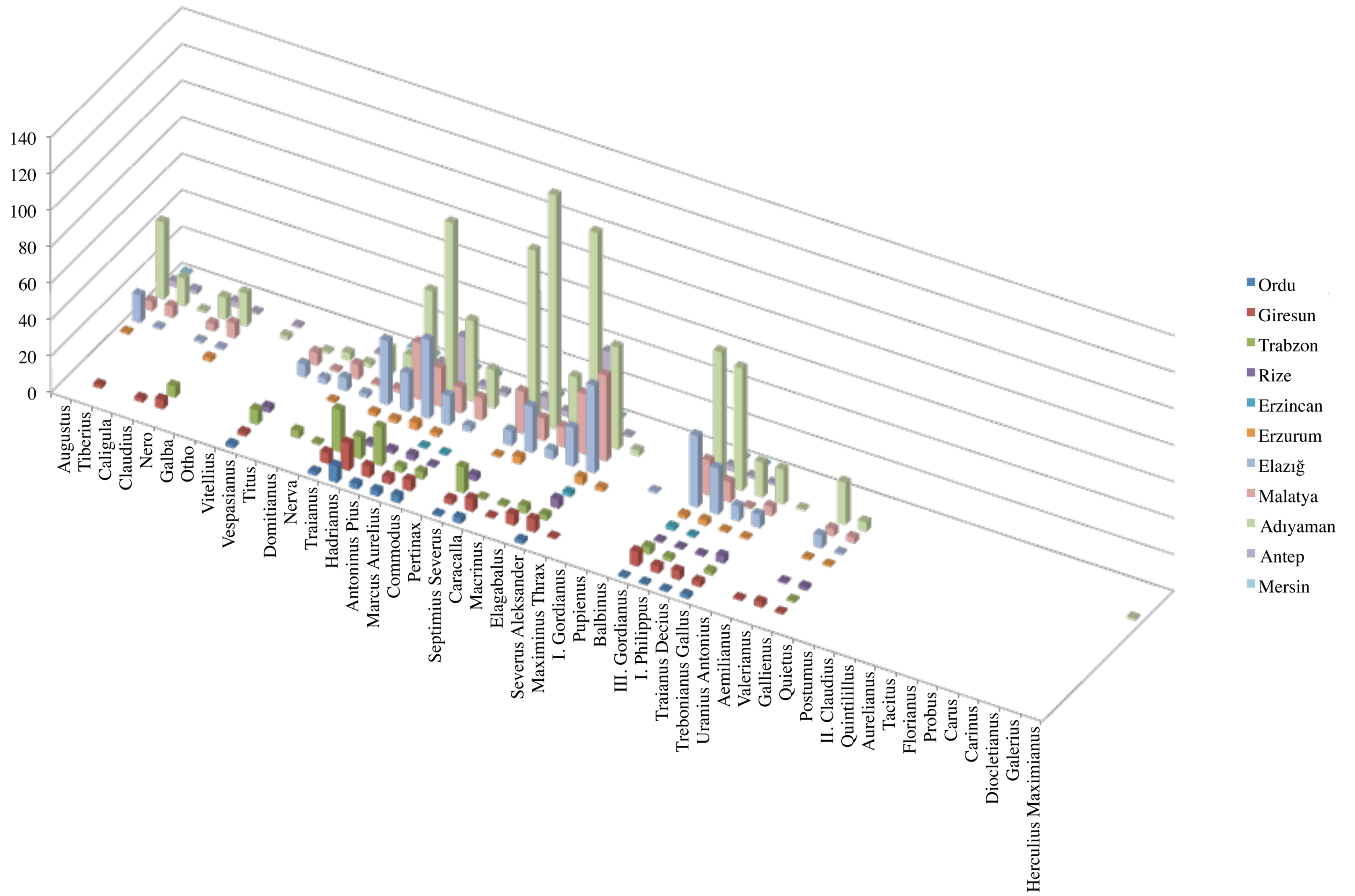
Harita 18 - Malatya Muzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler

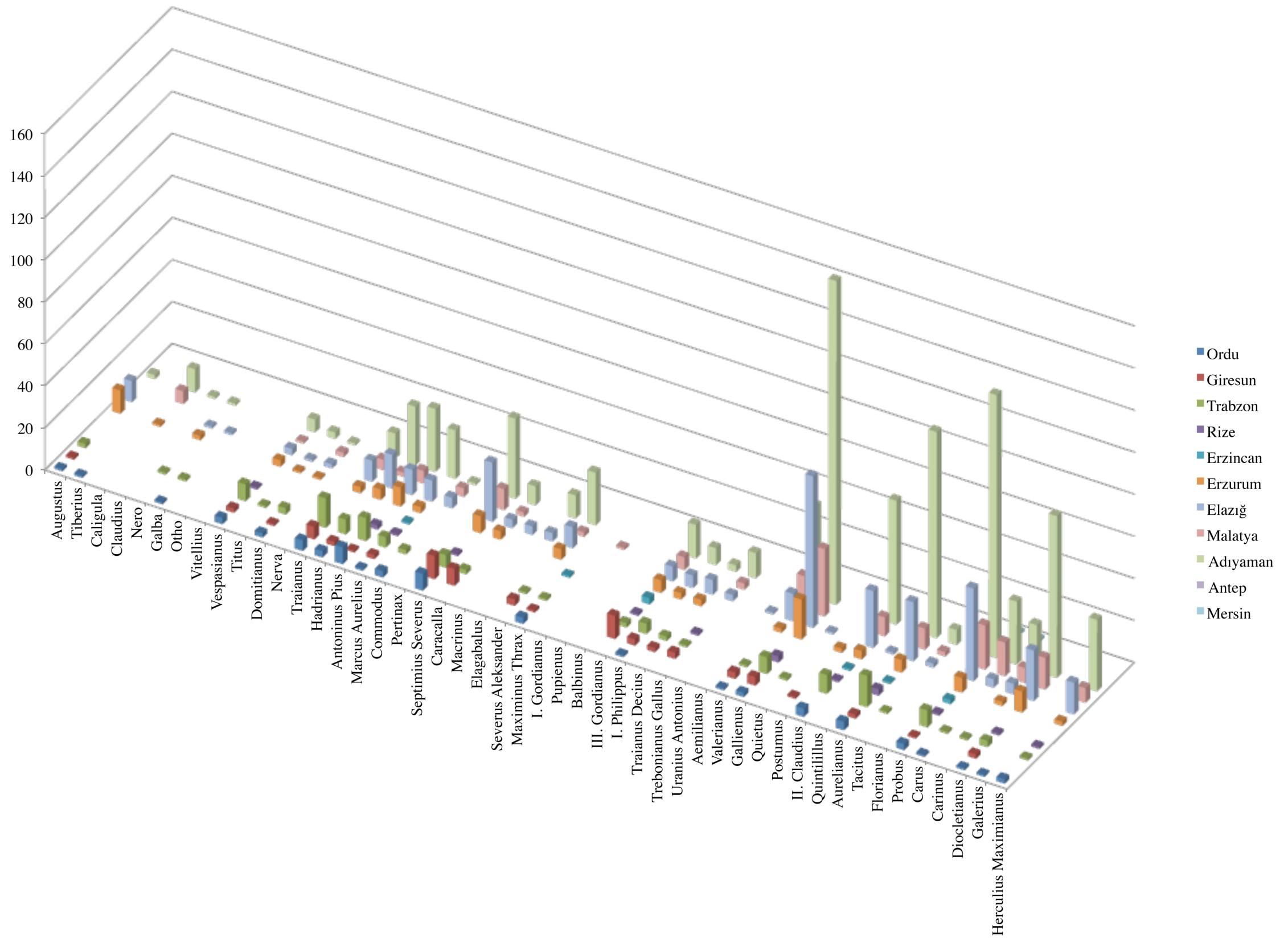

Harita 19 - Adiyaman Muzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Roma Eyalet Sikkelerince Temsil Edilen Darphane Kentler

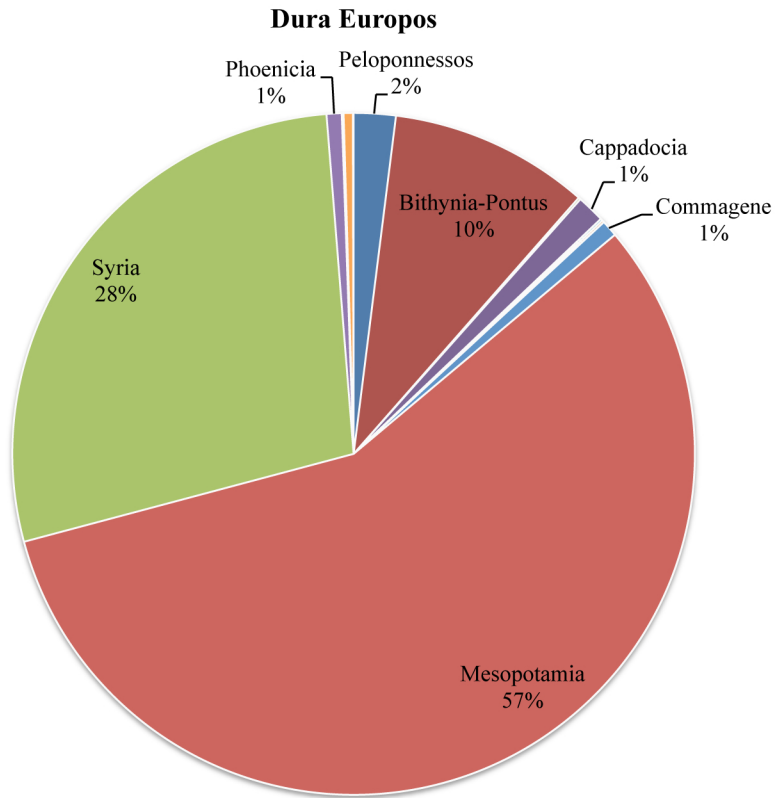
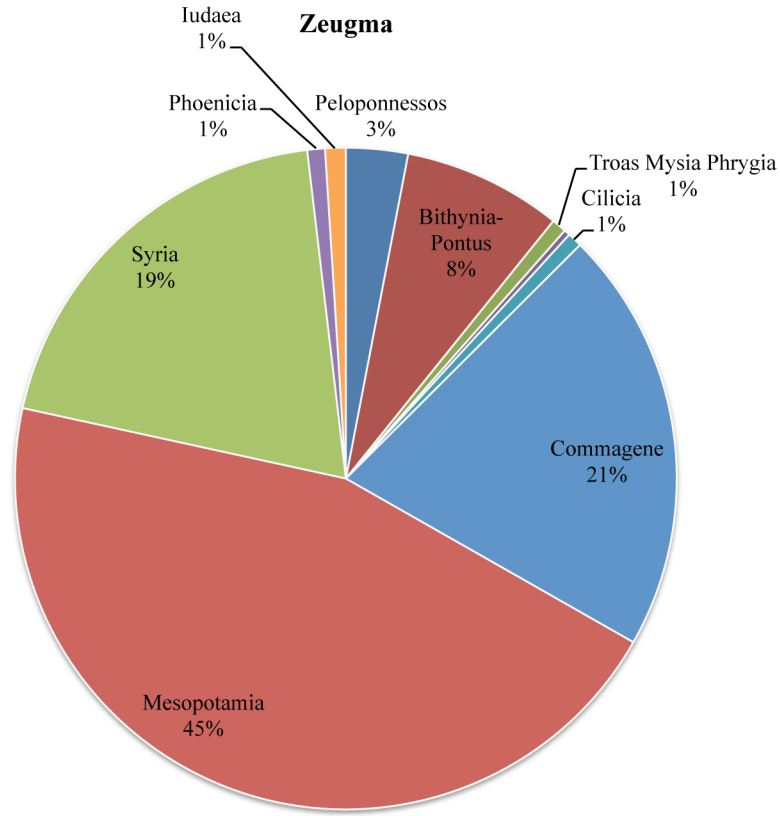

Grafik 10 - Tüm Müze Koleksiyonlarında yer alan Roma Eyalet Sikkelerinin İmparatorlara göre karşılaştırmalı dağılımı

Grafik 11 - Tüm Müze Koleksiyonlarında Yer Alan Roma İmparatorluk Sikkelerini İmparatorlara Göre Dağılımı

Grafik 12 - Zeugma ve Dura Europos Kazılarında Ele Geçen Roma Eyalet Sikkelerinin Eyaletlere Göre Yüzdelik Dağılımları

Sıra No	Ön Yüz Kontrmark	Arka Yüz Kontrmark	Otorite	Yıl	Darphane Kent	GIC Referans Numarası	Bulunduğu Müze	Envanter Numarası / Yayın Referans	Kontrmarkın uygulandığı lokasyon
1	Asclepius	–	Nero	65-68	Acmonia	241	Erzurum Müzesi	291-7	Acmonia
2	I O, III. Gordianus bisti / H	–	III. Gordianus		Amastris	43 / 827	Erzurum Müzesi	42	Heracleia ya da Tium
3	X	–	Augustus		Antiochia	506	Elazığ Müzesi	3098	Jersusalem
4	ILI	–	Tiberius		Antiochia	408	Adıyaman Müzesi	1974/58/30	–
5	Mısır Başağı	–	Tiberius		Antiochia	408	Adıyaman Müzesi	7644	Neapolis?
6	Mısır Başağı	–	Tiberius		Antiochia	408	Adıyaman Müzesi	648	Neapolis?
7	Define çelenkli Antoninus Pius bisti sağa dönük / Mısır başağı / Mesale / Miğferli Athena ayakta sağa dönük	–	Tiberius?		Antiochia	130 / 408 / 502 / 245	Adıyaman Müzesi / Kuşaklıya Kazısı	3768	Neapolis? / Limes /Antiochia
8	MNW	–	Tiberius? / Augustus?		Antiochia	495	Malatya Müzesi	1177 4.73	Edessa
9	–	Yıldırım demeti	Claudius		Antiochia	472	Malatya Müzesi	2062.15.75	Fulminata Leijyonu
10	PR	–	Claudius		Antiochia	599	Adıyaman Müzesi	6360	Antiochia
11	NE	–	Claudius	IS 54 sonrası	Antiochia	651	Adıyaman Müzesi	12320	–
12	PR	–	Germanicus		Antiochia	599	Elazığ Müzesi	1988/51/3	Antiochia
13	LIIC	–	Julius Claudius Handedan	115-116	Antiochia	725	Karaitlbe	Lightfoot 1996b s. 142 no. 23 (TH/83/354)	Limes Euphraticus
14	PRO	–	Nero		Antiochia	600	Elazığ Müzesi	1970/53/1	Antiochia
15	PR	–	Nero		Antiochia	599	Elazığ Müzesi	2009/8-165	Antiochia
16	Kıvrıkcık saçlı, geniş çek başı sağa dönük / Define çelenkli baş	–	Domitianus		Antiochia	150 / 133	Malatya Müzesi	2442	Palastine
17	Athena	–	Domitianus		Antiochia	245	Elazığ Müzesi	1974/87/11	Antiochia
18	Athena	–	Domitianus		Antiochia	245	Elazığ Müzesi	1973/812/30	Antiochia
19	Athena	–	Domitianus		Antiochia	245	Elazığ Müzesi	2000/5110	Antiochia
20	Athena	–	Domitianus		Antiochia	245	Adıyaman Müzesi	10779	Antiochia
21	XII	–	Domitianus		Antiochia	737	Adıyaman Müzesi	2281	Melitene
22	Define dalı diktörtgen damga	–	Traianus		Antiochia	378	Malatya Müzesi	2808	Antiochia
23	Define dalı diktörtgen damga	–	Traianus		Antiochia	378	Elazığ Müzesi	1979/54/4	Antiochia
24	Olunamıyor diktörtgen damga	–	Traianus		Antiochia	?	Elazığ Müzesi	2001/8199	?
25	Define dalı diktörtgen damga	–	Traianus		Antiochia	378	Elazığ Müzesi	2001/8200	Antiochia
26	Define dalı diktörtgen damga	–	Traianus		Antiochia	378	Adıyaman Müzesi	10742	Antiochia
27	Define dalı diktörtgen damga	–	Traianus		Antiochia	378	Adıyaman Müzesi	12475	Antiochia
28	Define dalı diktörtgen damga	–	Traianus		Antiochia	378	Adıyaman Müzesi	12664	Antiochia
29	Define dalı diktörtgen damga	–	Traianus		Antiochia	378	Adıyaman Müzesi	10535	Antiochia
30	Define dalı diktörtgen damga	–	Traianus		Antiochia	378	Adıyaman Müzesi	555	Antiochia
31	Define dalı oval damga	–	Hadrianus		Antiochia	379	Elazığ Müzesi	2001/8201	Antiochia
32	Define dalı diktörtgen damga	–	Hadrianus		Antiochia	378	Adıyaman Müzesi	10747	Antiochia
33	?	–	Elagabalus		Antiochia	?	Adıyaman Müzesi	559	?
34	Define çelenkli Antoninus Pius bisti sağa dönük / Mısır başağı	–	Belirsiz Imparator		Antiochia	130 / 408 / ?	Adıyaman Müzesi	2775	Neapolis?
35	Define çelenkli Antoninus Pius bisti sağa dönük / Mısır başağı / FVL / XII / Yıldırım demeti / Mesale	–	Belirsiz Imparator		Antiochia	130 / 408 / 736 / 737h / 472 / 502	Adıyaman Müzesi	646	Neapolis? / Melitene / Fulminata lejyonu / Limes
36	Kanalları kapalı kartal sola, başı sağa dönük	–	Hadrianus		Aspendus	332	Giresun Müzesi	3506	–
37	iki adet tanımlanamayan oval damga	Yuvartak damga içinde kartal cepheden başı sağa dönük, kanalları açık / Diktörtgen damga içinde ayakta figür? Oval damga	Belirsiz Imparator		Belirsiz Darphane	?	Malatya Müzesi	1924.14.75	?
38	Sağa dönük baş oval damga içerisinde	–	Belirsiz Imparator		Belirsiz Darphane	?	Erzurum Müzesi	4836	?
39	?	–	Belirsiz Imparator		Belirsiz	?	Elazığ Müzesi	1999/55/41	?
40	Oval damga içerisinde ?	–	Belirsiz Imparator		Belirsiz	?	Adıyaman Müzesi	5524	?
41	Sağa dönük bisti oval damga içerisinde	–	Hadrianus		Belirsiz Darphane	?	Adıyaman Müzesi	11454	?
42	Diktörtgen damga içerisinde ? / rozet yıldı?	–	Antoninus Pius		Beroea	?	Adıyaman Müzesi	9556	–
43	KA.Θ Argaios Dağı	–	Claudius		Caesarea	424	Malatya Müzesi	4541	Caesarea
44	LXIII	–	Hadrianus		Caesarea	738	Elazığ Müzesi / Pağnik Öreni	1969/58/2	Melitene
45	Sua tağı Helios başı sola dönük	–	Septimius Severus		Caesarea	12ii	Elazığ Müzesi	2000/5102	Caesarea
46	Sua tağı Helios başı sola dönük	–	Julia Domna		Caesarea	12ii	Elazığ Müzesi	1976/55/49	Caesarea
47	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Caracalla		Caesarea	12i	Traiton Müzesi	1462	Caesarea
48	Sua tağı Helios başı	–	Diadumenianus		Caesarea	12	Adıyaman Müzesi	3472	Caesarea
49	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Elagabalus		Caesarea	12i	Malatya Müzesi	1601.33.73	Caesarea
50	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Elagabalus		Caesarea	12i	Malatya Müzesi	2711	Caesarea
51	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Elagabalus		Caesarea	12i	Malatya Müzesi	4479	Caesarea
52	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Elagabalus		Caesarea	12i	Giresun Müzesi	3353	Caesarea
53	Sua tağı Helios başı sola dönük	–	Elagabalus		Caesarea	12ii	Malatya Müzesi	4536	Caesarea
54	Sua tağı Helios başı	–	Elagabalus		Caesarea	12	Malatya Müzesi	3664	Caesarea
55	Sua tağı Helios başı	–	Elagabalus		Caesarea	12	Malatya Müzesi	2923	Caesarea
56	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Julia Maesa		Caesarea	12i	Malatya Müzesi	4377	Caesarea
57	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Severus Aleksander		Caesarea	12i	Malatya Müzesi	2959	Caesarea
58	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Severus Aleksander		Caesarea	12i	Malatya Müzesi	3993	Caesarea
59	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Severus Aleksander		Caesarea	12i	Malatya Müzesi	4250	Caesarea
60	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Severus Aleksander		Caesarea	12i	Malatya Müzesi	4316	Caesarea
61	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Severus Aleksander		Caesarea	12i	Malatya Müzesi	3690	Caesarea
62	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Severus Aleksander		Caesarea	12i	Malatya Müzesi	3680	Caesarea
63	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Severus Aleksander		Caesarea	12i	Malatya Müzesi	3584	Caesarea
64	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Severus Aleksander		Caesarea	12i	Giresun Müzesi	3348	Caesarea
65	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Severus Aleksander		Caesarea	12i	Elazığ Müzesi	1973/512/28	Caesarea
66	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Severus Aleksander		Caesarea	12i	Elazığ Müzesi	2011/8-29	Caesarea
67	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Severus Aleksander		Caesarea	12i	Elazığ Müzesi	1971/521/3	Caesarea
68	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Severus Aleksander		Caesarea	12i	Malatya Müzesi / Arslantepe Kazısı	Malatya 95.1.31	Caesarea
69	Sua tağı Helios başı sola dönük	–	Severus Aleksander		Caesarea	12ii	Malatya Müzesi	4379	Caesarea
70	Sua tağı Helios başı ?	–	Severus Aleksander		Caesarea	12 / ?	Elazığ Müzesi	2004/5368	Caesarea / ?
71	Sua tağı Helios başı	–	Severus Aleksander		Caesarea	12	Malatya Müzesi	3683	Caesarea
72	Sua tağı Helios başı	–	Severus Aleksander		Caesarea	12	Elazığ Müzesi	2011/8-28	Caesarea
73	Sua tağı Helios başı	–	Severus Aleksander		Caesarea	12	Malatya Müzesi	4898	Caesarea
74	Sua tağı Helios başı	–	Severus Aleksander		Caesarea	12	Malatya Müzesi	4499	Caesarea
75	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	III. Gordianus		Caesarea	12i	Malatya Müzesi	4480	Caesarea
76	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	III. Gordianus		Caesarea	12i	Malatya Müzesi	4620	Caesarea
77	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	III. Gordianus		Caesarea	12i	Giresun Müzesi	3388	Caesarea
78	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	III. Gordianus		Caesarea	12i	Adıyaman Müzesi	3004	Caesarea
79	Sua tağı Helios başı	–	III. Gordianus		Caesarea	12	Giresun Müzesi	3380	Caesarea
80	Sua tağı Helios başı	–	III. Gordianus		Caesarea	12	Elazığ Müzesi	1977/55/231	Caesarea
81	Sua tağı Helios başı	–	III. Gordianus		Caesarea	12	Elazığ Müzesi	2003/5919	Caesarea
82	Sua tağı Helios başı	–	III. Gordianus		Caesarea	12	Ordu Müzesi	349	Caesarea
83	Sua tağı Helios başı	–	III. Gordianus		Caesarea	12	Elazığ Müzesi	2011/8-32	Caesarea
84	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Belirsiz Imparator		Caesarea	12i	Elazığ Müzesi	1977/53/17	Caesarea
85	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Belirsiz Imparator		Caesarea	12i	Malatya Müzesi	3686	Caesarea
86	Sua tağı Helios başı sağa dönük	–	Belirsiz Imparator		Caesarea	12i	Malatya Müzesi	3682	Caesarea
87	Sua tağı Helios başı sola dönük	–	Belirsiz Imparator		Caesarea	12ii	Malatya Müzesi	3663	Caesarea
88	Sua tağı Helios başı	–	Belirsiz Imparator		Caesarea	12	Malatya Müzesi	3689	Caesarea
89	Sua tağı Helios başı	–	Belirsiz Imparator		Caesarea	12	Malatya Müzesi	3685	Caesarea
90	Sua tağı Helios başı	–	Belirsiz Imparator		Caesarea	12	Malatya Müzesi	3684	Caesarea
91	Sua tağı Helios başı	–	Belirsiz Imparator		Caesarea	12	Malatya Müzesi	3666	Caesarea
92	Sua tağı Helios başı	–	Belirsiz Imparator		Caesarea	12	Malatya Müzesi	3673	Caesarea
93	Sua tağı Helios başı	–	Belirsiz Imparator		Caesarea	12	Elazığ Müzesi	1974/57/16	Caesarea
94	Sua tağı Helios başı	–	Belirsiz Imparator 3. yüzyıl		Caesarea	12	Elazığ Müzesi	2001/51/53	Caesarea
95	Oval damga içinde çapa	–	Tarkondimotos		Cilicia	RPC I 3871	Malatya Müzesi	2831	Seleucus Krallığı
96	Oval damga içinde çapa	–	Tarkondimotos		Cilicia	RPC I 3871	Adıyaman Müzesi	3502	Seleucus Krallığı
97	A'N arasında çapa	–	IV. Antiochus		Commagene	373	Adıyaman Müzesi	517	–
98	Çapraz cornucopiae	–	IV. Antiochus		Commagene	403	Adıyaman Müzesi	3167	–
99	Çapraz cornucopiae	–	IV. Antiochus		Commagene	403	Adıyaman Müzesi	6860	–
100	Çapraz cornucopiae	–	IV. Antiochus		Commagene	403	Adıyaman Müzesi	7205	–
101	A'N arasında çapa	–	İotape		Commagene	373	Malatya Müzesi	2610	–
102	Çapraz cornucopiae	–	İotape		Commagene	403	Adıyaman Müzesi	1867	–
103	Çapraz cornucopiae	–	Ephiphanes / Callinicus		Commagene	403	Adıyaman Müzesi	614	–
104	Dal üzerinde kuş?	–	Tiberius		Commagene	352?	Malatya Müzesi	4343	–
105	Sur tağı Tyche başı sağa dönük	–	Severus Aleksander		Edessa	207	Malatya Müzesi	913.5.6	Edessa
106	Sur tağı Tyche başı sağa dönük	–	Severus Aleksander		Edessa	207	Adıyaman Müzesi	3190	Edessa
107	Sur tağı Tyche bisti sağa dönük ?	–	III. Gordianus		Edessa	208?	Adıyaman Müzesi	10952	–
108	Sur tağı Tyche bisti sağa dönük ?	–	III. Gordianus		Edessa	208?	Adıyaman Müzesi	4646	–
109	Hygieia bisti sağa dönük, önde yılan	–	Domitianus		Eirenonpolis	195	Elazığ Müzesi	1999/55/53	Eirenonpolis
110	Hygieia bisti sağa dönük, önde yılan / Nike sağa dönük	–	Traianus		Eirenonpolis	195 / 261	Malatya Müzesi	4488	Eirenonpolis
111	Hygieia / Define çelenkli baş sağa dönük	–	Septimius Severus		Eirenonpolis	251 / 105	Adıyaman Müzesi	6966	Eirenonpolis
112	Tyche?	–	III. Gordianus		Eirenonpolis	270	Malatya Müzesi	3149	Eirenonpolis?
113	Tyche?	–	Valerianus		Eirenonpolis	270	Elazığ Müzesi	1976/55/57	Eirenonpolis?
114	Tyche?	–	Valerianus		Eirenonpolis	270	Adıyaman Müzesi	1366	Eirenonpolis?
115	PE	–	Valerianus		Eirenonpolis	616	Adıyaman Müzesi	4467	Eirenonpolis

Sıra No	Ön Yüz Kontrmark	Arka Yüz Kontrmark	Otorite	Yıl	Darphane Kent	GIC Referans Numarası	Bulunduğu Müze	Envanter Numarası / Yayın Referans	Kontrmarkın uygulandığı lokasyon
116	Nike sola dönük?	–	Septimius Severus		Epiphanea	259	Adıyaman Müzesi	1194	–
117	Migferli Athena başı sağa dönük, dikdörtgen damga	–	Domitianus		Flaviopolis	190	Adıyaman Müzesi	9595	–
118	Migferli Athena başı sağa dönük, dikdörtgen damga	–	Domitianus		Flaviopolis	190	Adıyaman Müzesi	505	–
119	Athena	–	Traianus		Gabala	246	Adıyaman Müzesi	3531	Gabala
120	SAE	–	Septimius Severus		Gabala	574	Adıyaman Müzesi / Kışaklıya Kazası	3764	–
121	SAE	–	Septimius Severus		Gabala	574	Adıyaman Müzesi / Perre Kazası	Facella 2008 no:15	–
122	SA	–	Septimius Severus		Gabala	573	Adıyaman Müzesi	4217	–
123	SA	–	Septimius Severus		Gabala	573	Adıyaman Müzesi	8820	–
124	SA	–	Iulia Domna		Gabala	573	Malatya Müzesi	1889.14.75	–
125	SA	–	Iulia Domna		Gabala	573	Adıyaman Müzesi	2336	–
126	SA	–	Caracalla		Gabala	573	Adıyaman Müzesi	13163	–
127	IIA	–	Caracalla		Gabala	551	Adıyaman Müzesi	12746	–
128	SA	–	Plautilla		Gabala	573	Adıyaman Müzesi	11578	–
129	SAE	–	Geta		Gabala	574	Adıyaman Müzesi	11700	–
130	SAE	–	Geta		Gabala	574	Adıyaman Müzesi	11583	–
131	SAE	–	Geta		Gabala	574	Adıyaman Müzesi	1898	–
132	SAE	–	Geta		Gabala	574	Adıyaman Müzesi	8110	–
133	yuvarlak damga içinde?	–	Antoninus Pius		Hieropolis (Bambyce)	?	Adıyaman Müzesi	7658	?
134	–	Nike ayakta sola dönük	Marcus Aurelius	217-218	Hieropolis (Kastabala)	260	Malatya Müzesi	2719	Hieropolis
135	İki meşale arasında ödül tacı / Nike ayakta sola dönük	–	II. Faustina	217-218	Hieropolis (Kastabala)	260 / 427	Adıyaman Müzesi	3031	Hieropolis
136	–	İki meşale arasında ödül tacı / Nike ayakta sola dönük	Septimius Severus	217-218	Hieropolis (Kastabala)	427 / 260	Malatya Müzesi	2716	Hieropolis
137	–	İki meşale arasında ödül tacı	Septimius Severus	217-218	Hieropolis (Kastabala)	427	Adıyaman Müzesi	3049	Hieropolis
138	–	Nike ayakta sola dönük	Septimius Severus	217-218	Hieropolis (Kastabala)	260	Adıyaman Müzesi	7486	Hieropolis
139	Nike ayakta sola dönük	İki meşale arasında ödül tacı	Septimius Severus & Iulia Domna	217-218	Hieropolis (Kastabala)	260 / 427	Adıyaman Müzesi	3053	Hieropolis
140	Nike ayakta sola dönük	İki meşale arasında ödül tacı	Caracalla	217-218	Hieropolis (Kastabala)	260 / 427	Adıyaman Müzesi	6963	Hieropolis
141	Artemis Anaitis	–	Iulia Domna		Hypaipa	233	Adıyaman Müzesi	4981	Hypaipa
142	CE, İmparator büstü sağa dönük – SAE dikdörtgen damga içinde / Defne çelenkli imparator	–	Iulia Domna	230-244	Laodicea ad Lycum	42	Adıyaman Müzesi	12734	Laodicea ad Lycum
143	(Antoninus Pius?) başı sağa dönük / Sur taçı Tyche büstü sağa dönük	–	Traianus		Laodicea ad Mare	572, 203, 113	Adıyaman Müzesi	419	Laodicea ad Mare
144	SAE dikdörtgen damga içinde	–	Traianus		Laodicea ad Mare	572	Adıyaman Müzesi	7487	Laodicea ad Mare
145	Sur taçı Tyche büstü sağa dönük	–	Traianus		Laodicea ad Mare	203	Adıyaman Müzesi	5514	Laodicea ad Mare
146	Sur taçı Tyche büstü sağa dönük	–	Traianus		Laodicea ad Mare	203	Adıyaman Müzesi	6522	Laodicea ad Mare
147	Defne çelenkli imparator (Antoninus Pius?) başı sağa dönük	–	Traianus		Laodicea ad Mare	113	Adıyaman Müzesi	4643	Laodicea ad Mare
148	Defne çelenkli imparator (Antoninus Pius?) başı sağa dönük	–	Traianus		Laodicea ad Mare	113	Adıyaman Müzesi	5005	Laodicea ad Mare
149	Defne çelenkli imparator (Antoninus Pius?) başı sağa dönük	–	Traianus		Laodicea ad Mare	113	Adıyaman Müzesi	10191	Laodicea ad Mare
150	Defne çelenkli imparator (Antoninus Pius?) başı sağa dönük	–	Traianus		Laodicea ad Mare	113	Adıyaman Müzesi	10266	Laodicea ad Mare
151	Defne çelenkli imparator (Antoninus Pius?) başı sağa dönük	–	Traianus		Laodicea ad Mare	113	Adıyaman Müzesi	11582	Laodicea ad Mare
152	Defne çelenkli imparator (Antoninus Pius?) başı sağa dönük	–	Traianus		Laodicea ad Mare	113	Ankara AMM / Nemrut Dağı Kazası	IV-1465-6	Laodicea ad Mare
153	Defne çelenkli imparator (Antoninus Pius?) başı sağa dönük / Sur taçı Tyche büstü sağa dönük	–	Antoninus Pius		Laodicea ad Mare	113 / 203	Adıyaman Müzesi	1868	Laodicea ad Mare
154	Sur taçı Tyche büstü sağa dönük	–	Antoninus Pius		Laodicea ad Mare	203	Elazığ Müzesi	1973/S12/29	Laodicea ad Mare
155	Sur taçı Tyche büstü sağa dönük	–	Antoninus Pius		Laodicea ad Mare	203	Elazığ Müzesi	1999/S3/22	Laodicea ad Mare
156	Sur taçı Tyche büstü sağa dönük	–	Antoninus Pius		Laodicea ad Mare	203	Elazığ Müzesi	1999/S3/56	Laodicea ad Mare
157	Sur taçı Tyche büstü sağa dönük	–	Antoninus Pius		Laodicea ad Mare	203	Adıyaman Müzesi	11615	Laodicea ad Mare
158	Sur taçı Tyche büstü sağa dönük	–	Antoninus Pius		Laodicea ad Mare	203	Adıyaman Müzesi	12341	Laodicea ad Mare
159	Defne çelenkli imparator (Antoninus Pius?) başı sağa dönük	–	Antoninus Pius		Laodicea ad Mare	113	Elazığ Müzesi	1974/S8/38	Laodicea ad Mare
160	Defne çelenkli imparator (Antoninus Pius?) başı sağa dönük	–	Antoninus Pius		Laodicea ad Mare	113	Elazığ Müzesi	1978/S2/15	Laodicea ad Mare
161	Defne çelenkli imparator (Antoninus Pius?) başı sağa dönük	–	Antoninus Pius		Laodicea ad Mare	113	Elazığ Müzesi	1999/S4/207	Laodicea ad Mare
162	Defne çelenkli imparator (Antoninus Pius?) başı sağa dönük	–	Antoninus Pius		Laodicea ad Mare	113	Elazığ Müzesi	2003/S740	Laodicea ad Mare
163	Defne çelenkli imparator (Antoninus Pius?) başı sağa dönük	–	Antoninus Pius		Laodicea ad Mare	113	Elazığ Müzesi	2004/S393	Laodicea ad Mare
164	Defne çelenkli imparator (Antoninus Pius?) başı sağa dönük	–	Antoninus Pius		Laodicea ad Mare	113	Adıyaman Müzesi	2338	Laodicea ad Mare
165	Defne çelenkli imparator (Antoninus Pius?) başı sağa dönük	–	Antoninus Pius		Laodicea ad Mare	113	Adıyaman Müzesi	5395	Laodicea ad Mare
166	Defne çelenkli imparator (Antoninus Pius?) başı sağa dönük	–	Antoninus Pius		Laodicea ad Mare	113	Adıyaman Müzesi	9257	Laodicea ad Mare
167	Defne çelenkli imparator (Antoninus Pius?) başı sağa dönük	–	Antoninus Pius		Laodicea ad Mare	113	Adıyaman Müzesi	10192	Laodicea ad Mare
168	SAE dikdörtgen damga içinde / Sur taçı Tyche büstü sağa dönük	–	Marcus Aurelius - Lucius Verus		Laodicea ad Mare	572 / 203	Adıyaman Müzesi	2405	Laodicea ad Mare
169	?	–	Commodus		Laodicea ad Mare	?	Malatya Müzesi	1197.4.73	?
170	CA / COL	–	Septimius Severus		Laodicea ad Mare	581 / 586	Ras Shamma	Callot 2002, s. 99 no:87	Laodicea ad Mare
171	CA / COL	–	Caracalla		Laodicea ad Mare	581 / 586	Adıyaman Müzesi	4891	Laodicea ad Mare
172	Nike sağa dönük	GIC 669	Maximinus Thrax		Ninica Claudiopolis	262 / 669	Adıyaman Müzesi	4543	Ninica Claudiopolis
173	GIC 669	–	Maximinus Thrax		Ninica Claudiopolis	669	Adıyaman Müzesi	4539	Ninica Claudiopolis
174	K = 20 (değer kontrmarkı)	–	Herenius Etruscus		Rhesassa Seleucia ad Calycadnum	672?	Elazığ Müzesi	1999/S3/130	?
175	GIC 670 (değer kontrmarkı)	–	Severus-Aleksander		Seleucia ad Calycadnum	670	Adıyaman Müzesi	13141	–
176	Bucronium	–	Traianus		Syria için	294	Elazığ Müzesi	1975/S14/4	deği
177	Üçgen (değer kontrmarkı)	–	Caracalla		Tium	789	Erzurum Müzesi	486	Tium
178	H	–	Maximinus Thrax		Tium	827	Erzurum Müzesi	4063	Tium / Heraclea
179	Caduceus	–	Antoninus Pius		Zephyrium	393	Elazığ Müzesi	2003/S1148	Zephyrium
180	Yıldız biçimli damga	–	Antoninus Pius		Zeugma	453	İstanbul Arkeoloji Müzeleri	KD 1253/2	Zeugma
181	Yıldız biçimli damga	–	Antoninus Pius		Zeugma	453	Elazığ Müzesi	2004/S409	Zeugma
182	Kartal cepheaden, kanatları kapalı	–	Elagabalus		Zeugma	340	Adıyaman Müzesi	5210	Zeugma
183	Kartal sağa dönük, kanatları kapalı	–	I. Philippus		Zeugma	340	Birecik kuzeyi	Stöylemez - Lightfoot 1991 s. 316 no:2	–
184	LXV	–	Domitianus		Neapolis	739v	Malatya yakınları	GIC s. 257 n:739	Phoenicia/Palastine?

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

Kısaltmalar:

AJPh	American Journal of Philology
AMS	Asia Minor Studien
AnadoluYıl	Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı
Ann. Ep.	L'Année épigraphique
ANSNM	American Numismatic Society Numismatic Notes and Monographs
ANSMN	American Numismatic Society Museum Notes
AS	Anatolian Studies
BAOM	Bulletin of the Ancient Orient Museum
Barrington	Talbert, R. J. A. (ed), (2000), Barrington Atlas of the Greek and Roman World , Princeton: Princeton University Press.
BGCH	Noe, S. P., A Bibliography of Greek Coin Hoards , (1937 ²), New York.
BSS	Black Sea Studies
CAH IX	Crook, J. A., Lintott, A., Rawson, E., (eds), (2008), The Cambridge Ancient History Vol. IX - The Last Age of the Roman Republic, 146-43 B.C. (C.A.H. IX) , Cambridge, Cambridge University Press.
CAH X	Bowman, A. K., Champlin, E., Lintott, A., (eds), (2008), The Cambridge Ancient History Vol. X -

	The Augustan Empire, 43 B.C.-A.D. 69 (C.A.H. X)
	Cambridge: Cambridge University Press.
CH I	(1975), Coin Hoards I , London, Royal Numismatic Society.
CH II	Price, M. J. (ed), (1976), Coin Hoards II , London, Royal Numismatic Society.
CH III	Price, M. J. (ed), (1977), Coin Hoards III , London, Royal Numismatic Society.
CH V	(1979), Coin Hoards V , London, Royal Numismatic Society.
CH VII	(1985), Coin Hoards VII , London, Royal Numismatic Society.
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
CQ	The Classical Quarterly
EA	Epigraphica Anatolica
EJA	European Journal of Archaeology
Eng. Hist. Rev.	The English Historical Review
GIC	Howgego, C. (2005), Greek Imperial Countermarks: Studies in the Provincial Coinage of the Roman Empire , London: Spink.
HSPh	Harvard Studies in Classical Philology
IstanbAMüzYıl	İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı
IGCH	Thomson, M., Mørkholm, O., Kraay, C. M. (eds), (1973), An Inventory of Greek Coin Hoards , New

	York, The American Numismatic Society.
ILS	Dessau, H., (1892-1916), Inscriptiones Latinae Selectae , 3 vols, Berlin.
INJ	Israel Numismatic Journal
JAC	Journal of Ancient Civilizations
JNG	Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte
JRS	The Journal of Hellenic Studies
JRS	The Journal of Roman Studies
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı
MIR 36	Göbl, R., (2000) Moneta Imperii Romani 36 Die Münzprägung der Kaiser Valerianus I./Gallienus/Saloninus (253/268) , Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
MKKS	Müze Kurtarma Kazıları Semineri
QEDM	Monographs of the Institute of Archaeology of the Hebrew University Jerusalem
Recueil	Waddington, W. H., Babelon, E., Reinach, T., (1976), Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure , New-York: Olms Press.
RIC I	Sutherland, C. H. V., (1984 ²), The Roman Imperial Coinage Vol I, From 31 BC to AD 69 , London: Spink & Son, LTD.
RIC II	Mattingly, H., Sydenham, E. A., (1926), The Roman Imperial Coinage Vol II, Vespasian to Hadrian ,

	London: Spink & Son, LTD.
RIC II - Part 1	Carradice, I. A., Buttrey, T. V., (2007), The Roman Imperial Coinage Vol II - Part 1, From AD 69-96 Vespasian to Domitian , London: Spink & Son, LTD.
RIC III	Mattingly, H., Sydenham, E. A., (1930), The Roman Imperial Coinage Vol III, Antoninus Pius to Commodus , London: Spink & Son, LTD.
RIC IVa	Mattingly, H., Sydenham, E. A., (1936), The Roman Imperial Coinage Vol IV. Part I, Pertinax to Geta , London: Spink & Son, LTD.
RIC IVb	Mattingly, H., Sydenham, E. A., Sutherland, C. V. H., (1938), The Roman Imperial Coinage Vol IV. Part II, Macrinus to Pupienus , London: Spink & Son, LTD.
RIC IVc	Mattingly, H., Sydenham, E. A., Sutherland, C. V. H., (1949), The Roman Imperial Coinage Vol IV. Part III, Gordian III - Uranius Antoninus , London: Spink & Son, LTD.
RIC Va	Mattingly, H., Sydenham, E. A., Webb, P. H., (1972 ³), The Roman Imperial Coinage Vol IV. Part I , London: Spink & Son, LTD.
RIC Vb	Mattingly, H., Sydenham, E. A., Webb, P. H., (1972 ³), The Roman Imperial Coinage Vol V. Part II , London: Spink & Son, LTD.

RN	Revue Numismatique
RPC I	Burnett, A., Amandry, M., Rippolès, P. P., (1992), Roman Provincial Coinage I: From the Death of Caesar to the Death of Vitellius (44 B.C. – A.D. 69) , London & Paris: British Museum Press.
RPC II	Burnett, A., Amandry, M., Rippolès, P. P., (1999), Roman Provincial Coinage II: From the Death of Vitellius to the Death of Domitianus (A.D. 69 – 96) , London: British Museum Press.
RPC Suppl.	Rippolès, P. P., Burnett, A., Amandry, M., Carradice, I., Spoerri-Butcher, M., (2015), Roman Provincial Coinage: Consolidated Supplement I-III (1992-2015) .
RRC	Crawford, M. C., (1975), Roman Republican Coinage , 2 Vols: Cambridge University Press.
RRCH	Crawford, M. C., (1969), Roman Republican Coin Hoards , London.
SNG v. Aul.	(1957 – 1967), Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Sammlung von Aulock , Berlin, Gebr. Mann Verlag.
TAD	Türk Arkeoloji Dergisi
TAPA	Transactions of the American Philological Association
WorldArch	World Archaeology
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

Antik Kaynaklar:

- Cass. Dio** Cassius Dio, Roman History, Vol I, Books I-XI (çev. E. Cary & H. B. Foster), (1914), Loeb Classical Library.
- Plin. Nat.** Plinius, Natural History, 10 vols (çev. H. Rackham, W. H. S. Jones & D. E. Eichholz), (1949-1954), Massachusetts: Harvard University Press.
- Plut. Crass.** Plutarchos, Lives, Vol. III, Pericles and Fabius Maximus. Nicias and Crassus, (çev. B. Perrin), (1916), Loeb Classical Library.
- Strab.** Strabon, Geography, 8 vols (çev. H. L. Jones), (1917-1932), Loeb Classical Library.
- Suet. Vesp.** Suetonius, Tanrısıl Vespasianus (çev. F. Telatar & G. Özaktürk), (2008), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tac. Ann.** Tacitus, Annals, 3 vols (çev. J. Jackson), (1931-1937), Loeb Classical Library.
- Tac. hist.** Tacitus, Histories, 2 vols (çev. C. H. Moore), (1925-1931), Loeb Classical Library.

Kaynakça:

- Abadie-Reynal – Ergeç 2000** Abadie-Reynal, C. & Ergeç, R., "1998 Yılı Zeugma Kurtarma Kazısı", **XXI KST**, II. Cilt, (2000), Ankara, 249-258.
- Abramzon 2003** Abramzon, M. G., The Gerzeul hoard of coins of Caesarea of Cappadocia (in the Museum of Abkhazia), **RN 6 no: 159**, 243-256.

- Akagün-Uslu 1980** Akagün-Uslu, G., (1980), **Gümüşhane, Çevresinin Tarihi ve Sanat Eserleri (1969/1971)**, İstanbul: Yelken Matbaası.
- Amandry 2012** Amandry, M., “The Coinage of the Roman Provinces through Hadrian”, **The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage**, (2012), 391-404.
- Amandry – Le Rider 1994** Amandry, M. & Le Rider, G., (1994), **Trésors et circulation monétaire an Anatolie Antique**, Paris.
- Anderson 1897** Anderson, J. G. C., “The Road-System of Eastern Asia Minor with the Evidence of Byzantine Campaigns”, **JHS 17**, 1897, 22-44.
- Arslan 1992** Arslan, M., “Pontus Bölgesi Şehir Sikkeleri ve Zela Definesi” **AnadoluYıl 1991**, 1992, 121-142.
- _____ 1996** Arslan, M., "A Hoard of Coins of Zeugma and Antioch from the Mid-Third Century AD", Ashton (ed), 1996 içinde, 47-48.
- Arslan – Tahberer 2006** Arslan, M. & Tahberer, B., “Yüceören Nekropolü Sikkeleri”, Şenyurt *et alii* 2006 içinde, 235 – 260.
- Ashton (ed) 1996** Ashton, R., (ed), (1996), **Studies in Ancient Coinage from Turkey**, London: Royal

- Numismatic Society.
- Augé – Duyrat 2002** Augé, C. & Duyrat, F. (2002), **Les Monnayages Syriens Quel apport pour l'histoire du Proche-Orient hellénistique et romain? actes de la table de Damas, 10 – 12 novembre 1999**, Beyrouth.
- Aylward 2013** Aylward, W., "The Rescue Excavations at Zeugma in 2000", Aylward (ed) 2013 vol I içinde, 1-54.
- Aylward (ed) 2013** Aylward, W. (ed), (2013), **Excavations at Zeugma, Conducted by Oxford University**, 3 Vols., California.
- Bagnall (eds) 2013** Bagnall, R. S., Brodersen, K., Champion, C. B., Erskine, A., & Huebner S. R. (eds), (2013), **The Encyclopedia of Ancient History**, Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Bayburtluoğlu 1962** Bayburtluoğlu, İ., "Mardin Kızıltepe Definesi", **IstanbAMüzYıl 10**, 1962, 64-73.
- _____ **1964** Bayburtluoğlu, İ., "Mardin Kızıltepe Definesi (devamı)", **IstanbAMüzYıl 11 - 12**, 1964, 64-72.
- Bellinger 1931** Bellinger, A. R., (1931), **Two Roman Hoards From Dura-Europos**, ANSNM 49, 1931.
- _____ **1932** Bellinger, A. R., (1932), **The Third and**

- Fourth Dura Hoards**, ANSNM 55, 1932.
- _____ **1935** Bellinger, A. R., (1935), **The Sixth, Seventh and Tenth Dura Hoards**, ANSNM 69, 1935.
- _____ **1943** Bellinger, A. R., "The Numismatic Evidence from Dura" **BERYTUS vol. VIII fasc. I**, 1943, 61-71.
- _____ **1949** Bellinger, A. R. (1949), **Final Report VI: The Coins The Excavations at Dura-Europos Conducted by Yale University and the French Academy of Inscriptions and Letters**, New Haven: Yale University Press.
- _____ **1956** Bellinger, A. R., "Greek Mints Under the Roman Empire", Carson (eds) 1956 içinde, 137-148.
- Bendall 1966** Bendall, S., "An Eastern Hoard of Roman Imperial Silver", **NC 7 no: 6**, 1966, 165-170.
- Bennett 2006** Bennett, J., "The Origins and Early History of The Pontic-Cappadocian Frontier", **AS 56**, 2006, 77-92.
- _____ **2011** Bennett, J., "The Regular Roman Auxiliary Regiments Formed from the Provinces of Asia Minor", **Anatolica 37**, 2011, 251-274
- Berghaus 1963** Berghaus, P., "Antike Münzfunde in Arsameia

- am Nymphaios” Dörner – Goell 1963 içinde, 282-288.
- Bingöl (eds) 2012** Bingöl, O., Öztan, A., & Taşkiran, H., (eds) (2012), **DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011), Anadolu/Anatolia Ek Dizi III.2**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Bland 1991** Bland, R., "Six Hoards of Syrian Tetradrachms of the Third Century AD", **NC 151**, 1991, 1-33.
- _____ 1996** Bland, R., "The Bronze Coinage of Caesarea in Cappadocia", Ashton (ed) 1996 içinde, 49-95.
- Bowersock 1973** Bowersock, G. W., “Syria Under Vespasian”, **JRS 63**, 1973, 133-140.
- _____ 1976** Bowersock, G. W., “Limes Arabicus”, **HSPH 80**, 1976, 219-229.
- Brenot – Pflaum 1965** Brenot, C. & Pflaum, H., "Les émissions orientales de la fin du IIIe s. après J.-C. à la lumière de deux trésors découverts en Syrie" **RN 6/7**, 1965, 134-205
- Brunk 1980** Brunk, G. G., "A Hoard from Syria Countermarked by the Roman Legions" **ANSMN 25**, 1980, 63-76.

- Bunson 1994** Bunson, M., (1994), **Encyclopedia of the Roman Empire**, New-York, Facts on File Inc.
- Burney 2004** Burney, C., (2004) **Historical Dictionary of the Hittites**, Maryland: Scarecrow Press.
- Burnett 2005** Burnett, A., “The Roman West and The Roman East”, Howgego et alii 2005 içinde, 171-180.
- Butcher 1988** Butcher, K., (1988), **Roman Provincial Coins: An Introduction to the Greek Imperials**, London: Seaby.
- _____ 2003 Butcher, K., (2003), **Roman Syria and The Near East**, Los Angeles: Getty Publications.
- _____ 2004 Butcher, K., (2004), **Coinage in Roman Syria Northern Syria, 64 BC–AD 253**, London: Royal Numismatic Society.
- _____ 2013 Butcher, K. "Coins and Hoards", Aylward (ed) 2013 vol III içinde, 1-91.
- Callot 2002** Callot, O., “Les monnaies des environs de Ras Shamra”, Augé – Duyrat 2002 içinde, 93-103.
- Callu 1979** Callu, J.-P. “Les monnaies antiques (1966-1971) Les monnaies romaines” **Fouilles d’Apamée de Syrie, VIII, I.Fasc 2**, (1979) Brussels.
- Campbell Tarihsiz** Campbell, D. B., “The Fate of the Ninth: The

- Curious Disappearance of Legio VIII Hispana”, **The Ancient Warfare Magazine IV.5**, 48-53.
- Cancik (eds) 1999** Cancik, H., Schneider, H., (eds), (1999), **Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike**, vol. 7, Stuttgart: J.B.Metzler.
- Carson (eds) 1956** Carson, R. A. G., Sutherland, C. V. H., (eds), (1956), **Essays in Roman Coinage Presented to Harold Mattingly**, Oxford: Oxford University Press.
- Casey 1986** Casey, P. J., (1986), **Understanding Ancient Coins: An Introduction for Archaeologists and Historians**, Norman: University of Oklahoma Press.
- Chevallier 1976** Chevallier, R., (1976), **Roman Roads**, (çev. N. H. Field), London: Batsford Publishing.
- Christensen et alii 1986** Christensen, A. P., Thomsen, R., Ploug, M., (1986) **Hama; Fouilles et Recherches, 1931-1938, III.3**, Copenhagen.
- Clarke et alii 2002** Clarke, G. W., Connor, P. J, Frohlich, L. C. B., Jackson, H., Littleton, J., Nixon, C. E. V., O’Hea, M., Steele, D., (2002), **Jebel Khalid on the Euphrates Report on Excavations 1986-1996**, Vol. I, Sydney: Mediterranean

- Archaeology Supplement 5.
- Clayton 1967** Clayton, P. A., “The Coins from Tell Rifa’at”, **Iraq 29/2**, 1967, 143-154.
- Cox 1950** Cox, D. H., “The Coins”, H. Goldman (ed) 1950 içinde, New Jersey, 28 - 83.
- Crawford 1970** Crawford, M., “Money and Exchange in the Roman World”, **JRS 60**, 1970, 40-48.
- _____ **1975** Crawford, M., “Finance, Coinage and Money from the Severans to Constantine”, Temporini (eds) 1975 içinde, Berlin, 560-593.
- Cumont 1917** Cumont, F., (1907) **Études Syriennes**, Paris: Auguste Picard.
- Cumont – Cumont 1906** Cumont, F. & Cumont, E., (1906), **Voyage D’Exploration Archéologique Dans le Pont et la Petite Arménie, Studia Pontica II**, Bruxelles: Lamertin.
- Çiğdem 2011** Çiğdem, S., “Roma-Parth İlişkilerinde Elegeia/Erzurum ve Çevresi”, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 11-46**, Haziran 2011, 97-118.
- Çizmeli-Öğün 2012** Çizmeli-Öğün, Z., “Keban Projesi Kapsamında Ele Geçen Sikkeler”, Bingöl (eds) 2012 içinde, s. 375-380.
- _____ **2013** Çizmeli-Öğün, Z., “Smintheion’da Ele Geçen

- Sikke Buluntuları”, Özgünel (ed) 2013 içinde, 135-140.
- Dabrowa 1988** Dabrowa, E., “Roman Policy in Transcaucasia from Pompey to Domitian”, French (eds) 1989 içinde, Oxford, 67-76.
- Dalaison – Remy 2013** Dalaison, J. & Rémy, B., “Les divinités d’origine indigene et iranienne sur le monnayage des cites du Pont sous les premiers Sévères”, **RN 170**, 2013, 29-60.
- Demircioğlu 1998** Demircioğlu, H., (1998), **Roma Tarihi I. Cilt**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Depeyrot 2008** Depeyrot, G., (2008), **Les Principaux Trésors Monétaires Romains (3e siècle avant J.-C. – 5e siècle après J.-C.)**, Wetteren.
- _____ tarihsiz(a) Depeyrot, G., (tarihsiz), **Coins from Excavations at Dura-Europos Reorganized List of Coin Finds**, yayınlanmamış doküman.
- _____ tarihsiz(b) Depeyrot, G., (tarihsiz), **Coins from Excavations at Dura-Europos Reorganized List of the Hoards**, yayınlanmamış doküman.
- Dodgeon – Lieu 2002** Dodgeon, M. H. & Lieu S. N. C., (2002⁵) **The Roman Frontier and the Persian Wars AD 226-363 A Documentary History**, New-York: Routledge.

- Doyen 1987** Doyen, J.-M., (1987) **Les Monnaies Antiques du Tell Abou Danné et D'Oumm el-Marra (Campagnes 1976 – 1985) Aspects de la circulation monétaire en Syrie du nord sous les Séleucides**, Brussels: Mission Archéologique Belge.
- Dörner – Goell 1963** Dörner, F. K. & Goell, T., (1963) **Arsameia am Nymphaios: Die Ausgrabungen im Hierothesion des Mihtradates Kallinikos von 1953-1956**, Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- Duncan-Jones 1998** Duncan-Jones, R., (1998³), **Money and Government in the Roman Empire**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckstein 2008** Eckstein, A. M., (2008), **Rome Enters the Greek East, From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230-170 B.C.**, Oxford: Wiley-Blackwell Publishing.
- Edwell 2008** Edwell, P. M., (2008), **Between Rome and Persia The Middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra under Roman Control**, New-York: Routledge.
- Erdkamp (ed) 2007** Erdkamp, P., (2007), **A Companion to the Roman Army**, Oxford: Blackwell Publishing.
- Ergeç 1996** Ergeç, A., "The Kuşakkaya Hoard of Aurei",

- Ashton (ed) 1996 içinde, 37-39
- Ergeç 2000**ERGEÇ, R., "Belkıs/Zeugma 1997-1998 Kurtarma Kazıları", **XXI KST**, II. Cilt, 2000, Ankara, 259-270
- Ergin 2013**ERGIN, G., (2013), **Anadolu'da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erol 2015**EROL, A. F., "New Findings on the history and archaeology of the Eastern Black Sea region of Turkey: the excavation of Cingirt Kayası", Tsatskheladze (eds) 2015 içinde, 453-461.
- Erol – Tamer 2013**A. F. Erol & D. Tamer, "Fatsa Cingirt Kayası'ndan Ele Geçen 10 Sikke Üzerine Gözlemler", **Seleucia ad Calycadnum III**, 2013, 159-181.
- Facella 2004**FACELLA, M., "The Coins from Mithraea in Dülük", **AMS 52**, 2004, 179 – 187.
- _____ **2008a**FACELLA, M., "A New Statue Base for Caracalla from Dülük Baba Tepesi", **AMS 60**, 2008, 125-135.
- _____ **2008b**FACELLA, M., "Hellenistic, Roman and Byzantine Coins from the Necropolis of Perrhe", **AMS 60**, 2008, 207-226.
- Farnum 2005**FARNUM, H., (2005), **The Positioning of the**

- Roman Imperial Legions**, Oxford: BAR Publishing.
- Frascone 2005** Frascone, D., “Des Monnaies du Pont et du Péloponnèse à Zeugma”, **Anatolia Antiqua** **13**, 2005, 263-270.
- _____ **2013** Frascone, D., (2013), **Zeugma IV Les Monnaies**, Lyon.
- Fitz (ed) 1977** Fitz, J. (1977), **Limes: Akten des XI. Internationalen Limeskongresses (Székesfehérvár, 30.8-6.9.1976)**, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- French 1980** French D. H., “The Roman Road System of Asia Minor”, Temporini (eds) 1980 içinde, Berlin, 698-729.
- _____ **1981** French, D. H., (1981), **Roman Roads and Milestones of Asia Minor Fasc. I: The Pilgrim’s Road**, Ankara: BAR S105.
- _____ **1990** French, D. H., “Tille Höyük 1989”, **KST XII**, I. Cilt, 1990, 311-323.
- _____ **2012a** French, D. H., (2012), **Roman Roads and Milestones of Asia Minor Imperial Cappadocia Milestones Vol. 3.3**, Ankara.
- _____ **2012b** French, D. H., (2012), **Roman Roads and Milestones, Imperial Pontus et Bithynia**

- Milestones, Vol. 3.4**, Ankara.
- French et alii 1984** French, D. H., Foss, C., Mitchell, S., Hall, A., & Payton, R., "The Year's Work", **AS 34**, 1984, 3-13.
- French (eds) 1989** French, D. H. & Lightfoot, C. S., (eds), (1989), **The Eastern Frontier of the Roman Empire Proceedings of a colloquium held at Ankara in September 1988**, Oxford: BAR Publishing.
- Galler – Yeşilmen 2013** Galler, S. & Yeşilmen, D., (2013), **Osttürkei: Zwischen Nemrut, Ararat und Hakkari-Gebirge**, Berlin: Trescher Verlag.
- Gnecchi 1891** "Monete romane d'oro in Mesopotamia", **Rivista italiana di numismatica IV**, 1891, 276-277.
- Goldman (ed) 1950** Goldman, H., (ed) (1950) **Excavations at Gözlü Kule, Tarsus I: The Hellenistic and Roman Periods**, New Jersey: Princeton University Press.
- Graesse et alii 1972** Graesse, J. G. T, Benedict, F., Plechl, H. & Plechl S-Ch., (1972), **Orbis Latinus: Lexikon lateinischer geographischer Namen des Mittelalters und der Neuzeit**, 3 Vols., Braunschweig: Klinkhardt & Bierman.

- Gregory 1995** Gregory, S., (1995), **Roman Military Architecture on the Eastern Frontier: From AD 200-600**, 3 Vols, Amsterdam: Adolf M. Hakkert.
- Gruen 2008** Gruen, E. S., “The Expansion of the Empire Under Augustus”, A. K. Bowman (eds) 2008 içinde, Cambridge, 147-197.
- Guldager Bilde (eds) 2008** Guldager Bilde, P. & Hjarl Petersen, J., (eds), **Meetings of Cultures – Between Conflicts and Coexistence**, BSS 8, Aarhus: Aarhus University Press.
- Golenko 1964** Golenko K. V. (Голенко, К. В.), (1964) **Денежное обращение Колхиды в римское время**, Ленинград: Издательство Государственного Эрмитажа.
- Hammond 1934** Hammond, M., “Corbulo and Nero’s Eastern Policy”, **HSPH 45**, 1934, 81-104.
- Hardy 1887** Hardy, E. G., “The Movements of the Roman Legions from Augustus to Severus”, **Eng. Hist. Rev. 2.8**, 1887, 625-656.
- Harper 1971** Harper, R. P., “Pağnik Öreni Kazısı”, **Keban Projesi 1969 Çalışmaları**, Ankara, 1971, 91-94.
- _____ 1972** Harper, R. P., “Pağnik Öreni Kazıları, 1970”,

- Keban Projesi 1970 Çalışmaları**, Ankara, 1972, 119-121.
- _____ 1977
Harper, R. P., "Two Excavations on the Euphrates Frontier 1968-1974: Pağnik Öreni (Eastern Turkey) 1968-1971, And Dıbsi Faraj (Northern Syria) 1972-1974", **Studien zu den Militärgrenzen Roms II: Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior**, Köln, 1977, 453-460.
- Henderson 1903**
Henderson, B. W., (1903), **The Life and Principate of the Emperor Nero**, London: Methuen & Co.
- Hill 1931**
Hill, G. F., "A Hoard of Coins from Nineveh", **NC 11 no: 43**, 1931, 160 -170
- Honigmann 1935**
Honigmann, E., (1935) **Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches**, Bruxelles: Éditions de L'Institut de Philologie et D'Histoire Orientales.
- Howgego et alii 2005**
Howgego, C., Heuchert, V., Burnett, A., (2005) **Coinage and Identity in the Roman Provinces**, Oxford: Oxford University Press.
- von Hoerschelmann 1982-3**
Grunauer von Hoerschelmann, S., "The Severan Emissions of the Peloponnesus", **INJ 6-7**, 1982-3, 38-46.

- Højte 2000** Højte, J. M., Imperial Visits as Occasions for the Erection of Portrait Statues”, **ZPE 133**, 2000, 221-235.
- Hurter 2005** Hurter, S. M., “Some gold issues of Commodus sole rule in the light of an unpublished hoard”, **Numismatica e antichità classiche 34**, 2005, 273-280.
- Isaac 1990** Isaac, B., (1990), **The Limits of Empire The Roman Army in the East**, Oxford.
- Jones 1941** Jones, T. B., “Syrian Tetradrachms of Caracalla and Macrinus by Alfred R. Bellinger - a review”, **The Classical Weekly (Oct 1, 1941)**, 75-76.
- Kakhidze 2008** Kakhidze, E., “Apsaros: A Roman Fort in Southwestern Georgia”, Guldager Bilde (eds) 2008 içinde, Aarhus, 303-332.
- Karaca 1981** Karaca, Ö., “Pirot Höyük 1980 Çalışmaları”, **KST III**, Ankara, 1981, 109-114.
- Katsari 2011** Katsari, C., (2011), **The Roman Monetary System the Eastern Provinces from the First to the Third Century AD**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaya 1999** Kaya, E., “Trabzon İl Merkezindeki Kurtarma Kazısında Ortaya Çıkan Buluntular”, **IX.**

- MKKS**, Ankara, 1999, 321-334.
- Keaveney 1981** Keaveney, A., “Roman Treaties with Parthia circa 95-circa 64 BC”, **AJPh** **102/2**, 195-212.
- Keleş 2009** Keleş, V., (2009), **Erzurum Arkeoloji Müzesi Roma Sikkeleri**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kennedy 2008** Kennedy, D., “Syria”, Bowman (eds) 2008 içinde, Cambridge, 703-736.
- Kienast 2004** Kienast, D., (2004³) **Römische Kaisertabelle Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie**, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- King (eds) 1996** King, C. E., Wigg, D. G., (1996) **Coin Finds and Coin Use in the Roman World: The Thirteenth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History, 25-27.3.1993, a NATO Advanced Research Workshop**, Berlin: Gebr. Mann Verlag.
- Klee 2006** Klee, M., (2006), **Grenzen des Imperiums, leben am römischen Limes**, Stuttgart.
- Kolb & Speidel 2015** Kolb, A. & Speidel, M. A., “Perceptions From Beyond: Some Observations On Non-Roman Assessments Of The Roman Empire From The Great Eastern Trade Routes”, **JAC** **30**, 2015,

117-149.

Kramer 2004

Kramer, N., **Gindaros Geschichte und Archäologie einer Siedlung im nordwestlichen Syrien von hellenistischer bis in frühbyzantinischer Zeit**, (2004), Leidorf.

Kuhnen 1999

Kuhnen, H-P., "Limes (südlicher vorderer Orient)", Cancik (eds) 1999 içinde, Stuttgart, 220-223.

Leaning 1971

Leaning, J. B., "The Date of the Repair of the Bridge over the River Chabinas L. Alfenus Senecio and L. Marius Perpetuus in Syria Coele", **Latomus** **30-2**, 1971, 386-389.

Le Bohec (eds) 2000

Le Bohec, Y., Wolff, C., (2000), **Les légions de Rome sous le Haut- Empire. Actes du Congrès de Lyon, 17-19 septembre 1998**, Lyon: De Boccard.

Leschhorn 1993

Leschhorn, W., (1993), **Antike Ären: Zeitrechnung, Politik und Geschichte im Schwarzmeerraum und in Kleinasien nördlich des Tauros**, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Lightfoot 1990

Lightfoot, C. S., "Trajan's Parthian War and the Fourth-Century Perspective", **JRS** **80**,

- 1990, 115-126.
- _____ **1996a** Lightfoot, C. S., “The Coins from Satala”, Ashton (ed), 1996 içinde, 147-150.
- _____ **1996b** Lightfoot, C. S., “The Coins from Tille”, Ashton (ed) 1996 içinde, 139-145.
- Lightfoot (ed) 1991** Lightfoot, C., (1991), **Recent Turkish Coin Hoards and Numismatic Studies**, Oxford: Oxbow Books.
- Lloyd – Brice –Gadd 1951** Lloyd, S., Brice, W., Gadd, C. J., “Harran”, **AS 1**, 1951, 77-111.
- Longpérier 1868** Longpérier, A., "Trésor de Tarse", **RN 13**, 1868, 309-336.
- Luttwak 1976** Luttwak, E. N., (1976), **The Grand Strategy of the Roman Empire From the First Century AD to the Third**, London: John Hopkins Paperbacks.
- M’Elderry 1909** M’Elderry, R. K., “The Legions of the Euphrates Frontier”, **CQ 3/1**, 1909, 44-53.
- Macro 1980** Macro, A. D., “The Cities of Asia Minor under the Roman Imperium”, Temporini (eds) 1980 içinde, Berlin, 658-697.
- Magie 1950** Magie, D., (1950), **Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century after Christ**, 2 Vols. New-Jersey: Princeton

- University Press.
- Majcherek – Taha 2004** Majcherek, G. & Taha, A., “Roman and Byzantine Layers at Umm el-Tlel: Ceramics and Other Finds”, **Syria** **81**, 2004, 229-248.
- Malloy et alii 1992** Percival, C. W., Sorenson, D. W. & Malloy, A. G., (1992), **The Antioch Hoard of Gallienus**, New York.
- Mann 1974** Mann, J. C., “The Frontiers of the Principate”, Temporini (eds) 1974 içinde, Berlin, 508-533.
- Mansel 1999** Mansel, A. M. M., (1999), **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Marthaler 1968** Marthaler, B. L., (1968), **Two Studies in the Greek Imperial Coinage of Asia Minor**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Minnesota: University of Minnesota.
- Matney et alii 2015** Matney, T., Greenfield, T., Köroğlu, K., MacGinnis, J., Proctor, L., Rosenzweig, M. & Wicke, D., “Excavations ant Ziyaret Tepe, Diyarbakır Province, Turkey, 2011-2014 Seasons”, **Anatolica** **XLI**, 2015, 125-176.
- Matsumoto – Oguchi 2001** Matsumoto, K. & Oguchi, K., “Archeology Expeditions and Discoveries in West Asia by Japanese Archaeologist”, **Orient** **XXXVI**,

- 2001, 7-34.
- McAlee 2007** McAlee, R., (2007), **The Coins of Roman Antioch**, London: Classical Numismatic Group Inc.
- McDonald 1967** McDonald, A. H., "The Treaty of Apamea (188 B.C.)", **JRS 57, No: 1/2**, 1967, 1 - 8.
- Meijer 2006** Meijer, F., (2006), **İmparatorlar Yataklarında Ölmez**, (çev. G. Ergin), İstanbul: Homer Kitabevi.
- Meshorer 1975** Meshorer, Y., "Nabatean Coins", **QEDM 3**, 1975, 1-112.
- Metcalf 1975** Metcalf, W. E., "The Tell Kalak Hoard and Trajan's Arabian Mint, **ANSMN 20**, 1975, 39-108.
- _____ 1977** Metcalf, W. E., "The Antioch Hoard of Antoniniani and the Eastern Coinage of Trebonianus Gallus and Volusian", **ANSMN 22**, 1977, 71-94.
- Metcalf – Walker 1978** Metcalf, W. E. & Walker, M., "The Antioch Hoard: a supplement", **ANSMN 23**, 1978, 129-132.
- Millar 2001** Millar, F., (2001⁴) **The Roman Near East 31 BC - AD 337**, Massachusetts: Harvard University Press.

- Mitchell 2001** Mitchell, S., (2001), **Land, Men, and Gods in Asia Minor Vol. I The Celts and the Impact of Roman Rule**, Oxford: Clarendon Press.
- Mitchell (ed) 1983** Mitchell, S., (1983), **Armies and frontiers in Roman and Byzantine Anatolia: proceedings of a colloquium held at University College, Swansea in April 1981**, Oxford.
- Mitford 1972** **The Roman Frontier on the Upper Euphrates**, 4 Vols., (1972), Doktora Tezi, Oxford, University of Oxford.
- _____ **1974** Mitford, T. B., “Some Inscriptions from the Cappadocian Limes” **JRS 64**, 1974, 160-175.
- _____ **1980** Mitford, T. B., “Cappadocia and Armenia Minor: Historical Setting of the Limes”, Temporini (eds) içinde, Berlin, 1170-1228.
- _____ **1997** Mitford, T. B. “The Inscriptions of Satala (Armenia Minor)”, **ZPE 115**, 1997, 137-167.
- _____ **2013** Mitford, T. B., “Euphrates Frontier (Roman)”, Bagnall (eds) 2013 içinde, Oxford, 2566-2570.
- Mommsen 1909** Mommsen, T., (1909), **The Provinces of the Roman Empire from Caesar to Diocletian**, 2 Vols, London.
- Munro 1901** Munro, J. A., “Roads in Pontus, Royal and

- Roman”, **JHS 21**, 1901, 52-66.
- Newell 1933** Newell, E. T., **The Fifth Dura Hoard**, ANSNM 58, 1933.
- Newton 2006** Newton, D. P., “Found Coins as Indicators of Coins in Circulation: Testing Some Assumptions” **EJA 9 (2-3)**, 2006, 211-227.
- Nixon 2002** Nixon, C. E. V., “The Coins”, Clarke et alii 2002 içinde, 291-327.
- Olshausen 1999** Olshausen, E., “Limes (Allgemein)”, Cancik (eds) 1999 içinde, Stuttgart, 192-195.
- Ökse 1999** Ökse, A. T., “Salat Tepe 1998 Araştırması.” Tuna (eds) 1999 içinde, 333-351.
- Önal 2008** Önal, M., (2008), **Zeugma Tetrarahmi Definesi**, Ankara.
- Özdoğan 1977** Özdoğan, M., (1977), **Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları**, İstanbul: ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları.
- Özer et alii 2014** Özer, A., Karaca, M. N., Eraslan, F., (2014), **Adıyaman Kültür Envanteri**, Adıyaman: Adıyaman Tanıtma Vakfı.
- Özgüç 2009** Özgüç, N., (2009), **Samsat, Sümeysat, Samosata, Kumaha, Hahha, Hahhum**, Ankara: TTK Yayınları.
- Özgünel (ed) 2013** Özgünel, N., (2013), **Smintheion Apollon**

- Smintheus'un İzinde**, İstanbul: Ege Yayınları.
- Palermo 2013** Palermo, R., (2013), **Settlement Patterns and Cultural Interactions in Northern Mesopotamia (2nd-4th century CE)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Napoli: Università degli Studi di Napoli Federico II, Studi Umanistici.
- Pelling 2008** Pelling, C., "The Triumviral Period", Bowman (eds) 2008 içinde, Cambridge, 1-69.
- Pollard & Berry 2012** Pollard, N., & Berry, J., (2012) **Die Legionen Roms**, (çev. C. Hartz), Darmstadt: Theiss Verlag.
- Rawson 2008** Rawson, E., "Caesar: civil war and dictatorship", Crook (eds) 2008 içinde, Cambridge, 424-467.
- Rebuffat 1994** Rebuffat, F., "Le trésor d'Ayvagedigi", Amandry – Le Rider (eds) 1994 içinde, 73-118.
- Reece 1988** Reece, R., "Interpreting Roman Hoards" **WorldArch 20/2**, 1988, 261-269.
- _____ **1996** Reece, R., "The Interpretation of Site Finds - a review", King (eds) 1996 içinde, 341-355.
- _____ **(tarihsiz)** Reece, R., "What Roman Coins Say".

- Academia.** 18.01.2017.
[https://www.academia.edu/19865403/
What_Roman_coins_say](https://www.academia.edu/19865403/What_Roman_coins_say)
- Regling 1932** Regling, K., "Der Schatz römischer Goldmünzen von Diarbekir (Mardin)", **Sonderabzug aus Blätter für Münzfreunde 1931**, Saale.
- Robertson 1956** Robertson, A. S., "The Numismatic Evidence of Romano-British Coin Hoards", Carson (eds) 1956 içinde, 262-285.
- Romer 1979** Romer, F. E., "Gaius Caesar's Military Diplomacy in the East", **TAPA 109**, 1979, 199-214.
- Ross 2001** Ross, S. K., (2001) **Roman Edessa Politics and Culture on the Eastern Fringes of the Roman Empire 114 - 242 CE**, New-York: Routledge.
- Sanford 1937** Sanford, E. M., "Nero and the East", **HSPH 48**, 1937, 5-103.
- Sartre 2005** Sartre, M., (2005), **The Middle East Under Rome**, (çev. C. Porter & E. Rawlings), Harvard: Belknap Press.
- Scarre 1995** Scarre, C., (1995), **The Penguin Historical Atlas of Ancient Rome**, Avon.

- Seager** Seager, R., (2002²), **Pompey the Great: A Political Biography**, Oxford: Blackwell Publishing.
- Serdaroğlu 1971** Serdaroğlu, Ü., “Ağın ve Kalaycık Kazıları”, **Keban Projesi 1969 Çalışmaları**, Ankara, 1971, 23-26.
- Sevin 1990** Sevin, V., “1988 Yılı Diyarbakır/Üçtepe Kazısı”, **KST XI**, I. Cilt, Ankara, 1990, 103-123.
- Sevin – Derin 1989** Sevin, V. & Derin, Z., “A Fortified Site to the East of Malatya”, French (eds) 1989 içinde, Oxford, 437-460.
- Seyrig 1955** Seyrig, H., "Trésor Monétaire De Nisibe", **RN 5/17**, 1955, 85-128.
- _____ 1958** Seyrig, H., “Monnaies grecques des fouilles de Doura et d'Antioche”, **RN 6/1**, 1958, 171-180.
- _____ 1973** Seyrig, H., (1973), **Trésors Du Levant Anciens Et Nouveaux**, Paris.
- Sherwin-White 1977** Sherwin – White, A. N., “Roman Involvement in Anatolia 167 – 88 B.C.”, **JRS 67**, 1977, 62-75.
- _____ 2008** Sherwin – White, A. N., “Lucullus, Pompey and the East”, Crook (eds) içinde, Cambridge, 229-273.

- Sidebotham 1986** Sidebotham, S. E., (1986), **Roman Economic Policy in the Erythra Thalassa: 30 B.C.–A.D. 217**, Leiden: Brill.
- Sinclair 1989-1990** Sinclair, T. A., (1989-1990), **Eastern Turkey: An Architectural & Archaeological Survey**, 4 Vols, London: The Pindar Press.
- Söylemez – Lightfoot 1991** Söylemez, M. & Lightfoot, C., “The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project Numismatic Notes”, Lightfoot (ed) 1991 içinde, 313-328.
- Speidel 1983** Speidel, M. P., “The Roman Army in Asia Minor: recent epigraphical discoveries and research”, Mitchell (ed) 1983 içinde, 7-34.
- Speidel 2009a** Speidel, M. A., (2009), **Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit**, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- _____ **2009b** Speidel, M. A., “Early Roman Rule in Commagene”, Speidel 2009a içinde, 563-580.
- _____ **2009c** “The Development of the Roman Forces in Northeastern Anatolia”, Speidel 2009a içinde, 595-632.
- Stark 2012** Stark, F., (2012²), **Rome on the Euphrates. The Story of a Frontier**, New York: Tauris Parke Paperbacks.

- Strootman 2013** Strootman, R., “Antiochos III Megas”, Bagnall (eds) içinde, Oxford, 476-479.
- Sutherland 1955** Sutherland, C. V. H., “Diocletian’s Reform of the Coinage: A Chronological Note”, **JRS** **45**, 116-118.
- Sydenham 1932** Sydenham, E. A., "A Small Find of Caesarean Drachms", **NC** **12 no: 45**, 1932, 68-69.
- _____ 1978** Sydenham, E. A., **The Coinage of Caesarea in Cappadocia**, (1978²), New York.
- Syme 1988** Syme, R., “Journeys of Hadrian”, **ZPE** **73**, 1988, 159-170.
- Şenyurt (et. alii) 2006** Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Kamış, Y., (2006), **Yüceören: Doğu Kilikya'da bir Helenistik Roma Nekropolü**, Ankara: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları.
- Tek 2004a** Tek, A. T., “Coin Hoards 2003 n: 9”, **NC** **164**, 2004, 251.
- _____ 2004b** Tek, A. T., “Coin Hoards 2003 n: 10”, **NC** **164**, 2004, 251.
- Tekin 1992** Tekin, O., “The Coins from Üçtepe with a Problematic Emission of Tigranes the Younger”, **EA** **20**, 1992, 43-54.
- _____ 2008** Tekin, O., “Gaziantep Müzesi’nde Zeugma

- Tetradrahmi Definesi”, **Toplumsal Tarih** 180, Aralık 2008, 84-85.
- Temporini (eds) 1974** Temporini, H., (eds), **Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II.1: politische Geschichte (Politische Geschichte (Allgemeines) (ANRW II.1)**, Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- _____ (eds) 1975 Temporini, H., (eds), **Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II.2: politische Geschichte (Kaisergeschichte) (ANRW II.2)**, Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- _____ (eds) 1980 Temporini, H., (eds), **Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II.7.2: politische Geschichte (Provinzen und Randvölker: griechischer Balkanraum; Kleinasien) (ANRW II.7.1)**, Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Thomsen 1986** Thomsen, R., “The Graeco-Roman Coins”, Christensen et alii 1986 içinde. 59-69.
- Toumpan 2015** Toumpan, F., (2015), **Zeugma Kazı Sikkeleri: 2005-2012**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Tsetskhladze (eds) 2015** Tsetskhladze, G. R., Avram, A., & Hargrave, J., (2015), **The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC – 10th Century AD) Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities (Belgrade – 17-21 September 2013)**, Oxford.
- Tsumura 2007** Tsumura, M., “Roman Coins from Tell Mishrifat Hajj Ali Issa, Syria- A Preliminary Report”, **BAOM Vol. XXVII**, 2007, 117-126.
- Tuna (eds) 1999** Tuna, N., Öztürk, J. & Velibeyoğlu, J. (eds), (1999) **Ilisu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik kültür varlıklarını kurtarma projesi: 1998 yılı çalışmaları**, Ankara: ODTÜ/TAÇDAM
- Uğurluer 2015** Uğurluer, M., “III. Gordianus Definesi”, **Nüsmistik Yazıları II**, Gaziantep, 2015, 8-15.
- Van Hoof 1986** Van Hoof, C., "Zur syrischen Tetrachmenprägung der römischen Kaiserzeit: Ein neuer Schatzfund" **JNG 36**, 1986, 107-126.
- Waage 1952** Waage, D. B., (1952), **Antioch on the Orontes IV Part Two Greek, Roman,**

- Byzantine and Crusader's Coins**, Princeton: Princeton University Press.
- Wagner 1999** Wagner, J., "Vorarbeiten zur Karte Ostgrenze des römischen Reiches im Tübinger Atlas des vorderen Orients", Fitz (ed) 1977 içinde, 669-703.
- _____ 1999 Wagner, J., "Limes (nordlicher vorderer Orient)", Cancik (eds) 1999 içinde, Stuttgart, 215-220.
- Walker 1976** Walker, D. R., (1976), **The Metrology of Roman Silver Coinage Part I from Augustus to Domitian**, Oxford: British Archaeological Reports.
- _____ 1977 Walker, D. R., (1977), **The Metrology of Roman Silver Coinage Part II from Nerva to Commodus**, Oxford: British Archaeological Reports.
- _____ 1978 Walker, D. R., (1978), **The Metrology of Roman Silver Coinage Part III from Pertinax to Uranius Antoninus**, Oxford: British Archaeological Reports.
- Wheeler 2000** Wheeler, E. L., "Legio XV Apollinaris: From Carnuntum to Satala-and Beyond", Le Bohec (eds) 2000 içinde, Lyon, 259-308.

- _____ 2007
Wheeler, E. L., “The Army and the Limes in the East”, Erdkamp (ed) 2007 içinde, Oxford, 235-266.
- Wiedemann 2008**
Wiedemann, T. E. J., “Tiberius to Nero”, Bowman (eds) 2008 içinde, Cambridge, 198-255.
- Wittke et alii 2007**
Wittke, A.-M., Olshausen, E., Szydlak, R., (2012), **Historischer Atlas der antiken Welt**, Der Neue Pauly–Supplemente, Band 3. Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler.
- Wolters 2000-2001**
Wolters, R., “Bronze, silver or gold? Coin finds and the pay of the Roman army”, **Zephyrus 53-54**, 2000-2001, 579-588.
- Woodward 1925**
Woodward, A. M., "A Hoard of Imperial coins from Tarsus", **NC 5 no: 5**, 1925, 301-335.
- Woolf 2012**
Woolf, G., (2012), **Rome An Empire’s Story**, Oxford: Oxford University Press.
- Wroth 1899**
Wroth, W., (1899), **Catalogue of the Greek Coins of Galatia, Cappadocia, and Syria**, London.
- Yener 1997**
Yener, E., “Kuşakkaya Definesi”, **TAD 31**, 1997, 255-268.
- Young 2001**
Young, G. K., (2001), **Rome’s Eastern Trade International Commerce and Imperial**

Policy 31 BC-AD 305, New York: Routledge.

Ziegler 1988

Ziegler, R., "Münzen Kilikien aus kleineren deutschen Sammlungen", **Beitraege Vestigia** 42, 1988, München.

Müzayede Katalogları:

Bankhaus Aufhäuser Auktion 5 (5-7 Ekim) 1988.

Gerhard Hirsch Nachfolger, Auktion 155, Eylül 1987.

Gerhard Hirsch Nachfolger, Auktion 156, Kasım 1987.

Gerhard Hirsch Nachfolger, Auktion 157, Kasım 1988.

Münzhandlung Scheiner Sonderliste Antike III, 1987.

Web Sayfaları:

Digital Atlas of The Roman Empire çevrimiçi coğrafi veritabanı

<http://imperium.ahlfeldt.se/>

Roman Imperial Coinage çevrimiçi veritabanı

<http://numismatics.org/ocre/>

Roman Provincial Coinage Project web sayfası ve çevrimiçi veritabanı

<http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/>

Roman Republican Coinage çevrimiçi veritabanı

<http://davy.potdevin.free.fr/Site/crawford1.html>

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) Nüfus Verileri (Son Erişim Tarihi: 23.01.2017)

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047

Westfalischen Wilhelms-Universitat Munster, Forschungsstelle Asia Minor, Doliche

Kazısı Resmi web sayfası (Son Erişim Tarihi: 14.11.2016)

<http://www.doliche.de/duelueck-baba-tepesi/arbeitsbereiche-projekte/numismatik/>